

Министарство културе Републике Србије
и Покрајински секретаријат за образовање и културу
омогућили су редовно објављивање
Летописа Матице српске.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Покренут 1824. године

Уредници

Георгије Магарашевић (1824–1830), Јован Хаџић (1830–1831), Павле Стамаговић (1831–1832), Теодор Павловић (1832–1841), Јован Суботић (1842–1847), Сима Филиповић (1848), Јован Суботић (1850–1853), Јаков Игњатовић (1854–1856), Субота Младеновић (1856–1857), Јован Ђорђевић (1858–1859), Антоније Хаџић (1859–1869), Јован Бошковић (1870–1875), Антоније Хаџић (1876–1895), Милан Савић (1896–1911), Тихомир Остојић (1912–1914), Васа Стајић (1921), Каменко Суботић (1922–1923), Марко Малетин (1923–1929), Стеван Ђирић (1929), Светислав Баница (1929), Радивоје Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Жарко Васиљевић (1932), Никола Милутиновић (1933–1935), Васа Стајић (1936), Никола Милутиновић (1936–1941), Живан Милисавец (1946–1957), Младен Лесковац (1958–1964), Бошко Петровић (1965–1969), Александар Тишма (1969–1973), Димитрије Вученов (1974–1979), Момчило Миланков (1979), Бошко Ивков (1980–1991), Славко Гордић (1992–2004)

Уредницићво

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

(Драган Станић, главни и одговорни уредник)

МИХАЈЛО ПАНТИЋ, ЈОВАН ПОПОВ, САША РАДОЈЧИЋ

Секретар Уредницићва

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Лектор

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Коректор

БРАНИСЛАВ КАРАНОВИЋ

Технички уредник

ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од по десет штампарских табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 2.000 динара, а за чланове Матице српске 1.000 динара. Претплата за иностранство износи 100 €. Цена по једној свесци у књижарској продаји је 200 динара. Претплата се може уплатити у свакој пошти на жиро рачун број 355-1056656-23, са назнаком „за Летопис”. Адреса: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1, телефон: 021/6613-864 и 021/420-199, локал 112, факс: 021/528-901.

Е-mail: letopis@maticasrpska.org.rs

Интернет адреса: www.maticasrpska.org.rs

Издаје: Матица српска

Компјутерски слог: Маргита Мозетић, Нови Сад

Штампа: БУДУЋНОСТ, Нови Сад

Тираж: 1.000

РУКОПИСИ СЕ НЕ ВРАЋАЈУ

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Год. 188

Март 2012

Књ. 489, св. 3

САДРЖАЈ

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА

Мирослав Максимовић, <i>Црпћање сиварносипи</i>	269
Миленко Пајић, <i>Последња писма писана руком</i>	277
Петко Војнић Пурчар, <i>Пјесме чаробног додира</i>	303
Радивој Станивук, <i>Крисћин из Шарониа</i>	311
Б. Вонгар, <i>Јаја, моја сесира</i>	315
Ненад Митров, <i>Презиреш ме</i>	321
Ребека Макаји, <i>Тацна</i>	331
Винко Шелога, <i>Голеца</i>	339
Јован Премеру, <i>Херманцијатски мозаик</i>	345
Зоран Антонић, <i>Ране кајсије</i>	353
Витомир Милетић Витата, <i>Врбове гране</i>	354

ОГЛЕДИ

Петар Пијановић, <i>Фарса у ирагедији: Госићево „Време власти” као реплика Манове „Смрти у Венецији”</i>	356
Јелена Боровина, <i>Историја одређена данашњицом: О роману „Судбина и коментари” Радослава Пејковића</i>	369

СВЕДОЧАНСТВА

Милан Радуловић, <i>Закис о живицијима</i>	387
Никола Хајдин, <i>Поздравна реч</i>	399
Миро Вуксановић, <i>Мосћ од векова</i>	400
Ђорђе Злоковић, <i>Српска енциклопедија и егзактне науке</i>	401
Дарко Танасковић, <i>У иодножју српског акројоља знања</i>	406
Иван Негришорац, <i>Српска енциклопедија: концептуализација знања као сисћем и феноменолошки опис њених оспоравалаца</i>	412

Љубомирка Кркљуш, <i>Уједињење 1918</i>	423
Предраг Лазаревић, <i>Прилог тумачењу Косићеве песме „Међу јавом и мед сном”</i>	431
Миодраг Јовановић, <i>Емпирија, империја и етика фусноћа</i>	433
Дејан Милорадов, <i>Нечедна лексика у речницима српскога језика и проблем њене стилистичке квалификације</i>	436
Дејан Алексић, <i>Бићи будан над светом</i>	449
Мирољуб Тодоровић, <i>Из Дневника 1984</i>	452
Јелена Марићевић, <i>Пуцањ у чипаоца</i>	472
Милета Аћимовић Ивков, <i>Бели Аборицин</i>	479
Драган Драгојловић, <i>Још увек сањам</i> (Разговор са Б. Вонгаром)	482

КРИТИКА

Драгана Белеслијин, <i>Наћаложени обични живој, ѿенкови & срне</i> (Томислав Маринковић, <i>Обичан живој</i> ; Владимир Копицл, <i>27 песама: ѿенкови & луне</i> ; Зоран Ђерић, <i>Блаћо</i>)	495
Светлана Милашиновић, <i>Породица – дар и уздарје живојта (Угљеша Шајтинац, Сасвим скромни дарови)</i>	498
Марко Недић, <i>Ућоредна критика Стојана Ђорђића (Стојан Ђорђић, Сличносћи и разлике: оћледи из ућоредне критике)</i>	502
Александар Б. Лаковић, <i>Доследносћ завичају, ѿрадицији и музикалносћи</i> (Ненад Грујичић, <i>Вијадукћи</i>)	507
Тихомир Петровић, <i>Слике и ѿриликe</i> (Бојан Јовановић, <i>Речник јавацлука</i>)	510
Зорица Турјачанин, <i>Има нещћо, иза неба, али щћја?</i> (Здравко Кецман, <i>Кућне сћвари</i>)	512
Миодраг Д. Игњатовић, <i>Повесћ о јакoм човеку</i> (Чедо Недељковић, <i>Исћовесћ Ђорђа из Расћовца</i>)	515
Александар Б. Лаковић, <i>Ищавци на сјевер, држах се јућа (Драгослав Дедовић, За клавир и дицериду: изабране и нове ћесме)</i>	520
Јован Љуштановић, <i>У сивој свакодневици</i> (Винко Шелoга, <i>Смоћ. Кацаљ</i>)	524
Бранислав Карановић, <i>Аућори Лейоћиса</i>	526

МИРОСЛАВ МАКСИМОВИЋ

ЦРТАЊЕ СТВАРНОСТИ

СЕЧЕЊЕ БУКВЕ

Голубац, 2008

*Наручио сам, дрва.
 Да се зрејем, зими
 да пуним зоривом, иећ
 да се шойлоџа шири, кућом
 кроз цеве,
 по сџандардима.
 Поручио сам, дрва.
 Да обезбедим, будућности.
 А онда су, једне вечери,
 забрекијале маџине на мом брду
 појмуло су падала дебла са приколица.
 Из шаме су свеишлуцали узвици
 на разним језицима.
 Исекли су букву,
 мејар широку,
 сџару иеишџо година.
 А ја сам поручио, само дрва.
 Исекли су букву,
 сџару иеишџо година.
 Брзо се цеја
 док је влажна, од векова.
 Кажу, још брже суши.
 Мислећи, на будућности,
 наручио сам, љубазно, дрва.*

А они исекли букву,
сїару пїйсїо година,
јоц јој се назирала, у гранама
јабука.

Никла је одмах после Голубачког града:
ако се и није под њом одмарала, Јерина
сигурно су ју одјавили, Турци
на свом јују, у Евроју.

И шїа да радим, са буквом?

Да узмем секиру у руке
и на децимејре делим мїар?

Да будем корекїан дрвосеча,
да цїам по сїандардима?

То је моја будућносї,
да се огрејем на ових пїйсїо година.

До идуће године
и оних шїанких сїабала
шїо мацу гранама
на прїсоју.

ЦРТАЊЕ СТВАРНОСТИ

По Васку Попи

Узми мало празне приче,
добро је ујакуј
са досїа шарених врїци,
шїо вице,
да се нико не сеїи да погледа унуїра.

Узми један предметї,
оїшїљив, најновијег пїшања,
најбоље мащину, одакле било
али да се леїо врїи
и има дуїме
које свако може прїшїиснуїи,
да се не сеїи
да прївери шїа мащина, заїраво, ради.

Узми једног човека,
било кога,

најбоље из великог народа,
сипави његову слику у новине
са поштом: „Човек”,
да се нико не сећи
да ујидица шипа је с људима.

И епо сиварности.

Ако си песник,
онда нишпа,
нема ше,
оспало је само велико П.

Ако ниси песник,
узми П за свој почетак,
па крени изнова,
ојети све испо,
само промени врице.

ЛОВЉЕЊЕ РИБЕ

По Бобану Живановићу

Старац и Дунав,
прича о риби коју су многи видели,
а нико је уловио није никад.
Вековима се славе невероватни покуцаји,
као кад је онај Американац
гађао рибу, одозго, шомахавком.

Дошло је време
да се окончају бајке примитивних аласа
и њихових вођа шипо се хвале пред женама,
дошло је време
да се реци шипање
рибе коју су многи видели
а нико је уловио није никад.

За нас, што је нишпа,
као лов рибе у кафићу:
важан је присиуи (знамо да причамо)

и подрцка лове (ћаићемо из ЋИПА фондова).
 Досћа је било
 шарана, лињака, шћука, смуђева, сомова, јеџуља
 кечиџа, белих сомова, јесећри, ћасћруџа, манића,
 досћа је било лоцеџ живоћа
 уз мрене, деверике, буцове, ѓрґече, скобаље,
 шљивоносе, бодорке, кесеџе, бабушке.
 Имамо чунове с балачицама, имамо чикље,
 класичне чамце,
 бацлије, и ове ћласћичне из донација,
 имамо шомосе, сиџале, јамахе, шхохаџуе, хонде,
 џонсоне,
 имамо алове, мећлице ћовлачеће и сћајађе,
 имамо серкме, черенце, роџаче, влакове,
 имамо лукоће, бућке, клоцере,
 имамо власћ,
 законом ћемо разґраничићи лов на ћосћавку
 и лов на ћлов, ако шреба,
 узећемо невладине екстерће са шћћаћовима
 за блинкерисање
 и ћосебно оне са шћћаћовима за дубинско ћецање,
 и оноџ Американџа, ако шреба.

Време је да уловимо рибу
 коју су мноџи видели
 а нико је никад уловио није.
 У развијеном свећу, шћо је обичај.
 Па ћемо имаћи довољно за црвена слова,
 и за црна између,
 осћаће мало за кучиће,
 осћаће мало за мачиће,
 наце жене ћазариће у Паризу.
 Нећћребна је истћорија риболова
 ћуна мићова
 морамо се суочићи са реалношћу рибе
 коју су мноџи видели:
 беласа се у дубини
 или свећлуџа на хоризонћу Панонскоџ мора,
 а малоћре је
 – рече сћараџ, уз чащиџу ракије
 и ћарщиџу караћа у кафани на обали –
 малоћре је овуда ћрошла.

ПОЗНАВАЊЕ ПАРИЗА

„Господин Фан-Данген научио је од Париза много штошта.”
Милош Црњански

Било је *џ*о, дакле, доба невиности
када се *ј*ош није знало
да у Европи *п*ос*т*оје Европљани
и они други.
Крећало се из Ри ди Бореџо, 47б,
мејроом, са Арайима и Арайчићима,
куљали су у ваџоне
на Плас де Феј, Журдан, Пирене, Белвил,
Гонкур, Рејублик,
да би одједном, на Шайлеу,
ишчезли,
ос*т*ављајући *п*есника да се у*п*озна са Паризом
и са живо*п*ом.

Било је *џ*о, сећам се, доба хране и вина
кинеских, индијских, мароканских, мексичких,
чак и афричких рес*т*орана,
био је један вијејнамски, код Сен Мицела,
уска и крајка, сиромашна сала,
*ј*ош ужа на с*п*рај*у*,
али *п*ролећне ролнице *п*у су имале
ш*и*рок и бога*п*и укус
и мирис који је дуго био не*п*озна*п*и и рајски,
све док дивља није никла нана
иза чесме у Голу*п*у.

Било је *џ*о, е*п*о, доба чуда
чуда *п*рво*г* *п*орнића
у биоско*п*у „Синево*г*”, у Ри Сен Лазар,
чуда *п*рво*г* црвено*г* *п*ива
у белгијској *п*ивници „Ла Гиз”, код Луксембурџа,
чуда *п*рво*г* *п*лас*т*ично*г* сира
који се, као жвака, ле*п*ио за кром*п*ир
у Ољином малом с*п*ану иза Пан*п*еона,
чуда *п*рвих *п*лас*т*ичних флаца
из којих *п*ариски клошари *п*ију вино,
а данас *г*олубачки *п*еца*р*оши *п*иво, *п*оред Дунава
са чудом морских *г*алебова над њим.

Било је *ѿо*, чудно, доба слободе
на вечерњим седељкама у Ри Рамбиѿо,
ѿде су Марковић и Киц, уз ѿиѿару,
ѿевали ѿроѿив режима,
сѿремајући се, ѿих двојица и режим,
да оду ѿод земљу
над којом леѿрѿају лисѿови разних новина
са ѿоѿиѿуно исѿиим весѿиима.

Било је *ѿо*, зна се, доба када је свеѿи био мали
на кејовима дуж Сене
беоѿградски сликари и филозофи
а иза свих *ћоцкова*
збијене *ѿрује* у *ѿамним*, *ѿреѿећим* униформама
које би наѿло *ѿрснуле*
јурећи децу ѿо улицама Лаѿинскоѿ кварѿа,
да би ускоро, у даљем смањивању свеѿа,
ѿе исѿе ѿрује, у сличним униформама,
али са друѿачијим, збуњеним ѿлавим очима
ѿрснуле, јурећи децу
ѿо беоѿградским улицама без сликара и филозофа.

Било је *ѿо*, не верујеѿе, доба *ѿирине*
великих булевара
и бескраја *ѿеѿињи ѿоред кућа* и *излоѿа*
међу ѿареним наѿиѿисима
да би све наѿло ѿосивело
и сѿеснило се у *ѿескобу*
ѿироке словенске дуѿе
на ѿочеѿку двадесеѿи ѿрвоѿ века.

Било је *ѿо* доба знања о свачему.
Било је *ѿо* доба великоѿ незнања.
Било је *ѿо* доба уѿознавања Париза.
Али се мени чини
да *ћу ја*

од ѿега

однети

само ѿегове плаве рубове,
како се оцртавају на небесима ноћу.

ВРЕМЕ СТАРИХ ПЕСНИКА

Херцегови, 1972–2008

Сећам се мора којеџ нема.
Жањице. Увала.
Маслињак иза џљунковиџе џлаже.
И зрика зрикаваца,
и жамор џаласића на џљунку
одмах се џреџачу
у сџару џиџину.
Усамљена кућа од камена,
кафана за намернике.

По маслињаку расуџи
џрубо џесани сџолови од дрвеџа,
уз сваки џо две џесане клуџе.
Сви џразни, осим једноџ:
седе чеџири џесника.
На сџолу сир из уља,
маслине са дрвеџа,
џрџуџа са џавана,
лоза из буреџа.
Речи реџке, и џиџе,
да не надјачају море.

Одједном, јак звук,
као хука векова:
оближња маслина
џаде, уз џрасак.
Без разлоџа,
ако се не рачуна досадна
џесџера зрикаваца.
Трисџа година је уџорно рађала,
црном муком из камена
хранила малобројни народ.
Онда се није знало за џиџање оџџанка народа,
џа се чуло сасвим друџо,
о маслини и вековима,
из усџа високоџ џесника:

„Ко ће,
о овоме,

најисаји пјесму?"
Нико није извадио диџитрон,
да израчуна кубикажу
и цену,
смањење приноса, раси профита.
Зрика зрикаваца,
жамор мора на шљунку,
дубоки мир маслињака.
Само по.

Беше време када су и маслине падале слободно,
изнутра,
у присусићу пјесника.

МИЛЕНКО ПАЈИЋ

ПОСЛЕДЊА ПИСМА ПИСАНА РУКОМ

„Али, шта да радимо са писмима?“ – питам брата.

„Шта да радимо? Спалићемо их!“ – одговори брат. Учинило ми се да је његов одговор више био као некакав одјек мог питања, него што је био прави, његов одговор. То што је казао омакло му се некако рефлексно, као изнуда, невољно, готово назор. Била је то парафраза оне популарне реплике из Ковачевићевих *Маршонаца*. Ни сам није знао шта ћемо. Ширио је руке, премишљао, колебао се...

На крају смо их спалили. Тужан је то призор био.

Наши родитељи су били озбиљни, чуварни људи. У свом породичном стану, њиховом последњем одредишту, живели су скоро четрдесет година. Био је то најлепши период њиховог живота. Живело, стицало, штедело. Уживало. Нагомилавале су се успомене... При крају, више ништа нису бацали. Било им је жао да се лише сећања на лепе дане: на пријатеље, рођаке, колеге, на путовања, летовања, на празнике... Ниједан предмет у њиховом окружењу, ма то била обична, обијена цезва за кување кафе, није био предмет него експонат у музеју породичних сећања. Гледали исте ствари, али они су их видели другим очима. Све је потонуло у слојеве сећања и меланхолије...

Како је могуће да се, за четири деценије, накупило тако много ствари. На полици у шпајзу били су одложени све сами предмети непознате намене. Нама су изгледали безвредно и туђе, али мајка би о свакоме од њих могла да исприча причу. Те ствари добијене су или купљене од људи који одавно више нису живи. И раније смо покушавали да направимо некакав ред, да рашчистимо ситуацију, да однесемо у подрум, на таван или на ђубриште оно што је вишак и што је потпуно неупотребљиво. Мајка би молила

они су давали само по један нарамак старих новина. Како би дошли и други, звонили, тражили. И како би било за све.

А тек писма! Писма су посебна прича. Поштар Милорад доносио их је редовно. За свако би од оца добио по ракицу. Само једну, јер је журио даље. Свраћајући често на нашу адресу поштар Миле постао је као неки, дописни, члан наше породице. Упознао је све наше кореспонденте и градове из којих су нам стизала писма. Београд, Скопље, Панчево. Марибор. Лондон. Поштар је памтио: деда из Београда, тетка из Скопља, ујак из Панчева. Породица избеглица из Словеније. Мајчина школска другарица из Лондона (United Kingdom). Кад сам био на студијама, доносио је и моје дописнице из Скопља. Кад је брат био у војсци (ЈНА) стизала су његова писма из Ваљева... Доносио би и телеграме, али, хвала Богу, ретко. Јер, телеграмима су преношене ружне поруке и кратке, лоше вести. Кад види поштара са телеграмом мајци се одсеку ноге. Да спречи непријатно изненађење, Миле би декламовао садржај који је претходно видео и упамтио у пошти. Један једини пут донео је телеграм мени. Био сам на зимском распусту, кад бану Миле Поштар. „Ма није ништа страшно! Пише: Те сакам, Ленче! Па, ти види шта то значи...” Сви су се слатко насмејали, јер је наш, приватни поштар открио једну моју (малу, малечку) тајну. Моја девојка из Скопља, није стигла да ми каже да ме воли. Почели смо да се забављамо за Нову, 1971. годину. А ја сам, већ у фебруару, отпутовао кући, у Србију. Другарице су је наговориле да ми пошаље телеграм са само три лепе речи. Све заједно отишле су у пошту. Радовале се, смејале се и цичале. Замишљале су како ћу се изненадити, како ће ме обрадовати. Нисам могао да верујем. Тамо је писало (у преводу са македонског језика): „Волим те, Ленче.” Пре неки дан гледали смо заједно холивудску мелодраму *Love Story* у кину *Балкан*, у скопском предграђу Дебар-мало. Она је тако много плакала. Наше пољупце заливала је сузама. Тако добро сам се сећао свега. Ти наши пољупци „са укусом суза и укусом сна” (Арсен Дедић). Са укусом аспирина и свеже пломбе (управо се вратила из посете зубару). Баш сам се разнежио, топио сам се као грудва снега. „Казао сам ти да није ништа страшно” – огласи се Миле Поштар, чекајући своју дозу. За овај телеграм добио је од мене три ракице (за добродошли, на две ноге и за срећан пут)... Такво је време било. Поштари су били једноставни, драги људи. Нама је запао овај Милорад, звани Миле. Интимизирао се с нама. И нисмо могли да га се отресемо (добро, нисмо ни хтели), све док није отишао у пензију. (Али, пре но што је заувек нестао из наших живота, Поштар Миле ми се обратио поверљивим гласом: „Имам нешто за тебе... Био сам разносач поште целог радног

века. Препешачио ко зна колико километара. Поцепео ципела за један камион. Не жалим се. Био сам увек с људима. И у добру и у злу... Сва писма испоручио сам на читко исписане адресе. А теби што сам донео књига за једну добру библиотеку, то и не рачунам... Него мучи ме, копка нешто. Остао ми један свежањ писама које никако нисам успео да уручим. Или адреса није потпуна, или адресат умро, или нешто слично. Ми поштари таква писма зовемо лутајућа, уклета. Напишемо: Одсутан, Нестао, Умро и слично. Видиш, то су она. Вучем их у овој торби толике године. Све се надам појавиће се човек, даћу му писмо, добиће добру вест. Или већ оно што је заслужио. Жао ми је да их бацим. Постоји неки обичај да не ваља дирати туђа писма... Па сам мислио да их оставим теби. Свако писмо, једна прича. Ти ћеш их разумети или искористити. Смирићеш залутале душе. Сачуваћеш сећање на неостварене љубави. Открићеш, не дај Боже, кривца за неки злочин. Свашта може да буде у писму. Иако су, обично, у њима сасвим бледе, немоћне речи... Узми их, молим те..." Шта сам могао? Примио сам необичан поклон. Наследио бригу Мила Поштара. Била је то скромна баштина једног српског поштара. Можда и његов тестамент. Тада ми је, за трен, први пут у свести креснула идеја о збирци писама. Имао сам предосећај да је та замисао добра, да од ње може испасти нешто, нешто... Нисам домислио шта и та мисао ми је измакла, нестала, потонула у мастиљави мрак заборавља.) Убрзо затим наступило је друго време. И бивало све мање и мање правих, класичних писама писаних руком...

*

„Ко ли је измислио писмо? Ко је да је, тај је прави геније!” – када сам добро расположен, имам чудан обичај да умујем, да разговарам сам са собом... Нама то изгледа тако лако, тако једноставно. Напишеш поруку, саопштиш новости, искажеш поштовање, замолиш за услугу, нудиш или тражиш нешто, распитујеш се за некога, тражиш школског друга, заказујеш састанак, присећаш се војничких дана, молиш опроштај, изражаваш најдубља осећања, откриваш најскривеније тајне... Пресавијеш табак, сместиш га у коверат, залепиш ивице које су већ намазане лепком (тај слој сувог лепка можеш овлажити језиком, што није по бонтону, или пак користећи посуду са парчетом сунђера потопљеном у воду која се, по потреби, досипа). Са предње стране испишеш адресу (коме и куда писмо путује, место, улица, број куће, улаз, спрат, број стана), а са задње напишеш своју адресу (ко шаље и одакле, место, улица, кућни број). Ето, писмо је већ спремно за слање. Још је

остало да у пошти купиш марку (још већи геније је тај који је измислио марку, тј. начин како да се наплате трошкови слања писма), залепиш је у горњи десни угао. Спустиш писмо у најближе сандуче (била су црвена, а сада – жута, у целом свету). Или га предаш на шалтеру у Пошти. Службеница наплати марку и поштанским печатом поништи марку. Округли, црни отисак садржи место (седиште Поште), тачан датум и време (дан, час, минут) када је писмо предато. Тако остаје траг о томе када је писмо кренуло на пут. А када стигне, чиновник у долазној Пошти отисне (лупи, тресне жиг; одувек се ударао печат и тај обичај се задржао, да се тај важан чин и чује, а затим и види) на полеђини писма... Пошта је озбиљна, стара, државна институција. Као и железница, полиција, војска. Свака модерна, уређена држава има неколико битних институција. Међу њима увек је и Пошта. Пишеш писмо, лакше од пера. Носиш га у руци, али на длану не осећаш његову тежину. У Пошти се скупљају писма многих људи из великих градова. Накупи се прилична количина. Коверат до коверта, џак до џака, кочија до кочије... Први поштари били су коњаници, у овим крајевима звали су их Татари. Мењали су коње на успутним станицама које су биле уједно и штале за коње. Поштански џакови путују свим могућим саобраћајним средствима. Размислите мало о томе. Пишући своје писмо, ма како кратко и лако оно било, ми немао представу шта је све потребно да наше писамце стигне на одредиште. Просто, не интересује нас какав је и колики је то систем. Како се, у сваком времену, мења, усавршава, напредује. И ма колико се ширио, увећавао, преображавао тај систем, та поштанска мрежа, ми и сада, у свако доба, можемо да напишемо и да пошаљемо своје приватно, класично писмо, онако и у оном виду како су га слали наши преци у претходним столећима. Лист хартије, перо и мастило, датум и место у горњем десном углу. А онда, оно конвенционално: „Драги мој, или Драга моја...” А на крају: „Много топлих или срдачних или пријатељских поздрава, (име, надимак, потпис)...”

Колико ли сам ја писама написао у животу? Ни сам не знам... Много, врло много. Једно време као да сам патио од неке врсте болести зависности, која би се могла назвати: *mania epistolae*. Епистоларна грозница! Кад би ме то ухватило нисам баш био при себи. Носила ме мутна Марица емоција, бацала од обале до обале, избацивала на пуну аду... Било је подужих периода када сам на шалтер број 1 у локалној Пошти свакодневно доносио и по неколико писама. Шалтерска службеница, времешна госпођица Иконија, видевши да је већина писама адресована на женска имена, почела је конверзацију са мном: „Могао би и мени, бар једно,

да напишеш... Кад би мени неко написао овако дебело и тешко писмо, одмах би се удала за њега..." Поштар Миле добацаивао је, у пролазу: „Боље ти је да се запослиш код нас. Ионако не избијаш из Поште. Да те, брате, лепо преузмемо из твоје фирме. Они би се обрадовали. А ми бисмо добили сјајног референта-експерта за развој епистоларне комуникације..." Госпођица Иконија имала је спремну велику резерву вербалија. Никома није остајала дужна, бар не на речима. Осула би рафалну паљбу на одлазећег колегу Мила: „Слушај ти, поштарска простачино, немој да ме ометаш у мом послу. Како се усуђујеш да добацујеш мом најбољем клијенту? Па, и сам знаш да г. Писарев оставља бар пола плате на мом шалтеру..." А затим, обраћајући се мени: „Тако бих волела да прочитам једно од ових ваших писама. Да поделим са вама то узбуђење, та топла, та вреле осећања. Шта кажете? Да нисам претерала?!" Никада нисам био ни вешт ни брз ни на речима, а ни на револверу. Али, овога пута огреја ме сунце изненадне инспирације, па ја одрешито одговорих поштанској службеници Иконији: „Само изволте, драга моја Иконија. Али, упозоравам те да су моја писма обично еротска, увек ласцивна, а врло често и порнографска!" Гледао сам како моју, малте не, пријатељицу облива талас руменила, како јој расте притисак. Збунио сам је овом лудом репликом. „Ти се шалиш, зар не? Ти се лудираш и изиграваш са једном озбиљном особом?! Не могу да верујем. Зар те није срамота? Не стидиш се?!" „Какав поп, таква и молитва. Какво питање, такав и одговор." Гђица Иконија, после ове размене неумесних речи, бесно је и ћутећи, али румених образа, лупала печате на моја писма. Просто се на њеном лицу видело шта мисли: „Овај човек је еротоман, можда и сексуални манијак. Кад би ме бар погледао, кад већ неће да ме нападне. Кад би бар нешто безобразно казао, кад неће да ми напише писмо. Једно од оних његових, најлуђих..." На ознојеном челу прочитао сам њен план, па то се видело из авиона. Почела је да одваја по неко писмо са моје хрпе, да га носи кући и да, кришом и наслађујући се, чита моја љубавна писма. Убрзо се укључила у токове мојих емотивних авантура. Није баш увек могла да се обузда, него ми је претила прстом кроз шалтер, нагињала се преко пулта и шапутала: „Могоао би да будеш мало финији према Ради, Мари и Вери. А госпођу Добринку да си оставио на миру! Знаш ти добро шта ти говорим! Немој да се правиш луд!" Поново смо причали, изгладили смо поремећене односе. Ја бих јој онда, онако другарски, предложио: „Шта радиш вечерас? Сврати код мене да заједно напишемо нека моја писма. Знаш и сама да сам у заостатку. Не стижем да постигнем све сам. Шта велиш?" Поштанска службеница која није имала сопствени

љубавни случај нећкала се, фемкала, а тако би радо пристала: „Ах, господине Писарев, ви сте прави враг.. Ма, какав враг, ви сте један покварени српски ђаво! Ето, шта сте ви!” Пошто ми се обраћала на *ви* схватио сам да од наше епистоларне сарадње неће бити ништа. Уосталом, гђица Иконија Петронијевић и ја, одлично смо се забављали. Спојити посао са шалом и ведрином, па то је био идеал многих професионалаца. Она је била стамени чиновник државне поште Србије, а ја савршени клијент-кореспондент. Шта је ту лоше? Ништа. Идемо даље. Пишемо, уживамо, разашилемо поруке и благе вести широм наше драге и вољене домовине...

Писање писама постала је моја свакодневна потреба, па навика, а на крају и страст. Епистоларни занат у мојим, рукама претворио се у праву, високу уметност. Убрзо сам постао *doktus epistolaes*, експерт за *epistolae amores*. *Epistolae longa, amor brevis!* Љубав је кратка, а писма вечна! То је била моја девиза. И стварно, писмима сам радио и постизао шта год сам хтео. Моје кореспонденткиње падале су у несвест, заљубљивале се у мене и не знајући тачно ко сам. Није им било важно ни како изгледам, ни колико сам стар. Све је било небитно наспрам онога што је стајало у мојим писмима. Обарао сам их с ногу, бацао у несвест... Моја љубавна писма била су изузетна у сваком погледу. Њихово дејство показивало је увек (и доказивало!) да су савршена. Њихов стил и поетика држале су ме у убеђењу да ће се памтити, да ће потрајати у времену. Штета што нису сачувана! Баш права штета... Непланиране сеобе из стана у стан, из града у град, уништавале су моје најбоље збирке. Какво пролећно или јесење велико распремање учинило би да се најбољи примерци моје љубавне преписке загубе, да нестану без трага. А тек кречење стана, премештање делова намештаја из собе у собу, то је изазивало нестанак мојих непоновљивих, антологијских емоционалних тирада. Усамљене особе, оне вечите девојке, трпећи неизлечиве последице моје епистоларне тортуре, чувале су колекције мојих писама, као иконе, у кутијама за накит, у тајним сефовима, у челичним орманима, у подземљу иностраних банака. Па, ипак, највреднији егземплари су се губили. Једино објашњење је да је Онај (Нечастиви) умешао своје љубоморне прсте. Његова писма наспрам мојих била су бескрвна, бледа, без икаквог ефекта. Зато је Он упорно чинио да се класична дела моје љубавне преписке помешају са безвредним дописима и досадним представкама, да се непрестано губе, проналазе и губе, губе и проналазе, премештао их је с места на место (и натраг) и тако у бескрај, све док сви живи сведоци не нестану, док се истраживачи не уморе, док нестане свако сећање на љубав

и интересовање за нежност. Набасао сам на моћног ривала, нема шта. Моје кореспонденткиње жалиле су ми се да тешко разликују Његова, лажна, отровна писма од мојих оригиналних, здравих, животодавних. Шта да се ради, судбина нас поклоника посебне науке епистоламантије тешка је и трагична. Имамо углед, обожаваатеље, поклонике, следбенике, али немамо дело. Тако је то: неправда влада свемиром, а зло покреће звезде и звездана јата.

Како сам то радио? Како сам писао љубавна (и остала) писма? Прво: гледао сам да засеним моје изабранике-це. Писао сам што сам игда могао компликованије, на нивоу теорије, надобудно, о концептима, о мом схватању и тумачењу уметности. О плановима за будућа књижевна дела. О естетским намерама. О авангардним експериментима. О истраживањима у класичним и новим уметничким медијима. Библијску тему постања реализовао сам у простору названом „нови стрип”. Дело сам назвао *Посијање 1–7*. Требало је то аргументовати. Потезао сам најтеже могуће аргументе. Најбоље резултате постигао сам „лудачким објашњењима” (лудачким или лудичким, ко ће знати?). Падао сам у Заносе, у Стремљења, у Пркосе, у Ведрине, у Пизду Материну! Нико ми не би поверовао у шта сам све (за)падао!... Она (то јест, оне, многе жене) би ме слушала занесено, очигледно ништа не разумевајући. Она би ме гледала, трепћући (тако дивно је трептала оним дугим трепавицама да јој очи нисам ни видео) заљубљено. Могао сам да јој причам шта год сам хтео, шта год ми падне на памет. Могао сам да јој радим шта хоћу, али ја сам био центлмен (фин, отмен господин) и никада нисам злоупотребљавао ситуацију. А могао сам, увек сам могао... Слушајући мој глас, моје речи, она је (потпуно несхватљиво) разумевала суштину, ма да су јој моје појединачне речи биле апсолутно неразумљиве. И то је било чудесно: смисао јој није измицао, све што сам казивао-писао у писмима, свеједно, било јој је блиставо јасно. Њена љубав према мени непогрешиво је водила лавиринтом мога језика. Подземним ходницима мојих најбољих писама. Љубав је била слепа за тренутне бесмислице, јер је чезнула за вечитим смислом Свемира. У томе је лепота искрене љубави (таутологија: ако је љубав, она је и искрена) да прихвата апсолутне лудости (и гадости) као очигледне истине које није потребно доказивати. Кад волим, све ми је јасно, лепо, логично. Без љубави постајем малоуман, глуп, све ми је нејасно, мутно, не налазим ништа логично. Љубав је слабашно осећање које покреће планине и може да заврти или да заустави небеска тела. Љубав је (незаписана) лирска песма за којом чезне свака иоле захтевнија антологија – *Злајна књига светске љубавне поезије*. Љубав је песма над песмама. Када збиља воли, човек

непрестано пева. Шта год каже, то постаје певање. Шта год помисли, то постаје песма штиглица и зебе (или бар кукувије). Куд год погледа, посегне, посрне, то је зов за женком. Универзални позив на љубав. Дођите да се волимо!... Таква су била моја писма којима сам посејао љубав по целом Свету. Писма лагана као крила барског коњица, засејала су љубављу све ветрове Света. Моји љубавни ламенти покретали су Голфску струју и присиљавале јата туна да пливају леђно и узводно. Кукњава у мојим бескрајним лирским поемама могла је да објасни све, да повеже све и да убеди свакога шта је најважније на Свету. Да је љубав најважнија на Свету. Без осећања Свет је пустиња у којој свака пешчана дина и свако зрно песка (посебно) нема смисла... Ех, кад се само сетим! Кад се присете сви могући Клубови мојих верних кореспондената! Кад се разбуди и коначно раздремају све жртве мог епистоларног насиља! Сва та залутала писма! Све те несређене и некомплетирани збирке! Плави, ружичасти, бели, свежњеви повезани украсним врпцама и званично запечаћеним јемственицима! Свежњеви са црвено-плаво-белим пругама на ивицама – PAR AVION! Ваздушна пошта која путује цевима постављеним по дну океана! Све те гомилице пепела! Како да вас повежем у један роман?! Како да вас укоричим у солидан, тврд повез, у једну добру, ручно шивену књигу? Како да излијем ту златну полуку, ту циглу-теракуту печену у високој пећи, ту ћерамиду отпорну на кише, време и на судбину? Где ми је јава у коју она може да стане? Где ми је сан у којем сам се онако лако, песнички породило? Као што је (први песник) повратио ехо вечне песме! Жуч и јед изгубили су се у опсежним припремама. Оно што је остало то је златни песак, суво злато са спрудова митске реке Пек. Ко год буде листао моју књигу-музеј-изложбу биће срећан што је сведок апсолутног чуда. Катедрала сложена (као кула од карата) од једне једине колекције мојих љубавних писама. Срећемо се под сводовима моје епистоларне цркве. Тај храм је свима приступачан, допадљив, јасан. Шта ћеш више од тога?! Она ме је разумела, иако одавно није девица. Мој дух загрлио је њену стрепњу. Тај загрљај је вечан, а сваки коитус се тако брзо сврши. И узалудан је. Морам смоћи снаге да издржим тријумф моје хумане мисије. Ја вас волим све, али највише волим себе. Да будем искрен, ни ја баш увек не знам шта (тачно) радим. Али, трудим се да следим (своју, непогрешиву) интуицију. Гајим камене клице. Пратим хладне трагове. Осећај за језик (укус речи на језику, укус језика у речима) довео ме је све догде. Где сам, људи?! Бога питај, нека ти он шапне. Помагајте, драги моји читаоци. Слатки моји кореспонденти! Одавде, па надаље, требало би да се појаве прве, здраве, зелене влати. Трава

је тако слабашна, поводљива, али покрива копно својих континентата. Вода је прозирна, неухватљива, а неопходна, суштина свих бића и свих ствари. Мора сванути моје јутро. Пред зору се мрзне, а преживи само онај који не заспи. Најслађа је ледена смрт. Смрзавање кристалише најфиније додекаедре сна. Дијаманте спавања. Надам се добром отиску испод пресе упорности. Шта ће бити на крају? Хоће ли се заљубити у мене, како би, у љубавним писмима, могао да је овековечим. Она не тражи дело као доказ, као залогу љубави. Али мени је потребно дело да бих је стварно волео. Без ње не могу да пишем писма (не бих имао коме да их пошаљем). Без дела не могу да волим себе. А онда, цаба ти сва крда дивљих писама! Цаба ти епистоларна еуфорија пренета Теслиним светским системом на врло велике, на превелике удаљености. Упорност је мајка и отац науке. Даље, изоштрити свест, усредсредити се (у среду се средити!) на све или ништа. Ко пробира, он добија! Како надокнадити изгубљена писма? Написати их поново? Не! То би био јалов посао. Боље је (краће, једноставније) убедити читаоца да су постојала, да су била делотворна. Да су свршавала посао. Као илустрацију претходног умовања понудити одличну тематску збирку најбољих, најутицајнијих, најлепших писама (уопште). Тако ће овај подухват (у целини) бити врхунски. Од тога (префињеног укуса колекционара, увида и продора у n-те димензије простора и времена) највише зависи успех и смисао целе ове моје ствари...

*

И Кафка је писмима придавао магијску моћ. Што је најочевидније у онима које је писао Милени, затим Фелицији и, на крају, Дори Дијамант. Милени нежна, Фелицији – срећна, а Дори – дијамантска. Магично, пуно магије је и Кафкино писмо оцу. Само што је отац био прејак да би синовљеву лагану, суптилну магију (читај: наклоност, љубав) могао да осети. Саобраћање писмима (епистоларни, урбани саобраћај) штитило је Кафку (као и друге писце, поготово песнике) од непосредног, грубог контакта са људима, са стварношћу. „Да си ми, очи-у-очи, казао ону грозну, грубу, одвратну тираду, ја бих се срушио. А пошто је само написана, она је остала у мислима, на безбедном. Могу је проучити касније ако ми се прохте, а могу је одложити или затурити у претинцима приватне архиве. Тамо су многа писма која не желим да нађем...” Писмо, дакле, пружа заштиту од директног ударца. Од ударца који се (у боксу) зове – директ. Живот често удара директима. А литература даје мали отклон, предност или закашњење,

свеједно. Предах, да се ствари расплину у сећању, да се растворе у речи времена... Миленина писма за Кафку су и *добра* и *сйрацна*. Он их отвара уздрхтала срца: „Читам их као врабац који сакупља мрвице, дрхтурећи, послушкујући, вребајући, сав унезверен и на-кострешен...” Каква су Кафкина писма била за Милену, то не знамо, пошто њена писма нису сачувана. Или су потцењена, пошто се од њих није (аутоматски) могла очекивати књижевност и уметност (иако је она била угледни новинар)? Тако је учињена велика неправда. Све даме с којима се Кафка дописивао умеле су да воле. Умеле су, свакако, и да формулишу своја осећања. Где су њихова (Миленина, Фелицијина, Дорина) писма Кафки? Нема их. Нико нема стрпљења да споји две полутке давно пресечене јабуке. Осим тога, Макс Брод је почистио то љубавно поприште. Спасоа је све што је Кафка наменио забораву. Био је против тога да се објављују и Кафкина писма, али је попустио под притиском публике. Да ли је поступио правилно? Или је по други пут изневерио опоруку свог пријатеља? Пишчевом књижевном опусу додато још четири тома преписке. Писац је желео да се препусти свом фатуму. Када пропада тело, нека се избришу и трагови духа, осећања. Није веровао у своје најбоље реченице. Није волео своје приче. Није имао снаге да доврши романе. Зашто би се обазирао на писма? А писма су (у ствари) најбоља литература, зато што су неоптерећена свешћу о уметности, о законима естетике, о будућим читаоцима, о критици, о наградама, тиражима... Аутор писма пише само за једног јединог, познатог читаоца. Писма су однос (окршај, спој, судар, благи додир) два духа, један на један (у размери 1:1). Њихов једини циљ јесте да подстакну љубав дописника. По дефиницији, писмо је дубоко приватна, интимна ствар. Требало би да остане међу њима (међу нама који се разумемо и дописујемо). Када доспе у посед трећег лица, почиње да се одвија један непријатан процес посматрања, уплитања, упућивања у нечију приватност, у интиму. Трећи човек је (мање или више) воајер, болесни, напаљени посматрач. Сви следећи читаоци (после трећег) такође су помало воајери. Као у Хичкоковом филму *Прозор*, нешто видимо јасно, тумачимо правилно, али никада не добијамо целу слику, целовит увид. Зато писмо може да унесе забуну, да се погрешно разуме. Целу истину знају само аутор писма и онај коме је писмо адресовано. Сви остали слуте, домишљају, дописују оно чега нема, домаштавају оно што није (експлиците) написано или речено. Преписка је убедљива и животна баш зато што није писана (ни са предумишљајем) да ће бити (или да може бити) литература. Писмо се пише у даху, док су осећања врела. Нема друге верзије, нема поправке текста. Зато оно не би могло (не би смело)

да буде белетристика. Ко је тај геније који ће пустити у штампу прву верзију текста?! Нема тога. А писма (у својој првој, изворној верзији) одлазе у штампу. И добијамо још оригиналног текста од омиљеног писца, као неку врсту поклона. Његов живот помоћу писама улази (изравно) у уметност, у његов књижевни опус. Сабрана дела, после смрти писца, добијају још по неки том. Многи књижевници свакодневно су водили кореспонденцију са многим личностима. Писци 19. (па и 20) века делили су свој радни дан на два дела: пре подне писање приповедака, романа или драма, а по подне – преписка са пријатељима, пословна кореспонденција, породична администрација. Тако су чинили Руси (Толстој, Достојевски, Чехов), тако су радили Немци (Гете, Томас Ман), слично су се понашали Французи, Енглези, Италијани, Шпанци... И као исход, уз већ заокружено дело, добијали бисмо још по који том. Добро или лоше? Довољно или превише?... Нема правила. Некада је допуна у писмима добродошла, освежавајућа. А некада су томови преписке претерано обимни, чине непотребни баласт, оптерећују мноштвом баналних детаља из живота.

ПИСМО О ПИСМУ (упућено самом себи)

Прва фаза. Писма као трагови реалног живота. Преписка без свести о литератури. Писма су неопходна као комуникација, као размена информација, важан фактор организације живота. Кореспондент је опуштен, ослобођен од притиска књижевних амбиција. У писмима он показује своју праву личност. У преписци учесници су усамљени. Контакт је елементаран, а комуникација једносмерна.

Међуфаза. Преписка постаје предмет интересовања разних конзументата: историчара књижевности, правника-адвоката, колекционара, психијатара, полицајаца, истражитеља, биографа, студената/професора, будућих писаца, колега-савременика, приповедача из будућности...

Друга фаза. Преписка бива прикључена Сабраним делима. Том може носити наслов: Изабрана писма. Приређивач узима најквалитетнија, најлепша, карактеристична писма упућена: љубавницама (-цима), родитељима, рођацима, исписницима, критичарима, истомишљеницима, припадницима покрета, члановима уметничких група, следбеницима, младим писцима, будућим песницима...

Иншеџрисање. Живот и биографија стапају се, интегришу, на бескрајним страницама сачуване кореспонденције. Ауторова

лица – оно из уметничког дела и оно из живота – спајају се, сливају у једно, потпуније, животније, заокруженије, целовитије лице – у личност (са свим слојевима, менама, метаморфозама). Сви пишчеви јунаци из романа, приповедака (наративно ја), песама (лирско ја), поема (епско ја) и тако даље, сабирају се и сажимају у оно коначно (комплетно-комплексно) Ја.

Полазишће. Писмо може бити основ, темељ и полазиште за прелазак у неки други медијум. Писмо може бити форма(т) приче. Писмо може бити важан елеменат филмског сценарија. Писмо може бити (процесом драматизације, преласком у дијалошку форму) основа за драмски текст. Више писама, избор из преписке, може бити сажето у једно, ново писмо. Писмо може бити инкорпорирано у либрето за балет-оперу. Преписка може бити допуњена (поступком мистификације) писмима упућеним кореспондентима с којима се, писац, иначе није дописивао (ово се може чинити из више разлога, да би се постигли одређени ефекти и нарочити циљеви у смислу допуне, улепшавања, раскринкавања и томе слично). Колекција писама може бити основа за компоновање епистоларног романа. Писмо може бити (као документ, као исписани лист хартије) уграђено у ликовно дело (колаж, асамблаж). Писмо може бити повод за настанак цртежа, графике, слике (уље на платну), ликовно-визуелног или концептуалног рада. Писмо само може бити реализовано у краснопису (калиграфија). Писмо може бити zgodna инспирација за дела у проширеним (expanded media), мешаним (mixed media), вишеструким (multi media) уметничким просторима-срединама.

Дефиниција. Главне особине писама открићемо када одговоримо на следећа питања:

1. Ко пише?.....(име и презиме аутора)
2. Ко ме пише?.....(име, презиме и адреса кореспондента)
3. Када пише?.....(тачан датум када је писмо написано)
4. Одакле пише?.....(тачна адреса са које је писмо послато, пожељни су и детаљи уколико су важни или необични, нпр: хотел, кафана, болница, атеље, затвор, логор, касарна, интернат...)
5. О чему пише?.....(главна тема: љубав, породица, наука, техника, књижевност, уметност...)

Дешава се, доста често, да преовлада једна особина од 2 до 5, а не 1 (Ко?) као што би требало и као што се, логично, очекује.

Колекције. Многи писци се према кореспонденцији односе – неозбиљно. Не воде никакву евиденцију, не чувају концепте, не праве копије. Писмо је, за њих, тек један глас упућен другом гласу (срце–срцу, ум–уму), једна порука-питање која чека узвратну

поруку-одговор. Зато је у терминологији кореспонденције устаљено, уобичајено рећи – ПИСМО (за прво писмо које иницира, започиње преписку) и ОДГОВОР (за следеће писмо којим се започиње размена порука, тј. нека врста успореног дијалога).

Мушкарци су врло дуго користили писма да освоје наклоност својих изабраница. Бројније су и много чешће те „мушке” верзије писама, ти неодмерени изливи љубави, преувеличавање осећања и сл... Женска писма су сасвим ретка (или: много ређа); мислим на она која имају некакву књижевно-уметничку вредност. Можда се ради и о нечем сасвим једноставном – разметљива господа није сачувала писма упућена њима, а даме (девојке, жене) – јесу.

Колекције писама могу бити организоване-обликоване на најразноврсније начине:

– Збирка писама једног писца-аутора (са одговорима или без њих);

– Збирка писама једног духовног простора (Грчка, Византија, Русија итд.);

– Збирка писама једне епохе-доба (антика, ренесанса, модерна...);

– Збирка писама на тему љубави (или на неку другу одабрану тему) итд...

Доба. Време у коме писма настају утиче на њихов садржај, стил, интонацију. Главне одлике доба (обичаји, политика, историја, економија, стил, мода и др.) одређују интонацију писма. Љубавних писама нема (или су много ређа) у доба рата. За доба промена и хаоса карактеристична су писма умањене толеранције, па све до мржње. Писма се могу класификовати (упоређивати) према законима социологије, антропологије, етике... Писма су документи о функционисању економије, привреде, државне и локалне администрације. Писма су у суштини хумана (човекољубива), родољубива; одају поглед на свет, веру, нацију, образованост аутора, као и друга његова опредељења (идеолошка, политичка, сексуална). Збирка писама може снимити здравље једног друштва (заједнице, групе људи). Писмо одаје структуру личности која га пише, њену психологију, њено (физичко и душевно) здравље. Писмо може бити доказ болести (један од важних елемената за постављање дијагнозе)... Напиши ми писмо да видим ко си.

Музеј иззубљених писама. Измишљена, непостојећа установа. У њој се скупљају, чувају, класификују, обрађују, проучавају сва могућа писма. Музеј се састоји од више различито профилисаних збирки. Пре свега, домаћа и инострана писма. Историјска писма (фермани, обзнане, објаве). Путна писма (пасоши, пропуснице,

аусвајс). Приватна писма и јавна, административна, државна, пословна, дипломатска и др. преписка. Поклони, легати, завештања. Донације. Манифести, прогласи, тестаменти. Прва, младалачка писма. Последња писма... Изгубљена писма. Непостојећа, имажинарна писма. Тајна писма. Писма као уметничка, књижевна дела. Епистоларни романи. Филозофска писма. Професионална и аматерска писма. Писма експерата и дилетаната. Примењена писма. Наивна, маргинална писма. Урбана и рурална писма. Писма из метрополе и писма из провинције. Циркуларна писма. Путопис у виду низа писама. Летопис као збирка писама. Писма (картије) од вредности. Писма кажњеника, талаца, логораша. Писма штићеника домова за малолетнике. Писма из људи са душевним сметњама. Ратна писма. Путничка писма. Писма помораца. Писма освајача. Слободна писма, писма робова. Писма упућена будућим поколењима. Мегаломанска писма. Преписка скрибомана. Писма ребуси-загонетке. Шифрована писма (са разрешењем или без њега). Писма тирана. Писма вођи. Антологија удворичких писама. Доставе, дојаве, откуцавања. Шпијунска писма. Писма тајних агената. Писма куртизана. Писма партизана и четника... Свако писмо третира се као музејски експонат. Има свој редни, регистарски, каталогски и број збирке којој припада. Има своју картицу (у картотеци), свој досије (у архиви). Документа везана за сваки експонат-писмо садрже: *легенду* (са основним подацима: аутор, време-место настанка, димензије, бр. листова и сл), *кључне речи* (навести које су, не више од 10 до 15), *крајњак ојис експонајта* (сажетак, summary), *ајспракји* (битне особине експоната), *значај експонајта* (по вредности, реткости, утицају, цитатности и др), *процена вреднојти* (у 1 до 3 светске валуте), *учешиће на изложбама* (размена експоната, тематске поставке, периодичне манифестације), *цијамјана или елекјронска издања* (објављивање експоната у публикацијама, часописима, листовима, новинама и др), *изабрана библиографија* (прикази, коментари...).

Ојкриће. Писмо није (нити је икада било) књижевно-уметнички жанр. Писмо су преузели (вешти, спретни) књижевници да би искористили неке његове (важне, згодне, корисне) особине. Писмо је, у основи, дубоко лично (субјективно, приватно), пуно нескривених осећања (емотивно). Када неком аутору, у сред посла (писања приче, новеле, романа) понестане осећајности, он онда радо посегне за писмом. Уграђујући га у своје дело (као једно поглавље или као епизоду романа), писац (зло)употребљава, повређује можда најважнију његову карактеристику. А то је – тајност. Изворно, писмо је упућено једној особи. Написано је само за један пар ушију. Смишљено је само за познате очи. И, ни за

кога више!... Да би дигао температуру у свом млаком тексту, писац се досећа шта му ваља чинити – он посеже за писмом! Оно у књижевном делу (преузима улогу Хитне помоћи, важног помоћника. Пише га, наводно, главни јунак књиге. Или: прима, свеједно, од своје највеће љубави (од свог ривала, рођака или учесника у драми). Писмо (у изворном облику) нема никакве публице, осим кореспондената. Дакле, има их: двоје! Пошиљалац и прималац. У писму се слободно, отворено помињу најинтимније ствари. Све оно што се у обичном животу прећуткује, писму је доступно (зато што учесници преписке рачунају на загарантовану тајност писма). А кад писмо постане део садржаја прозног дела, тим чином читаоци аутоматски бивају увучени у, помало, непријатну ситуацију. А то је: уплитање у туђ живот. Откривају (им се) ствари које су биле намењене апсолутној дискрецији. Или – забораву. Пошто се писмо пише у „размери 1:1” (тј. један на један), пресађено у књижевно дело, оно доприноси убедљивости. Уколико га третирамо и као документ, оно нам поправља и животност уметничког текста. Све поменуто и није (више) тако мало: истинитост, убедљивост, животност... Једино је помало непријатно што нас завиривање у преписку све ставља у улогу воајера. Читајући (наводно) туђе писмо претварамо се (мање или више) у воајере. Али, шта онда да кежемо за љубитеље позоришта или филма? Они буквално „зуре кроз кључаоницу” уколико режисер тако хоће или ако је објектив камере претворен у око воајера... Са искреношћу, убедљивошћу и животношћу преписке апсолутно се може манипулисати (са мање или више стила, укуса, мере). Када се цело дело ослони на предности (и мане) преписке онда добијамо (на пример) *ејџисоларни роман*. У таквом штиву преписка се имитира онолико добро и умесно колико је писац вешт и креативан. Наравно, преписка осим употребљивих карактеристика има и оне друге. Спорост, развученост, индиректност. Догађаји се описују из једног угла. Личности се сагледавају једнострано. Прети монотонија... Писац, дакле, мора да сагледа све елементе везане за кореспонденцију и да одлучи, да изабере, шта му је за „дух дела” које ствара важно, а шта није, шта му одговара, а шта не.

Прошлост. Писање писама некада се учило у (основној) школи. Била је то посебна методска јединица, како би се рекло стручним језиком учитеља. Слушајући разговоре родитеља са њиховим колегама учитељима и наставницима, запамтио сам и добрим делом разумео њихову терминологију. У својим припремама за час и *Плановима рада* морали су да упишу и да опишу сваки час који намеравају да одрже. Све то према *Плану настава* и прописаном и одобреном *Програму* појединих предмета. Те

тако, у оквиру програма за српско-хрватски језик постојала је и тема: *Писмо*. Та тема састојала се из више важних елемената, и то: *Прибор за писање. Шта је писмо? Како се пише писмо? Писмени задатак у облику писма...* Прибор за писање састојао се из следећих делова: перо, држаља, мастионица, упијач и друге ситнице... Челично перо било је потребно припремити, како би било савитљиво, мекано и zgodно за извођење облина, цртица, коврца и других детаља на тзв. *писаним, ћиричним словима*. Каљење врха пера, као неки мали ритуал, обично би изводио неко старији (ђак виших разреда, учитељ или родитељ). Било је потребно имати пламен (шибице, упалача или свеће) коме би се врх пера изложио до усијања, а онда би се нагло расхладио са мало пљувачке или умакањем у чанчић са мало воде. Перо би, уз слаб, шиштав звук, променило боју: од сребрне добило би мрко-сиве нијансе до сасвим црног врха. Тако би каљење било завршено. Потом би перо било углављено у држаљу (плаве или зелене боје) како би било приступачно и zgodно за писање. Бочица мастила налазила се у мастионици. Мастионица (још један у низу предмета заборављене намене) служила је да се у њено лежиште безбедно смести бочица са мастилом (марке „Карбон” или „Пеликан”). На почетку часа (из предмета *Лето писање*) постојао је увек један тренутак пун опасности. Учитељ би рекао: „А сада, децо, полако и пажљиво отворите ваше бочице са мастилом и почните да пишете!”... Тајак. Комешање. А онда: трас! Неком ђаку би се, обавезно, претурила бочица са мастилом. Настајао је хаос у тој стрци да се штета поправи, да се (огромна!) мрља мастила некако обрише, да се оперу руке том неспретњаковићу или аљкавцу, да му се одело, свеска, клупа, колико толико, доведу у ред, како би наставио тј. започео са радом... На мастионици била су одређена места још и за резервна пера и за држаље. Упијач је садржао овални део са упијаћом хартијом. Уколико се на исписаној речи појави вишак мастила или се исписани ред споро суши, онда се користи упијач да покупи, упије вишак мастила... Код одличних ђака цео тај компликовани прибор био је увек у савршеном реду, пера окаљена, држаље чисте, све уредно распоређено да ти је милина погледати. А код лошијих ђака прибор је био замазан, њихови прсти, дланови, руке до лаката, биле су умрљане мастилом. Отисци прстију били су обавезна илустрација на маргинама. А о њиховим словима и рукопису, да и не говоримо... Они бољи, спретнији, уреднији ученици истеривали су неопходне финесе: коса танка, усправна дебела... Њихова слова била су уједначена, лепо заобљена, читка. Свака коврца на великом слову истакнута је да украси слово, везе међу словима биле су логичне, изведене

у истом ритму. И што је најзанимљивије и најлепше, појављивао се оригинални рукопис сваког ђака који је полако овладавао умећем лепог писања. Па онда и особине, једна по једна, те личности у обликовању, у настајању. Рукопис је био слика карактера. Из само неколико редова могло се прочитати да ће нека тршава главица бити озбиљан, правдољубив човек, неко други – биће вечито, заиграно дете, неко трећи – гледаће да се некако провуче, снађе... И када смо колико-толико овладали вештином која се звала лепо писање, на једном од следећих часова дошли смо до лекције: писмо. Шта је то писмо? Како изгледа? Од чега се састоји? – *Писмо је наша порука коју желимо да упутимо неком пријатељу* – објашњавао је учитељ Жарко. – *Поруку испишимо обично на једном листу папира, пакујемо је у омот-коверат; на коверату испишимо име и адресу онога коме писмо шаљемо. У десном горњем углу лепимо марку и писмо спакујемо у поштанско сандуче или га предајемо на шалтер у Пошти. Пошта је дужна да писмо отпреми тачно према нашој жељи. После неког времена, добићемо одговор у виду писма на коме ће стајати наша адреса... Пре него напишемо своје прво писмо потребно је да знамо које главне делове свако писмо има. То су: заглавље, садржај, име пошиљача; затим омот са адресом кореспонденција поштанску марку одређене вредности. За домаћи задатак нека свако напише писмо свом другу који живи негде у Југославији...* Измислио сам друга из Сплита кога сам упознао на плажи Бачвице; ћаскали смо и шетали басамацима усеченим у брдо Марјан; са врха смо гледали фудбалски стадион на Пољуду, где се управо одвијала утакмица између домаћег *Хајдука* и *Црвене звезде* из Београда; на крају резултат је био нерешен (1:1) итд... Учитељу се писмо допало, без обзира на то што је знао да сам га кроз измислио. Добио сам оцену: *Одличан (5)*. Касније, само у *Вежбанкама* формата А4, писали писмене задатке из српско-хрватског језика на разне теме (једном ћирилицом, једном латиницом). Увек сам добијао највишу оцену. Писање ми је одувек ишло за руком. Једноставно, притајио бих се, а онда препустио свом унутрашњем шаптаху. Тај глас никада ме није изневерио. Пажљиво пратим шта ми говори, записујем све што чујем и све то оверим интерпункцијом. На тим часовима увек сам се добро забављао. Писање ми је личило на игру. Тако је остало и дан-данас... У шестом разреду наставник руског језика, Данило Белић, омалени, живахни човечић, захтевао је од нас да напишемо писмо свом другу (или другарици) у Совјетски Савез (*Дарагој шаваришч в СССР*). Мени је запала адреса Ирине Донској из Минска. Разменили смо пар писама. До скоро сам имао и њену слику (у ц/б техници) у мноштву породичних фотографија...

Деда се прославио својим чувеним писмима-цедуљама. Док је, са својим друговима, војницима Краљевине Југославије, у сточним вагонима спровођен у заробљеништво негде врло далеко, чак на север Немачке, деда је на многим успутним станицама истурао кратке поруке ближњима: „Драги пријатељу, поштени налазачу ових цедуља! Молим те, јави мојој деци, да сам жив и донекле здрав! Проследи како год знаш и умеш ову поруку мојој породици! Децо моја, отац ваш заробљен је и послат у заробљеништво, у туђину, пуста и проклета била! Чувајте се међусобно и старајте једно о другоме док се ја не вратим кући. Данице, Радмила, Драгице, Добривоје и Душане, воли вас све и поздравља ваш отац, Димитрије Коневих, учитељ из Прилепа.”... Деда је кроз решетке и бодљикаву жицу протурао своја писма-ластавице и замишљао како лете на југ све до стрехе породичне куће. Замишљао их је како лепршају као јата лептира-плаваца који плешу само један дан; али, за тај један дан, заврше све што им је Творац наменио и за шта их је покренуо из праха; и још стигну да уживају у сунчевој светлости и да се изиграју над огледалом кишнице не веће од длана. Дедина писма, натопљена његовим сузама и росом, послата су са тако јаком вером и тугом, да су морала да стигну на циљ. Нашао их је случајни поштар-пријатељ који је разумео бол једног српског оца, јер је и сам био и син и отац и деда; сакрио је поруку у унутрашњи џеп крај свог срца, да га угреје и осуши. И нашао је начина да једну од дединих изгужваних, искрзаних, полуизбрисаних цедуља достави на поменути адресу. Касније, током тог Другог светског рата, стизала су друга дедина писма из Stalaga, VIIA/66, Germania – Nail Hitler! Пошта је радила без обзира на околности. Писма су стизала, чак и фотографије. Деда је слао поруке и савете својој деци, да се држе заједно, да се чувају, да пазе на здравље... А своју чежњу за завичајем није помињао, покушавао је да је сакрије, да тиме не оптерећује своју добру децу. Али, његова туга, т’га за југ, туга аргатина и тутуноберача, туга и јад печалбара, налазила је начин да се пробије између дединих речи и слова у тим речима... Само да се вратим кући, све ћемо средити, надокнадити, поново засадити и узгајати, све... Само да се жив вратим кући... Судбина је тако хтела да се деда заправо никада више није вратио кући, нити је икада прешао границу НР Македоније. Али, то је посебна прича...

Отац је писмима прилазио као да су званична документа. Никада у њима није налазио места за приватност, за емоције. Његова писма обично су почињала формално, круто: „Молим горњи

наслов да размотри моју Молбу о премештају из села (тог и тог) у село (то и то)...” Уколико се обраћао својим туторима, такође је морао бити снисходљив: „Драги ујаче и драга ујна, јављам Вам се да знате да сам здраво и добро... На свему што сте учинили за мене вечно сам вам захвалан. Учтив...” И кад је решио да се жени, морао је да тражи одсуство-поштеду од Драгачевског Четничког корпуса: „*Молим ѓорњи наслов – био је упоран (будући) отац – Да ми одобри одсуство од 15 дана (и словима: њејнаесџ дана) ради љривајних љослова – женидбе. Сџуујам у брак са колеђиницом из Лучана, а црквено венчање заказано је у храму СПЦ манасџиру Прилијац...*”

Ујакова писма са Голог отока била су тако тешка и толико страшна да су шокирала свакога ко их је прочитао. То чак нису ни била писма него штампане дописне картице на којима је у бескрај понављана једне једина реченица: „*Ја сам народни нејријаџељ. Ја сам народни нејријаџељ. Ја сам народни нејријаџељ...*” и тако 51 (и словима: педест и један) пут. Та писма стизала су без печата, без адресе, практично – ниоткуда. Али, била су тежа од олова и злослутнија од крика кукувије. „Какав црни народни непријатељ?! Људи, ја најбоље познајем свог сина. Ја сам му и отац и мајка. Не може он бити никакав народни непријатељ. То је нека страшна грешка! Или некаква забуна, неспоразум, шта ли?! Гарантујем главом и брадом да он не може бити ничији непријатељ, а камоли – народни! Људи, чујете ли ме?! Помагајте, људи, да се исправи ова страшна неправда!”... Деда је решио да иде до Маршалата. Жалио се нижим службеницима и службама, све док није дошао до кабинета друга Пенезића Крцуна. Овај га је примио, слушао кратко, а онда погледао закрвављеним очима: „Слушај, чича! Син ти је жив. Налази се у нашој служби. На тајној обуци. Кад буде завршено с тим доћи ће кући... Је л’ ти јасно? Ако се и даље будеш смуцао по нашим објектима ухапсићемо и тебе! Јеси ли добро чуо шта сам ти казао?! Јеси. Губи се одавде!...” Деда није могао да верује шта га је снашло. Како, зашто? Саматрао је себе (про)српским родољубом. Никако му није било јасно шта има лоше у томе...

Брат је писао са неких чудних, необичних места. Те са ОРА „Морава”, Велика Плана 1962-ге. Те из Титове гарде, ЈНА, касарна „Стеван Филиповић”, Ваљево. Те из Окружног затвора, Петровац код Крагујевца. Те са градилишта Латифија, Багдад, Ирак. Те са... Његова писма била су елегантна, духовита, илустрована графичким симболима, као у некој врсти графичког тотал дизајна. Оно што је било казано у њима, истовремено је бивало преточено у технички језик састављен од универзалних симбола.

Његова писма лако би могао разумети и странац, туђин, неко ко не влада српским језиком. Али неко ко има одређену техничку културу... Тако је он стварао себи заклон од формула, теорема и правила нацртне геометрије. Тако је чинио отклон од стварности, прочишћава је вишим законима науке и технике. Пронашао је свој начин како да се суочи са проблемима. И како да превазиђе животне тешкоће које су биле њему намењене (уколико не може да их разреши до краја)...

Сопствени врхунац у бављењу епистоларном уметношћу постигао сам врло рано, а да тога нисам био ни свестан. Дешавало се то средином 70-тих прошлог века када сам креирао неколико колекција *Epistolae Amores* (љубавних писама). Почев од Ленче, слао сам писма на још три или четири девојачке адресе. Штета што бар по нешто од те емотивне грађе није сачувано. Убеђен сам да бих веома много уживао када бих некако могао поново да их читам. Чудио бих се својој духовитошћу, хумору, осетљивошћу, иновативношћу. Моја писма била су атрактивна и у форми и у садржају. Никада се нисам понављао. Увек сам налазио нова (графичка) решења. Сипао шале. Чинио да писмо буде мали весели вашар. Мини комедија само за моју драгу! Нисам се штедео. Постизао сам и квантитет и квалитет (како се говорило у комунизму). Чак сам се и опкладио са једном од симпатија да ћу јој само у једном дану послати пет посебних писама. Није могла да верује, али јој је пријала та множина лепих, писмених, топлих, искрених, мојих писама. Изгубила је опкладу! Моја писма престизала су једно друго. Датуми су се комешали у емоционалној анархији. Девојке су, ради лакшег сналажења, правиле свежњеве по месецима и годишњим добима. И увезивале их ружичастим тракама. Снопови коверата различитих боја гомилали су се у девојачким фијокама, шкрињама, орманима... Штета што нисам сачувао бар концепте. Било је ту сигурно лепе грађе за *Приручник за заљубљене*. Или за леп *Уџбеник за писање љубавних писама*... Љубави су прохујале. Писма су чамила у картонским кутијама одложеним на горње полице регала. А онда су, приликом првог озбиљнијег распремања, кречења или пресељења у нови стан, завршила, завршила... Тешко ми је да признам, али тако је то у животу. Збирке дивних писама на крају су бачене у канту за ђубре. Четвртком наилазе ђубретари, отпатке из канти преручују у своје контејнере. Товаре их на камионе и одвозе на градско сметлиште...

Садашњосћ. На почетку 20. века готово да није сачувано ништа од оне романтичности и елеганције класичних писама. Електронска писма (e-mail) нису пројектована за пренос емоција. Светска мрежа (популарно названа: Интернет) транспортује

информације. Ел-писма преносе кратке поруке. Нема ни места ни времена за изливе осећања. То више нико не тражи и не очекује. Али, и без љубавних писама светска мрежа постаје преоптерећена и некако тесна. Стара добра Пошта, она са ковертима и текстом исписаном на хартији и та последња писма написана руком, свакако још постоји. Нова, електрична или електронска пошта се, нажалост, специјализовала за бизнис, адвертајзинг, маркетинг, за све те речи и појмове за које и немамо изразе на српском језику. Па, ко је склон меланхолији, може да се послужи Старицом, гђом Пошта, њеним бројним традиционалним услугама. Међутим, Нова Пошта 21. века дефинитивно је везана за Мрежу. И, за дивно чудо, све то, за сада доста добро функционише; колико ће потрајати – нико не зна! Колики је капацитет Мреже? Нико не зна. Шта све може да поднесе? Нико не претпоставља, нико се не изјашњава. Скептици помињу преоптерећење, загушење, кратке спојеве, експлозије, имплозије... Мрежу прате неочекиване пропратне појаве: хакеризам, вирусологија, криминал, порнографија, пиратерија... Употреба садржаја постављених на Мрежу повратно утиче на промене у друштву. Човек Трећег миленијума превише се ослања на Мрежу. Лутајући лавиринтом Мреже он прикупља информације. Али, гомила података није Знање. Оно што је меморисано на Мрежи није наше сећање. Кибернетика убрзава процесе, завршава послове. У крајњем обрачуну, обичан човек остаје осиромашен, огољен. Без своје личности. Не мора ништа да зна, да памти и осећа. Па, зашто би када је све доступно преко Мреже! Неумерено и неодмерено „продужавајући чула”, човек ризикује да се отуђи од своје емотивности и да се коначно отуђи и од своје људске суштине. Мрежа је корисна, али није савршена, далеко од тога...

Будућности. Ускоро ће онај ко држи Мрежу преузети и држати и власт. Све манифестације и ингеренције власти пресликаће се на Мрежу. Политика се неће водити у реалности, него на Мрежи. Тајне службе контролисаће све што се догађа на Мрежи. Служба за селекцију података (читај: цензура) стараће се да смањи број докумената. Ко одлучује шта ће се препустити забораву? Ко држи прст на дугмету „Delete”? То је један високи чиновник који поступа по прописаним упутствима, али делимично делује онако одока (по личној процени). На крају, он импровизује и консултује старог саветника који се зове – Господин Случај. Тресне дугме-печат „Delete” – малко овде, малко онде. Па, ком опанци, ком обојци! Мила моја, браћо! Брише потпуне бесмислице. Онда брише непотребне ствари. Онда брише бајате податке. Онда задрема и, случајно, обрише целу Enciklopedia Serbica, ону

у 19 томова, од А–Ш... Тргне се онај ћата, гледа хоће ли га какав шеф прекорити, чека... Ништа. Нико није приметио да оних књижурина више нема. Њихово прво издање из 2121. Године појели су мољци, а електронску верзију, склепану у Врњачкој Бањи обрисао је неки функционер Мреже. Кога је брига? Никога... Занимљиво је, шта остаје иза Експерта-оператера, у његовим тајним и приватним фолдерима. У његовој електронској корпи за ђубре. Колекционари цуњају, истражују и долазе до драгоцених збирки података. Баве се неком будућом археологијом која се, као и документи, састоји само од глувих и голих бинарних кодова. Хоћете ли мало поезије 22. и 23. века? Ево: 10000011001101101001100110000001110010101010011001110000000110101010100110011001011010101001010010100101000... То је био следбеник Хомера. А следбеник Борхеса има 22% више 1 у односу на 0... Добро, није то баш тако, али није ни много занимљиво. То што нама из ове перспективе изгледа драгоцено, за чим жалимо и осећамо се ускраћенима, то ће се погубити по бројним сферама Мреже. Јер, кажу наши видовњаци, експерти за будућност, футуристи, Мрежа ће се развијати-усавршавати у неколико сфера. Слика Мреже биће апсолутно подударна са сликом небеских сфера из XIX–XV века. Оних небеса, у којима је обитавао Творац, и сви Свети, било је девет. Нова небеса имаће, у први мах, 99 сфера. Стари Свет имао је и подземни део, Пакао, од девет кругова. Нешто слично имаће и Нови Свет, то ће бити електронске Катакомбе у којима ће се одлагати сав тај компјутерски, програмерски, роботски отпад, на који је 21. век био тако поносан...

Писма и коментари. Мој циљ није само да напишем роман под насловом *Писма и коментари*. Исписивање текста ове књиге (по)најмањи је проблем. Моја жеља је да се ово дело посматра као пројекат који далеко превазилази корице свог издања. Сваки аутор кад-тад суочи се, сукоби, решава проблем – како сву неопходну грађу сместити у једно дело? Што дуже пишем, што дубље залазим у изабрану тему, све више ствари, идеја, факата, осећаја, повести остаје изван овога, напољу. Круг приче о писмима шири се, али по ободу, по обиму који је све дужи, искрсавају све нове и нове звезде, нове искре сазнања, нове речи (за које нема места). Као што су мудраци цртали круг знања, и како је круг постајао све већи, испуњен новим открићима, тако је мрак незнање преко ивице бивао све већи и све дубљи. Овај ми посао личи на идеју Црне Рупе (кажем идеју, јер Свемир је тако велики и тако страхан, да је свака прича-мисао о њему слабашна, неубудљива) која, наводно, страшном снагом усисава сву материју око себе, а она сама се не види нити се њено постојање може доказати. Тако и ова *Књиџа*

о Писму магичном силом упија у себе све што иоле подсећа на њену тему, центрифугалном силом нарације о писму (која је, у ствари, Прича о причи) захвата енормне комаде повести, биографија, грађе (коју не успевам да сместим ни у библиографију, ни у фусноте) и, на тај начин, нагло увећавајући контекст. Мој идеал (један од бројних) и јесте да што више садржаја свог дела сместим у контекст. Да мој текст буде само магнет који ће привући опилјке контекста. На томе вредно радим. Све остало је – песма!... У централном делу романа смештен је *Музеј иззубљених њисама*. Музеј има своју сталну поставку која се састоји од збирки писама и од раритетних, појединачних примерака (узорака). Сваки егземплар, сваки артефакт у поставци Музеја снабдевен је неопходном музеолошком апаратуром. А то су (или могу бити): *йоййис* са основним подацима, *леџенда* са нешто детаљнијим подацима и *коменџар* који може бити дат у виду есеја, историјата, биографије, приче, слике, цртежа, песме (чега год) или нечег другог што ће на згодан, ефектан или сасвим субјективан начин говорити о експонату (тј. о неком писму). Свако писмо (или збирка) садржи низ ел-адреса (од 1 до n) на којима се нуде и „отварају” нови садржаји (упутства, асоцијације, објашњења). Поставка Музеја попуњава се и мења и после изласка књиге. Коментари се допуњавају, дорађују, замењују и пошто је на крају текста стављена последња тачка. Уз књигу иде и CD који је њена електронска верзија, специјално дизајнирана, тако да садржи и онај „вишак” текста који није могао да уђе у роман. Аутор и издавач креирају и сајт: www.pismaikomentari.rs који се непрестано иновира и који потврђује да Књига живи, да се мења, допуњава-скраћује, усавршава... Књига-роман, Музеј-пројекат и све овде поменуто, представљају једно апсолутно отворено дело. Књигу ће наставити оператери и када аутор упише последњи пасус својих жеља и сугестија. И никада се не може завршити! Идеја о Музеју заштићена је као патент у Југословенској ауторској агенцији (Теразије 22, укинута), у Савезном заводу за патенте (Узун Миркова 1, више не постоји), у Државном регистру идеја (у оснивању) итд.

*

Мајка се дописивала са школском другарицом, гђом Милицом Ћирић-Robertson, која је живела у Лондону (United Kingdom). Кад год би добила писмо од те особе узнемирила би се; преплавила би је сећања на младост, потонула би у сеновита, меланхолична осећања. Са Милицом боравила је четири године у интернату Учитељске школе у Скопљу. Делиле су собу и последњи залогај,

училе заједно, поверавале се једна другој... Да, али моја мати остала је сеоска учитељица, а њена најбоља другарица живела је као госпођа у Енглеској и никада се није бавила својом струком. Мати је ишчитавала то писмо неколико дана, одлагала га, па па поново узимала. Набавила би коверат за авионску пошту, изабрала папир на коме ће писати, вршила опсежне припреме. Али, само писмо никако није започињала. Све је било спремно и одложено на витрину, поред бројних сувенира (пластична гондола из Венеције, бронзана Ајфелова кула из Париза не већа од кутије шибица, фигуре од фокине кости, „сделано в СССР”, купљене у *берјоски* у Лењинграду) да чека да се мајка накани и лати пера... Отац је критиковао мајчин нервозан, нечитак рукопис, али она ништа није мењала. Увек би писала у кратким замасима. Њене реченице никад нису биле дуже од просто-проширених. Очев рукопис одавао је елеганцију и важност једног управитеља Основне народне школе у Крстацу. Његов потпис, помно увежбаван, могао је комотно да озваничи и какав државни Закон, а не само записник са седнице Школског одбора. Брат је имао леп, израђен рукопис, са неочекиваним решењима. Признајем да сам од њега преузео „д” (које је више личило на број 8) и још неке fine детаље у повезивању слова, као и све бројеве које је он савршено, технички слагао и бескрајне низове... „Поздравио те Миле поштар” – шалио се отац са мајком. – „Пита, кад ћеш да пошаљеш одговор у Енглеску.” Мајка никако није волела неумесне шале и примедбе са реповима. Ништа није могло да убрза процес писања одговора гђи Милици, јер се мати двоумила, преслишавала, шта би то могло бити занимљиво једној светској дами. Шта је могла да напише? Да је наше село месецима потонуло у маглу? Не. Магла Лондона је чувена у целом свету. Шта је једна српска, сељачка, мутна магла, наспрам оне славне, лондонске, по којој се шетају разни злочинци и манијаци... Да јој пише о школи у којој ради већ двадесет година? Не, њу учитељски позив не интересује... Полако, с отезањем и прекидима, мајка би написала своје „енглеско” писмо. На крају, обавезно би додала: „Прими њуно искрених њоздрава. Срећна Нова година и Божић.” Адресу на писму (латиницом, техничким словима) исписао бих, по мајчиној жељи, и са посебним задовољством. Отац би однео писмо у Пошту. „Никако га не сѣушијај у сандуче. Предај га, обавезно, на шалитер!” – издавала је мати детаљна упутства. Било је потребно доплатити одређену суму за писма упућена у иностранство, па још и авионском поштом. „И изабери неку леџу марку! Са рејродукцијом умејничке слике! Урош Предић или Надежда Пејровић. Тако нешћо...” „Знам, не брини. Нисам шолико нејисмен” – одговарао је отац...

Тако је мамино писмо за Енглеску најзад отпутовало, из српске провинције у Бели Свет...

После смрти родитеља брат и ја распремали смо заоставштину. Библиотеку смо лако поделили: брат ми је препустио да изаберам шта хоћу, а он се задовољио остатком. Предмети заборављене намене, успомене, сувенири, гомиле ситница и старудије правиле су нам велике проблеме. Шта с тим стварчицама које више нису имале никакву вредност? Шта са свежњевима разгледница: *Поздрав из Врњ. Бање?* Шта са сведочанствима, потврдама, копијама давно плаћених рачуна? Родитељи су све чували – *Злу не ѿре-бало. Нека сѿоји, хлеба не ѿражи!* – и сада јасно чујем њихове гласове... Али, после свега, дошао је час расанка и са свежњевима пожутелих папира, са документима који су потврђивали постојање и трајање и смисао... Али, и те хартије, пусуле, имале су свој рок трајања.

„Шта ћемо са овим гомилама старе хартије?” – вајкао сам се гласно. „Да их бацимо, срамота је. Да се развлаче око канти за ђубре, још горе... Шта да радимо са документима, са писмима?”

„Спалићемо их...” – рече брат неким неубедљивим, промуклим гласом. Нисам смео да га погледам у очи, јер знам шта бих видео.

„Добро” – прослових тихо. – „Кад се мора, није ни тешко...”

„Кресни и бежи” – рече брат.

„И не осврћи се сине!”...

ПЕТКО ВОЈНИЋ ПУРЧАР

ПЈЕСМЕ ЧАРОВНОГ ДОДИРА

О БИЛБОРДУ

*не ос̄тављај иза себе никаква докумен̄та
ни за̄писе ни нај̄писе ни мемоаре*

*ако буде било
ако буде по̄обребе*

*на̄писа̄и ће се они и без њебе
и они олак̄цавајући и они о̄ијежавајући*

*извући се свакако неће̄ци
бука̄џије њи рас̄пу из самих с̄по̄пала*

види

види

по̄гледај

О НЕБУ

*о небу зар не њиса̄це арис̄по̄шел њрије неколико њисућа
го̄дина
рас̄прављајући о њој е̄ӣеричко филозофској њеми разуђено и
мудро*

како ја бијах од ране младосѝи везан за сликовностѝ
и власѝиѝу маѝиѝу
ѝако и ја скромно размиѝљах о краѝким облацима испод мене
ѝловећи у зракоѝлову изнад еуроѝе заѝим аѝланѝика
и сјеверне америке
не слуѝећи да облаци нису камен и да камен није облак
али ѝѝо је ѝу је маѝиѝа нас одводи у висине у ѝоноре
до немоѝућеѝ
и увијек се сјеѝим ѝријѝеља ѝјесника из заѝреба који најиса
сѝудију
о дисѝиѝлини маѝиѝе ѝѝо честѝо оѝада имам на уму ѝѝо
на уму
ѝо на друму ѝѝо у мени (ѝјеснику) ѝо у ѝеби (чиѝаѝељу)
и ѝај суоднос сличи крви месу косѝима и кожи у ѝијелу
човјековом
а онда еѝер и небо ѝоѝово ми дођоѝе ѝлаве (велим ѝо
меѝафорички)
када ѝоѝ јуѝра 1968. или 1969. ѝодине забезекнуѝо ѝромаѝрах
ѝрви силазак
људи на мјесеѝ ѝолако несиѝурно у ѝуфнаѝим скафандерима
са засѝавиѝом
у руѝи и увјежбаном слоѝаном – мали корак за човјека али
велики за човјечансѝиво
и бијах свједоком ѝоѝ ѝрвоѝ искорака човјека у козмос узбуђен
до ѝаѝологије
заѝраво несвјесѝан ѝаралеле да ја као сиђуѝни судионик ѝоѝ
еѝохалноѝ доѝађаја
не морам нимало филозофски разумјеѝи оно о чему ѝиѝе
ѝрчки мислилаѝ
али иѝекако осјећам ѝај дрѝај живоѝа човјека ѝѝо корача
ѝоврѝином мјесеѝа
као да ја испѝоѝа часа корачам иза ѝеѝа оѝрезан уѝлаѝен
неуѝрениран
без силе ѝеже без моѝућностѝи да се ѝодиѝнем ако случајно
ѝаднем
на ѝој ѝусѝој ѝоврѝини између ровиѝа сна и оѝољене козмичке
збиље
у далеком небу изнад ѝланеѝе земље и еѝера околo освојена
мјесеѝа
саѝелиѝа комада дијела некадаѝње моћне земље ѝѝо се
једним комадом одвоји
и ѝлуѝа у сивом а мноѝи веле црнкасѝом бескрају и најријед
и назад и око себе

не марећи за филозофске ријечи и сенџенце изречене давно
ирије овог иуиовања
али ио не значи да се ово збиљско и реално и докуменитарно
иоире с оним иријацињим
даиаче ио се иек усложњава ирожима доиуњује
свеличансивеним мислима и ријечима
које можда и наслућиваце овај иовијесно козмички иренуиак
и догађај без иремца
јер и један француски романсијер зар не описиваце иуи на
мјесец још ирије сии година
у иио иадаињи људи нису иуно вјеровали а скеици
говораху ико ио зна можда
да можда се и догоди знаноси и враг није ли иако не сивају
не држе се ио сирани
да да знаноси и враг ио су вражији науми и иослови када се
мијецају иекућине
у реиориама и сиварају чудеса из дана у дан из мјесеца
у мјесец из године у годину
и ико зна куда ио води и докле ће ио иако зар и бескрај
(ио ли) има свога свршеика
још као младац вјерових да је град гиндер у канади најдаље
мјесии на заиаду
и ие 1984. године испуни ми се жеља да га иосјетим 17.
мариа ииие године
у субици бијаце сунчано у браиислави облачно у ирагу
мећава
и један италијански ногомеини иим се иринудно сипусти својим
зракоиловом у словачку
чекајући да снијеж у чецкој окоини и они заиграју у ирагу (ије ја
на аеродрому добих –
два иоиса од ногомеиаца россија и илаинија) а бојека
уирава иима
затвори у чајну кухињу аеродромске чекаонице и викаце не
и не
и niente и niente – бонук niente – сираино уилаиени кречно
блиједи гледе клуба –
да ће сивара дама јувениус изгубици и иош иниерационалца
(кад ова два већ иоисаце за мене)
не и не – заиомаiace – будући да сам се ја иредсивавио као
урузвајски милијардер
(разговарасмо француски и ја (меиафорички можда а можда
и не) ионудих момцима
– carte blanche)

О ЗЕМЉИ

о црници да зборим попоуи мојих дједова и праједова од
сомбора субошнице и жедника
до кузмана бонифација и силвестра цшо имаху најјецаиелски
дух и ше 1870. и ше 1904.
борба за приносе жиша кукуруза и сунцокреи на одређеним
парцелама
бијаше више неголи шеца (и с италијанима и с французима
и с мађарима)
у земљи панонској и земљама италијанским француским
и мађарским –
али ипак надмоћно побједише – и њих чекаше фармери
американци и фармери канађани –
и њих надмаше у количини и квалитету и жиша и кукуруза
и сунцокреи –
о ша добра сшара времена – о ши добри сшари најјецаиели
– има ли их и данас –
шу међу нама – макар у сусједству – макар у америци
или у канади – свеједно –
када ше не ишаху само за националност већ како шо
устијевац на свом комаду
земље као да си први друзи и шрећи адам који хода шом земљом
с првом другом и шрећом евом и њиховом дјецом –
а блажена кишница роси шо њиховим уморним лицима
и сунцем цшо долази и дневно залази иза обзора њиве шуме
куће и језера
и говориц им да си мањи од мрава и мањи од буба маре
а они се чудом чуде шаковом објашњењу и скромности за коју
мисле да је лажна
а лажна би дошта била хвала и шознаја као и мудрости
осталих година
када би шребало шреживјети и вриједно радиши а не само
у годинама најјецања
(јер шо је било – можда – само случајности да си побједио
и боље од себе –
јер agricola није само резултат брзина количина као у спорту
већ и квалитетна зрна једног од жиша и зрна једног од
кукуруза
и зрна једног од сунцокреи цшо се шрепочи у уље којим
се мажеш љети
шо највећој врућини која се зваше каникула а зими шремажеш
само уснице

и распуцалу кожу на длановима и одмах ти буде боље
и задовољан си веома
и мојирици тиho у себи побједнички своју снажну дјецу
и њихову дјецу у колијевци
као лашчад и младе роде шћио ће једном (исувице брзо
одлеирицаићи не само у африку
већ и даље у јужну америку аусириалију камчаику и још даље
и према половима
иричећи за пословом нејознаићом даљином љубављу можда
и младим мјесецом
иза гусице шајге у којима се понекад може видјети и бијели
сибирски тигар
на пућу само њему знаном од далека сјевера до шоила
иацифичка југа
и ти мислици на њега не заправо видици га у збиљи а он се
вриољи шћио га мојирици
јер жели осћаићи и оишћаићи у својој осами у свом
тиисућљеићем пућу од русије до иерсије
не жели бијели тигар ни у ијесму ни у иријовјеси нићи у
роман а понајмање у драму
жели бићи у својој љушћури у свјећу снјега сибера и сунца
сћаре и нове иерсије дакако

О ВАТРИ

ваири трије ваири иче ваиром оириљисмо и своје јело
и одвојисмо се од звијери
и грациак (који не сирјемеи у небо попућу руске бајке)
и крумшир и шанка ичеченка
рекли бисмо док се једе не говори се иуним усћима – добар
шек – у сласић појели –
говораху сћари славени ие и сћари хрваићи – шек ожујак је
ожујак а иравањ шек иравањ
када се благује мисли разговара и једе – не мислећи ири шом
да неки људи бац не једу
даиаче – гладују – гладују – множиће се – молиће се –
наиучиће земљу – вели библија
не мислећи ваља – иренаиучиће обишавалицића као мрави
који сћуијају уредно у колони
а људи ах људи врдају лијево десно и шако иренаиучени
сударају се и гурају и газе

и́а и́ко ће мисли́и на нијансе и деи́аље – ои́си́ају само
 најјачи – млади – неискусни –
 џази – удри – џурни – и́ребали би си́ићи на ври́еме и до обзора
 земљи́и́а и до и́рвога и́ланеи́а
удри – џази – џурни – ва́жно је да и́и и́реживи́ици и си́и́и́и до
 ци́ља – удри – џази – џурни –
у суи́рои́ном – и́ебе ће зџази́и – џурну́и – уди́и – сна́жно
 – и́осред лица и́осред џруди –
ваи́ра џри́е ваи́ра и́ече и́ко бли́жи ваи́ри и́ом кум случај и
 си́ири́и милијардер у мерцедесу
уи́амии́и и́о за сва времена до оцеана а онда даље умјесии́о
 човјека буди џалеб и и́релеи́и
буди и́и́и́ици буди и́олачовјек и́оладелфин и и́рели́вај оцеан
 зарони и́о́ледај рибе у и́роси́ранси́ву
буди зви́јер и́анши́ер црни бијели жуи́и свеједно и́реживи
 и́родужи избори се за свој и́роси́ор уџризи
не заборави никако – уџризи – јер уџрисии́ ће и и́ебе – и́ко и́рви
 и́ај се си́аси – барем и́ривремено
и́ко дру́ги – и́ај и́ои́оне и́ај се удави и́ај исии́руне – не
 заваравај се – и и́и ћеи́и исии́о и́ако –
али неи́и́о касније за џодину двије или двадесетии́ година –
 свеједно – и и́и ћеи́и и́амо –
у и́рах у и́ейео у ваи́ру ни́и́и́авила – и и́рема сунцу и и́рема
 хладном мјесецу – свеједно –
и и́и ћеи́и и́амо – и и́и ћеи́и и́амо – својим родии́и́и́има (а
 касније и својој дјеци) – и и́и ћеи́и и́амо
џдје заси́ајеи́и вјечно – само се један бо́г си́аси – исус кри́сти –
 и с њим биваи́и у нирвани
(је ли и́о свејии́ло – је ли и́о мљечна и́ама – и́илеће жуи́и
 свејии́лоси́и на крају и́уи́а – или – и́и́и́о је)
и́и́и́ања без одџовора – и́и́и́ања без одџовора – а и ако знамо
 одџоворе – мучимо – и́и́и́ином

О ВОДИ

вода си уџлавном док живи́ици љуби́ици ради́ици болујеи́ици умирееи́ици
 лијеи́ици се
живјеи́ици живјеи́ици ви́еи́ици безџласно ни́и́ко и́е не чује чесии́о
 ни сам себе не чујеи́ици
воденаси́ици си мало мање од воде не баи́ици и́ровидан и́ек
 кад си́анеи́ици иза рени́и́гена

виде ти се коси ти помало плућа јејира бубрези а празнина
 околу њих је текућина
 што је заправо вода не баци изворска то јеси кад се родиш
 тог часа си извор дијете
 можда среће можда паиће можда се родиш усред раја
 понекад и усред мира
 дијете си среће дијете одрицања дијете најорног рада
 заљубљено дијете (дај божје)
 у мајку у оца у брају у сејру у дрвеног коња којега јаше
 њицући се вјечно
 појути сарих монгола који и данас јашу у нашој мајци с
 истока азије до западне еуроје
 јашу јашу јашу кроз сине шуме јаруге и брда и планине као у
 земаљском рају
 гдје се само њице и јаци до вјечности и најраг с помало
 умора и пуно задовољства
 али ти си дијете и то не знаш тек касније сазнаћ ћеш што
 су то најори и радосни и знања
 када доиста и радосни могу досадити и пошати ужасни
 најори и тјескобе и мучнине
 али ти си невино дијете оворених зачућених очију и једнако
 мојрици површину језера
 покрај којега си се родио а онда ширину ријеке код теће и
 тејроварадина и беграда
 јер твоји родитељи те водаху као куче на повоцу од града до
 града од језера до ријеке
 не проустивци понеку зоду да ти исприповједе како смо ми
 оријеклом с мора
 а ти наравски не вјерујеш до прена до часа када посјетиш
 море и проговориш
 а људи с мора се осмијехну и кликну – эле овога малца говори
 као ми –
 но ти си још увијек неовјерљив јер тешио шест
 километара на југ те сираши
 и та даљина је најдужа даљина коју можеш замислити као
 други крај свијета
 а ови прејланули људи с мора се можда шале с тобом и
 твојим говором
 те рјечима које знаеш од рођења – рораја – кулецаи –
 рејерај – ајер – суха погача –
 и шако даље – узливанца – која се пресијава у кори са сиром и
 шилом јухом од рајчица –

онда те радозналци врше окрећу попуни чигре и веле – истии ми
– истии ми – пљунути ми –
а ја се чудим и љутим и не волим да ме зову пако како ме зову
и не волим да ме пљуну –
нисам још вичан игри ријечима – по ће доћи пуно касније – али
се сјећам догађаја дјетињстива
добро се пога сјећам јер за мене по бијаце ново и помало
цокантно и помало чудно
а чуда ћу се одиста нагледати у своје животу подоста и у
литератури пакоћер
чудо је зар не видјети жуто пиле у правњу ове године а у
правњу сљедеће као моћног пијела
па како по – пак зацито по – чудо рођења и чудо живота –
ето запо говори пи биологија –
и море – говори пи и море – не по цито си попомак града с
мора већ у мору с рибама које моприц
посве изблиза и с маском и без маске – јер храбро опвараци очи
– и пај подморски свијет
(као и онај у еперичком козмосу – зар не) – подсјећа пе макар
у зрну памћења
онога цито је било – и прије пебе и прије пвојих родитеља –
цито је било у младом мору
и младом сунцу – када и пвој комадић будућег пебе ваља
прамен пјене према обали
јер и пи си углавном вода – и прамен пјене из које ћец
изронити је вода – и по је по –
и било и бити ће пако – записаце мудре књиге касније – и би
пако и пако нека остане завијекe

РАДИВОЈ СТАНИВУК

КРИСТИН ИЗ ШАРОНТА

ДОЛАЗИШ МИ ИЗ СНА

*Долазиш ми из сна,
из Вивалдијеве музике, преобучена у љубичасију, озвездану ноћ.
И тихо пребирају прсији по ситаром пијанину,
и огромна срећа прејлављује душу.*

*Негда је био љубавни, дечачки, плаћонски сан о Бићу. Једном.
Негда су биле десетине хаљина, с цветовима беле раде
и ђурђевка.*

*Негда је био двојнички хијацинџи и велике, немирне воде мора.
И шаласи, који надлазе по песку, с пошмулом, далеком
шунџавом.*

*Долазиш ми из сна, с подивљалом белом пеном, цитро вишља,
уокруж,*

*долазиш ми из пришајених речи, из зашајених ћушњи,
сесиро мога длана.*

*Тамо, где се шајају линије судбине, Јушићерови и Марсови
брегови,*

*шамо, где лушам нејознашим градовима, прекривеним
плаћном небеса*

као с Вероникиним руџцем, од духа цушће љубави.

Тамо ћу ше, поново, сресџи.

Долазиш ми из сна,

*из Скарлајџијевих орџуља, у белој сукњи прекривеној
знамењима цветова. Знамењима сунца и звезда,*

знамењима хиљадугодишње ћуиње, хиљадугодишње Ноћи.
И све жене по градовима ходају у својим хаљинама,
и све своје хаљине налазим по излозима градова,
сјајне у своје блещавилу и пошћуно нове,
ко сваки нови дан.
И огромна срећа прејлављује душу.

Маглић, 20. децембар 2006

ДОЛАЗИШ МИ ИЗ СНА (II)

Долазиц ми из сна,
долазиц ми с Камуињом и љубовима шћо лејрцају,
долазиц ми с плодовима мора, иржницом и жежом,
долазиц ми с шаласима, са песком, са пеном,
долазиц ми у срце из кога ни излазила ниси,
долазиц ми са сунцокрејима, шћо се крију од преврело
сунца,
долазиц ми с панораме града Ulyssesa, где се блескају
звоници,
долазиц ми из разнобојних чамаца на португалској речици,
долазиц ми из брда, из шума, из Dom Jesusa,
долазиц ми из „Писама португалске калуђерице”,
долазиц ми у ноћи на плажи у којој ће нисам могао
уицији
из незнања и охолости моје сада раскрављене душе,
долазиц ми из смеха и плача, и из земљопреса душе,
долазиц ми из ојкорачења
сјиха,
долазиц ми иза кулиса година, из кулиса времена,
долазиц ми из позоришта сенки, где је палмово дрво
бљешћало
у сенкама на зиду,
долазиц ми из дејинсјава, долазиц из одраслости,
долазиц ми из кацијела Sao Jorge шћо се надвија над Тажом,
долазиц ми из нервурака мога срца, из нервурака мога сјиха,
долазиц ми из писама, сакриваних годинама, на дечачкоме
шавану,
долазиц ми из плаво-беле куће на мору у плаво-белом мемјеру,
долазиц ми у крајким сукњама девојчица шћо пошћу
шавучама,

долазиц ми у разнобојним хаљинама,
долазиц, као да од мене никад, ни одлазила ниси.

Маглић, 11. јун 2007

С КРИЛИМА ТВОЈЕ ЉУБАВИ

С крилима твоје љубави, процирио сам песму!
С крилима твоје љубави, рекао сам *le coeur, corazon!*
С крилима твоје љубави, прећлавила ме зраја деце!
С крилима твоје љубави, пућовао сам дуго, дуго
над мојим измаћћаним далеким домовинама!
С крилима твоје љубави, поћео сам се на мостћ према
будућем!
С крилима твоје љубави, надлећео сам Хималаје и Анде!
С крилима твоје љубави, смећио сам се враћчићима!
С крилима твоје љубави, био сам сићуран да ћу надмаћићићи
орлов лећ!
С крилима твоје љубави, избачен у нећознаћће галаксије!
С крилима твоје љубави, ексћаза, ексћаза!
С крилима твоје љубави, ексћазе Свећће Каћарине!
С крилима твоје љубави, у пољу, слао сам буба-маре
да полећће:
„Лећ’, лећ’ буба-маро, донеси ми писмо.”
С крилима твоје љубави, пућовао сам ка идеалним
гравовима!
С крилима твоје љубави, надлећћео сам мора и Океане!
С крилима твоје љубави, смећио сам се, у себи, као дећће!
С крилима твоје љубави, хор серафима ме обћрлио!
С крилима твоје љубави, дизао се и мирис лића
а ја сам заволео ваздух који удићцем!
С крилима твоје љубави, расћворио сам и сћворио нове
облице!
С крилима твоје љубави, Плаћон је понекад кроз мене писао!
С крилима твоје љубави, победео сам коћерије!
С крилима твоје љубави, раћирио сам ћеразије ћравде!
С крилима твоје љубави, изаћцао сам из ћимназијскоћ
дремежа, у сан!
С крилима твоје љубави, посћћео сам ћробућен човек!
С крилима твоје љубави, Асклећијев ћећћео је заћевао!
С крилима твоје љубави, наћравио сам равноћежу.

*С крилима твоје љубави, с крилима твоје љубави:
Дедал, а не Икар!*

Маглић, 15. јун 2007

ОД ТВОГА ГЛАСА

*Од твога гласа сјава море у мени сном праведника.
Од твога гласа сијају звезде и лица се сребре.
Од твога гласа задрхти цела дуца, и кажем: радоси.
Од твога гласа ћу живећи следећих неколико векова.
Од твога гласа шаласа се жио, зрело, зрело, зрело.
Од твога гласа надлазе илиме и осеке речи.
Од твога гласа пошок у мени шајансивно зажубори.
Од твога гласа, од твога гласа, шаласа се време.
Од твога гласа, живим и певам.
Од твога гласа и писаћа машина је срећна шито
ошкучавам ове леје и шиле речи, као шосеља.
Од твога гласа: бела шена, бела шена и шена.
Родила си се у мојој првој мисли, шосе слична мени
и шомало различита од мене.
Само ши, у сну, слушајем шајансивену косу и очи
и волим их и љубим.
Од твога гласа: шокој и само шокој.
Од твога гласа, бела шена од речи.
Од твога гласа сневам и певам.
Од твога гласа сам реалан и имагинаран,
а ши шосе реална и имагинарна шакође.
Од твога гласа шире се шпросори.
Од твога гласа шенуца се време.
Од твога гласа, Christine.*

Маглић, 29. јун 2008

Б. ВОНГАР

ЈАПА, МОЈА СЕСТРА

Мора постојати неки свет изван овог места у који можеш да уђеш кад порастеш, да тражиш храну, ископаш јазбину у бушу која ће ти бити дом и где можеш предахнути. То је ако те ослободи. Треба да питам *Јају*, моју сестру, она би ми могла рећи више о томе. Мислим да ми *Јаја* ипак не би пуно рекла, бар не сад. Жваће нешто. Сигурно није коска. Зидови око нас су дебели и високи, ограђују парче огољеног бетона на ком једва може да се дише. Да је неко убацио храну, гомила нас бисмо јурнули једни преко других да је се докопамо. *Јаја* се шуња около држећи још увек то нешто у устима. То је парче цигле, али се она прави да је коска. Мало је старија од мене и требало би да зна да се у заточеништву не треба играти игрица са храном.

Пре неколико дана неко је убацио кесу која је мирисала на печено пиле. *Јаја* ју је зграбила... не, тата је се прво докопао, али му је она отела из уста и режала показујући новоизникле очњаке. Ти очњаци баш и нису успели да заплаше *нанди*, нашу маму, која сматра да било каква храна која доспе у наш ограђени простор припада *вонгарима*, штенцима. Оставила је два-три ожиљка на лицу те велике девојке како би је натерала да добро запамти ко у чопору први треба да једе. Ожиљци је сигурно још увек боле, фали јој део крзна изнад обрве на месту одакле јој је цурила крв после борбе. Покушала је да лиже рану, али није могла да дохвати обрву језиком. Зато јој је отац лизао рану. Сад иде до њега протежући се и машући репом не би ли јој опет лизао рану. Шта она ради овде? Када одрастеш треба да имаш сопствени чопор. Када ју је пре неколико дана донео код нас, чувар јој је рекао: „Биће ти боље овде међу својима, носе на себи мирис буша.” Мора да је хтео да каже „међу дингосима” јер је покушала да му полиже

руку док ју је гурао кроз капију. Сигурно ју је донео из другог бокса, тамо је читава гомила *баланда* цукаца, преко зида се чује како се туку по цео дан, растргнуће те само ако миришеш другачије.

Отац је задремао лежећи уза задњи зид; уморан од ноћног рада, преспава скоро цео дан. Осим тога, треба и своје ране да залечи; има посекотине на обе усне и фали му један зуб, али то је од грижења зида, не од борбе. Канца на једној шапи му је мало савијена уназад и сигурно га боли чим је држи поред њушке и цвиле у сну. Мајка иде до њега и лиже му болну шапу, затим одлази да лиже сестрину рану изнад обрва. Пре неколико дана док су се мајка и сестра рвале на бетону, ми смо рашчерупали папирну кесу и нашли парченце пилеће кожице унутра. Тад нас је било четворо. Мора да је један од моје браће смазао кожицу. Ко год био, то му је био последњи оброк. Иза ограђеног простора протеже се високи димњак који повремено испушта облачиће дима. Отац мисли да ћемо се сви претворити у тај дим ако на време не прогризе пролаз кроз зид.

Након што је полизала сестрину рану, мајка је биска звецкајући зубима док тражи буве. *Јаја* носи огрлицу против бува, али сад јој није ни од какве користи. Када су је донели, мирисала је на сапун од лаванде, али то није заварало *Нанди* – увек би препознала своју ћерку, макар је белци окупали својим мирисом. Зашто су је избацили? Добро изгледа и крзно јој сјајно – сигурно су је добро хранили. Свако јутро кад Чувар дође да почисти бокс, она се игра са цревом за воду и покушава да загризе штрцаљку. „Под хитно ти треба добар дом”, Чувар јој стално обећава да ће учинити нешто да је избави. Човек ставља руку у џеп и вади гранулу. *Нанди* је често давао по једну, мада је јутрос побегла од њега. Та бела рука јој је јуче однела три штенца и то никада неће моћи да заборави. Бели човек мисли да је *Нанди* започела тучу од пре неки дан због тога што је *Јаја* другачије мирисала и научила да људима лиже руке. „Дивљи чопору, појешћете једни друге.” Мисли да је бокс пренатрпан, па је однео све *вонгаре* осим мене. Један од кучића је имао проблема са штучањем које га је мучило од кад знам за њега. Тај мој брат је био најмањи од нас, јер кад имаш лош стомак, то те успорава. Сигурно је и тата тако мислио пошто је често бискао Штуцка, бринући се да га буде узнемиравају. Због чега другог би неко штучао на празан стомак? Највећи од кучића, Баца, био је двапут већи од њега и сисао је две сисе. Мајка се играла са њим, преврнула би га на бетон и уједала да га натера да режи на њу и научи да се брани. Баца је добро научио да се бије, викао је на мајку и често сам га након њихових „борби” виђао са комадима њеног крзна међу зубима. Чувар је мислио да

су то озбиљне туче и једном полио *Нанди* кофом воде: „Покушаваш да убијеш своје рођено говно, кучко луда!”

Тог дана кад ју је полио водом, било је јако хладно и те ноћи смо се сви склупчали око сироте мокре Мајке иако нико од нас није спавао – Штуцка је горе него икад мучио његов проблематични стомак. Звукови су били гласни и Поспанко је цвиллио често, мислећи да се то неко шуња околу и хоће да нас зграби. Тај Поспанко дрема по цео дан и док мирује уста му подрхтавају јер сања да сиса – том момку је било најбоље од свих нас. Сасвим је било свеједно да ли си будан када сисаш или само сањаш о томе – Мајчине брадавице су често бивале суве. Сироти момци, сва моја браћа су у облику дима отишла кроз димњак. Ја сам остао у боксу кријући се иза Оца. Чувар је бацио неке кексиће не би ли натерао Оца да се помери како би могао да ме ухвати. Трик му није успео; бели човек је пукао бичем и прилично се разбеснео. Отац је одговорио режањем, стављајући до знања да ће, ако се помери, скочити право чувару за врат. Човек је устукнуо: „Маторо копице, ти следећи летиш у фуруну; ти и тај твој дивљи чопор.”

Чувар би могао затећи празан бокс кад дође по нас. Отац је синоћ извукао једну од изгрижених цигли, дрема уза зид како би сакрио рупу. Провирио сам кроз отвор; са друге стране зида се простире парк. Чим доспеш на слободу, можеш се одшунати иза жбуња и спасавати живу главу. Чиме се хранити у бушу? Овде добијеш шаку смрзнутих гранула од Чуvara ако му лижеш руку. Мајка му никад није лизала руку, мада му је махала репом; чисто сумњам да ће то икад више урадити. Повукла се у задњи део бокса и такође одмара уза зид. Једно уво јој виси, након борбе са *Јајом* прилично је крварило. Комадић је био одгрижен и било је потпуно натопљено крвљу. Ниједан динго не може да трпи мокро уво, па се шуњала по боксу покушавајући да отресе крв која је цурила док је ходала. Још увек млатара уветом, али се сада крв згрушала. Требало би да одем до ње и лижем јој рану. Мајка је у праву што је бесна на Чуvara. Увек је оптужује да се унередила у боксу, псује: „Кучко једна прљава!” Човек не разуме да је потребно имати храну у стомаку да би могао да сереш. То се сигурно *Јаја* сваки пут унереди. Велика девојка добија више гранула од остатка чопора, а и када је тек стигла код нас, стомак јој изгледао набрекао од хране. Чим се избавимо одавде, вратићемо се право на депонију, тамо има гомила хране која трули. Белци бацају толико хране да ниједан динго, колико год да нас има, не би остао празног стомака.

Поред капије стоји жена која говори Чувару да пази док чисти бокс шлауфом. Чувар полива Оца млазом воде не би ли га

натерао да се мрдне. „Лако могу добити упалу плућа”, каже жена. Чувар искључује шлауф и говори жени да је Отац вођа чопора: „Од главе риба смрди, тако кажу, Госпођо.” Отац не би волео да неко види ту рупу иза њега и остаће да лежи уза зид макар вода преплавила цео бокс. Остало му је да изгризе још две цигле и онда сви можемо проћи.

„Требало би да га посушиш мало пешкиром”, каже жена нежно. *Јаји* се допада како то звучи, пропиње се на капију и избацује језик кроз ограду, али цвили пошто не успева да дохвати женино лице.

Чувар јој наређује да се смири и говори Госпођи да су дингоси годинама преживљавали монсуне и да су неколико пута виђени како пливају кроз поплављене равнице. „То је било пре него што су научили да копају по депонијама и живе у напуштеним резервоарима за воду.”

Чувар је можда у праву, Мајка нас је била сместила у један од тих напуштених резервоара који је био преврнут на страну. Довукла је унутра неке старе душеке, згулила мало зида и издубила нам удобно и топло скровиште. То је било пре него што су нас ухватили. Госпођа тврди да су дингоси верни љубимци и да Друштво за заштиту животиња треба да се побрине да будемо заштићени као и пси. Посматра како чувар баца грануле не би ли намамио *Јају* да се одмакне од капије и говори му да је чула да те грануле изазивају стомачне проблеме.

Чувар је погледа: „Добри самарићанин нам је дао читаву гомилу овога.” Баца још једну шаку гранула и успут сазнаје да је та храна повучена са тржишта на интервенцију Друштва за заштиту животиња.

Јаја је одушевљена што Госпођа брине шта једемо па покушава да јој маше репом и скичи. Изгледа да та девојка баш очајнички жели да нађе дом чим се толико улизује белцима. Неко време се склања од капије и враћа се са парчетом цигле у устима, а затим опет гошћи маше репом.

„Донеће ти штап ако јој бациш, сигурно је неко дресирао.” Чувар мисли да смо интелигентнији од обичних паса.

Госпођа се слаже, мада напомиње: „Имају ужасне смећарске манире.”

Чисто сумњам да ју је *Јаја* чула, поново је избацила језик кроз ограду и лиже јој сукњу. Сирота девојка, моја сестра, одећа те жене сигурно мирише на сапун од лаванде. Каква је вајда што те напарфемису другачијим мирисом и ставе ти огрлицу против бува ако ћеш на крају завршити у боксу са остатком свог старог чопора. Чувар мисли да постоји могућност да се после неког

времена одвикнемо од ђубретарских манира и постанемо верни љубимци: „Чак их можеш научити да завијају кад чују телефон или кад неко звони на врата.”

Госпођа није импресионирана и каже да је њен омиљени персијски тепих исцепкан у парампарчад. „Треба им иступити зубе док су још штенад”, каже и нагло повлачи своју сукњу из сестриних уста, а затим се одмиче од капије.

Чувар каже да није ни битно какве зубе имаш кад ћеш завршити као облак дима који се диже из димњака крематоријума. „Они кучићи јуче су имали среће, неко је узео двоје секунд пре него што сам хтео да их убацам.”

Госпођа се насмешила и похвалила га што је добар према нама. Још само две цигле и слободни смо. Да ли би *Јаја* остала са нама у бушу или би се брже-боље вратила код белаца? Док је *Јаја* била *вонгар*, Госпођа је ту и тамо навраћала до депоније и доносила конзерве хране. Отварала би их испред наше јазбине и изручивала храну на картонски тањирић. „Стара, дођи брзо да једеш, ужас колико овде има мува”, говорила је Мајци. То је било пре мог рођења. Жена је на крају толико често долазила да је Мајка научила да препозна звук њених кола и увек се извлачила из лога да је дочека. Једног дана јој је дала велику чинију млека – мора да је тог дана Госпођа однела *Јају*. Моја сестра је тад сигурно била мајушна, тек што је прогледала, њушкала је околу пре него што се увукла у Госпођин рукав тражећи нешто да сиса. Кад си још увек скоро слеп, сасвим ти је свеједно да ли је твоја нова мајка једна од нас или је *баланда*.

Отац зева, укочиш се од предугог лежања на истом месту. Устаје, одлази до најдаљег ћошка да пишки док још нема Чуvara и брзо се враћа да легне уза зид. Кад будемо слободни, вратићемо се на депонију да тражимо храну, али само привремено. Отац ће нас повести у буш, пронаћи оборено стабло у некој јарузи и ископати јазбину испод њега да би цео чопор могао да се сакрије. Надам се да ће му се та полумљена канца брзо залечити. Мајка ће му помоћи у овоме, и њој је сигурно доста сметлишта. Док је пила млеко из оне чиније, ставили су јој огрлицу против бува која ју је сигурно стезала, отрчала је назад до скровишта и до краја тог дана покушавала да је згули с врата.

Јаја опет маше репом код капије, мора да је нањушила да *баланда* поново долази. Питам се шта је то што те натера да се улизујеш белцима – млеко или грануле које ти дају? Сигурно није због огрлице против бува; она је носи, а чеше се више од нас. „Треба их посути прашком против бува”, Госпођа стоји подаље од капије да би избегла лизање.

Чувар јој објашњава да пси које планирају да униште не добијају никакве препарате, с обзиром на то да ће буве свакако изгорети у крематоријуму. „Можеш је узети бесплатно, биће ти захвална.”

Госпођа се измиче још даље од капије и поново се жали на ђубретарске манире: „Одрасли пси не могу да науче никакве нове трикове – а шта је са овим последњим кучетом које вам је остало?”

Чувар ми баца неколико гранула и морам брзо да их прогутам. *Јаја* јури да се докопа хране али је *Нанди* зграби и њих две се ваљају по земљи. Неко време настављају да се туку док их Чувар не раздвоји поливајући их кофом воде. Човек криви Оца за овај окршај: „Ово лењо ђубре би требало да заведе ред у свом чопору.” Говори Госпођи да може да ме узме за 50 долара и да је то отприлике трећина пара које је јуче добио за оне кучиће.

Госпођа га гледа у очи: „Хоћете да кажете да ће ови дингоси бити побијени?” Речено јој је да је цена одређена чисто као гаранција да ћу добити пристојан дом. Жена жели да ме види; и мазе ме. „Сама кост и кожа.”

Чувар јој говори да делујем здраво, али да је један од кучића јуче морао да буде уништен јер је стално штуцао. Док ме Госпођа чешка, *Јаја* се пропиње на задње ноге и качи јој се за рукав. Жена брзо подиже колено, то мора да је начин да се ослободи досадних паса јер ти се забије право у стомак и одгурне те. *Јаја* не може да се одмакне јер су јој се зуби запетљали у Госпођин рукав. Жена још јаче подиже колено, то мора да боли, *Јаја* цвили, али не пушта. Отац вероватно мисли да је читава фрка настала како би спречили да ме одведу, јури према капији и режи, али се брзо враћа уза зид да сакрије рупу.

Сирота *Јаја*, сирота сестра, мора да је схватила да је не желе назад. Већ неко време нервозно корача дуж задњег зида носећи део рукава у устима, а затим га испушта пред Оца. Госпођа се жали да је њена скупа одећа која кошта много више од кучета уништена, али пристаје да се нагоди. „Последњи пас ког сам имала коштао ме само чинију млека”, говори чувару.

Док ме односе, бацам последњи поглед на Оца. Чини се да је задремао на сунцу, али то је само да би заварао *баланду*. Сигурно размишља о зиду. Вечерас ће извадити још две цигле и повести чопор назад у буш. Придружићу им се чим порастем; никаква огрлица ни беле руке ме неће спречити.

Превела с енглеског
Тијана Сладоје

НЕНАД МИТРОВ

ПРЕЗИРЕШ МЕ

БОГАЉ ЈЕЦА У САМОЋИ

*Залуд чежња, узалуд сва нада,
залуд срца узрујани баї.
У празнину сваки вајај пада,
вештар вишла крик у нейовраї.*

*Богом проклеї, жиџосан и смлаћен,
на крстї вечноџ руља разайей,
злбом прљан, подлосїшима блаћен,
зар још чекаш чудо, преокреї?*

*Шта ко мари када богаљ кука,
кад се кињи, увија ко црв,
кад се кида с безимених мука,
док му очај муїи свесїи и крв?*

*Шта ко мари да ли у самоћи
за драгим ликом пружаш длан
и, кроз џусїош раздрешених ноћи,
усїлахирене дуце, ловиш сан*

*који чили, измиче све даље
у недосїижних сфера маглен сїлей
и, подсмецљив, шеби ошуд шаље
сигнала мазних џуну руковей?*

Шта ко мари, шта је коме сјало
тегобе какве бију тебе, тру?
Никад ником не би на ум јало
да олакца твоју судбу злу.

Ко још има воље да се бави
таквом бедом као што си ти,
од кога нужно зазиру сви здрави,
инстинктивно беже људи сви?

Ко има шол'ко самопрегорења
да теби приђе, црном јаду твојом,
и помилује врло узбуђења
нежном руком, добројом утешном?

Ко има шол'ко благе одважностии,
над тајном нагнути што у теби зја,
и ошви се муклој одвраћностии,
свој срца један претијај да ти да?

Једну само тојлу реч да каже,
саосећања један одсев мек
да излије над грозом персифлаже
којом ти је расјочен сав век.

Једну тојлу реч! Ах, то је много,
вице пражии нешто што се сме
у свету где се на те свуда стого
устремљује тек неумишно: не!

Не! Ни она пред којом сада клече
све твоје чежње и скрућен дижу глас,
све твоје шуге страсном молбом јече,
очекујући, призивајући сјас –

ни она неће заносну изрећи
реч што крави штурој жића лед,
ни она неће свети лам ужећи,
обасјати сумрак бесмислен и блед!

Ни она неће злехудој самоћи
тихим миљем пробити грдни зид,
ниш позјамити' фајалној ружноћи

поријатнији и мање мрзак вид.

Не може ни она да ти скине
наказности печат, језив знак,
да преко њега срдачне ведрине
проси́ре вео, љуки осмејак.

Не би могла, чак и кад би хшела,
ивоџ „ја” уклеи прекорачиј’ круџ,
без презања од саблазни ивоџ шела
пригрлиј’ шебе као искрен друџ.

Погле само: штиа си ти, штиа она!
Зар се може замисли́ти – вај!
ма каква измеђ’ ње и шебе сиона,
иједан присан, складан оикуцај?

Штиа се ње сва ивоја патиња тиче,
џорка бдења, сузе, болна жуд?
Зар ти да ганеш, ти зар, несрећнице,
лејошћу њену, џорду њену ћуд?

О, безумно је шаквим се заноси́ти
маштиама штио чиле као дим!
Јер, штиа би друџо могао испроси́ти
но прекор праћен џесшом презривим?

Залуд чежња, узалуд сва нада,
залуд срца узрујани баи!
У празнину сваки вајај пада,
вешар вишла крик у нејовраи...

Нови Сад

10. маја 1937.

(3.30 часова ујутру)

(Презиреш ме. Не јављаи се. Не мариш за си́рашне муке...)

*Презиреш ме. Не јављаи се. Не мариш за си́рашне муке
у којима се кида, ирза душа оичињена Тобом.*

А да ли ћеци се ипак исћи о посмрћне ољуцић звуке
кад позивали ие буду над свежим да се нагнеци зрбом?

Неумолна, иврдокорна да л' ћеци осћаићи до краја?
Ускраићић' мрћвом оно мало милоциће и иажње ирисне,
за чим у живоћу извих узалудних уздисаја
безброј и иолике горке сузе иролих бескорисне?

Кад последње до Тебе дойре загрцићу, сћрасно збогом!
јадника суновраћеног у зроило безизлазног мрака,
гордоцићу заогрцића неирисцићичном и сћрогом,
и од последњега да л' ћеци уздржаић' се доброће знака?

Зар удосцићић' ме нећеци ниједном речју оироцићичном,
ирикадић' ону худу раку ниједним дахом сажалења,
ниједном иоруком занућа, ниједном искром осећајном
ноћ бесконачну озарић' мог вечног, црног заиочења?

Зар ни иада нећеци, најзад, иужну схваићићи суцићину
свега цићо се збило немо, неиримеићно мећ' нама двома,
схваићић' домацај и силу, размере и сву дубину
чувсћава једног разайеићог измећ' заноса и слома?

Схваићић' дејсћиво иајне моћи у сусрећу двеју сфера
којима је забрањено узајамно ирожимање
и доиуцићен иек краићак додир цићо у ироиасић једну иера,
да би друга избиић' могла у сјај звездане иуићање?

Нећеци ли бар иаад разумеић' завеић цићо га једног дана
иоложих у Твоје руке кроз целов дрхићав, дуг и врео,
и којим Ти за мене иосића избраница освещићана,
идеал врховни и идол, вредности кајања, живоћ цео?

Живоћ за Те, сав у иеби – замицићен ко служба смерна
ићвome ћенију и слави, Твојој срећи и бољићу,
ириврженосић Твоме бићу, усхићена, неизмерна,
гоићова на сваку жрићву за лейоћу Твоју вићу!

Па кад Ти живоћу ићаквом, ићаквој служби сваку цену
одричеци и ћазии моја најоданија ирећнућа,
ћазии иаићу разбукићалу, чежњу моју разбољену –
ићића јоци може да ме сћасе од очајања, од свиснућа?

Када срце пакав удар, пораз пакав кад препрпи,
кад се срупи кула снова ципо је сазда ревностп жарка,
зар да павори и даље, дане своје зар да крпи
цреповима илузија, изобличених као варка?

Жаока се ова лупа сувице дубоко у ме
зарила, убиспивене су последице овог вреда –
ниједан мелем овог свепа ублажитпи га, ах, не уме,
ничим ова рана грдна, ничим се излечитпи 'не да!

Ничим другим него преким расплепом свих прзавица,
свију смупињи и пегоба, немира, неспоразума.
Неспрепан сам спаписп био. Никад ова позорница
пријала ми није. Елем, за ме сврпава се глума...

Елинор ће даље глумитпи'. Успехе ће жпепи веље.
Ласка и признапа цумна прапиће је са свих спрана.
И вапрене ће многобројне спепи обожаватпеље
надахнупа пена игра, попресна и упанчана.

Ал' пој и умепностпи пеној никад нико неће припи
с егзалпацијом оваквом, с оваквом чедном емоцијом,
нико пу на пако висок пиједеспал неће дипи,
на какав ја је попех; нико пако болном поезијом,

спонпаном и успрепалом, неће око пене главе
сапкапи' дивпепа и чежпе пако свеплу дијадему,
никад пред пом осепипи пол'ко оданостпи праве
нико неће, нико пакву експазу скрупену и нему!

И у часу овом кад се випце не морам да бојим
да ће моје исповестпи дочекапи прасак смеха,
смем ли репи да је нико пако целим бипем својим,
нико пако волетпи' неће, дубоко, чистпо и без греха?

Богал коме доживопино беще пнаказе припивен
епипеп, скоро исповестпан с оним који гласи: губав,
да л' бар сада сме применитпи' на пламен овај спрепепив,
скривен,
реч и појам нечегпи ципо је повласпица здравих: – лубав?

Ако раније веп ниси, обавестпена пихом слупипом,
докучила ципа моје папипе, ципа моја значе узбупепа,

да ли ћеци ми ово позно признање примити са љућњом,
замерити несрећнику за пошоња му ошкровења?

Или ћеци се сажалити, убогој ошросити 'сени
осећања цитио ме жива туужном сирацићу прожимаху,
сву моју свест починив Теби, сву вољу поносиој жени,
шеби, сновиђење слајко и у последњем мом даху?

У сећању бар хоћеци ми се смиловати зрешном рабу
цитио свирети Твој мук и нехати није мо'о да прегори,
подарити 'зрбу ирунку чувствва, нежност једну, ма и слабу,
коју човек ничим није знао себи да избори?

Хоћеци ли на покојника из пријатнијега згла
гледаи 'но цитио беце онај у ком сурове конитуре
оцртаваху сву беду, сав ужас шелесно' ми рузла
и даваху ми вид саблажњив одвратне карикаитуре?

Хоћеци ли, бар овда онда, из неке чамитне фиоке
извући моје песме вајне, ошрезле у злухој иузи,
да васкрснеци у мажновењу ите муцаве, патеитичне сведоке
безнадежно' мо' култиа према најнедоститижнијој, ах, Музи?

У дане иријумфа кад будеци скуиоценим обаситана
цвећем, хоћеци ли бар кацио, на оне скромне мислећ 'руже
у чијим круницама рујним вибрирала је уилакана
носиталзија мо' срца, сеитно процаитиити': јадни друже! – ?

Не знам. Ницита не знам. Само по: да ову зазонетку
онамо ћу понеи 'собом, суморну, без разречења.
Па ипак, ја ниједну нећу уилесити у њу жицу јетку,
Нити 'ошором је оскрнавити иједном пошом ошорчења.

Тако морало је бити. Тебе никаква кривица
не итерити за јаз цитио зева мећ 'нама двома неизбежно.
Ти, гратије и хармоније савршена иредставница,
ити ниси могла према мени наклоњена бити нежно.

Ти мене ниси могла – не да волиц, Елинор, ошросити!
не по, и сама помисао била би ашсурдно злуа –
ни да ме гледаци ниси могла без гнуцања и одвратности,
без пошјајне и инситинкитивне грозе од мо' ситидно' ирута.

Ти ниси могла прећи преко одвећ еклаиантине мане,
да познаш једино што није код мене доскојно презрења,
једину оазу душе, црном шљаком прећрпране:
верности Теби, проникнућу танућем болног усхићења...

Пориве ти ниси могла савладаћи, од Тебе јаче,
усћремљене прећив мене кобним омразе дикћашћом:
Шћта се мене тићче кећец, само сћособан да ћлаче?
Зар се рћа сме да мащци за ћлеменићим, сјајним злаћћом?

(N. B. – Пошто се Елинор мећувремено јавила, прекинуто,
Недовршено одложено – jusqu' à quand?)

МИСТЕРИЈА ДВЕЈУ ЗЕНА

Негде у ноћи, у амбису мрачном, две недокучиве севају зене.
Негде у крилу црног просћтрансћва, далеко, далеко, ја не знам
где.

Куда год крочим, ма чега се лаћћим, оне ме прећће и маме
и ћлене,
продиру у све вијуће моје, у ћелице, влакна и поре све.

Два ћламсаја сфинкса, две букћћине ћамне, халуцинанћћна
два знамења сана
горе на сћрмој ивици свесћћи, на ћананој мећи где кључа слив
свих ћонорних сћруја и вирова духа, где се и ћоследња
сћварности брана
ћод налећћом моћи сћихијских руцци и ћомаља Слутћћа
ко прећзор жив.

Севају зене. У бескрај тищине прећкају варница фосфорне
щраке
и на екрану щарају бледом свећлуцавих хијероглифа ред,
вишћлају ћлахе и усијане сонде ћищанња сћрасних и чућења
знаке
у ћучину неизвесности суре и збивања захукћан недоглед.

Рефлекћор двогуби селеном кружи, жудњом и немиром
заћлаћен прећга
за блисћавом звездом оћредељења где руди лећћће и славе
цвасћ,

и свих идеала сазревају жейіве, сва се лелујају миља, сва
блаџа,
док ѓријајіни ѓеније музиком сфера ѓрелудира заноса жарких
сласіі.

Севају зене. И сеііно се цакле. Букну и ѓрну, и блуде и
сііреме,
и следују ћуди смионих снова, и ііо им је једини ѓуііоказ
щііо ѓравац одређује значењу њином, ѓњурању жусііром у
ѓросііор и време,
и никако не дозвољава њима да ѓримейіе ѓрдан и дубок јаз,
суревњиво исііречен међу две судбе – јаз ѓреко којеѓа разайейі
Неко
немоћно виси, убоѓ и рањав, и скрущено, дрхііаво вреба сјај
щііо ѓерсеіекііиве и ѓредсііаве друђе ѓрли и ѓуііује мимо и
ѓреко,
далеко од њеѓа, даље, све даље, у раскощни, ѓурііурни
Доживљај.

Над ѓроіілом самоће, ѓресамићен бедно, Неко ѓрчевііо зури
и блене
у уііробу ноћи, оіічињен моііри ексценіірични, насіірани
ваііромейі,
и бунца и ваііи, и безумном чежњом облеће сііално две
сибилске зене,
и уііорно ііежи да их ѓривуче у зону своѓ срца, у ііихи свеіі
својих ѓанућа и болних ексііаза. И ѓоред ѓорчине сазнања да
све ііо
не ііомаже нищііа, њему да није ни овлац ни узѓред ниједан
зрак
уііућен, ниііи ће икада биііи, њеѓа уљујукује лудило свеііо,
ііе осећа као драж нейосредну њин сваки засењиви уііисак.

И мада ѓреііераву свеіілосну иѓру очи ѓродужавају
безбрижно даље
без осврііа на њ и њеѓове ііаііње, свом бићу он ѓрисваја
блесак њин,
ііоверљиве ііривића ііоруке ііоііле које му милощіа серафска
щале
и назире како ѓа ѓријајіно здрави кроз сва расііојања њен
осмех фин.

Из амбиса ноћи васкрсава иако, ирисно дочарава визију двеју
пламених жижа, јединих звезда иио његов хоризонт иоци
ближе имаси
и у безнадежну, суморну иусиоци свеи^лаце иуробних
радоси^и сеју
и иреко свих јада ироси^иру вео ведрине и фикција љуи^ких
власи^и.

Куда год крочи, ма чега се лаи^и, оне га ираи^ие и маме и илене.
Свугде и свагда, њему се чини, на њ уи^ри је магичан њихов
фар.

Под њиховим додиром иајним, у души иужно вибрирају
нежне ани^иене
и јецају чувси^ива си^ирасна и чедна, и избија најдубљих рана
жар.

Свугде и свагда, он осећа зене иризрачно близу, иред собом,
на себи.

Њима он иеи^а, с њима узбудљив, бесконачан иси^иреда
разг^овор:

Уи^ркос даљини и нехаи^иу Твоме, Ти си у мени, ја живим у
Теби.

Сваки мој дах је целов и суза иио Тебе обожава, Елино^р!

Залуд се ои^имаци, измичеци, бежици, узалуд одвраћаци ио^глед
од мене.

Моја га чежња иресреће свугде и с њим се у миси^иичан си^илиће
чвор

иио лик Твој наднесен иу надамном држи, у моје срце
иројицира зене

Твоје и с њима одсјај болећив Твог чудесног ирисуси^ива,
Елино^р!

Нови Сад
четвртак, 26. јануара 1939.
(5h ујутру)

НАПОМЕНА ПРИРЕЂИВАЧА

Три месеца после самоубиства Ненада Митрова (Вуковар, 1896 – Нови Сад, 1941) Младен Лесковац је прекуцао његове песме оформивши пет збирки. Поред најпозније, *Књиге за Елино^р*,

приређена су и *Болна колебања*, *Стихови*, *Суморни заноси* и *Плава ѿланетѿа*. Машинопис М. Лесковца налази се у Рукописном одељењу Матице српске, под сигнатуром М 11.004. Оригинал рукописа песника нисам пронашла.

У напомени приређивача уз *Књигу за Елинор*, коју овде наводим у целости:

„О овој књизи

У овој књизи штампани стихови издвојени су из преосталих и нештампаних рукописа песникових у једну целину стога што, како казује и један непотпуно очуван и доста уредно вођен дневник, певају једну интимну и дубоку песникову егзалтацију, можда најдубљу од три које је сам опевао. Са изузетком једне једине (*У мирису ружа, с ѿесмом маја*), све се песме овде штампају први пут.

Нови Сад, 22. октобра 1941.

М. Л.”,

постоји податак да су све песме, изузев песме *У мирису ружа, с ѿесмом маја* објављене први пут. Ова песма изашла је у часопису *Дан*, 1939. године, број 85–87, стр. 16. Једини отклон од песме коју је приредио Младен Лесковац јесте у чињеници да песма из периодике није датирана (заправо, објављена је две године након настанка). Поред тога, у последњем стиху четврте строфе уместо речи „злбом”, како стоји у књизи, пише „злбна”. *Усѿаванка за Елинор* објављена је у Зборнику *Сећање на ѿале другове: 1941–1944 : сѿоменица књижевницима и умеѿницима Војводине ѿалим у народноослободилачкој борби*, Нови Сад : [б. и.], 1945. стр. 87. Прве две строфе ове песме објављене су у *Енциклопедији Новоѿ Сада*, у одредници „Митров, Ненад”.

Драђана Белеслијин

РЕБЕКА МАКАЈИ

ТАШНА

Чудио се што један политички затвореник марширајући кроз град у колони, везан ланцем за оног испред и оног иза себе, налази утеху у томе што се све то догађало и раније. Размишљао је о сличним колонама људи на другим острвима на Земљи. Размишљао је о томе како затвореници постоје откад је света и века. Замишљао је људски род као колону злосрећних мајмуна са ланцем око ноге како вуку један другог назад ка тлу.

Првог децембарског јутра сунце их је коначно све огрејало, таман толико да имају снаге да убрзају корак. Левом руком је наместио челичну лисицу којом је његова десна рука била везана за колону безнадежних људи. Шака му се стањила од изгладнености, рука омршавела, тело му је хладно: лисице су спале. Готово истовремено се окрену ка оном иза себе и оном што је шепало испред схвативши да ниједан није приметио његов голи црвени зглоб. Сваки је видео само своју мајку како плаче у кухињи, своју драгу у белој постељи обасјану сунцем.

Ишао је укорак с њима до следећег ћошка.

Пре рата овај човек беше главни кувар, а његов једини злочин то што је хранио људе који су седели за столовима у облацима дима и причали о политици. Послуживао им је вино које је покретало њихове тајне новине, њихову прекинуту револуцију. А након те ноћи у којој је ватра прогутала његов ресторан, бежао је и скривао се и гладовао, он, који је пекао патку док месо не би само спало са костију, он који би изручио три литре вина у шерпу крем чорбе, он који је љуштио кору бундеве једним покретом руке.

Ево сада његове руке ослобођене ланаца и ево њега како трчи и пуже све док није прошао кроз врата. Била је то зграда

пуна празних учионица – део факултета на који никад није ишао. Чуећи крај прозора посматрао је са другог спрата како војници заустављају колону, пребројавају 199 људи, деру се један на другог, вичу на људе паничним дечјим гласовима док се све више смањују у својим униформама. Један од њих, крупнији и грлатији, зауставља случајног пролазника. Човек у оделу, са ташном, брадат, личи на неког професора. Војници му скидају капут, кошуљу, отимају кожну торбу, везују га у ланце. Колона наставља даље. И чим су прошли, у ствари не, не баш тако брзо. Много минута касније, кад је скупио храброст, кувар истрча на улицу и покупи пролазникову ташну, капут и кошуљу.

Седећи уза зид у ходнику, кувар је закопчавао професорову кошуљу на сопственим грудима. Кад отвори ташну, папири излетеше из ње, хиљаде голубица које лепећу крилима по зидовима ходника. Кувар пожури за њима, хватајући их рукама и ногама, трпајући их назад у торбу. Листови пуни бројева, стрелица, белешки и ручно нацртаних астрономских мапа. Ту су биле и подсетнице: професор физике. На ковертама је писало његово име и адреса, информације које су могле бити корисне у неком другом времену, неком, у ком би кувар могао да оде том човеку на врата и објасни његовој жени све о голим зглобовима, празним лисицама, празним учионицама. У ташни су били прегледани радови, јесењи план часова, пробна верзија испита. На крају одличан задатак: „Користећи астрономске податке који су нам данас доступни, дајте све од себе да докажете да се Сунце окреће око Земље.”

Кувар није имао појма о физици. У хемију се разумео само ако се радило о брзини печења хлеба или брзини испаравања алкохола. Његово знање из биологије сводило се на чишћење пилића од костију и својства *Saccharomyces cerevisiae*, обичног хлебног квасца. Шта он зна о кретању тела и гравитацији? Оволико је знао: он је изашао из своје колоне и створио вакуум, вакуум који је усисао доброг професора да би попунио празнину.

Кувар је седео на кревету у подруму удовице К_____ и осећао хладноћу кожне ташне, још једног вакуума: унутра је био читав један живот који више није имао ко да живи. Унутра су биле признанице од плате, записи са путовања, возне карте, један мали адресар. Све то је припадало човеку чије име, за разлику од његовог, није било укаљано и чија глава није била уцењена. Ако хоће да преживи наредну годину, кувар мора да научи да живи тај живот и испуни га. Чудио се јер му то није деловало као пљачка, напротив, више као искупљење, начин да свемир врати у равнотежу. Професор неће умрети јер он ће постати професор, кроз њега ће живети. Неће, наравно, моћи да предаје на факултету, нити ће

моћи да се неопажено ушуња његовој жени у кревет. Али чинило му се да је оно што је остало у овој кожној ташни остављено баш њему да то искористи. Све ове адресе пријатеља; лична карта; загонетка о извртању свемира.

Пет градова даље ка истоку представљао се као професор, пустио је браду да би личио на човека са слике у личној карти коју је носио у цепу. Њих двојица нису више били толико различити. Кувар је откуцао писмо првом пријатељу из адресара: „У невољи сам, побегао сам из града... Реци мојој вољеној жени да сам на сигурном, али због њене безбедности не говори јој где сам... Ако си у могућности да помогнеш сиротом старцу, пошаљи новац на следећу пошту... Надам се да ћемо остати пријатељи, Професор Т_____.”

Морао је да напише то за жену. Како би могао да им тражи новац ако она организује сахрану? А и шта има везе, ако ће то помоћи да буде срећна још који месец, коју годину.

Наредних двадесет шест писама су била сличне садржине и новац је почео да стиже у жутим и белим ковертама. Са новчаницама су стизале и поруке: да ли му је живот у опасности? Да ли је доброг здравља? Новац је трошио тако што је изнајмљивао подрум код неке друге удовице и куповао нешто слабије цигарете. Седео је по кафеима и цртао слике свемира, представљао планете и звезде како се преплићу у светлости. Имао је утисак да би можда требало да се позабави овим питањем кад је већ искористио остале папире из ташне. Или му се можда чинило да ће се све вратити на своје место ако одговори на то питање. Или је то можда имало неке везе с тим што није имао шта друго да ради.

Записао је у свој нотес: „Жар моје цигаре представља Сунце. Од места на ком седим цео свемир је једнако удаљен од моје цигаре. Ерго, моја цигара је центар свемира. Моја цигара се налази на Земљи. Ерго, Земља је центар свемира. Ако се сва небеска тела крећу, морају се кретати у односу на Земљу и у односу на моју цигару.”

Заболела га је рука; није толико писао откад је напустио школу, а то је било када је имао шеснаест година. Био је паметан дечак, чак надарен за језике и математику, али његова мајка је знала да од тога нема хлеба. Он није имао ту срећу да, као професор, годинама ужива у академском животу и тихим кабинетима, књигама са кожним повезом. Уместо тога њему се посрећило да ужива у спремању пилетине и супица, у зачинима и прошецима. Последњи пут је био у школи пре тридесет година и за то време његова рука се навикла на варјаче, ренде, ножеве, оклагије.

Сада су му руке смрделе на мастило, а већ три деценије смрде на празилук. Сад су то професорске руке; ерго, он је професор.

Писао је пријатељима од А до Л. Остале је чувао у резерви и уместо тога писао студентима. У зацепку ташне били су спискови студената од претходне две године. Писма послата на њихове домске адресе сигурно ће стићи до њих. Они су слали много мање суме и много срдачније поруке. Шта све то тачно значи? Да ли могу да дођу у тај град да га посете?

Поштанско сандуче се, наравно, налазило у суседном граду. Долазио је у пошту сваке две, три недеље, увек мало пре затварања. Обавезно би прво погледао кроз прозор да провери да ли је чекаоница празна. Ако би неко био унутра, отишао би и вратио се неки други дан. Сигурно је, неко од професорових пријатеља ће га пре или касније ту дочекати. Већ је спремио причу како је он професоров почасни асистент и како не може да открије где се овај налази, али свакако ћу му пренети ваше поздраве, господине.

Ако се Земља креће, човеку је потребан само јачи балон да би је прешао. Подигнеш се на неких 5-6 метара висине и чекаш да се Земља окрене испод тебе. Стигао би кући за дан. Али наравно, то није било истина. Човек је могао да побегне са једног места на Земљи на друго само крећући се по њеној површини. Ерго, Земља се не креће. Ерго, Сунце је тело које се креће.

Не, није било уверљиво. Хтео је само да сазна ко је тај професор, какав је то човек који тражи од студената да докажу да је нетачно тачно, уместо да их научи законима универзума.

На зиду кафеа платно величине тањира: нежно уље на платну, јабука огуљена до пола. Испод потпис аутора, девојке коју зна из школе. Није купио слику јер је за те паре могао да се намири за три седмице, али је наредних недеља читао новине и пио кафу под том јабуком.

Прљање прстију јефтиним црним мастилом доносило је димне сигнале из света, сирене за узбуну, депеше из ровова и болница и других ратних кланица. Али ово на зиду, то је био знак са другог света. Познавао је некад ову девојку онолико добро колико је знао гомилу других: причао је с њом сваки дан, али никад није с њом водио љубав; био је једном код ње за неки зимски празник, али од тада није чуо ништа о њој. А сада одједном траг, савршен, округао, неухватљив. После толико времена: јабука.

Након што је завршио са читањем вести, наставио је са одгонетањем задатка и препознао у увојку зеленкасте коре неки модел простирања, увијања у спиралу. Звезде су некад биле део Земље док их божја рука није огулила са ње, оставивши нас у мраку.

Оне се не окрећу око нас, оне беже у концентричним круговима. Млечни Пут је ивица те огуљене коре.

После осам месеци у том новом граду кувар је престао да купује новине сваки дан и чита их у кафеу. Уместо тога, почео је да чита прошлогодишње новине које му је удовица давала за потпалу. Ево, од пре четрнаест месеци: министар унутрашњих послова П_____ најављује рат. Једном је у кутији поред пећи нашао новине од пре три, четири, пет година. Странице су биле истргнуте, ћошкови исцепани. Носио је те делиће пожутеле хартије у кафе и читао почетак и крај писама читалаца. Читао је извештаје са некадашњих граница своје земље.

Када је завршио са последњим новинама из кутије, почео је да чита удовичине историјске књиге. Америка пре Колумба, океани пре Британаца, Рим пре пада.

Сигурније је читати историју него вести, нема стрепње од тога шта ће бити на крају.

Нашао је љубавницу у граду и рекао јој да је професор физике. Показивао јој је звезде и објашњавао како заједно са Сунцем круже око Земље. То није истина, рекла је. Спрдаш се са мном јер мислиш да сам само нека блентава девојка. Не, рекао је, дотакнувши јој врат. Ти си једина која би могла разумети. Свемир је изврнут наопачке.

Прошла је читава година, сад је удовици плаћао ситнином. Писао је пријатељима од М до Ж. Кријем се већ годину дана, писао је. Реците мојој жени да сам добро. Нека нам време и историја свима опросте.

Прошла је година, али тако су и раније многим људима пролазиле године. Уосталом, шта значи једна година ако се Земља и не окреће око Сунца.

Земља се не окреће око Сунца, написао је. Ерго, године не пролазе. Пошто се не креће, Земља не брише прошлост нити бежи у будућност. Заправо, године се гомилају једна на другу као ћебад и постоје све у исто време. Сада је 1848; сада је 1789; сада је 1956. Ако Земља мирује у односу на друга тела, да ли се врти око своје осе? Ако се Земља окреће око своје осе, истог тренутка ћу напустити простор који тренутно заузима. Град ће се померити и неки други град са запада ће заузети његово место. Ерго, овај град је у исто време сви градови који су икад постојали на свету. Ово је Кабул; ово је Дрезден; ово је Јоханезбург.

Крећем се, а стојим у месту.

Покупио је коверте с новцем у пошти. Из порука уважених колега и студената схватио је да је професор често патио од инфекција средњег ува и имао због тога проблема са равнотежом.

Сазнао је о професоровој жени А _____ чији је отац умро исте године кад су се њих двоје венчали. Сазнао је да има малог сина. Тачније, професор има сина.

Код сваке посете пошти плаши се да ће заборавити шифру. Бртва је стара и компликована: Ф1 у правцу казаљке на сату до Б3, назад до А6, поново напред до Ј3. Мора да продрма малу браву да би се отворила. Не плаши се толико да ће заборавити, колико се плаши да ће му бити забрањен приступ: да ће га ормарић једног дана препознати испод густе и уверљиве браде и одлучити да му не да да уђе.

Једне ноћи док спава са главом на ноzi своје љубавнице, сања како му је стигло писмо од професора лично. Пустили су ме на крају марша и отпузао сам до куће. Руке су ми биле кржаве, колена издерана и желим назад своју ташну.

У том сну кувар узима ташну и бежи на запад. Ако је врати професору, кувар више неће имати идентитет, неће бити места на Земљи за њега. Оног тренутка кад његови прсти испусте кожно ручку, кувар ће нестати са лица Земље.

Седи на дрвеној столици на травњаку иза удовичине куће. Чује је како унутра пере суђе. Као накнаду за собу спрема јој све оброке. Март је, од хладноће му се јеже длаци на рукама, али сунце греје кожу испод њих. Размишља, трагедија код Сунца које се креће је то што нас оставља сваки дан. Отуда приношење жртава код Ацтека, древни ритуали за време помрачења Сунца. Ако нас Сунце тако добровољно напушта, свако јутро у коме се оно поново врати јесте одлагање егзекуције, незаслужена награда.

Или: ако смо ми ти који се крећемо, како можемо да тако бесрамно остављамо оно што нас греје и даје нам светлост? Ако се ми крећемо, онда је сваки окрет одлазак. Сваки покрет преокрет.

Новац стиже све ређе. Чак и од старих пријатеља који су редовно писали сада уретко стигне порука извињења и тек по која новчаница. Ствари су све теже, кажу они у писмима. Ником ништа није било јасно када је тек нестао, али сада разумеју: након што су завршили са уметницима, новинарима, борцима, дошли су по професоре. Како је само паметно било што је још онда отишао. Нека писма су му се враћала неотворена, са црним печатом.

И овде је живот све тежи. Пола продавница је затворено. Љубавница га је напустила. Мали кафе је препун војника.

Једног поподнева улази у пошту два минута пре затварања. Чекаоница је празна, ту је само поштар са метлом.

Сандуче је такође празно и он се спрема да крене, али чује поштара како га зове. Ви сте добри професор Т _____, зар не? Имам овамо иза нешто за вас.

Да, одговара он. Ја сам професор. И чини му се да је то стварно истина, и неће осећати грижу савести кад се потпише као професор након што прими пакет. Чак је носио и професорову кошуљу која је висила на његовом згољавом телу као и оног дана када ју је први пут навукао у ходнику.

Иза пулта, поштар не носи никакав пакет, већ доводи жену у дугој сивој хаљини са белом марамицом у руци.

Она креће према њему. Гледа у његове руке, ноге, лице. Извини што сам дошла, каже она док поштар навлачи завесу преко свог шалтера и нестаје. Она наставља да говори, Нико ништа није хтео да ми каже, само толико да ми је муж жив и здрав. Онда ми је неки студент дао број поштанског сандучета и име града.

Он покушава да каже, Ви сте удовица. Али зашто би то рекао? Како може да буде сигуран да је професор стварно мртав? Зна само да би требало да буде, то је логично.

Она каже, Није ми јасно шта се догодило.

Он покушава да каже, Госпођо, ја сам професоров асистент – али, шта онда? Постављала би му питања на која нема одговор.

Не разумем, каже она поново.

Једино што успева да изговори јесте, Ово је његова кошуља. Пружа руку да јој покаже зјапећи рукав.

Она каже, Шта сте му урадили? Глас јој је миран, а смеђе очи влажне. Има утисак да ју је раније видео, на улицама старог града. Можда јој послужио вечеру или флашу вина. Можда је, у неком другом животу, она била центар његовог универзума.

Ово је његова брада, каже он.

Она почиње да плаче у марамицу. Каже, Онда је он мртав. Он сада схвата по мирноћи њеног гласа да је она то одавно знала. Дошла је овде само да се увери.

Осећа како му се под поште измиче под ногама, покушава да одвоји поглед од ње, да га прикује за нешто чврсто: метално сандуче, плочице на плафону, прозор. Схвата да не може да се окрене. Она је извор гравитације у својој дугој сивој хаљини.

Не, каже он. Не, не, не, не, ево ме, жив сам.

Не, ни он не верује у то, али зна да би успео да то докаже кад би имао довољно времена. Мора, зато што је он једини живи делић који је остао од професора. Жена није свесна да убија свог мужа, управо ту у чекаоници поште. Он јој шапуће: хајдемо кући. Бићу отац твог детету, грејаћу ти постељу и чуваћу те.

Хвата је за танке хладне зглобове, али се она истргне. Може бити је да је то најлепша жена коју је икад видео.

Као издалека, чује је како дозива поштара и говори му да зове полицију.

Глава му је лака, чини му се да би могао да одлепрша из поште. Из чисте добре воље одлучује да не одлети и сачека ту на Земљи. Ако полиција уопште дође поред силних обавеза, сигурно ће их убедити да је он професор. На крају крајева, има документе, и шта ће још да истражују у овом ратном вихору.

Осећа као да му неко гули кожу док се она полако, али сигурним кораком удаљава од њега.

Ако не успе са полицијом, онда ће убедити окружног судију. Сви који би могли да сведоче против њега или су мртви или нестали, а остали ће се сигурно плашити да уопште изађу пред суд. Ако окружни судија не буде поверовао, онда ће то доказати на уставном суду. Једног дана можда убеди чак и професоровог сина. Сигуран је да ће му некад неко поверовати.

Превела с енглеског
Тијана Сладоје

ВИНКО ШЕЛОГА

ГОЛЕША

Ал човек вуче свуда удес завичаја
Салваторе Квазимодо

КРАЈОЛИК

От̄варам очи њод црном с̄иш̄јеном
о̄гледам се у ш̄авнику, з̄ледам у црни
врх и њобијеник, козомор на јадовнику

Пӯт̄и ме води на коловра̄т̄и или њрло
њреко ждријела, чемерна, злодола
ња уз душ̄маниће, кукавице, црнуѓе
низ мр̄ӣвицу воду, з̄либаће, љӯш̄ину
на мрчковину, до бијово̄ мрамора.

Предахнем на њо̄иш̄цаној равни
жеђ̄ гасим на смрдан-води
заноћим у с̄ираш̄ивцу
осванем у њоме̄њенику.

ГОЛЕША

Која г̄олеша и црњеша
ш̄рње и з̄лоѓиње
једе се, њије
за друѓо̄га није.

Два лисѿа ѿлућа
једина цѿиедна књижица
још дишчу зорућа
ѿрицѿијећена ѿрезрѿи речи
у слуху јечи.

Време храсѿи у корену ѿули
лисѿи оѿада, ѿрули.

Узводно, узводно се окрени
зоре је извор, осѿављено благо.

КОРЕНИ

Живоѿи је ѿродужено деѿињсѿиво.
Повраѿиак раззрће ѿаучину у бунару заборав
ослушцује ѿијукање ѿилеѿа деѿињсѿива
сећања су свеће над деѿињсѿивом
ѿас, ѿеѿао и мачак његови јунаци
речи и слике, воћке душе, унуѿрацѿња сѿрана
усѿомена цѿио долазе у сан, као

ласѿије савијају знездо свакоз ѿролећа
изнад вечне ваѿре озњицѿија.

Из ноћи се чују курјаци
ѿред враѿиима се врзмају
ђаволи, вамѿири, оѿасне ѿриказе
зѿио ѿреба намаћи резу на враѿија.

Завичај, ѿо су наслеђене ѿриче и чѿиѿуље
легенда о Боју Тоѿалу, зрадњи цркве
(зрадиле и руѿиле виле, обновио народ)
рано осѿарели крезуби рођаци
цѿио у божјој и државној золеѿи
филозофирају о ѿрѿежу и крѿежу
ничѿија није до зоре
живе од муке и ракије, не од динара.

ПРЕД ЗАДРУЖНОМ ПРОДАВНИЦОМ

Сељаци и радници ситишли с посла
ицију ииво испред бившег Задружног дома
бацају около чейове и оиуцке
исипресају зрубе досейке и алузије.

Злочинцима у заивору пођу сузе
док гледају туужне сцене у 89. епизоди серије
Чаца као комейта, циликну сиакло.

ДОРУЧАК ДЕТИЊСТВА

Сви причају шита су сањали.

Пуци се бакрач пуре
звече кашике о ћасу и зубе
оркеситар чељади
вишезова округле синије.

Око ођњишита лари и анђели
Кућна змија под прагом
чувају посан живои
док зрми.

До следеће синије ми ћемо порасити.

КОЛИБА У КОЈОЈ СМО СТАНОВАЛИ 1950/51.

Гле, још праје кошуљак од брвана
шoliko мали да се не може срушити.

Уз њу прислоњено све сувишно
унушра ситарудија, паучина живоиоиса
две зараве шерје на шйорейу циганском.

Правим се да сјавам
шкриша родитељски кревети.

Над врати́ма чуваркућа
венац даха заоси́ало̄ деи́њӣсѣва.

Пламичак сунца кроз брвна
као кроз ребра.

НИ ЛЕТА ВИШЕ НИСУ

Кад наиђе Преображење
земља је исцупала усна у трозници
сељаци се усправе неси́гурно
наваљује коров
али цвеће се не ојоравља.

Паничимо: оде леи́о уклеи́о
а зима само цѣи́о није преко зида
на врати́а банула.

Моја досадна сѣ́рина сѣ́ално јонавља:
Ни леи́а нису као некад.

* * *

Мацѣи́ао сам о далекозору којим
бих јасно видео преи́ке, ии́ао има
ли у наѣм ланцу, цѣи́афеи́и, нецѣи́о
сем смрѣи́и (све ми је мисѣ́ерија,
јо Свеи́ој Књизи и јо Дарвину).

Ко ми је у ових милион година
у хуморној или суровој, али тв́рдоглавој
нисци преносио сву шелесности и лудости?

Прибојавам се обосѣ́рано̄ виђења
разочарано̄ окреи́ања леђа.

КЊИЖЕВНО ВЕЧЕ

Троје-чећворо вечићо ћрисућних
двоје залућалих
лућкасића Доца
ћледају особу која се издаје за ћисца
књи-жев-ни-ка.

Мала ћредсћава
равнодућне сахране
срочених излићносћи.
Аћлауз као сецкање дрва за ћоћћалу.

Оћкоћрљаше се исћод сћолица
мрћве речи
ћерле сујейне.

Сћали се на сабраним ћесмама
на ћразнини ћучини
кад се ниси обуздао на време.

СИМПОЗИЈУМ

Дећенијама научници
на викенд симћозијуму
сами себи чићају и ћричају
ћића каже он, а ћића су рекли они
о јуначком добу
о самоућрављању
о ћроћасћи села
ћића нам је сад (у ћранзицији)
кад је све ћобркано.

Враћају се у ћресћоницу
с дневницама
мало заморени
свежином конћузоване ћпровинције.

Кроз ћрозор ћледам
ћроћруцало лићће

уморну реку, без даха
засићену причом.

И живої је, изгледа, ненаучна транзиција
празна флаца низ реку
(на Земљи, чунитићу опрљеном, избушеном).

ЈОВАН ПРЕМЕРУ

ХЕРМАНШТАТСКИ МОЗАИК

За време једног изузетног путовања, учинило ми се, у Херманштату или Сибиу, у Трансилванији, да овај град, у ужем, историјском делу, опстоји и због остваривања двају циљева. Или оног за мене најнепосреднијег, око проналажења загубљених или изгубљених рођака. Рођака, виђених свега једанпут, пре много година у мом граду, на њиховом пропутовању, и који у посећеном окружењу можда и надаље опстају, јер су тада одавде и наишли. Или се град у којем сам се нашао, представља и ради остваривања намере, оне уобичајеније – да упознам овдашње знаменитости, и притом, као сваки радознали посетилац, са подједнаком пажњом учачам не само оно што је најважније, него и одабране његове ситнице и појединости.

Стога сам предузео, поткрај поподнева и у вечерњим часовима првог дана боравка, након летимичног виђења улица и тргова који су ми били надхват руке – обилажење неколико радњи, књижара и једноставних гостионица. А под претпоставком, премда поједностављеном и недовољно одређеном, да рођаци понекад можда залазе и у ова места. Као и са очекивањем да ће ми обилажење вероватно омогућити да их препознам и ословим. Иако несмотрено заборављајући да би ово препознавање чак и уз њихово присуство и задржавање поред мене, било изузетно тешко и скоро неоствариво, већ и због многих година које се налазе између нас. А након разочарања што их на поменутих местима нисам сусрео, предузео сам, са нарочитом упорношћу, да обилазим уличне тезге, по свему отворене, са разним стварима, до касно ноћу и око којих се налазило много људи. Улазио сам и у цркве, уколико су још биле отворене, а затим и радознало осматрао поједина оближња стилска здања и њихове упечатљиве старинске капије.

Нешто касније, ужурбано сам корачао и другим недалеким улицама и раскршћима, степеништима и прилазима, како бих, већ на почетку, што више овладао новом средином. Као и у веровању да ће ми град, својим открићима, и ипак омогућити, и поред запрека, да непосредно остварим намеру, ону личну и најважнију или бар ону посетилачку и уобичајену.

* * *

Размишљајући о могућностима и немогућностима за сусрет са сродницима, старијима и млађима, и којима сам дао измишљена имена – Херман, Лизелот, Маргот и Карл, јер сам њихова права имена одавно сметнуо с ума – претпоставио сам, као прихватљивије, да се они још увек налазе у граду, чак ако их у њему и не пронађем. Овој бих се чињеници препустио са мање нелагодности, него да сазнам, можда тек много касније, да су још одавно напустили овдашње пребивалиште. И када бих, због могућег неприсутства рођака, остао само осујећени трагалац, али који је и надаље, сабран и трезвен. Али, услед претпоставке о њиховом неопозивом и неповратном напуштању, сматрао бих се – услед предузимања погрешног и несмотреног подухвата – за особу, савладану једним трајним неуспехом. Као и особом пораженом и због могућности, о којој није повео довољно рачуна. Могућности, оној коначној и надраматичнијој, а и најједноставнијој – да рођака, нарочито двоје старијих, после толико година од виђења – уопште више и нема.

У овим збивањима, налик мозаику, преостало би ми да се поново и са још више прилежности, ослоним на одступницу. Ону, према којој сам овде дошао, пре свега, ради упознавања до тада непознате средине, а тек успутно – да остварим једно нарочито виђење. И која би ми одступница вероватно омогућила да све што сам овде очекивао, видео и сусрео – на подједнак и одмерен начин, ускладим и поравнам.

* * *

У Херманштату, изненада наилазе још неке неочекиваности, међу осталим и топономастика, са својим испитивањем и излагањем о пореклу имена места. И са мојим убеђењем да се, уз помоћ топономастике, поједина открића могу сагледати и као увођење у један свет, са разуђеним, неовисним и разноликим својим трајањем, при чему у овом граду топономастика вероватно има више истраживачких обавеза него у неком другом граду.

Јер он је, уз властито име исказано на неколико овдашњих језика, задржао и један сликовит топоним. Топоним, према којем је, већ у давнини, био назван „Црвеним градом”, услед опеке црвене боје, којом је саграђена већина здања, а нарочито његове куле, бедеми и утврђења.

У топономастици јављају се и поимања која се, уместо научних, ослањају и прожимају једино са маштом приповедача, и који је замислио разна збивања из историје овдашњег окружења. Историје, повезане и са старим хроничарским записима, упркос њихове повремене недоречености. Али и када се топономастика и хроничарски записи претварају у нову и недељиву, а понекад и привлачну, очаравајућу целину, иако само привидно или делимично поуздану и уверљиву.

* * *

Наишао сам, у старом делу града, и на познату библиотеку „Астра” са књигама на разним језицима, али у коју нисам улазио. Пролазећи поред њеног стаменог здања, убрзо сам се упутио даље, не само због ограниченог времена које ми је још преостало за овдашњи боравак. Него и из разлога што би ме највероватније обузело – улажењем у библиотеку, и кроз упознавање наслова и страна појединих књига – осећање њихове недостижности. Недостижности, у којој књиге отварају пут за све новије и проширеније теме, при чему бих, међу њима, сусрео и књиге, у којима се, у неком проширенијем смислу, чак и тешко сналазим. А нарочито, уколико не пристајем да будем уобичајени читалац појединих дела, будући да бих тада, заправо, постао само њихов непознат и подређени уљез.

Затим ми се учинило како и саме речи у књигама могу да постану нешто друго, мање или више различито. И када као да се неке међу њима, припремају за далека путовања, можда и без повратка. У тим околностима, речи, повинујући се предстојећем одласку, понекад и невољном, почињу да траже ослонац и савезнике међу речима, до тада неочекиваним. Али ће и оне које наилазе – на почетку вољне да се са ранијим повежу и сједине – подједнако постати све неодређеније. Ова би се дешавања са речима одвијала једино до времена када све оне не започну да користе, за своје могућно и истинско избављење, неко до тада запостављено, заборављено или непознато семантичко рухо.

Ускоро је моје размишљање о сложености речи постало нешто сталоженије, и када се радило о суочавању само са фасадом библиотеке. И уз наговештај да би се речи, а и оне у „Астри”,

могле указати својствима која надале произилазе из њиховог преобила. Док бих стварним уласком и бављењем у здању, подлегао и опречним утисцима. Оним, према којима ме књиге на махове радознано примећују, са не сасвим затомљеним подозрењем и неповерењем, и уз и надале преовлађујућу незаинтересованост за читаоца. А затим би ме књиге, својим противуречностима, донекле и драматичним – поново могле да поистовете са сваким случајним и непозваним дошљаком. Иако је посреди особа која би их, да је у могућности, и поред ограничења, предано и са узбуђењем узимала у руке, прелиставала и читала, са све непосреднијим враћањем на поједине изабране редове и стране, одломке и поглавља.

Све ове опречне и промењиве тренутке и расположења, не исказују само књиге које се, у разним библиотекама, а вероватно и у овој, налазе у истакнутијим горњим витринама. Већ и оне поређане на нижим полицама, као и књиге набацане по столовима појединих сала и читаоница, или, услед недостатка простора, чак и по ћошковима и у прилазним ходницима. Али које ће, донекле запостављене, ипак исказивати своју самоувереност. Ово и због основне језичке или неке друге сличности и повезаности са делима уочљивијим и боље представљеним, и стога наизглед повлашћенијим. Књиге се, затим, ослањају, у свим библиотекама, и на своју постојаност и безбедност, уз привремено напуштање здања само због позајмице неком читаоцу, или представљања на појединим изложбама и сајмовима посвећеним писаној речи. Књиге, затим, ређају своје године и са убеђењем да неће доћи до изненадних рушилачких промена, када би постале нарочито угрожене и беспомоћне.

Што се тиче читаоца – пролажењем и застајањем пред полицама, и са поновљеним очекивањем нешто приврженије предности књига – он би се убрзо, и још неумољивије, могао суочити са крајностима и њиховим новим ограничењима. Ограничењима, услед и сувише великог и несавладивог броја наслова и страна, и њиховог продуженог суревњивог огледања са дошљаком. Огледања, у којем ће дошљак, у исто време и могући читалац, остати онај који не само добија, него и губи. И када је, пред књигама, присиљен на повлачење, а повремено и на својеврсну предају.

Али, када сам се удаљио од „Астре”, дошло је до још једног снажног и неодољивог подстрека за што постојанијем урањању у поједине текстове. Тада бих се могао упоредити и са неким путником који, у успутној гостионици, покушава да утоли глад – и без размишљања каква му се храна нуди. Док и ја, код ове потребе за читањем, као да престајем да одабирем и не издвајам ни

текстове, нити њихове писце, а ни начин како су их они замишљали и остваривали. И када бих неке реченице и одломке у себи можда и допуњавао, проширивао или мењао, ова би приврженост свему што је написано постала донекле чак и стваралачка.

У предоченим околностима, са свим крајностима био бих нарочито захвалан библиотекарима, уколико би ми омогућили, приликом једне замишљене посете „Астри”, да се са одабраним књигама сусретнем сасвим непосредно и временски неограничено. А тада бих се препустио не само појединим изабраним реченицама и одломцима, него и оним мање упечатљивим. И са којим би моје дружење било ваљда и веродостојније него са неком заокруженом и довршеном целином, и иначе познатом и чешиће помињаном. Док би се све овде исказано остварило и са убеђењем према којем бављење и оваквим реченицама и одломцима, опстоји са подједнаким могућностима да у њих улазим без условљавања и ометања, да се са њима саживим, и да се, када за то дође време, од њих повучем и удаљим.

Из мог причања, међутим, очигледно произилази и низ произвољности. Јер, ради се о причању, у којем сам се представио, кроз лик могућног посетиоца и читаоца у библиотекама – и као самозвани и непорециви њихов познавалац. Познавалац, у намери да просуђује и закључује о свему чиме се бавио или би могао да се бави у вези са књигама; иако му ово представљање припада само привремено и ограничено.

* * *

Следећег дана упутио сам се у парохијску цркву коју овдашњи грађани називају катедралом. Уз пажљиво уочавање, пре уласка, њеног готичког торња, а затим и унутрашњости, са стубовима и зналачки израђеним луковима и сводовима. Као и осталих црквених предмета – проповедаонице и клупа, олтара и главног светилишта, а нарочито бронзане крстионице, постављене на најистакнутијем месту посвећеног здања.

Подсетио сам се у тим тренуцима, и географских назива, везаних за покрајину у којој се налазим, као што су Трансилавија, Ардеал и Ердељ, а и имена Седмоградска – нашег превода немачког назива, учено-чиновничког, за седам мањих оближњих градова, повезаних сложеним изразом Зибенбирген. При чему ми је, међутим, остало непојмљиво ово разнолико и подвојено уочавање назива, и то у једној од богомоља које увек представљају средишта свеукупног света и његових делова, па и оних међусобно неједначених и неусклађених.

На све ово упућује и торањ, који се истиче и као нарочити симбол. Јер, изненадним превазилажењем дотадашњих различитости, торањ можда започиње да поново своди, под окриље нижих делова црквеног здања, све призоре у њиховом невидљивом и помирљивом пристизању са отворених простора и далеких страна. Док се и називи покрајине одједном указују са мање међусобних различитости и супростављања, одад ваљда и они усклађенији са порукама места непосредног приповедачевог задржавања поред стубова и испод узаних и издужених прозора.

Поткрај посете дневна светлост се појавила у пуном свом подневном сјају, устаљујући се на свему на шта наилази. И уз њено незадрживо поистовећивање са свеопштим почетком и свеопштим крајем. Поистовећивање, које је можда уклесано или исписано на неком повученијем и неприметнијем месту црквеног простора, својим старогрчким словима – оним првим и оним последњим.

* * *

Међу идућим дешавањима, у граду моје посете, посреди и није било моје право сневање, јер је дошло само до једног међустања, са исходиштем и на страни јаве и на страни починка. Чак ми се чини да се нисам налазио ни у некој граничној уснулости, већ само у нешто продубљенијим промишљањима, изван непосредне збиље. Али при чему сам, као довољно свестан спавац, ипак могао да користим околности на које сам наилазио, или које сам само замислио. Као и да по властитој вољи започињем и довршавам, премештам и враћам, а надасве да опредмеђујем и допуњујем поједине призоре и сусрете.

Тако сам се препустио и клупи у градском парку, али клупи која је, својим скученим седиштем и наслоном, представљала извесну препреку за разрађенија ониричка виђења. При чему је моје међустање било и надасве краткотрајно, праћено одбројаним тренуцима, којих је можда било само неколико више или само неколико мање, и уз све убрзанији пут до мог повратка отрезњењу и прибраности.

Али док је ово међустање још трајало, као да сам се одједном нашао у једном граду, мени непознатом. Уз то и граду, првом међу уснулим – и осталим непознатим срединама које су ми се, у истом међустању, указивале и представљале. И када је моје доживљавање на клупи било праћено призорима, све различитијим и неочекиванијим. А и уз схватање да се ово можда дешавало, јер

су, свесни краткотрајности, наишли призори настојали да своју присутност дочарају што свестраније и потпуније.

Нешто касније, учинило ми се да сам се претворио у уваженог госта, коме су одједном постале приступачне многобројне градске панораме. Панораме, у пуној осветљености, можда сличној одразима повезаног и сједињеног злата и бронзе. И када сам, у овим панорамама, могао да осмотрим и више одабраних споменика, палата и богомоља. Као и да уочавам здања поређана и окупљена на обали неког мора, са неспутаним својим пространством, видицима и плаветнилом.

Одједном се око мене све променило и када сам се, поново будан и свестан, без оклевања окренуо искључиво себи, уз сопствену замерку што сам се минулим тренуцима починка и њиховим збивањима олако предао. И када сам поново био у могућности да се вратим, помало покајнички, једино правом и истинском разлогу мог овдашњег боравка.

* * *

Размишљао сам и о томе, како се, код моје посете, само привидно радило о постојећем Херманштату, јер се, можда, овај град читује и кроз неко своје другачије представљање. Оно, у којем бих, уколико се са њим суочим, угледао и призоре, нарочито изненађујуће и до тада непознате.

Све ово навело ме на поновљену и још чвршћу претпоставку, према којој су и моји рођаци само одраз нечег изненађујућег и непознатог. И када би се њихово замишљено појављивање приказало – само као особа прерушених или чак потпуно измењених. А све ово с намером још једног мог збуњивања, заваривања и онемогућавања да их стварно препознам, да им приђем и да их ословим.

* * *

У Херманштату сам понекад претпостављао да се његови призори крећу – уз постојање тренутака и саги смирених и устаљених – и путевима изненадних успона и падова, очекивања и узалудности, веровања и неверице, разумности и апсурда – све појмова опречних и супротстављених. А и појмова усмерених према крајностима, чак нетрпељивим и надасве силовитим.

Затечен оваквим окружењем, препознао сам и себе у сличном кретању и узвисивању над свиме, и у чему сам учествовао као радознали и равноправни посетилац. Међутим, када је узвисивање

дошло до врхунца, започело је и неизбежно, све убрзаније силажење, налик слободном паду, с тим да су се појавности око мене одвијале као јединствена епизода. Она која је метафорички повезивала и можда оправдавала моје задржавање у посећеном граду. Граду, заокупљеном својим деловима, довршеним и недовршеним, а затим и збивањима, испричаним и неиспричаним, запамћеним и скоро заборављеним.

Али, и надаље сам настојао да задржим, колико је могућно, што јаснију представу о свему на шта сам наилазио. Тада, као да су лица, ствари и догађаји, након превазилажења свега међусобно супротстављеног, одједном предузели да се поново препознају, повезују и измирују. Док су се, кроз једно проширеније замишљено сагледавање – и поједини градски ћошкови, стварајући, и они, целину од различитих или опречних делова, све сигурније повезивали са торњевима цркава и бедемима тврђава, а споменици са оближњим здањима. Док су се, у вечерњим и ноћним часовима, травњаци и стазе у парковима, равномерно надовезивали на улично осветљење и његове продужене или скраћене сенке, усклађене са корацима шетача и пролазника.

Да збивања око мене не би постала једнолична и заморна, када се осећам скоро присиљеним да бројим спратове појединих домова, или да уочавам и дуго памтим разне неважне натписе на дућанима и њиховим оближњим зидовима – ове сам призоре покушао да преобратим у једно различито упознавање. Оно које би било повезано са савременијим херманштатским четвртима, у којима бих можда одахнуо од преобиља утисака из историјског градског дела – утисака узбудљивих и привлачних, премда неретко тескобних и узнемирујућих. Али и са предосећањем да бих, и у новим деловима, могао да подлегнем исказаним утисцима, као поновљеним невољним и неизбежним искуствима и разочарањима, које не бих више могао ни да затомим, нити да и превазиђем.

А када сам се припремао да град коначно напустим, имао сам осећај да се, поред мене, одмотавало једно замишљено клупко. Клупко које ће наставити да и надаље постепено нестаје, одражавајући све ограниченије часове овдашњег мог присуства. И док, на крају, од свега не застане само последња, једина нит, али која сведочи и потврђује да је клупко постојало и истрајавало, пре него што се сасвим смањило и ишчезло.

(Одломци из рукописа романа *Рођаци из Херманштајта*)

ПРЕГРШТ ХАЙКУА

ЗОРАН АНТОНИЋ

РАНЕ КАЈСИЈЕ

КРОЗ РАВНИЦУ

*Пролећна киша.
Тек узорана земља
замирисала.*

*На земљи леже
завејани цветови
ране кајсије.*

*Зимске ружице –
украсиле најуцијену
дедину кућу.*

*Дрвени прозор
урадио је слику –
прещња у цваћу.*

ВЕЧЕ НА ДУНАВУ

*Између грана
свејло уличне лампе
паде на воду.*

*Дунавски алас
из чамца баца мрежу –
појону сунце.*

*Београдски кеј.
Ћилим од сувог лицића
распрости́ро ве́шар.*

НАД НОВИМ САДОМ

*Над Новим Садам
уздигао се месец.
Прсну ва̀йпромеј.*

*Над ка̀тхедралом
заси́та месец – долази
зго̀дна девојка.*

*Иси́од Тврђаве
и́таласи однесо̀ше
сјај месечине.*

ВИТОМИР МИЛЕТИЋ ВИТАТА

ВРБОВЕ ГРАНЕ

МИРИСИ РАВНИЦЕ

*Пролећни ве́шар
за̀йлеи́ше и́а раси́леи́ше
врбове г̀ране.*

*Ки́цине облаке
у врхове ја́блана
у̀гура ве́шар.*

*Налеи́ ко̀щаве.
Зимско сунце сакрило
крило г̀аврана.*

ПОРЕД МОСТА

Јуџарње сунце
обасја нови мосџ –
бљесну ѓрафџџ.

На друѓу обалу
са џалоѓ мосџа клизну
сенка џоџоле.

Звук ѓрмљавине
између црних облака.
Оџсова алас.

Полеџе ѓолуб.
На билборду усамљен
Никола Тесла.

ДОЧЕКАХ ЗОРУ

Са џразном џуџком
у хладном бункеру
дочеках зору.

Пресџа џуџњава.
Тихи јуџарњи крекеџ
наџтави жаба.

Поред бункера
јоџ усамљено сџоји
џоџвала висџбаба.

Са џроџноѓ мосџа
у надоџли џоџок џаде
сенка војника.

ПЕТАР ПИЈАНОВИЋ

ФАРСА У ТРАГЕДИЈИ

Ћосићево „Време власти” као реплика Манове
„Смрти у Венецији”

Бројне реплике књижевног наслеђа, односно (ауто)цитатност, ауторска мистификација и аутореференцијалност у великој мери одликују књижевност са краја XX и почетка XXI века. Алузивни контекст у којем се прелама и мисли нека тема битно је обележје књижевне парафразе. У њој се традиција сагледава на нов начин, док дело у настајању реферира раније створено дело. Књижевност отуд није само прича из живота или прича о животу него је и коментар онога што је већ постало прича. И што је као појава врло необично, понекад се у српској прози овога времена деси да и писци скоро заокруженог и на обновљеној традицији створеног опуса посегну за радикалнијим и њима не баш својственим поетичким решењима. Знакове књижевности парафразе пажљив читалац и тумач наћи ће, на пример, код Драгослава Михаиловића и Данила Николића, али и код Добрице Ћосића. Њима више нису довољни само опис и приказивање него су им једнако потребни персифлажа и коментар.

У Ћосићевом делу такав преокрет потврђује и роман *Време власти* (1997). На почетку романа Ћосић причу ставља у надлежност приповедача који често с том улогом удваја и улогу коментатора. Пошто већ на почетку приповедач-коментатор каже да „приповест о времену власти нема стварни почетак” (стр. 5), он, у потрази за њеним почецима у историји, призива у помоћ и коментарише *Књигу ѿосићања*. А та књига први је камен јудео-хришћанске цивилизације на *Библији* утемељене.

На тој грађи, која је и сама литература, Добрица Ћосић свој роман не започиње приповедањем о животу, већ тиме што причу

претвара у есеј о власти и владоцима. А есејистички тон и дискурс такође су знак модерног романа. Ту нову и од сировог живота измакнуту перспективу потврђује и приповедачево есејистичко запажање да власт ако није „прљав и крвав” посао (6) „и не заслужује пажњу историчара и писаца” (6). Коментар Ћосићевог приповедача који исповеда шта треба да буде у пищевој оптици потврђује степен оне приповедачке свести која је и основ књижевности парафразе.

У исто време, таква прича некад баштини и навику писаца да све крену испочетка. Тако и Ћосић у свом роману питање власти жели да тематизује и прикаже *ab ovo*, дакле од древних почетака. После тога следи временски прелом – радња се увремењава у наше доба, односно у савремени ток. Тако се позиционира и улога приповедача: „А моје време власти ту пажњу заслужује, јер је то било време када су људи на власти веровали да почиње срећна будућност човечанства” (7). Но, то се није десило.

Отуда и приповедачева исповест, као форма колективне утопијске свести, брзо прераста у приповедачеву скепсу, добијајући облик саморазумевања, па и аутопоетичког одређења оног што би требало да буде роман: „У то доба, нејак за власт и са сумњом у срећу, свој смисао потражио сам у свету у коме замишљено постаје реално, а моћ није сила. Тај свет називам романом” (7). Наглашена скепса и аутопоетичка свест приповедача воде овај роман-свет неизвесним путевима јунаковог родослова и модерне српске историје.

Уз слику спољног света, роман снажно одсликава доживљај или унутарњу визуру приповедача који каже како ту слику и доживљај ојачава његова свест да је „сам сведок и саучесник” (8). С таквом свешћу приповедача отпочиње и прича о ослобођењу Београда 1944. године, па улази у време када је сан о срећи добијао своје тамно наличје. Један од јунака романа и у истоме лику приповедач *Времена власћи* не сазнаје свет само животним искуством. Осећајући се доста „тескобно у слободи” (29) и полако схватајући да његово „победничко осећање” све више затамњује „победничка меланхолија” (29), идеолошки искушеник креће у „трагање за новом надом” (29).

Где наду тражи Ћосићев меланхолик који веру у срећу замењује сумњом у своје идеале? Сам он одговара: „Тражио сам је код вршњака који пишу и сликају, стварајући неки други, свој свет. Тражио сам је у књигама из библиотеке Вукашина Катића, у којима су је они најумнији оставили, али, то сам лако схватио, само за изузетне. Заноћивао сам и освањивао у великим романима – руским, француским, енглеским, и у њима откривао ону другу,

имагинарну реалност људског битисања; сазнавао сам да постоји смисленији, узбудљивији, трајнији свет од стварног у коме сам” (29–30). То је, дакле, тај свет-роман који је једнако стваран као овај свакидашњи. Из тог света учи јунак *Времена власћи*, а његов удвојени приповедач ствара повесмо за своју причу у којој су приметни рефлекси старих мајстора прозних вештина.

Преображавајућа моћ књиге и свест да писци творе нови свет учинили су да приповедач поверује „да је људски живот прича; да оно што не стане у причу и није живот” (30). То сазнање први је корак у преиначењу његовог живота. Други је одлука да крене у „стварање романа свога доба. Роман је постао мој смисао и идеал. Роман сам схватио као стварање своје судбине” (30). Тако и прича у роману *Време власћи* задобија метанаративни оквир, а приповедачева биографија тражи ослонац у будућој библиографији. Потврда пишчеве аутореференцијалне свести постаје његова замисао да напише „роман *Сувишни човек* у којем ће главна личност бити Иван Катић” (31).

А кад се то и деси, прича о роману у роману постаје још занимљивија, посебно кад се има у виду да Ћосић своју историјску фикцију гради слагањем факата и личности из стварног живота са оним што је производ његове маште. Тако је и сложено да богаташки син и троцкист, охоли и у иностранству школовани филозоф Иван Катић, неким чудом поратног доба, али и вољом моћног Милована Ђиласа, постане професор на београдском универзитету. Непредвидиви ток догађаја хтео је да Катић постане либерални декадент, те да поднесе оставку и оде са факултета када, због наводног политичког греха, буду отпуштене његове колеге.

Пројектујући судбину „стварнога” Ивана Катића у измаштану судбину његовог литерарног двојника, приповедач унапред смишља и његову смрт. Једна од могућих верзија Ивановог краја, која се Ћосићевом приповедачу чинила најверљивијом, предвиђа да стари и ослепели Катић нађе „смрт под точковима камиона” (33) кад једном сам буде изашао у шетњу. Како поступа приповедач, плетући причу о Ивану Катићу и дајући јој фикцијску надградњу? Он сам одговара на сложено питање, казујући како је на „основу чињеница ... измишљао животопис” (34).

Све ово сведочи да је *Време власћи* занимљив литерарни конструкт и по поступку књига другачија од осталих Ћосићевих романа. Другачија је и по томе што је његов приповедач и јунак такође писац. Он у својој исповести из накнадне временске перспективе сагледава поратно време, сопствене идеале и заблуде. У тај оквир смешта замишљену радњу свог *Сувишног човека*. При томе, приповедач *Времена власћи* на два начина претаче животну

стварност у фикцију: сам писац се исповеда творећи сопствени животопис и уједно, на подлози биографског материјала из живота Ивана Катића, ствара паралелни роман о бунтовнику који се одрекао свега чега се могао одрећи, постајући јунак негације и пораза.

Иван Катић се у младости одрекао благодети богате очеве куће и постао комунист. Затим је, тражећи своју истину у комунизму, постао троцкист, да би се, током рата, обрео у логору Маутхаузен. По ослобођењу Катић жели да се врати у родитељски дом. Међутим, револуционарне промене, ново време и долазак нове власти учинили су да се очева кућа одрекне Ивана као бившег и несудбоносног власника. Тај круг је не само круг личне Катићеве судбине, већ и знак подмуклог деловања идеологије на судбину појединца у смутном добу. А кад се скептични левичар и интелектуалац чистог образа, у знак протеста, одрекне нове власти и професуре подржавајући своје проказане колеге, пут га неминовно води у пакао Голог отока. То је пут Ивана Катића – праведног и мислећег, односно недогматичног трагаоца за истином. Такви ни у једном времену нису на своме. Зато је он *сувишан човек* и никоме потребан. Али са тим одликама лако је могао ући у роман и постати његов главни јунак.

О том јунаку пораза размишља приповедач *Времена властии* с намером да га овековечи у свом *Сувишном човеку*. Но, у замисли и конструкцији романа доћи ће до прелома онога часа кад приповедач схвати како би Иван Катић могао постати носилац и протагонист „идеје о логорском човеку – мученику идеолошке епохе у којој живимо” (35). Тај модерни Њосићев приповедач, који са завидном мером ауторске свести, смишља и мења радњу свог романа, већ на почетку посведочава разлоге који су га определили да првобитни наслов *Сувишни човек* преименује у *Логорски човек*. А како се то десило, каже он, „испричаћу касније, на одговарајућем месту” (35).

Висок степен аутопоетичке свести доказује и навод у којем приповедач казује како ће тећи његова приповест. Тећи ће, каже приповедач, „оним редом којим се реална догађања згушњавају и кристалишу у имагинарно-драмска збивања, а објективно историјско време преводи у поетско, драмско време романа” (36). Томе приповедач додаје и податак о Ивановом повратку с Голог отока, видећи у повратку врло значајан догађај. Наиме, у њему су „садржане оне мотивацијске енергије којима, надам се, може да се сагради роман који не умире даном објављивања” (36).

Као човек парадокса и злосрећне судбине, Иван је доживео да све ломове новије историје и идеолошких пошести осети

на својој кожи. За десет година два пута је прошао логоре и на својој кожи осетио два различита тоталитарна система: фашизам и наш комунизам, а с овим пошастима XX века и логоре смрти и људског понижења. Два пута је из њих жив излазио, али и добро схватио да „пуштање из логора не значи одлазак у слободу; то је промена места заточеништва и узрока патње у страдању које се наставља” (37). То, што би Пекић рекао, није био излазак у слободу: то је само била промена места или излазак у затвор без зидова.

Логорски човек Иван Катић имао је у свом животу пуном ломова још две тамнице и два ослобођења. Прво је, за време Великог рата, прошао све муке аустро-угарског логора у Нађмеђеру, који је напустио по ослобођењу 1918, а потом митровачку робију, одакле је пуштен 1932. године. Наводни грешник без покајања, Иван је с осећајем губитничке гордости и вером у своју истину, али сломљен и „одбојан према било чијој несрећи” (44), преживео све муке и остајао свој, заветован сопственим заблудама или некој вишој, апстрактној и недостижној правди.

У првим поратним годинама, ма колико имао разумевања за Иванову преосетљивост, приповедач нема разумевања за његове поступке. Они Ивана воде у велика искушења у времену у којем је и невиност могла да постане кривица. У то време приповедач и Иван нису одвише блиски нити су сасвим супротстављени један другом. Иако све више меланхолични победник, један је још увек верник револуције, а други мислећи човек, односно „гњили либерал и декадент” (51). Дистанца међу њима је таква да она погодује приповедачевој опсервацији Ивана као прототипа у обликовању књижевног лика.

Но, све што се са Иваном дешава, на симболичком плану приповедачеву веру у револуцију све више преобраћа у сумњу. Приповедача *Времена власи* и писца *Сувишног човека*, који је преображен у *Лоџорског човека*, још више раздире дилема: треба ли писац да остане веран идеалима или „треба да буде веран једино себи и својој истини” (54). Овде је још важно и следеће: тај писац је „преровско пискарало” (77), односно аутор *Корена*. То је још један доказ за мистификацију ауторства и за аутореференцијалност као одлику књижевности парафраза. У такво приповедање, које се пише фактима и имагинацијом, добро се уклапа и чињеница да Ћосићеви преровски јунаци из *Корена* и *Деоба* налазе своје моделе у „стварним” људима, као што је његов приповедач и коментатор приче (писац) алтер его овог аутора.

Причу о Ивану Катићу приповедач раслојава тако што је он у једном слоју романа јунак *Лоџорског човека*, а у другом само лик у ширем приповедачком оквиру. У овој другој перспективи *Време*

власџи, како је то најавио наратор у уводном коментару, не остварује се у сукцесивном него у згуснутом, односно психолошком времену. То омогућава приповедачу да поједини догађај нужно не везује за хронологију радње већ за контекст у којем догађај има потпуније мотивацијско покриће.

Ћосићев приповедач брижно обликује мотивацију која усмерава поступке и судбину Ивана Катића. „Гњили либерал и декадент” зато није приказан само као идеолошки, тј. сувишни па логорски човек, већ и као јунак који је на горак начин искушавао љубавну срећу. Мотив Иванове среће и љубави бочни је стуб у конструкцији *Времена власџи*. У почетку је тај мотив тек узгред поменут, да би се постепено развијао како се развија и радња романа.

Ево како тече паралелна радња која бочни, венецијански мотив усмерава ка средишту романа, а радњу у катастрофу. При одласку са Голог отока Иван ће понети плави облук са граном белих капилара, намењујући га Катрини. Када се Иван врати кући у Београд, наратор казује како он „памти само једну срећу које за овим доручком не жели да се сећа” (66). После вечере, Иванова сестра Милена одлази у своју собу и брату доноси „писма од деце и од Францускиње Катрин, чија је писма већ прочитала, знајући да их је и полиција прочитала. Та јој се дама није допадала, па одлучи да му њена писма преда сутра; вечерас га неће растуживати подсећањем и на љубавну авантуру” (72). Затим приповедач каже да је Иван још 1946. године „очекивао писмо од неке своје пријатељице, Францускиње, којој је по повратку из логора упорно писао, али му она није одговарала” (75).

Ето, тако тече та паралелна љубавна прича носећи у себи меланхолични тон и драмски набој, чудну слутњу и неизвесан исход. На ту радњу и на тај, други ток приче усредсредимо пажњу, а друге токове романа скрајнути пошто они не воде Томасу Ману, *Смрџи у Венецији* и коначном исходу Ивановог живота. Са тим разлозима, у његовој исповести Милени о томе како је без кривице на Голом отоку постао жртва сатанске тортуре, скрећемо пажњу на део признања у којем Иван казује да му је „Катрин Ривјер била интимна пријатељица” (138). У мотивацијском ланцу следећи беочуг везан је за тренутак који долази након Иванове голооточке исповести. Тада Милена, оптерећена могућом кривоцом за његово страдање, одлучи да оде у Прерово. Пре но што оде у добровољну смрт, оставља Ивану опроштајно писмо са важним порукама и обавештењем да су у фиоци „писма од Катрин” (143).

Но, и на том путу што га води тамо где ће да испуни своју судбину, јављају се стазе које се рачвају. Једна од тих стаза повезује

га са Миленом и њеном трагичном смрћу којој је и он несвесно допринео. Због осећаја кривице, и сам Иван донесе одлуку „да учини оно што је она учинила. ... А не постоји нико ко у томе може да га спречи” (207). То би био чин његовог правог искупљења. Механизми приче прате и образлажу тај Иванов наум. Ако се смер његовог пута некад и мења, циљ остаје исти. Ни Катрин није била изван његове кобне замисли. Но, она ипак неће имати већег удела у томе, јер је Иван веровао да је Катрин у Јужној Америци, па „неће ни сазнати да је ’стари Словен’ отишао” (208).

Иако је Катрин загубљена у суновратима Ивановог живота, помисао на њу враћа овом губитнику слабу наду да све у животу није сасвим без смисла. Такво Иваново сазнање, које му се јавља тек у магновењу, даје његовој исповести и животопису обрисе контрапункта. Отуд се у њему јавља жеља да чита „Катринина писма” (250) без обзира што га то читање прелије „тамом коначности, краја, ништавила” (264). На једној страни је противречна Иванова мисао о могућности да се сазна истина о свету и истина његовог бесмисленог и узалудно потрошеног живота. На другој је страни покушај да се нађе брана бесмислу и ништавилу макар и у писмима која су била више знак минуле љубави него објава њеног новог ускрснућа.

Ту наду до апсурда је појачало ново писмо које је Катрин послала Ивану. И то писмо и њена жеља да се поново сретну у Венецији преусмерава драмску енергију приче ка њеном могућем преокрету. Но, у другачијем преокрету приче то може да буде „последњи куршум судбине, али право у срце” (291). Тај куршум је већ покренут грозничавом чежњом Ивана Катића да, по свој прилици, последњи пут види своју пријатељицу из Париза. У мотивацијском погледу та љубавна грозница отвара све путеве приче која се стрмоглављује у беспућу Ивановог живота. А сви ти путеви воде у Венецију. Док тамо не стигне, главни јунак је у власти демона некадашње љубави; још тачније, објекат је погубно здружених нагона љубави и смрти. У тој судбинској грозници још се не зна шта је јаче у њему – еротична или танатоидна жудња. Сустрет у Венецији даће одговор на то питање.

И док се чека одговор, у Тосићеву причу кроз алузивни контекст полако се улиће Томас Ман и његов трагични Ашенбах. Прича репетитивно призива у свест читаоца једну сцену из Манове новеле *Смрт у Венецији*. У тој сцени, на путовању за Венецију, Густав фон Ашенбах је „дирнут грозом” (Т. Ман, *Смрт у Венецији*, 1980, 401) кад примети у друштву младих људи накинђуреног, старијег човека који „бесправно изиграва једног од њих” (Т. Ман, исто, 401). Та сцена са подмлађеним старцем понавља се у

својој фарсичној реплици у часу када се Ашенбах, обузет демонском љубави, спрема за сусрет са Тађом.

Спремајући се за судбински сусрет с Катрин, и Иван Катић поступа слично: „Натући ће шешир, неће му ову смежурану ћелу видети кад јој буде прилазио на перону. Али, у хотелу и ресторани мора скинути шешир. Изгледаће као карикатура! Кад би бар ову круницу од косе некако мало затамнео. Не мора да је офарба. Само да је затамни. Да је засенчи” (317). Иван помишља на оно што и Густав фон Ашенбах чини. С том намером и одлази у берберницу, али тек након поспрдног бербериновог коментара привремено одустаје од вештачког подмлађивања „фарбањем седе косе” (318).

Но, еротична младалачка чежња у Ивану ће надјачати урођену, преровску предрасуду, па ће он, „дрхтећи од стида” (319), своју намеру да затамни косу и остварити. Све то, укључујући Миленино самоубиство и Иванову распродају породичних ствари, тј. светих реликвија прошлости, у приповедачу ствара „доживљај коначне пропасти једне угледне грађанске породице” (320). Више од тога – пропаст куће Катића постаје фигура веће пропасти, односно поуздан знак да је српско грађанство напала плесан од које нема спаса. У градацији – то је, такође, знак „пролазности свега људског, при чему је оно изузетно, лепо, велико, прво на реду да пропадне” (320). Такву пропаст живи и Манов јунак Ашенбах, а на симболичком плану и култура коју он представља. Гротескни епилог Иванове старачке авантуре и страшне породичне судбине чека Ивана у Венецији.

Иван је у приповедачевој оптици, док је приповедач сведок и записничар расула његове породице. Као и Густав Ашенбах, приповедач је мистификација стварнога писца. Смишљајући сижу *Лођорског човека*, он не конструише само роман „свог доба” (58), већ, својом паралелном улогом, живи и пише и роман *Време власџи*. Таква његова улога омогућава му да буде јунак и приповедач, полихистор, коментатор и писац, чије је стваралачко начело „приказивати љубав, а не објашњавати” (324). У складу са тим поетичким начелом, он обликује лик, делимично се мешајући у причу, односно помажући му да оствари своје замисли. Због тако формираног лика приповедача и бројних поетичких коментара његов рукопис представља и причу и приповедање поетике. Из саме приче изводи се поетички коментар који онда постаје њено правило и мера.

Знак паралелних књижевних светова у роману *Време власџи* потврђује и чињеница да након Ивановог одласка, у његовој приватној библиотеци писац проналази једину непродату или

неотуђену књигу – Манову *Смрт у Венецији*. Та књига је фигура Ивановог љубавног сна или сна о ослобођеном свету, али, исто тако, и фигура краја и могуће заветна порука писцу који пише *Лођорског човека*. И пронађени лист хартије у књизи са Ивановим записом указивао је на смисао те идеје и пута у Венецију: то је немогући покушај губитника да нађе излаз.

Иза Ивана Катића у кући остаје његова „Тамна свеска” са рукописом који писац *Времена власћи* уграђује у свој роман. Тако су се у корицама исте књиге нашли започети роман *Сувишни човек*, па у замислима скицирани *Лођорски човек*, као и Иванов опроштајни дневник у „Тамној свесци” са референцама на Манову *Смрт у Венецији*. Све ово показује да приповедачу за његову књигу није довољна само окрутна политичка стварност његовог доба, тј. сам живот, већ су му грађа „пронађени рукописи” и стварне књиге.

Стварна је и Аница Ребац, наводна Иванова пријатељица и преводилац новеле *Смрт у Венецији* која је Ивану поклонила примерак Манове књиге с посветом: „Ивану, за неку другачију, и стварну смрт у Венецији, Аница”. Преводилачком заслугом Анице Савић, чији превод користимо у наводима уз овај оглед, на чудан начин су доведени у везу Иван Катић, Томас Ман и Венеција коју је, уз то, и Катрин изабрала за место поновног и судбинског сусрета са Иваном. Тај необични спој или прсти судбине умешани у животну причу дају драмску енергију заплету који, са кобним знацима, још чува неизвесност очекиваног сусрета у Венецији.

Према Ивановом коментару, у Мановој књизи је реч „о патетичној, античко-романтичарској егзалтацији еросом” (332). Томас Ман се тако на добар начин прелама у Ивановој свести, али Иван, као и Манов Ашенбах, није довољно свестан својих поступака. То значи да Иван, одлазећи у Венецију, није само на симболичком, већ и на правом Ашенбаховом путу који је кобно наговештен већ у посвети Анице Савић. Такву слутњу има и Иван док, пре одласка на пут, поново чита посвету коју је написала „генијална чудакиња” (332).

И под сугестијом предсказања Анице Савић, али и без тога, Иван срањује своју могућу судбину са Ашенбаховом: „Као и Ашенбах, и мој живот се нагиње крају” (336). Разлика је у томе што је Ашенбах готово посвршавао своје књижевне послове, а он, Иван, није написао голооточке *Истине*. Није, дакле, испунио *последњу свешћу дужности* према онима који су на Мермеру остали усправни. А та дужност била је „једини смисао” његовог постојања, али и прилика да се искупи за живот „обесмишљен од

историје” (336). Но, од свега тога јача је Иванова жеља да у Венецији нађе себе и свој, у историји затурен идентитет.

Дакле, он трага пре свега за собом, а не, као Густав Ашенбах, за Другим у себи, тј. за новом, другачијом културом и лепотом која може дати смисао свету. О тим, али и другим филозофским, моралним и естетичким питањима несуђени писац *Исџина* води тиху полемику с Маном и његовим Ашенбахом, недовољно свестан да у оном најбитнијем и сам постаје њихов пратилац. И Ашенбах и Иван сужњи су ероса у недоба, дужници су љубави и проклете среће која их узноси, али и стрмоглављује – једног већ упокојивши, а другоме стављајући у изглед смрт у Венецији.

Док се то не деси, Иван још у Београду *друђује* с Ашенбахом, налазећи између њега и себе сличности и разлике. У његовом читалачком доживљају Ашенбах је фикцијски реалан. Он је неко ко је своју судбину довео до краја, али и такав, с оне стране гроба, утиче на Иванов живот и његов земаљски исход. Њих двојица су зато распарени двојници. Ашенбахову судбину, његово старачко кинђурење и фарбање косе, Иван чита као сопствену срамоту. Али се ње не одриче и наставља да иде путем који је Ашенбаха одвео у мелодрамску смрт. Једино таква смрт, примећује Иван, може бити *лепа смрт*.

Притом, оно што је битно у поступку Добрице Ћосића јесте начин на који овај писац гради слојевит и противуречан психолошки портрет главног јунака у *Времену властии*. Писац га приказује његовим карактером, идеологијом и поступцима. Изоштрава га Ивановом судбином у новој историји, социјалним и породичним одређењем. Најпосле, приказује га кроз дневнички рукопис у којем су, осим интимне исповести, и реплике на Томаса Мана и његову *Смрт у Венецији*. Све то, дакле, обликује сложени лик Ивана Катића пред одлазак у Венецију која постаје његово „грно судилиште”.

Долазак у Венецију и сусрет са Катрин изазвали су у њему противречна осећања. Иван се радовао том сусрету после двадесет година, али га је мучила туга сазнања да су Катрин и он сада други људи. Као што је безуспешно оживљавао прошлост, са истим учинком у Венецији је трагао за Томасом Маном и Ашенбахом, подсвесно можда слутећи да и њега ту чека Ашенбахова судбина. Фиктивни Манов јунак није га мање окупирао од Катрин која је личну празнину, егзистенцијалну пустош, досаду и јаловост живота покушала да попуни дуго очекиваним и неизвесним сусретом.

Иван Катић је завидео Ашенбаху, јер је он у самртном часу „оно суштинско ништа” (382) претворио у *вечно нешћио*. Ћосићев

јунак није доживео „лепу смрт”. Након сазнања свог венецијанског слома, тај јунак пораза у логорској цивилизацији XX века претворио је неостварене идеале у онострану утопију. На трагу Мановог Ашенбаха, али далеко од његове самртне среће, Ћосићев Иван није домашио Ашенбахову *лепу смрт*, већ је, са округлим голооточким облутком у руци, несрећним случајем скончао под возом на железничкој станици у Венецији.

Тако се завршава његова животна епизода у *Времену чуда*. Да се то није десило, његов познаник и писац наменио му је био другачију смрт у роману *Лођорски човек* у којем је Иван, сам и немоћан, требало да умре од можданог удара. Све ово показује да је конструкција Ћосићевог романа удвојена: један његов ток чини радња романа *Време власићи*, а други чини прича о настајању романа или роман у роману. Та два тока се преплићу и сударају. Један води „стварни” Иванов живот, а други ток води пишчева машта или замисао.

Део те замисли везује се и за Манов кратки роман *Смрт у Венецији*. То дело јавља се у *Времену власићи* као реплика, грађа и мотивацијски ослонац писцу и његовом јунаку у покушају да још једном испробају, показало се последњу могућност Ивановог повратка у живот. Исто дело је злокобном посветом Анице Савић на неки начин најавило исход Ивановог одласка на љубавни састанак и његов коначни слом.

Уз друге наговештаје у књизи, још један венецијански детаљ или мотив, гледајући на крај романа, најављује његов расплет. Наиме, пре но што воз стигне на одредиште, односно на станицу у Венецију, Иван се у возу брије и прави посекотину на бради и тешко зауставља крв. Свезнајући приповедач, налазећи се изнад приче а бринући о томе да она досегне „висок степен убедљивости, без које та творевина нема никакве вредности” (414), казује да Иванова посекотина „не слути на добро” (362). Оба ова мотива – посвета у Мановој књизи *Смрт у Венецији* и приповедачев коментар поводом Иванове посекотине – откривају моделативни смисао бочних и паралелних мотива у конструкцији приче, односно у поступном и благовременом мотивисању њеног расплета. То је оквир у којем делује Иван Катић. Део тог оквира је и *Смрт у Венецији* као битан беочуг у мотивацији венецијанске авантуре овог јунака. Једним делом своје природе и судбине, он се препознао у лику Густава фон Ашенбаха и са њим поистоветио.

Може се учинити да је ово упаривање двојице јунака вештачки изведено пошто су мотиви Ашенбаховог доласка у Венецију сасвим друге врсте, као што су сасвим различити и исходи

њихових живота. Мотив Ашенбаховог доласка у Венецију јесте његов покушај да рационалност грађанске културе замени или надомести другачијим сазнањем света и другачијим искуством. Резултат таквог доласка је околност да је Густав Ашенбах у близини лепог пронашао до тада непознатог, *иуђинског бога*: уместо присебности, трудне, трезвености и високе уметности на којој је дотад почивала његова култура, нашао је чулно обиље, Тађа и срећну смрт.

Иван Катић у Венецију стиже, остављајући иза себе логорску цивилизацију и непробојну гвоздену завесу, тортуру и све илузије о ослобођеном човеку и срећном друштву. Он у Венецији, без сасвим јасног плана, а више поведен инстинктом и недовољно освешћеном жељом, тражи озарење и недосањани љубавни сан. Иван жуди за тим да рајском лепотом града и у љубавној окрепи приушти бар мало лепоте и смисла својим позним годинама.

А шта у Венецији налази? Налази једну другу и другачију Катрин с којом се више не римује његов живот. Њихов поновни сусрет укрстио је и сучелио два света и две културе, две генерације и два различита система вредности. На једној страни је западњачка култура младих коју крајем педесетих година одликују отуђеност и анархизам, затим покушај да се незадовољство стањем у друштву и досада превладају „слатким обманам”. Други пол приче у роману, повезан с Ивановом судбином, чине идеолошки терор, лажна прича о друштву благостања, правде и једнакости. Катрин се утапа у „лажним рајевима”, док Иван постаје бунтовник с разлогом, морални подвижник и жртва подметнуте кривице и лажне оптужбе. Та два света са својим расцепима нису могли да се споје.

По доласку у Венецију, Иван Катић налази град који му изгледа као „неки слободан логор” (370) и јаку жељу да се врати у Београд. Уместо да „умре у нади, у лепом, сутонском болу неостварене љубави” (426), како то замишља његов познаник, писац и коментатор Иванове судбине, Иван је, не одустајући од своје губитничке судбине, изабрао горе. Његов београдски сан, у којем је Венеција могла да постане место успешне потраге за изгубљеним рајем, временом и смислом, показао се као нова утопија и последња заблуда, а поистовећење с Ашенбахом као читалачка опсена и старачка илузија о срећи. Но, у свој тој разлици, Ашенбаха и Ивана спојило је то што обојица на крају живота трагају за немогућим и што обојици смрт прекраћује ту узалудну потрагу. У тако укршетеним везама двојице јунака и двеју књига открива се смисао реплике *Смрти у Венецији* у

Тосићевом роману *Време властии*. Уз све могуће сличности ових књига њихово искуство разлике у томе је што је чудни преображај Густава фон Ашенбаха произвео мелодрамску, *леиу смрѝ*, док је на крају *Времена властии* трагедија Ивана Катића преображена у фарсу и смрт без икаквог смисла.

ЈЕЛЕНА БОРОВИНА

ИСТОРИЈА ОДРЕЂЕНА ДАНАШЊИЦОМ: О РОМАНУ „СУДБИНА И КОМЕНТАРИ” РАДОСЛАВА ПЕТКОВИЋА

*Данашњица је она која сваком приповедачу
пружа кључну браћу¹*

Михајло Пантић је поводом *Судбине и коментара* написао да је Петковић успео да створи роман који се са теоријског становишта чини немогућим – *постмодерни историјски роман*.² Пантић овим указује на две битне карактеристике Петковићевог романа: да Петковићев роман (зло)употребљава историографију и историју и да се користи стратегијама онога што Лукач и Мекхејл називају „класичним” историјским романом. Пантићев исказ се не сме тумачити у смислу да се постмодерна књижевност не позива на Историју или да је она анисторијска.³ Његова тврдња се може разумети ако се има у виду да Петковић у прва два дела књиге наизглед, користи форме и ограничења „класичног” историјског романа, при чему су оне пародирание и тиме деконструисане.

Петковић се у роману бави историјом и као великом причом и као омеђеним временским одсеком, преиспитујући модусе

¹ Радослав Петковић, *Судбина и коментари*, (Београд: НИН – Завод за уџбенике и наставна средства, 2004), 19.

² Михајло Пантић, „Радослав Петковић: Прича из врта са стазама које се рачвају” у *Александријски синдром II (Огledi и кријике о савременој српској прози)*, (Београд: Српска књижевна задруга, 1994), 171. И Марко Недић одређује „Судбину и коментаре” као историјски роман. Марко Недић, „Доживљај историје у *Судбини и коментарима*” Радослава Петковића у *Основа и прича: огledi о савременој српској прози* (Београд: Филип Вишњић, 2002), 290.

³ Постмодернистичка књижевност уписује Историју у дела, а затим је приказује као конструкцију.

приповедања. Преко фигуре грофа Ђорђа Бранковића, Петковић гради однос према историји: „Ђорђе Бранковић постаје и историјски знак приповедања и приповедачки сигнал који раскринкава поимање саме историје у *Судбини и коменћарима*.”⁴

Од приповедача до приређивача

Приповедач пролази кроз метаморфозе у свим деловима романа – од аутоиронизујућег свезнајућег приповедача, преко приповедача који отворено сумња у могућност причања истините приче, до постмодернистичког објављивања пронађеног рукописа.

„Књига прва” писана је у духу осамнаестовековног романа: заглавља откривају садржај. Иронијски карактер заглавља ослања се на традицију писања Стерна и Филдинга. У својим романима Стерн и Филдинг, пародирајући модел миметичког приповедања, указују на артифицијелност романа као и на немогућност описивања тоталитета света. Стерн у *Трисћаму Шендију* пародира миметички модус приповедања као жељу да се исприча све, откривајући да је миметизам у буквалном смислу немогућ и да води неостваривом подухвату – писању историје света.⁵ Теоријски увид који су довели до упитаности над термином „стварност” омогућили су креирање метапрозног писма. Метапроза се бави управо односом фикције и онога што називамо стварношћу, при чему се бави „и могућим фиктивним карактером света који се налази изван књижевно-фиктивног текста”.⁶

Иако се Петковићев приповедач у „Књизи првој” чини наивним (у смислу, да и он верује у роман као огледало стварности), заглавља откривају сумњу, која се на крају другог дела романа екплицира: посао приповедача (и историчара) је да у први план извуче оно најбитније, јер би описивање детаља „одвело у немогуће: у исписивање опште историје света”.⁷

⁴ Мило Ломпар, „Црњански и коментари: Радослав Петковић” у *Реч: часопис за књижевност и културу и друшћивена ишћања*, бр. 28 (децембар 1996): 87.

⁵ Миметички модел приповедања заснивао се на идеји да се језиком може описати свет. Проблематизовање односа означеног и означитеља, као и проблематизовање појма стварности, довело је у питање постојање миметичког модела – да ли је реалистички роман заиста огледало стварности? И ако јесте, онда које стварности. Појам стварности је редигован – она није иста за све. Оно што се прихвата за стварност је конструкција и ствар консензуса.

⁶ Патриша Во, „Метапроза: Шта је метапроза и зашто су је тако оцрнили?” у *Реч: часопис за књижевност и културу и друшћивена ишћања*, бр. 19, (март 1996): 77.

⁷ Радослав Петковић, *Судбина и коменћари*, 244.

Прва књига *Судбине и коменџара* опонаша писмо осамнаестовековног и деветнаестовековног романа, али заглавља се указују као иронијски коментари о самом (миметичком) приповедању: „У којој ток приповедања, попут неког Холанђанина луталице, наставља да тумара по местима и времену различитим од места и времена наше приче.”⁸ Линеарни ток приповедања се нарушава како би се испричала „предисторија” Павела Волкова, објаснио настанак морнарице у царској Русији – јер све то јесте у „некаквој вези са причом”. Опис предисторије Павела Волкова и праћење тока Павелових мисли, треба да створи илузију о постојању свезнајућег приповедача. Ипак, није свезнајући, јер заједно са читаоцем открива ликове који улазе у видокруг Павела Волкова: „У којој један непознати глас поставља једно сасвим неочекивано питање.”⁹ Приповедач, Павел Волков и читалац истовремено упознају власника гласа. Тиме Петковић имплицитно указује на непостојање свезнајућег приповедача у *Судбини и коменџарима*.

Петковићев роман садржи неопходни минимум који Патриша Во одређује за постојање метапрозе: „најмањи заједнички именитељ метапрозе јесте истовремено стварање прозе и исказ о стварању те прозе.”¹⁰ Сваки исказ који је усмерен на приповедање, било оно историографског или прозног карактера, можемо означити као метапрозу. „[О]браћања читаоцу, која долазе на посебно наглашеним тачкама романа, означавају уверљивост приповедања које на детаље мисли и на тематском и на поетичком плану, док су то, с друге стране, заправо метапрозна поглавља својствена поетичком часу настанка Петковићевог романа.”¹¹ „Непосредно обраћање читаоцу несумњиво спада у она правила по којима се једном, некада, на старински начин, причала прича; рецимо, у време у којем су једрењаџи љовили морима носећи са собом *наше јунаке* [курзив Ј. Б.]”¹² Свест о неподудару наративног модуса и времена настанка приче, води распаду старе форме приповедања у роману.

У прве две књиге, где се описују догађаји с краја XVIII и XIX века, опонаша се романескно писмо тог периода. Али у

⁸ Исто, 41.

⁹ Исто, 56.

¹⁰ Патриша Во, „Метапроза: Шта је метапроза и зашто су је тако оцрнили” у *Реч: часопис за књижевност и културу и друшћивена ѿишћања*, бр. 19, (март 1996): 79.

¹¹ Гојко Божовић, „Прича и судбина – О роману Радослава Петковића ‘Судбина и коментари’”, *Лейопис Мајице српске*, год. 178, књ. 469, св. 1–2 (јануар–фебруар 2002): 98.

¹² Радослав Петковић, *Судбина и коменџари*, 215.

ткиво романа се уграђују метапрозни елементи чиме се писмо осамнаестовековног и деветнаестовековног романа деконструише. Инсистирање на метапрозном нивоу романа је један од маркера постмодернистичке прозе. Реалистички модел приповедања се показује као „све више немогућ – као рђава лаж – речју, да ће dospети до таквог степена немоћи као писац – дакле, као особа која, ако не глуми баш Бога, онда свакако хоће да стоји са стране попут каквог *демијурџа*, који невидљив и догађајима недотакнут вуче конце збивања...”¹³ Суочавање са распадом форме, укида свезнајућег приповедача (није више налик Богу или демијургу), те се он мора појавити као „збуњени јунак” приче. Метапрозним исказима он то и чини.

Проблематизовање приповедања и приповедача, наставља се и у „Књизи другој”. У другом делу романа свако поглавље има свој мото, који кореспондира са радњом датог поглавља, иако није у директној вези са причом о грофу. Петковић тиме обнавља Скотов историјски роман. Цитатима из дела светске књижевности, Петковић шири текстуалну мрежу романа. На формалном нивоу, то је још један од сигнала да се прича шири у недоглед, који је немогуће обухватити.

У „Књизи другој” криза приповедања кулминира: „Дакле, започињући да прича *ову* причу и да је прича на *овај* начин, писац није ни сањао да ће dospети до *ове* тачке, на којој ће се читава прича почети да распада.”¹⁴ Стари начин приповедања открива се као „рђава лаж”, чиме се открива да наратор претендује на причање истине. Тиме Петковић имплицитно, проглашава „класични” историјски роман за „рђаву лаж”. Управо у овој глави приповедач „улази у причу”, уводи аутоцитате и објављује распад реалистичке форме приповедања. Кроз модус приповедања који је карактеристичан за осамнаестовековни роман – обраћање читаоцу, Петковић иронизира поступак. Иронизација води декомпоновању реалистичког модуса обликовања романа: објављује се слом форме.

Монолит приче се разбија истовремено када и Волков схвати да ни он није сачињен од једне личности. „Павел Волков је закључио да је човек, то јест он сам, ... нешто ђаволски компликовано, да се може, у ствари говорити не о једном, него о више Павела Волкова.”¹⁵ Сложеност субјекта води распаду старе форме. Могуће је испричати само оно најбитније, закључак је аутопоетичке/

¹³ Исто, 216.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто, 197.

метапоетичке XXVIII главе. У XXV глави Петковић указује на разлоге распада класичне форме приповедања – личност увиђа да није више монолитна, па таква не може бити ни форма приповедања. Писац/приповедач увиђа повезаност свих прича. Одатле и закључак да је причање у реалистичком маниру немогуће. Зато се у „Књизи трећој” и мења форма приповедања. Одбијајући да меморијске вежбе назове успоменама јер „успомене морају бити истините”,¹⁶ сам аутор, Павле Вуковић, указује на фикционални карактер својих „вежби”. Чињеница да је свет „разбијен”, да је стварност условна категорија те да је немогуће све испричати, добија свој одраз у роману. „Дакле, постмодернистичка фикција ипак *сћавања* огледало пред стварност, али је та стварност, сада више но икад, вишеструка.”¹⁷ Или како би то рекла Патриша Во: „У прози је, заправо, могуће ’представити’ само *дискурсе* тог света.”¹⁸

Отуда је приповест о Павлу Вуковићу названа „меморијском вежбом”, јер је одломак једног дела стварности: „Мноштво догађаја које човек види нису ништа друго до комадићи разбијеног огледала у којима се разбија истински одраз лика.”¹⁹ Прича о Павлу Вуковићу јесте „вежба за памћење” (Павле Вуковић) или „успомене” (према Катарини Вуковић Трипковић).²⁰ Трећи део романа донет је у облику пронађеног рукописа, форми која је типична за постмодернистичку праксу.²¹ У „Књизи трећој” користи се модус приповедања карактеристичан за час писања Петковићеве приче. Приповедач пролази кроз најважније фазе развоја романа, чиме Петковић у роман укључује општу културну историју.

Као датум почетка приповедања одређује се 5. март 1806. Ипак, приповедач се враћа у даљу прошлост, чиме помера и време приповедања. Временско померање приче не врши се само у прошлост, већ и у будућност (време писања приче): „Ко год је видео макар слике оне сабласти коју у часу док причамо ову при-

¹⁶ Исто, 358.

¹⁷ Брајан Мекхејл, „Постмодерна проза – неке онтолошке претпоставке фикције” у *Реч: часопис за књижевности и културу и друштвена ишћања*, број 28, (децембар 1996): 111.

¹⁸ Патриша Во, „Метапроза: шта је метапроза и зашто су је тако оцрнили?”, 78.

¹⁹ Радослав Петковић, *Судбина и коменџари*, 345.

²⁰ Тамо где можда Павле Вуковић креира своју прошлост, Катарина Вуковић Трипковић сматра да је њен отац доспео до својих (аутентичних) сећања. Радослав Петковић, *Судбина и коменџари*, (Београд: НИИ – Завод за уџбенике и наставна средства, 2004), 357.

²¹ Форма пронађеног рукописа није иновација постмодернизма. Сервантесов *Дон Кихот* користи се моделом пронађеног текста.

чу означавамо именов Вуковар.”²² Приповест почиње са грофом Ђорђеом Бранковићем, а протеже се, захваљујући приповедачевим коментарима, све до времена настанка романа.

Разбијање линеарног приповедања јесте покушај приповедача да обухвати Време, али се тај покушај показује као јалов; показује се као немоћ линеарног приповедања да обухвати Свевреме, упркос пробијању временских граница. Прича Волкова бива прекинута како би се описао контекст његовог одрастања и разумела дипломатско-шпијунска (историјска) улога која му је поверена. Основној причи додају се епизоде које треба да створе илузију да је могуће описати тоталитет света (илузија коју су гајили писци реалистичких романа). У прва два дела романа Петковић тежи епском тоталитету, покушавајући да опише све приче које су у вези са основном. Тиме се и формално указује да једна прича ретко почиње и завршава се у тачно одређеном временском периоду.

Проблем приче открива се као проблем времена, односно немогућност да се исприча прича од почетка до конца, јер свака прича стоји у вези са другим причама – било синхронизитетом било мотивом.

Прича и приповедање

Проблематизовање истине и приче као мотив уводи се већ на првим страницама, у поглављима која су посвећена Волковљевом пореклу. Повести Стојана Јовановића настају како би се повратио изгубљени идентитет у (двострукој) туђини и представљају комбинацију факата и фикције: „И он је причао све што је о прошлости знао; а знао је мало – или је мислио да зна мало чега вредног приче – те је измишљао колико је умео, а испоставиће се да итекако уме; речју, лагао је много и бесомучно.”²³ Повеснице ће изнедрити име грофа Ђорђа Бранковића. И гроф и Стојан Јанковић свој идентитет креирају повесницама, тражећи и стварајући везе са владарским породицама. Нестабилни идентитет, који је присутан код готово свих јунака Петковићевог дела, присутан је и код Павла Јовановића – каснијег Павела Волкова. Замагљени/изгубљени идентитет треба креирати. У случају Павела Волкова име задржава све могућности очевих повесница, иако се одриче оца (одриче се презимена, а име русизира).

Постојање свести о повезаности прича у густој прашуми одваја Петковићевог приповедача од „наивног” приповедања. „Кад

²² Радослав Петковић, *Судбина и коментари*, 29.

²³ Исто, 18.

год се покуша исприповедати једна повест, дакле једна прича, чинио то историчар или ма ко други, он покушава проникнути у унутрашњу логику саме приче и по њој установити које друге приче јесу за њу битне, макар толико да се морају поменути, који су тренуци њеног интензивног одвијања, а када она, као уснула, постоји тек у позадини других збивања, ишчекујући свој час... извуче у први план, дакле исприча, оно најбитније, а потисне, дакле прећути, оно што му се не чини важним, често зато што би га приповедање тих детаља одвело у немогуће: у исписивање оне опште историје света.”²⁴ Петковић, како се види из цитираног одломка, изједначава историографске и фиктивне повести („Кад год се покушава исприповедати једна повест, дакле једна прича, чинио то историчар или ма ко други...”). Приповедач, иако склон старинском начину приповедања, поседује постмодернистичку свест о конструисаности историјског и фиктивног приповедања. Тачније, приповедач зна да су наративни поступци историје и фикције блиски. Отуда изједначавање повести и приче.

Славеносербске хронике представљају компилацију факата и фикције, као и *Судбина и коменџари*. Метапрозни ниво *Судбине и коменџара* указује на конструисаност (и)историје. „Некада се сматрало... да разлика између ’историје’ и ’фикције’ лежи у томе што историчар ’налази’ своје приче, док их писац ’измишља’. Оваква концепција задатка историчара замагљује у ком степену ’инвенција’ има улогу у операцијама историчара.”²⁵ И писац и историчар се подједнако служе имагинацијом и конструкцијом. Код Петковића овакав закључак имплицира немогућност приповедања истините приче, јер немогуће је описати све приче које су у вези са основном.

Метапрозни коментари у прва два дела романа образују однос према историографији. Приповедачев став да су „јуначке приче најчешће неистините” односно да су истините приче мало мање јуначке,²⁶ указује подозривост према фикцији (јуначким причама). Зато се Петковићеви јунаци и окрећу историографији. Али овај заокрет је привид, јер се историографија показује као низ стереотипа.

Садашњост почиње да делује тек онда када постане прошлост. Сви ослушкују гласове прошлости – а објава прошлости у садашњости бива проблематизована – гласови које нам прошлост

²⁴ Исто, 244.

²⁵ Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination In Nineteenth-Century Europe* (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1973), 6–7.

²⁶ Радослав Петковић, *Судбина и коменџари*, 12.

шаље увек су посредовани, па тиме прелазе у интерпретацију прошлости (а не прошлост саму), јер преношење гласа мења прошлост до непрепознатљивости.²⁷

„Судбина и коменџари” и историјски роман

Петковић инкорпорира у роман осамнаестовековне текстове како би обновио *Weltanschauung* времена, чиме отвара интертекстуалне везе са делима Доситеја Обрадовића, Захарија Орфелина и Јована Рајића. „Оживљавање” периода, било преко текстова или личности, у прва два дела романа указује да Петковић покушава да поштује ограничења „класичног” историјског романа.²⁸ Дела Рајића, Доситеја и Орфелина, Петковић уноси у роман како би се открила логика времена у ком су писани. Историја је у *Судбини и коменџарима* присутна и у облику историје сукоба и културне историје.

Обрадовића, Рајића и Орфелина везује интересовање за разумевање прошлости. Доситеј пише *Животи и њриклученија*, Орфелин животопис Петра Великог, док је Рајић наш први историограф.

Извор Рајићеве *Историје* јесу *Хронике* Ђорђа Бранковића. Бранковић *Хронике* пише како би доказао свој деспотски статус, он фалсификује (фикционализује) историју. Рајић је пак користи као документарни текст, не сумњајући у истинитост *Хроника*, тј. српска историографија се на почетку служи (несвесно) фалсификатом.

Девета глава уводи лик Захарије Орфелина. Орфелин проговара кроз своје дело: у роман се инкорпорира текст из *Историје и животији и славних делах великаго ѓосударија и имџераџора Пеџра Перваго*. Претходно приповедач покушава да расветли име Захарије Орфелина при чему се позива на књижевно – историјску студију Милорада Павића. Међутим, значење имена остаје и даље замагљено, нуде се само претпоставке.

Када приповедач реч препусти Орфелину, није то само како би се указало на везу између Руса и Срба, нити на везе српских стваралаца XVIII века са западном културом.²⁹ „Захарија Орфелин је најцитиранији писац у *Судбини и коменџарима*, а његов случај

²⁷ Исто, 221.

²⁸ Доситеј и Рајић су се могли срести са Волковим, као што се и кнез Андрија могао срести са Наполеоном – поштују се међе историографије, те сусрете историографије не бележи, али то не значи да до њих није могло доћи. Они припадају мрачним деловима историје.

²⁹ Захаријева *Историја*... представља комплацију различитих историјских, поглавито руских извора, али то је легитимна пракса у XVIII веку.

искажује тајанство којем Петковић тежи: Орфелин нам приближава своје време, али 'скрива' свој лик."³⁰ Слично је и са *Хроника-ма* Ђорђа Бранковића: оне, иако фалсификују историју, јесу сведочанство о једном времену. Иза њих лик последњег српског деспота остаје сакривен и подложен различитим интерпретацијама.

Лик и дело Захарије Орфелина, као и дело Доситеја Обрадовића и Јована Рајића уводе културну историју у роман. Док је она велика историја предмет критичке историографије, дотле културна историја српског народа јесте ту да оживи контекст, укаже на везе српског народа са западом и истоком. Но текстови Орфелина, Обрадовића и Рајића нису у роману присутни само како би се указало на постојање српске културе у поменутом периоду или на повезаност исте са европском културом, већ и како би се преко тих текстова открила логика времена и на тај начин објаснила слика грофа међу Србима с крај XVIII и почетка XIX века.

Лик Корто Малтезеа (као и позивање на Пјера Безухова) треба да подсети на фикционални карактер приче, која се парадоксално прича у реалистичком маниру, те имплицитно тражи статус истинитости. Сравнијући фикционалне и реалне ликове, Петковић изједначаје свет „стварног” и „фикционалног”.

Појавом Корто Малтезеа нарушавају се ограничења „класичног” историјског романа. Наиме, Корто Малтезе³¹ је фиктивни лик, јунак који плови морима почетком XX века, а Петковић га смешта на почетак XIX. Како и Корто Малтезе и Павел Волков јесу фикционални ликови, њихов сусрет није померање онтолошке границе – у свету текста све је могуће када се ради о постмодернистичком делу. Али са становишта „класичног” историјског романа појава Малтезеа је огрешење, аномалија јер он припада двадесетом веку, а радња прва два дела *Судбине и коментара* дешава се у деветнаестом. Кршењем норми „класичног” историјског романа Петковићев роман се заправо указује као текст – као „чвориште у мрежи”, чиме је омогућен и „прелазак” јунака из текста у текст.

Појава Малтезеа деконструише *Судбину и коментара* као „класичан” историјски роман али се истовремено конструише као постмодернистички текст. Остварује се креативни анахронизам, који свој смисао има у причи о чудесном врту. Малтезе је

³⁰ Гојко Божовић, „Прича и судбина – О роману Радослава Петковића 'Судбина и коментари'”, 99.

³¹ Идеја промене судбине не долази случајно од Малтезеа. Корто Малтезе у детињству (према стрипу) урезује бритвом линију живота на свом длану чиме сам бира своју судбину. Сви подаци везани за стрип-јунака Корто Малтезеа преузети су са http://sr.wikipedia.org/sr-el/Корто_Малтезе (преузето 15. 11. 2010).

симбол активног односа према животу (сам бира своју судбину уцртавањем линије живота) коме Петковићеви јунаци теже. Малтезе, као и филмски плакати у Мартиној соби, део су популарне културе.

„[З]а разлику од свог савременика, Пјера Безухова, нити је знао [Волков, примедба Ј. Б.] о чему би дуже са посилним разговарао, нити је имао икакве воље за то.”³² Паралела са Пјером Безуховим не нарушава „онтолошке” границе светова. *Раџи и мир* описују време Наполеоновог напада на Русију, односно приче Петковића и Толстоја су повезане синхронизитетом, па према логици „класичног” историјског романа Волков је савременик Пјера Безухова и припада истој онтолошкој равни као и Павел Волков (тексту/књижевности).

Лик Доситеја Обрадовића Петковић везује искључиво за просветитељство,³³ чиме се Доситеј представља једнообразно, тј. симплификује се. У вербалним дуелима са Викентијем Ракићем, Доситеј заступа идеју просвећености као компаса за разумевање живота. Доситеј према сопственом сведочењу јесте 1805/06. боравио у Трсту и познавао породице Војиновић, Куртовић и Ризнић (*Писмо Хараламџију*). Петковићев текст не долази у сукоб са Доситејевим сведочанством (и каснијим истраживачима Доситејевог дела и живота). На том нивоу Петковић поштује ограничења „класичног” историјског романа – Доситеј је био у Трсту у назначеном периоду. Разговори које Доситеј води припадају „мрачним” деловима историје, што је легитимно подручје „класичног” историјског романа.

„Дишпути” Викентија Ракића и Доситеја Обрадовића не баве се толико историјским фактима које (зло)употребљава Бранковић, колико су усмерени на тумачење улоге Бранковића за српски народ. Ракић и Обрадовић познају *Славосербске хронике* преко *Историје* Јована Рајића. Метод којим су писане *Хронике* не доводи се током „дишпута” у питање, јер је то легитиман метод у XVIII и почетком XIX века. Спор који воде тиче се тумачења Бранковићевог значаја за српски народ у XVIII веку, односно о значају Бранковића за Србе у тренутку када је био заробљен. Рационалистичком тумачењу грофа супротставља се тумачење Викентија Ракића. За разлику од Доситеја, који Бранковића дефинише као варалицу, Ракић има другачије поимање улоге последњег

³² Радослав Петковић, *Судбина и коменџари*, 117.

³³ Лик Доситеја Обрадовића у *Живоћу и љикуљенијима* парадигма је просветитељског деловања. Све описане догађаје Доситеј Обрадовић тумачи са каснијег становишта, учитавајући појединим моментима из свог живота смисао који они можда никада нису ни имали.

деспота: „јер зашто би он – ако претпоставимо да је био обичан варалица – провео године у заточењу не одричући се свог деспотског порекла, упркос свим притисцима којима је био изложен, укључујући, признајем, и нетрпељивост самог Патријарха. Обичан варалица би схватио да је игру изгубио и гледао би како да се што јефтиније извуче.”³⁴ За Ракића, Бранковић има ореол мучеништва, страдања и избавитеља – то је смисао поређења са Исусом Христом. Бранковић је симбол српске тежње за ослобођењем. Рационалност Доситеја Обрадовића има само једну интерпретацију историјске улоге грофа Бранковића – он је варалица. Њему се супротставља Ракићево тумачење које грофа признаје за последњег српског деспота, не у буквалном смилу, већ га Ракић разуме као човека који је био нада за ослобођење српске земље.

Према Ракићевом тумачењу, *Хронике* поред основне интенције аутора (да докаже своју везу са Бранковићима) спасавају историју српског народа од заборава. Полуистине за Ракића никако нису једноставне, нити нужно опасне, како то тумачи Доситеј. У тим полуистинама (митовима) чува се идеја ослобођења српског народа, која чини део националног идентитета. Зато за будућност национа није најважнија истинитост титуле, већ идеја окупљања и ослобођења српског народа.

Тренутак у ком се расветљава значај Бранковића за Србе, поклапа се са почетком Првог српског устанка. Устанак је у роману посредован кроз писање штампе где су устаници доживљени као доброћудни дивљаци који се боре за своја права. Опозицију таквом доживљају устанка представља сведочење устаника Ђоке Скока, директног актера догађаја које штампа преноси. Историјски догађаји посредовани и интерпретирани штампом приказују се херојским (другачијим) него аутентична сведочења устаника. Устанак у штампи бива романтизован и схваћен (па тако и код Петковића приказан) у складу са *Weltanschauung*-ом епохе.³⁵ Реалност се у штампи своди на романтичарске стереотипе. Сведочење устаника „да народ није у борбу за слободу јурнуо тек тако, одушевљено и без предомишљања”³⁶ открива да сваки догађај има своје лице и наличје. Новине доносе идеали-

³⁴ Радослав Петковић, *Судбина и коменџари*, 157.

³⁵ „Уз вести о биткама и турским зверствима над голоруким народом, повремено су објављиване илустрације; ... Ти јунаци су се, несумњиво, чинили прилично дивљачним; али је дух ове дивљачности био онакав какав је привлачио Европу са почетка XIX столећа, склону сањарењу о егзотичним просторима”, Исто, 175.

³⁶ Исто, 176.

зовану слику устаника, насталу на основу духа времена, али која није идентична истини.

Гроф Ђорђе Бранковић после његовог времена

Павле Вуковић, читав век касније, понавља (у нешто ублаженом облику) Доситејеву тврдњу да је Бранковић варалица. Петковићеви јунаци не сумњају у историографију, али је Петковић у роману раскринкава као стереотипну, па у том смислу празну и без унутрашњег значења. Анализирајући однос Петковића спрема студије Радонића *Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*, Мило Ломпар указује да Петковић занемарује све оне моменте Радонићеве студије који би дозволили другачије виђење Бранковића, а не само као самозванца. „Петковић је прецизан, јер изоставља све што није од интереса за грофов стереотип. Отуд, међутим, прецизност, будући да се на њој мора тај стереотип засновати.”³⁷ Вуковићево казивање о грофу доследно се држи историографских чињеница презентованих у Радонићевој студији *Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*. Петковић користи само један моменат Радонићеве студије – кроз исказе Павла Вуковића своди на формулу лик последњег српског деспота на самозванца.³⁸ Вуковић је настављач Доситејевог тумачења грофа.

Павле Вуковић поседује свест да политика креира истину, (о)позивањем историјске истине: „Такви су били политички интереси, а када се јави политика историјска истина мало важи.”³⁹ Политичке интенције јесу оно на чему инсистира Павле Вуковић у разумевању фигуре грофа, што би представљало стереотипно тумачење за двадесетовековног историчара.

Смисао прошлости зависи од тренутних околности, па је она у XVIII и XIX веку схваћена као темељ национа, а у XX веку прошлост се тумачи преко политичких и идеолошких поставки, односно њено разумевање одређено је идеолошким позицијама. А како су идеолошке позиције променљиве, мења се и значење прошлости. На пример, у Ракићевој представи Бранковића, он је виђен као национални ослонац, док у перспективи (комунистичког) историчара Павла Вуковића „Бранковић је на неки начин претеча југословенства”.⁴⁰ Променом *Weltanschauung*, мења се и интерпретација улоге Бранковића. „Повеснице у много чему зависе

³⁷ Мило Ломпар, „Црњански и коментари: Радослав Петковић”, 95.

³⁸ Исто, 89.

³⁹ Радослав Петковић, *Судбина и коментари*, 281.

⁴⁰ Исто, 295.

од тренутног стања ствари, и *заправо је данашњица та која сваком приповедачу пружа кључну грађу...* [курзив Ј. Б.]”⁴¹ Историја се указује као интерпретација прошлости (у Пекићевом смислу: да је тумачимо са становишта наших заблуда, а не заблуда времена које истражујемо, односно да примењујемо логику нашег времена на прошлост, а не логику прошлих времена), те тиме указује да је историја низ стеротипа зависних од *духа данашњице*.

Међутим, Марта (као ни Ракић) не тумачи свет искључиво кроз политичке интенције, јер није историчар по професији. То јој и омогућава да поставља питања над „мрачним” местима Павловог приповедања – непостојање љубави и указивање на постојање две врсте историје – једне у документима, друге у сведочанствима, које никако нису подударне: „једну можеш установити као историчар по документима, а друга је она коју видиш из сећања људи. Хоћу рећи, људи који су били ту, учествовали, гледали, па ипак се те две историје никада сасвим не поклапају.”⁴² (Доказ за то је сведочење Ђоке Скока и доживљај устанка кроз штампу.) Узрок оваквог Мартиног осећања лежи управо у чињеници да историографија није у могућности да опише све приче/догађаје, па бира најбитније (моменат конструкције), а свако доба их тумачи преко сопствених предрасуда и заблуда – у овом случају инсистирањем на политичкој мотивацији Бранковића, а код Рајића на патриотској дужности. Приповедач се слаже са Мартином осећањем: „... јер, у случају Трста, сасвим супротно ономе што ће касније тврдити француски конзул у Италији, Анри Бел – звали су га и Стендал...”⁴³ Приповедачев опис времена и факти које он користи не кореспондирају са сведочанствима Стендала, иако припадају истом временском одсеку.

Лик Бранковића се обликује преко других извора те се намећу идеолошка тумачења. Не сумња се у извор на који се позива (Рајића и Радонића). И Тихомир Брајевић и Мило Ломпар се слажу да је лик Бранковића приказан као формула.⁴⁴ Разумевање грофове судбине указује на однос према историји у роману – сви ликови романа се слажу око тога да се ради о самозванцу и фалсификатору историје, али његова интерпретација јесте парадигма историјског (не)разумевања. Бранковић у српском националном постојању постаје знак мучеништва у покушају остваривања идеје о обнови

⁴¹ Исто, 19.

⁴² Исто, 294.

⁴³ Исто, 111.

⁴⁴ Мило Ломпар, „Црњански и коментари: Радослав Петковић” 89. и Тихомир Брајевић, „Роман и коментари” предговор у Радослав Петковић, *Судбина и коментари*, (Београд: НИИ – Завод за уџбенике и наставна средства, 2004).

краљевства (државе), док за је историографе он самозванца. У роману се сукобљавају две слике грофа – једна коју нуде „савесни историчар” Вуковић и Доситеј и слика коју нуди Викентије Ракић – слика самозванца и слика мученика који је страдао због својих идеја.

Лик грофа Бранковића остаје замагљен за све његове тумаче – све док он у *Summi* не проговори. Фактографија у спони са интерпретацијама замагљује прави лик Бранковића па све што остаје и долази до нас јесте коментар о његовој судбини која је увек схема. Услед сопствених ограничења, али и оптерећености предрасудама и теоријама доба, историографија не допире до правог лика. Консеквенца тога је историја као празан стереотип.

Прича и фама о грофу надилазе оквир времена у коме Бранковић креира себе путем *Хроника*: значај Бранковића открива се у српским текстовима XVIII и XIX века. Бранковић посредством *Хроника* постаје прича о себи, која се продубљује и траје захваљујући коментарима његове судбине. Фигура Бранковића је мотив који везује две временски и просторно удаљене приче. Гроф Бранковић се истовремено јавља као историјска и надисторијска фигура. Надисторијска, у смислу да разумевање Бранковића постаје знак за (не)разумевање историје.

Прича о њему – итерпретација живота грофа Бранковића, упозорава на осмишљавање историјских догађаја. Петковић историју проблематизује тако што знања о грофу бивају посредована, те представљају интерпретације грофа, а никада самог грофа: „открива [се] да је грофова судбина присутна у овом роману посредством *историјске* интерпретације.”⁴⁵

Судбина грофа Бранковића разматра се са неколико становишта. Најпре са становишта Јована Рајића, односно осамнаестовековног и деветнаестовековног доживљаја грофа и импликација које грофова судбина има у животу Срба. Волков до знања о грофу долази преко Рајићеве историје, тачније преко интерпретације фигуре грофа коју му нуде Доситеј и Ракић. Затим се грофов лик уобличава кроз призму вере у моћ критичке историографије која је посредована Павлом Вуковићем. Стереотипност, тачније прозирност критичке историографије открива Марта Ковач упозоравајући да нигде нема љубави у грофовом животу (и онда кад се указује на могуће постојање љубави, оно је објашњено политичким играма). Деветнаестовековне и двадесетовековне концепције откривају стереотипну слику грофа као самозванца, али истовремено откривају и саму историју/историографију као низ

⁴⁵ Мило Ломпар, „Црњански и коментари: Радослав Петковић”, 87.

стереотипа. Документ или чињеница служе како би се стереотип потврдио, а не да се преко текста и документа продре у логику времена. Односно, ни један од коментатора живота Ђорђа Бранковића не долази до његовог правог лика, већ се нуде стереотипи и предрасуде времена, односно дух времена креира слику (не само прошлости, већ и садашњости).

Свеприсутан у роману, Бранковићев лик остаје скривен под интерпретацијама, јер он служи да би преко њега Петковић уобличио однос према историји и прошлости – историја је стереотипна интерпретација прошлости, зависна од времена у ком се прошлост анализира. Логика прошлих живота потиснута је логиком садашњег.

Када Марта и Павле буду разговарали о љубавном животу Бранковића, открива се да и историографија посеже за домишљањем – проверавањем Радонићеве студије, Павле Вуковић одговара да сем оптужбе против брата Саве, која ће се проширити и на Ђорђа, других података о љубавном животу нема – оно што је доспело до Павла Вуковића, бива оспорено/објашњено политичким околностима. Оптужба за везе са Катарином Темишварском, као и Бранковићева понуда да за жену узме сестру неког од народних вођа, објашњени су искључиво политичким интригама и побудама.⁴⁶ Љубави грофа нису забележене, јер историографија нема интереса за њих. Могућност жене и тајне љубави отвара тек Марта Ковач када судбину грофа премешта у медијум филма (уметности). Али се и њена претпоставка о постојању тајне љубави открива као стереотип када Марта направи аналогију са тајним љубавима других великодостојника. Питање о љубавном животу Ђорђа Бранковића не поставља случајно женски лик, још једном је на делу стереотип – за љубавни живот заинтересоване су превасходно жене.

Прозирност историје Мартиним питањима о „мрачним” местима у причи Павла Вуковића, навешће је да напише како би историјски филм „довео у питање оно што се сматра историјом”.⁴⁷ Вуковић долази до закључка да не постоје историјске законитости (нужности) већ да се ради о „статистичким проценама вероватноће”.⁴⁸ Односно, интерпретација историје је зависна од контекста, на основу којег се одређује деловање појединца у прошлости. Другим речима „вероватноћа” коју Вуковић помиње је еуфемизам за имагинацију и домишљање.

⁴⁶ Радослав Петковић, *Судбина и коменџари*, 299.

⁴⁷ Исто, 298.

⁴⁸ Исто, 301.

Марта уочава да сва прошлост не постаје историја, али да све постаје ништа. Марта и Павле доводе велику историју (имплицитно) у питање. Како онда открити тајне и нерешена питања Бранковићевог живота? У филму (уметности) како то предлаже Марта? Али сама Марта схвата да то онда не би био документ, већ још једна интерпретација, која би зависила од имагинације и идеолошких позиција онога који ствара. Ипак, Мартин опис сусрета грофа и мора подудараћа се до у танчина са грофовим сећањем у Summi. Шта то казује? Да се у уметности крије кључ, да имагинативна реконструкција прошлости нуди дубље увиде у прошле животе?

Петковићево инсистирање на стереотипима упућује на недовољно и непотупно разумевање прошлости које се јавља у историјама. Индикативно је да се гроф на сликама приказује увек као старац дуге беле браде. Међутим, Мартини искази, а на крају и самог грофа откривају Петковићево неповерење у разумевање прошлости кроз историографску интерпретацију, а не неповерење у саму прошлост.

„Summa” открива где је заправо зачетак Петковићеве приче. Не 5. марта 1806, како то на почетку каже, већ у моменту заточења и писања *Хроника*. Историографског приповедања држе се ликови који су обавезни истини (науци) – просветитељ Доситеј и историчар Павле Вуковић. Домишљање је могуће тек монаху Спиридону, Марти и донекле Ракићу. Исказивање најбитнијег у роману замагљује суштину, јер најбитније се открива као схема, стереотип. Петковић у роману (у)казује да се одабирањем оног најбитнијег (што значи да је приповедање конструисање) стварају празни стереотипи. Пуноћу добијају нашим интерпретацијама (увек зависним од тренутне околности и идеологија као и духа времена). Зато Петковић инсистира на стереотипима (љубавне везе, увек исти приказ грофа Бранковића на сликама, доживљај живота Павла и Павела као бесмисленог).

Љубавно – шпијунска афера Павела Вуковића и Катарине Ризнић обнавља се у односу Марте Ковач и Павла Вуковића. Паралелизам се налази и у дишпутима Обрадовића и Ракића у Трсту и Марте и Павла у Дубровнику, као и грофа Чарнојевића и Павла у Будимпешти. Две временски удаљене приче „које су у чудној вези са нашом причом”⁴⁹ творе круг. Причу почиње Спиридон, Спиридоном се и завршава.

У роману је стално присутна фигура историчара: гроф Ђорђе Бранковић, Захарија Орфелин, Јован Рајић, Павле Вуковић, Јован

⁴⁹ Исто, 273.

Радонић, а у ширем смислу и Стојан Јовановић, као и Приповедач прве две књиге романа јесу историчари. Петковић тиме изражава став да се и историчар, као и приповедач налазе пред истим проблемом одабира грађе (приче) као и њеног обликовања. Како *Хронике* Ђорђа Бранковића јесу комбинација фикције и факата, а фигура грофа централна фигура романа, *Судбина и коменџари* део су постмодернистичког писма које проблематизује статус сваког писања као истинито. *Хронике* представљају комбинацију факата и фикције и није случајно гроф изабран. Петковић гради паралелизам између *Хроника* и *Судбине и коменџара*. Бранковић комбинацијом факата и фикције исписује историју Срба. Тиме се сигнализира још једном блискост романсијерског приповедања и историографије – ради се о „рђавој лажи” или „Историја је простор истините лажи”.⁵⁰

Пуни лик Бранковића не допире до његових потомака. На крају се истинитом открива мисао Бранковића: „у дубоким и мрачним слојевима крије се истина о сваком од нас, а велика је храброст потребна да се зарони да би се она потражила, а када човек изрони са њом причом из дубина и исприча је онима који се држе искључиво површине, задовољни обманом ока коју носи преламање слике у води, сусрећу га неверица и бес и мржња... [курзив Ј. Б.]”⁵¹

Прошлост ни код Петковића није доступна, њено тумачење увек је условљено најпре самим истраживачем, али и духом времена из ког се истраживање врши. И није само слика прошлости условљена Weltanschauung-ом епохе, већ је слика света условљена духом епохе (слика устаника међу тршћанским Србима пре доласка Ђоке Скока).

Проблем реалистичког приповедања (приповедања уопште) јесте главна одлика Петковићевог романа. „Покушај да се сама прашума опише потпуно је узалудан: захтевало би то исписивање једне опште историје света и то онакве какву нико никада није написао нити хоће – сањао ју је Данило Киш у својој *Енциклопедији мртвих* – историје која би обухватала апсолутно све приче: велике битке, сношај двоје средњошколаца у стану из којег су отпутовали родитељи за викенд, историје шалтерске чиновнице и великог вође. Све то, некако, јесте у вези, макар у оној коју доноси синхронизитет времена и све то *истинско* приповедање

⁵⁰ Радослав Петковић, „Историја и истина”, *Блиц*, Коментар, 21. 11. 2010. и <http://www.blic.rs/Komentar/Svakodnevnica/218798/Istorija-i-istina> (преузето 23. 11. 2010).

⁵¹ Радослав Петковић, *Судбина и коменџари*, 366.

чини немогућим.”⁵² Једини начин да се прича исприча јесте да се пронађу чворишне тачке приче, а прећути оно што није битно. „Дакле, онај ко прича једну причу не чини ништа друго него покушава да у том привидном хаосу огромног дрвећа, пузавица и скривеног, блиставог цвећа – кажемо привидном хаосу, јер је лако могуће да ту заправо потоји ред и смисао тешко доступан људском оку – извуче у први план, *дакле исћрича оно најбићније, а поћисне, дакле прећући, оно што му се не чини важним*, често зато што би га приповедање и тих детаља неминовно одвело у немогуће: у исписивање оне опште историје света [курзив Ј. Б.]”⁵³ Реченица упућује да је свака прича, па и она који пишу историчари, у ствари конструкција – врши се одабир најважнијих догађаја услед немогућности да се обухвати тоталитет света. Немогућност да се све исприча јесте ограничење на које мора пристати и историограф и писац. Међутим, Петковић је свестан да управо избор догађаја који се проглашавају најважнијим и њихова интерпретација више говоре о времену у коме се избор и интерпретација врши, а мање о самом догађају. Свако приповедање је изневеравање истине.

„Кад год се покуша исприповедати једна повест, дакле једна прича, чинио то *историчар или ма ко други*, он покушава проникнути у унутрашњу логику саме приче [курзив Ј. Б.]”⁵⁴ Проблем избора грађе налази се и пред сваким историчарем и приповедачем. Оно што Петковићев приповедач увиђа јесте да на тај начин се не добија више од „рђаве лажи”, да свако временско ограничавање поједностављује причу. Зато у *Судбини и коменћарима* историја и бива представљена као стереотип – било да се ради о личној историји или о оној званичној.

Историја је у *Судбини и коменћарима* проказана као схема – прошлост се тумачи преко сопствених заблуда, историја је одређена *данашњицом*. Тако историја никада не даје пун лик. Ако је целокупна историографија таква, онда Петковић ипак не верује у историју као велику причу, тј. указује на њену зависност од „погледа на свет” одређеног периода. Историја, као ни прича (фикција) не може да обухвати и исприча све догађаје и увек је зависна од времена у ком се пише.

⁵² Исто, 244.

⁵³ Исто.

⁵⁴ Исто.

СВЕТОСАВСКА БЕСЕДА

МИЛАН РАДУЛОВИЋ

ЗАПИС О ЖИТИЈИМА

Најбоља житија српских светитеља, писана у средњем веку у крилу Српске православне цркве, спадају у дела националне књижевне класике; у тај корпус спадају још и врхунска дела усмене односно народне књижевности. Привидно и површински, језиком и стилем, ово су два разнородна поетичка система, који су, пак, дубински, духом и културним смислом, преплетени и стопљени у јединствену српску класику. Иако се под класичном литературом у историјама књижевности најчешће подразумева само стара грчка и римска књижевност, као заједничка литерарна традиција свих европских народа, свака културно зрела и разивијена нација очигледно има и своју посебну, самосвојну класичну традицију. Житија и народна песма су српска књижевна класика и на хронолошком и на вредносном плану; другим речима, то су наша и најстарија и највреднија, прворазредна и узорна дела.

Каква је улога националне класике у настајању нове српске књижевности, од 18. века до данас? Какав је њен положај у општој и књижевној култури српског народа данас?

Како је општепознато, у епоси романтизма, у првој половини 19. века, Вук Стефановић Караџић је открио вредност усмених дела и представио свету народну књижевност као српску класичну литературу. Од тада до данас, такво схватање усменог твораштва није радикално доведено у питање. Не само језиком, но и стилем и духом, народна књижевност је вршила одлучујући утицај на уметничку прозу и поезију у 19. веку; иако мање видљив, тај утицај је дејствен и у целом 20. веку, и данас. Преко школских програма народна књижевност је постала српски књижевни канон и саставни део опште културе народа.

За разлику од црквене архитектуре, сликарства и музике, црквена књижевност није, међутим, у новом добу стекла положај националне класике, није прихваћена као трајна културна вредност српске нације, вероватно због тога што није, као народна, вршила непосредан утицај на нову литературу. Штавише, уметничка вредност црквене књижевности у 19. и 20. веку понекад је отворено оспоравана. У бољем случају она се проучава само као „стара” у смислу „прошла” књижевност; о њој се у нашој науци готово и не говори као о националној класици у вредносном смислу. Чињеница да се житија и службе пишу новоканонизованим свецима и данас, још увек није довољно подстицајна да се преиспита утврђена представа, тачније предрасуда, да је црквена књижевност стара у значењу минула.

Кад говоримо о положају црквене књижевности у нововековној култури, неправедно би било заборавити велике прегаоце, праве културне подвижнике који су у претходна два столећа омогућили да се та литература уопште укључи у савремену филологију као засебан сегмент националне књижевности. Међу тим прегаоцима је било лингвиста, књижевних критичара и историчара књижевности, теоретичара и естетичара. Много су труда, знања, одговорности и љубави сви они уложили у проналажење и откривање рукописа житија, у поређења преписа, у произношење њихових садржаја у савремени језички идиом, у изучавање времена и прилика у којима су дела настајала, на крају и у тумачење њихових особености и улоге коју су имали у хришћанској култури средњег века и њиних самосвојних значења у модерној култури. Но и поред тих великих и племенитих подухвата у проучавању црквене литературе, она није успела да се пројави и сагледа као жива књижевност или макар као жива и дејствена духовна и књижевна традиција. Под називом „српска средњовековна књижевност” црквена литература изучава се једино у богословским школама и на филолошким факултетима у оквиру србистике; у обавезној лектури за средње школе заступљена је минимално, и то једино изводима из два-три житија.

Данас је класичну црквену књижевност, и житија као њен стожерни жанр, можда још теже но раније уградити у српски књижевни канон и у општу културу српских учених кругова. Јер – прибојавам се, а надам се да се варам – слух и афинитет за класичне, трајне и поуздане вредности у животу и у култури у нашем времену као да је утрнуо (иако се ваљда није потпуно изгубио). Нараштаји који су музички и језички слух обликовали на ритмовима рока и фолка, а визуалну перцепцију света развијали преко цртаних филмова, можда више немају урођен слух за ритам

десетерца ни урођен вид за икону. Читалац модерног уметничког сензибилитета у класичним српским житијима јаче осећа одсуство онога на шта је навикао у белетристици него присуство нечега што изворно и вечно живи у тим делима.

Како данашњи књижевно образован читалац приступа житију? Најчешће тако што у тим класичним делима тражи оне елементе који су му познати из нове књижевности. Овакав приступ није аутентичан, није иманентан смислу и духу житија; непотпун је чак и онда кад је интелектуално инвентиван и живахан.

Фабула је онај слој књижевног дела који је у свакој прози свих времена најуочљивији, али фабула у житију није слободно измишљена, није плод пишчеве фантазије, није дакле сродна ни фабули класичног, ни реалистичког ни модерног романа, у свему је самосвојна; житије казује о подвизима јунака, но то казивање није ни у каквом сазвучју са авантуристичким романом; иако говори о чудесним појавама, житије никако није врста фантастике; говором о човеку и смислу живота житије је извор мудрости, богопознања, спознања човека и времена односно историје, а ипак оно није сродно духу модерног психолошког, филозофског и историјског романа; казује житије о реалним догађајима и доживљајима, али оно није реалистички роман; у великим житијима што су их написали српски монаси у средњем веку читалац тананог укуса уживаће у инвентивним језичким склоповима, у ритму и даху казивања, али житије ипак није врста поетске прозе коју је изнедрила модерна литература...

Додуше, у житијима је могућно пронаћи неке одлике помнутих облика и врста модерне књижевности, али суштина и смисао житија није у тим сличностима него у њиховој духовној и стилској посебности, самосвојности. Житија је могућно на аутентичан начин реактуелизовати, модерном књижевном укусу и савременој књижевној култури приближити једино откривањем онога што је у њима изворно и непоновљиво, а не тако што бисмо класично сводили на меру модерног а старог и трајно посматрали као нешто у чему, случајно, има, ето, и елемената новог и савременог. Друкчије казано, смисао и суштина житија нису без остатка садржани у специфичном језику, стилу и прозној реторици, ни у посебној унутарњој структурираности делова у целину, нити пак у културно-историјском контексту у којем су та дела настајала.

Смисао и суштина житија јесу садржани у његовом невидљивом духу а не у његовом видљивом језичком и текстовном телу. Вера – вера онога ко пише и вера онога чији се овоземаљски и небески живот васкрсава језиком – јесте она духовна енергија која

покреће, надахњује и у смисленој целини држи засебне и расуте делове текста. Вера је она „оплођујућа семенка”, онај „мали узидани динамо који оживљује и покреће целокупну мртву масу реченица и ставова”. Послужили смо се овде речима и увидима Иве Андрића; он каже да у сваком уметничком делу мора да постоји оплођујућа семенка и покретачки динамо које писац зна и види у свом делу а читалац осећа као енергију која у текстовно тело удахњује живот и чини га посве новим духовним бићем у свету а не само још једним књижевним делом. Ако не осећа, у себи не открива или у себе не упија ону духовну енергију којом писац рађа дело као ново духовно биће, читалац уопште и не може да општи са њим. Тако, ако не осећа веру монаха који у житију прича овоземалски и небески живот неког човека, читалац ће житије доживети као расуту, заплетену, нехармоничну и тенденциозну прозу.

У језгру житија, као и у средишту сваког уметничког дела, налази се управо сам његов писац, духовно језгро личности, човечни лик, срце и вера творца дела, а не једино оно о чему се у делу казује. Иако у црквеној култури индивидуалан стваралачки таленат и лична оригиналност пишчева нису били у првом плану, као у нововековној култури; мада је аутор свесно тежио анонимности пошто је веровао да није важно ко је једно књижевно дело написао него ко је њиме рођен као духовна личност, ко је духовно узрастао и подвизавао се писањем о неком светитељу, ко је читањем и слушањем житија жудео да се ослободи греха и страсти и приближи се чистоти и чудесности светитељске егзистенције – и поред тог привидног повлачења творца из свог дела, да би само дело могло собом да говори као самостално духовно биће, у сваком житију читалац живо види не само лик и живот светитеља о коме се прича него и онога ко причу казује, самог писца. Истом стваралачком етиком и истим правилима писања односно заједничким каноном важећим за свако житије руководе се и Свети Сава, и Стефан Првовенчани, и Доментијан и Теодосије, и Архиепископ Данило и његов Ученик, и Константин Филозоф, и Цамблак и патријарх Пајсије – да поменемо само ове класике црквене књижевности – а ипак сваког од њих читалац види, осећа, чује и разуме као самосвојну и оригиналну стваралачку личност. А све те самосвојне духовне личности, иако је свака од њих неповљива, имају опет нешто заједничко: обједињује их исти дух и иста вера. Искреност, наивност, духовна чистота, дивљењу Богу и Његовим угодницима, замишљеност и забринутост за своју душу – то је енергија која зрачи из душе писца житија. Такву нам душевну енергију емитују и нуде писци српских житија. Да ли су ова богоугодна стања душе из које се пишу житија једновремено

и естетски доживљаји? Уме ли савремени читалац, духовно изграђен у секуларној цивилизацији, да осети искреност, наивност и душевну чистоту као естетске а не само као егзистенцијалне и моралне вредности? Уме ли да од писца иште и да у модерном делу тражи управо такве доживљаје? Нека ова питања остану овде без одговора.

Ако и не осећа душу и веру писца житија, пажљив и култивисан савремени читалац ипак ће открити да су у житијима садржани нови и увек истинити одговори на основна егзистенцијална питања која човек себи поставља. „Лиричар ће постати великим песником само онда кад буде казао велике истине о трима највећим и најфаталнијим мотивима живота и уметности: о Богу, о Љубави и о Смрти”, тврдо је веровао модерни песник и књижевни мислилац Јован Дучић, при чему је он појам песник разумевао као метонимију сваког ствараоца, као сублимацију човековог целокупног духовног живота. Ова три мотива су у првом плану сваког житија. Стога бисмо овај жанр српске класичне књижевности могли можда и овако дефинисати: Житије је књижевно дело које казује трајне и велике истине о Богу, Љубави и Смрти. О овоме, наравно, могу да говоре, а често стварно и говоре, и модерна књижевна дела. Оно чиме се житија у целокупном корпусу српске књижевности уздижу на ниво класике у вредносном смислу јесте управо Истина која се објављује кроз писање. А велика Истина се изгледа радије и пуније открива писцу житија него модерном писцу можда управо захваљујући томе што писац житија реално види и живо осећа велико време и космички простор индивидуалне људске егзистенције.

„У почетку створи Бог небо и земљу и људе на њој, и благослови их, и даде им власт над сваком творевином својом, и постави ове царевима, друге кнезовима, оне господарима, и свакоме даде да пасе стадо своје, и да га сачува од сваког зла које би наишло на њега. ... А тада по многој Његовој и неизмерној милости и човекољубљу дарова нашим прадедовима и нашим дедовима да овладају овом земљом српском, и чинећи Бог свакојако на боље људима, и не желећи људску погибел, постави ме за великог жупана, названог на светом крштењу Стефан Немања” (Српска књижевност у сто књига: *Сѣара срѣска књижевност*, Књ. 1, Матица српска, 1970, стр. 41). Овако почиње „Повеља Стефана Немање манастиру Хиландару”, коју је написао 1199. године, неколика месеца пред смрт; иако има посебну пословну намену, овај кратки текст је и стилем и садржајем утицао на доцније писање житија Србима-светитељима, па га можемо сматрати уводом у писање оригиналних житија српске књижевности.

Како је у житијима постављен временски и просторни оквир у који су смештени догађаји у којима учествују и доживљаји које емитују ликови дела?

Унутарње време – пространство сваког житија обухвата правреме од постања света, преко људске историје на Земљи, до космичког свевремена односно Вечности и Царства Небесног. То је сталан, најчешће директно успостављен, ређе подразумеван временски ток у који се смешта и у којем се осветљава индивидуална егзистенција не само главног но и споредних јунака житија. Једино у тој свеобухватној временској перспективи открива се истина нечијег живота и душе; свако сужавање свевремена само на природно, историјско или на психолошко време, како се то обично ради у књижевним делима настајалим у новом веку, замагљује истину и смисао људског живота. Писци житија подразумевају да се токови и садржаји историје, исто као и животни ритмови и душа људи који делатно или пасивно учествују у њој, огледају и у правремену и у свевремену, односно да се уткивају у јединствен временски ток од постања постојећег света до његовог краја и преображаја у Вечности и Царству Небесном. Преплитање и међусобно огледање ових трију временских перспектива – правреме, историјско време, Вечност – карактеристично је управо за житија; овакво унутрашње време – пространство не налазимо ни у књижевним делима архаичних ни у књижевним делима модерних цивилизација, но једино у хришћанској, црквеној култури.

Овако сагледан и слућен свеобухватан временски ток у житијима није миран, предодређен, неумитан и објективан.

Динамизам и унутарњу егзистенцијалну драматику у све време уноси Оваплоћење Бога у људско тело, односно рођење Христово. Он открива човеку све три временске перспективе; у Њему је сублимисано и персонализовано време од прапочетка, од постања постојећег света до његовог краја. Стога је Христос главни лик сваког житија, док је човек–светитељ којем се житије пише жив и велики онолико колико је у Њему жив Христос, а не онолико колико се великим показао људима свог времена или самом себи.

Књижевна дела настајала у новом веку настањена су имагинативним личностима од којих је свака удвојена: постоји као *ја* за себе и *ја* за другога, како то лепо објашњава руски теоретичар литературе Михаил Бахтин. У нововековној књижевности личност се у ствари рефлектује у три огледала: као *ја* које реално види себе, као *ја* које жели да га други виде на одређен начин и као *ја* како га стварно виде други људи. Све људске емоције које су

дочаране у модерној прози – неспоразуми и сукоби, разумевања и симпатије, љубави и омразе, амбиције и разочарања, преваре и самообмане – извиру и развијају се у емоционалном лавиринту у који су постављена искривљена огледала, тако да нико ни самог себе ни другог не може истинито и реално да види.

У житијима, пак, имамо и четврту перспективу, четврту димензију личности: не дакле само *ја* за себе, односно *ја* како видим самог себе, *ја* за другог, односно *ја* које виде и доживљавају други, него и *–ја* за Бога, *ја* у Богу, *ја* пред Богом. Човек се у житију огледа у савршеном човеку који је оваплоћен као Син Божји, и угледа се на Њега. Ова перспектива у којој се сагледава личност у житијима је најбитнија, сушта, јер је једино у њој откривена потпуна и трајна истина о једном човеку и животу. Можда бисмо то могли казати и овако: док модеран романисијер настоји да нам дочара како имагинативни човек-лик романа види самог себе и како га виде други људи са којима живи, писац житија жуди да нам покаже како човека-светитеља чије житије пише види сами Бог. Ову жудњу откривамо и у црквеној ликовној уметности. Лик на икони је сведен, без много карактеристичних детаља и без пројекције у тродимензионални простор, управо зато што иконописац не тежи да прикаже лик светитеља у природном простору и онако како су га видели и упамтили људи, него онако како га види Бог. А свако створење које је створио по подобију Своме Бог не гледа у једном тренутку или у низу тренова који се повезују у ограничено трајање једног живота, него га гледа у позвању и назначењу које сваки човек има од постања постојећег света до његовог преображења у Вечност и Царство Небесно, дакле види његову духовну суштину. Због тога и у житију писац не описује свакодневицу свог јунака него само оне моменте из његовог живота у којима он успоставља жив и делатан однос са Богом; сви односи са другим људима опосредовани су вером у Бога и сагледани као однос човек–Бог, а не Једино човек–човек.

Како писац житија уметнички дочарава лик светитеља у све-времену и у Богу, у Божјем виду? Најочигледније тако што стално призива сцене и слике из Старог и Новог завета и што се позива на црквено предање односно тумачење Светог писма. Писац житија не цитира и не парафразира ставове из Светог писма него њиме гледа свет у којем живи и разумева људе са којима живи. Све што јесте, све што је било, и све што ће бити у васељени записано је и већ се догодило у Светом писму. „Дођите, о христољупци, и видите како се на нама земнима открила дубина Божјега милосрђа. Онај који од саздања свега света милује пали род човечји, милосрђем светогa својег Духа унапред објављиваше

пророчким устима оно што ће бити. ... Јер пророци, проричући, утврђиваху свет му створени Духом његовим светим да верује у Свету Тројицу и у једно божанство, па и о доласку његову који ће бити” – овако житије своме оцу Светом Симеону почиње његов син-наследник Стефан Првовенчани. Али овим речима може да почне и свако друго зато што сваки писац житија зна и тврдо верује да је у Светом писму објављена Истина и да је у њему садржан позив односно завет људима да „угађају Господу, чинећи му по вољи са страхом, па и са слободом”, како вели Првовенчани.

То никако не значи да је човек због тога што се све зна, што је све откривено, спокојан или пак немоћан. Напротив, писци житија приказују дубоку драматичност и динамичност људског живота и сваке човечне личности која жуди да своју природу и реалан живот саобрази са духовним протоликом у себи, који живи у сваком човеку као икона Божја, и да открије и испуни више назначење и позвање које је Творац наменио сваком живом. Дубина људског живота и величина човечне личности садржани су управо у томе што он Богу чини по вољи не наредбодавном вољом Божјом него слободном својом вољом, и не само са страхом него преваходно са слободом. У духу овог сазнања писци житија обрађују свој централни књижевни мотив. А носећи мотив сваког житија јесте Љубав.

Љубав је делатан и достојанствен одговор духовне личности на љубав Христову према људском роду и на љубав Створитеља према својој творевини. И кад се у житију казује о природним видовима љубави, нпр. између оца и сина, брата и брата, мужа и жене, између владара и народа – увек се ти доживљаји осветљавају као одсјај Христове љубави према човеку; Христос је сублимација, путоказ, мера и узор љубави. О томе непрестано и увек на нов начин говоре и Светитељ којем је житије посвећено и његов писац. „Хотећи ослободити човечју природу од првог Адамовог преступа, узео облик слуге, прикривши телом божанство и без греха постаде уједно Бог и човек” – ове речи архиепископа Данила у уводном делу „Живота Краљице Јелене” су лајтмотив у свим српским житијима. И писци пре Данила и после њега, сваки на свој начин, својим стилем и реториком, исказују дивљење не само за љубав коју Христос испољава према човеку него и за Његову човеку једва појмљиву и недостижну смерност у љубави. „Ко се неће дивити смерности неисказане твоје славе, Владико, кога не могу небеса сместити и кога анђеоске силе не могу са трепетом гледати? Ти си говорио са грешницима, и становао са митарима и фарисејима. Велика је и неисповедима тајна дивних чудеса тебе Бога нашега! Милостив си и многи су станови у тебе...” (*Сѵара*

српска књижевност, 2, 297). Светитељ стално има у срцу и на уму Христову смерност и Његову љубав према човеку, и целим својим животом жуди да се приближи свом узору. Стога у житијима нису ретка места на којима се Светитељ посредно упоређује не само са Христовим ученицима и следбеницима него и са самим Христом. Тако, нпр. Григорије Цамблак у „Житију Краља Стефана Дечанског” пореди Светог са мудрим девојкама из Новог Завета: „Јер испунивши многе сасуде уљем предовољно, и представивши светилник, очекује долазак слаткога жениха, који ће бити у поноћ. А који су сасуди, чујте вазљубљени: утробе ништих, утробе гладних, плећа нагих, сузе удових, невоља сиромашних; њихову оскудицу тешећи Стефан, спреми светилник на свој украс” (*Сћара српска књижевност*, 3, 159). А као највишу врлину Светитеља Цамблак истиче не саму веру у Христа, којом човек може и да се погорди пред људима, него управо – смерност са којом може да стане пред Бога и којом истински превазилази своју ограничену индивидуалну егзистенцију и „достиге времена надсветска”, улази у неограничено време постојања. „Ваистину, Стефан показа дела достојна вере, а веру украси делима, а дела вером запечати, а та дела су ово: вера, нада, љубав, незлобије, простота, милостиња, кротост, дуготрпљење, правосуђе, брига за сироте и удовице, подвиг за побожност и што је највише: смерност. Јер ову приложивши осталим добрим делима као нека крила, достиже времена надсветска, настањујући се као великомученик са мученицима...” (Исто).

Хришћанска, духовна љубав у житијима се, дакле, испољава у два основна, међусобно условљена вида: као угледање на Христову љубав према човеку, и као добротољубље, чињење добрих дела. Жудња и способност за добротом не извиру из саме људске природе него су такође човеку даровани од Бога, из Божје љубави и милосрђа према човеку, како вели Данилов ученик: „Јер овај Бог, спас наш Исус Христос, због многога свога милосрђа, дарова нам почетак да добро чинимо оно што је праведно...” (*Сћара српска књижевност*, 3, 9).

Али у житијима се не казује једино о љубави и о добру него врло често и о њиховим супротицама: о мржњи и злу. Начин на који су ова два мотива обрађена у житијима заснива и заокружује јединствену антропологију житија, утемељује самосвојно виђење човека, његове природе и смисла његовог постојања. А виђење човека у житију другојачије је од имплицитне антропологије која се налази у основама како прехришћанске тако и нове књижевности која се ствара у секуларној цивилизацији. Другим речима, у житијима су дочаране човечне душевне ситуације које су и посве

јединствене, нове, непоновљиве, вечне а истовремено и типичне за човека хришћанске културе.

Скрушеност, покајање, молитва и праштање – то су основне духовне енергије којима писци обликују и мотивишу психологију јунака житија. У таквом психолошком мотивационом систему лик човека се пројављује у својој егзистенцијалној пуноћи и у савршеном духовном достојанству. У књижевности настајалој у секуларној цивилизацији поступци имагинативних јунака дела мотивисани су много сложенијим увидима у људску природу, али је лик човека у њима и поред свих нових антрополошких и психолошких сазнања која су уграђена у дело често лелујав, сеновит и мутан, егзистенцијално поједностављен и духовно нескладан, а у делима тзв. постмодернизма и потпуно расточен, разбијен у низ случајних сензација и асоцијација. Ликови у српским житијима су, супротно овоме, стамени, духовно и егзистенцијално сабрани и заокружени.

Већина ликова српских житија су творци српске народне и државне историје и заступници или баштинници хришћанске културе; они су, дакле, национални и културни хероји а не само хришћански подвижници и мученици. Али сви писци житија, од Светога Саве до патријарха Пајсија, у први план стављају хришћанске врлине а не историјске подвиге светих људи; историјски догађаји су испричани као искушења кроз која светитељ пролази да би стигао на другу обалу егзистенције, у Вечност и Царство Небесно, а не као подвизи којима се стиче овоземаљска, историјска слава.

Српски свети владари своје победе не славе ликованем него најдубљом захвалношћу и скрушеношћу пред Богом. „Јер такви су свети, када се удостојавају највећега, тада мудрују најсмерније”, како каже Цамблук о краљу Стефану Дечанском. И у највећим победама и успесима светим српским владарима не „паде на срце високохвална мисао” него се хвале Господом и Њему приписују све што могу и имају. У борбу против непријатеља они ступају покајањем, исповедањем сопствених грехова и молитвом за опроштај, а не из честољубља и славољубља. И пре и после борбе сви се они обраћају Богу онако како то чини Стефан Немања – Свети Симеон после великих војних победа против Грка: „Али, Господе, Господе, поштеди и помилуј слугу својега, јер су, ја знам, безаконја моја уистину велика и пред Тобом су увек неутајена, Господе. Зато износим као почетак у срцу мојем: да трепти и да се боји имена твојега светог” (*Сћара српска књижевност*, 1, 87).

Искрена смерност у данима славе и најдубља скрушеност у тренуцима највеће моћи – то су чудесне људске врлине српских

светих владара; писци њихових житија у први план истичу управо те њихове духовне подвиге у којима се преображава људска грешна природа склона гордости, славољубљу и среброљубљу. Али више од свега савременог читаоца у житијима задивљује и зачуђује њихов однос према противнику и према злу.

И у древној и у новој књижевности зло је приказано као трајна сила у космосу или као аутентичан састојак људске природе. У житијима, пак, не постоји зло у човеку иако постоји човек који је у власти зла. Ђаво а не човек је носилац зла. Људе који су у власти зла светитељи не теже да униште него жуде да их спасу и приведу добру. Они знају и исповедају да Бог неће „смрти грешника, но да се обрати и жив буде” (3, 20). Знају и верују да је уистину „прави и истинити слуга Твој онај који иде за Твојом речју и не гнуша се да привуче човекољубљу Твојему заблуделе, отпале, и блудне, и грешне”, како вели Стефан Првовенчани у житију свога оца. У свим драматичним и опасним ситуацијама по народ и државу они пре осуде и пресуде противнику, свим силама, молитвеним и човекољубивим речима настоје да га приволе да се врати христољубљу и братољубљу. У сваком житију о светим владарима читалац наилази на драматичне ситуације у којима се христољубиви човек суочава са човеком кога је ђаво завео и наговорио да твори зло. У том суочавању светитељ сведочи моћ љубави и снагу доброте којима се човек ослобађа од мржње и зла. Ово није прилика да из житија наводимо дивне примере како српски свети владари ослобађају и себе и све око себе од греха и зла, и једино тако спасавају и своје душе, и свој род, и земљу и веру.

Покушајмо на крају да одговоримо на питање постављено у почетку: где је место житија светих у данашњој српској књижевности и каква је улога житија у духовном животу модерног човека.

У класичним српским житијима светих савремени читалац ће открити духовне доживљаје какве не налази у књижевним делима ни једне друге епохе. Житија, у ствари, и нису књижевна дела у уобичајеном значењу речи. Она се не могу истргнути из живота Цркве и сместити у одређен књижевни корпус. Житија су врста аскезе и духовне контемплације. Њихов смисао није у томе да буду лепа у естетском смислу него да буду жив подстицај духовном узрастању слушалаца. Житија су извор историјских знања, извор богопознања и спознања човека. Из њих савремени читалац може да истинито, из хришћанске перспективе сагледа не само српску историју него може и да сазна ко је човек, какав човек може да буде, како човека види Бог, каквог човека жели Бог. У житијима срећемо Богочовека као егзистенцијални и морални

узор и путоказ човечног живљења. Она се не пишу за то да се похвали и прослави светитељ него да се духовно пробуди њихов читалац. Ево како о томе размишља трезвени Теодосије Хиландарац у уводу у житије Светог Саве. Пошто констатује да је „свеблажени Сава... сада наново у нашем народу просијао”, он одмах додаје да не жели због тога да похвали Светитеља, „јер је похвала праведнику од Господа, штавише корисно је да сами што иштемо од њега”, па наставља: „Не, дакле, због тога, него што и стари имађаху потребу да пишу животе изврсних мужева и да их поштују ради користи која од њих долази људима, а што је сад нашем последњем ленивом роду ... не само потребно, него и веома за жељење, да се ови пишу и што чистије поштују, да бисмо се – гледајући на животе њихове, као на оживљене стубове који се у висину дижу, и видећи како и колико иза њих изостајемо – постидели и савешћу се осудили због лености која је у нама, те да бисмо се, поучени од њих као останом подстакнути, подигли ма и мало ка врлини. Јер једва ако и многе и велике повести узбуде срце наше к исправљању живота” (*Сѣара срѣска књижевности*, 2, 133). Смисао житија је, дакле, да „узбуде срце наше к исправљању живота”.

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИЧКИ И СРОДНИ ПОСЛОВИ

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Увидевши велики национални значај израде *Српске енциклопедије* Скупштина Србије, пре седам година, усвојила је Закон о Српској енциклопедији. Овим чином послови израде поверени су Српској академији наука и уметности и Матици српској, а послови издавања Заводу за уџбенике.

Српска енциклопедија је општа енциклопедија српског народа и његових земаља у прошлости и садашњости и представља нашу личну карту и наш идентитет.

У изради *Енциклопедије* учествују истакнути стручњаци из свих научних области од значаја за израду *Енциклопедије*, што потврђује податак да је, поред двадесет четворочланог Уређивачког одбора, на изради ове две књиге радило и 114 сарадника и 694 аутора текстова.

Главни циљ *Енциклопедије* је сакупљање, систематизовање и енциклопедијско тумачење свеукупног историјског развоја и савременог положаја српског народа. Ова публикација на систематизован начин обрађује културно-историјску баштину српског народа и описује његов допринос европској и светској култури и цивилизацији.

Данас ће вам бити представљене прве две књиге, првог тома *Српске енциклопедије*. Користим ову прилику да честитам Уређивачком одбору на одлично обављеном послу и да им пожелим успешан даљи рад на овом значајном државном пројекту.*

Никола ХАЈДИН

* Реч на промоцији *Српске енциклопедије*, том I, књига 2, у Српској академији наука и уметности 31. јануара 2012. године.

МОСТ ОД ВЕКОВА

Описано је у Андрићевој, за његову матичну књижевну реку програмској приповетки *Мосѝ на Жейи* како је на тврдој хартији, „са црвеним и златним иницијалом”, изнад овалног печата и задужбинарове девизе на њему: *У ћуѝању је сићурносѝ*, а у стиховима „фино исписан хронограм”:

„Кад *Добра Уѝрава* и *Племениѝа Веѝѝина*
Пружите руку једна другој,
Настаде овај красни мост...”

Одавде, као намерно одабрана подршка, потребна су нам четири пара речи: *Добра Уѝрава*, *Племениѝа Веѝѝина*, *ѝружање руку* и *красан мосѝ*. Да бисмо, редом, померањем и удешавањем значења, по слободи, казивали:

Добра Уѝрава је она што видевши пре неколико година, после упорног тражења и понављања, да Србија нема општу, обухватну, вишетомну, свим гранама науке, уметности и сваке делатности од настанка до данас окренуту, у азбучном реду презимена, појмова, појава, свега од важности, да нема тако сторуку књигу, па је законски одредила да се изради *Срѝска енциклопедија*;

Племениѝа Веѝѝина јесте природно име за две установе којима је велики национални пројекат поверен, да свака одреди по дванаест стручњака, претежно академика, јер то могу дати само Српска академија наука и уметности, прва по улози, месту и значају, и Матица српска, прва по настанку, по лексикографском послу, као што су учиниле и први резултат приказују научној и укупној јавности;

ѝружање руку каже, у овом случају, да једна рука тражи а друга рука даје, да никад нема колико је тражено и да никако *Уѝрава*, у недаћама, не може покрити своју обавезу из свог закона, чак ни када је као издавач придржава Завод за уѝбенике, раније јединац, сада неопрезно размножен, што утиче, разуме се, на његову сталну потпору *Срѝској енциклопедији*, која ће се можда поскитати;

красан мосѝ означава две књиге енциклопедијске, прве, око прва два слова ћирилице окупљене, у којима је мрежа мостова, од података из разних области, од малих одломака времена која су давно почела да се смењују, у рату, миру, проналасцима и уметничким знаковима, као велики, тек започети мост векова, с наше

обале подигнут – да састави лук, „лебдећи над понором” пролазности и заборава, јер, пише Андрић, „све чим се овај наш живот казује – мисли, напори, погледи, осмеси, речи, уздихаји – све то тежи ка другој обали, којој се управља ка циљу, и на којој добива прави смисао”.

Ако доиста добра управа и племенита вештина буду пружале пуне руке једна другој, настаће књига као мост векова велика и као налаз да „сва је наша нада с оне стране”. Ако не, остаје нам везирска девиза: *У ћуиџању је сигурносѝ*. Да нас ко не чује!

А удесило се, као што бива у таличним приликама, да смо на почетку скупа око првог тома *Српске енциклопедије* чули академика Хајдина, нашег најбољег градитеља мостова, најлепших, и оног првог дана ове године отвореног, и да је требало да чујемо Попова,* историчара који од првог дана зна како је к нама кретала *Српска енциклопедија*, кога је у звању председника Уређивачког одбора заменио његов блиски и одани сарадник др Драган Станић, ванредни професор, односно песник Иван Негришорац, а пре њега ћемо саслушати речи академика Ђорђа Злоковића, потпредседника Уређивачког одбора, и др Дарка Танасковића, редовног професора, интелектуалца који нам редовно шаље поруку искуства.**

ЂОРЂЕ ЗЛОКОВИЋ

СРПСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА И ЕГЗАКТНЕ НАУКЕ

У *Српској енциклопедији* материја природних и техничких наука и њихових примена обрађена је на специфичан начин у погледу концепције садржаја, рада редакција са ауторима и ревиизије, са циљем да се српска наука и њени научници прикажу у контексту светске науке. Овај циљ је остварен уношењем кратких приказа наука у свету, а највећи део простора посвећен је историји српске науке.

* Председник Матице српске Чедомир Попов због болести није могао да присуствује промоцији *Српске Енциклопедије*, а уместо њега скуп је поздравио Славко Гордић, потпредседник Матице српске.

** Реч на промоцији *Српске енциклопедије*, том I, књига 2, у Српској академији наука и уметности 31. јануара 2012. године.

Очекује се да ће у области поменутих наука у одредницама *Српске енциклопедије* писци налазити податке за своје рукописе, а читаоци памтити брижљиво састављене текстове. Да би се за то створили услови уложено је много труда да се подаци у енциклопедији свестрано провере и да текстови буду прецизни, сажети и занимљиви.

Области природних и техничких наука обрађиване су на основу усвојеног комплетног азбучника који садржи све одреднице сваке области. У другој књизи првог тома (Беог–Буш) налазе се одреднице са упутницама на одреднице у свим томовима и тиме су успостављене везе унутар целе области и са материјом блиских подручја.

Стручне редакције појединих области бирале су ауторе одредница и давале им услове који се тичу обима, садржаја и других појединости. Текстови аутора су после прегледа од стране уредника, када је било потребно, исправљани или прерађивани у циљу усклађивања по садржини, обиму и стилу са концепцијом *Српске енциклопедије*.

Садржина енциклопедије сматра се резултатом тимског рада и колективном одговорношћу аутора, Уређивачког одбора и стручних редакција, чије сугестије су аутори одредница били дужни да прихвате.

У *Српској енциклопедији* одреднице из области природних и техничких наука обрађују се у оквиру осам редакција

- Математика, механика, физика, астрономија
- Енергетика, електротехника, информатика
- Грађевинарство, геодезија
- Индустрија, рударство, технологија, саобраћај, машинство
- Географија, климатологија
- Биологија, геологија, хемија, шумарство
- Медицина, ветеринарска медицина, фармација, стоматологија
- Пољопривреда.

Одреднице из ових наука у великим страним енциклопедијама или су велике у виду обимних чланака или бројних кратких прилога, или се користи и једно и друго као у *Српској енциклопедији*.

Предметна одредница из области природних и техничких наука садржи објашњење појма са кратким историјатом у светском подручју, а затим посебно у Србији и областима где живе Срби, са истицањем доприноса српских научника и институција из Србије, као и других научника који су били активни код нас и српских научника у иностранству.

Код биографских одредница нагласак се даје на приказ дела и доприноса научном подручју и развоју у Србији и свету.

У *Српској енциклопедији* у односу на цео обим процентуално се додељује простор за поједине научне области, где на пример један проценат намењен некој области обухвата у свим томовима енциклопедије укупно око сто страница (једна страница око 8.700 словних места), што чини око 29 ауторских табака.

Задатак да се на мали број страница смести велика научна област изискивао је брижљив избор материје према значају, као на пример код националног богатства Србије, где од његове укупне вредности 75% чине грађевине (зграде, хале, мостови, бране, хидроцентралне, путеви, тунели, железничке пруге, канали и др.).

Стручне редакције за историју, археологију и историју уметности могу за ауторе одредница да бирају стручњаке који су се на факултетима школовали за историчаре у својим областима и да радећи у стручним институцијама публикују резултате својих истраживања. За природне и техничке науке не постоји факултетска настава за историчаре ових наука, већ се за такву делатност опредељују они који по својој иницијативи изучавају развој научне области и дела значајних научника. Као историчари науке појединих области они су ангажовани за писање предметних и биографских одредница, а где их није било стручне редакције су се обраћале истакнутим научницима и стручњацима из тих области. За разлику од аутора одредница из историјски обрађених области, који су имали на расположењу много објављеног изворног материјала, аутори биографских одредница посвећеним личностима из егзактних наука морали су често да уложи много труда да би дошли до неопходних података.

У кратком приказу материје из области природних и техничких наука навешће се само неке од карактеристика њихових одредница. Одредница *Биологија* на четири странице по својој структури и садржини следи концепцију *Српске енциклопедије* – општи карактер уводног дела, а затим историјат научноистраживачког рада у Србији од Јосифа Панчића до данас. И предметне одреднице, као што је на пример *бошаника*, после уводног општег дела са историјатом у свету садрже податке о доприносу српске науке, Срба и странаца у Србији, као и Срба у свету. Још много података о доприносима науци појединих научника дато је у биографским одредницама у описима њихових дела. Наведено важи и за подручја медицине и фармације, где се посебно има у виду и едукативни карактер текста. И у другој књизи првог тома *Српске енциклопедије* налазе се изврсне географске

мапе које прате текстови о географским појмовима са подацима датим на систематичан начин.

У областима математике, механике, физике и астрономије, у описима доприноса светским остварењима у предметним и биографским одредницама српских научника, аутори и уредници су тежили да текстови буду приступачни и занимљиви широком кругу читалаца.

Области енергетике, електротехнике и информатике повезане су са рударством, технологијом, саобраћајем, машинством и грађевинарством. Као пример за овакву повезаност може да послужи одредница *Бране* која садржи дефиницију појма, кратак историјат брана у свету, табеларни преглед најзначајнијих брана код нас и текстуалне приказе са фотографијама и цртежима брана „Мратиње”, „Власина”, „Увац”, „Потпећ”, „Гружа”, „Бајина Башта”, „Ђердап I” и „Ђердап II”.

Ова значајна остварења српске науке и технике су резултат знања из многих области – геологије, хидраулике, механике флуида, геодезије, сеизмике, статике, динамике, фундаирања, конструкција, машинства, електроенергетике и других које се описују у својим посебним одредницама.

Упоређење одредница *Српске енциклопедије* са одговарајућим одредницама из енциклопедија са југословенског и страних простора занимљиво је са становишта приступа, садржине и квалитета. У *Енциклопедији Бриџаника* пише да *Enciclopedia italiana* садржи много изврсних подужих чланака, похвала коју потврђује одредница о Аристотелу и многе друге. О квалитету одредница у *Српској енциклопедији* суд ће да пружи фреквенција њене употребе и цитирање.

Текстови у *Српској енциклопедији* су пре публикавања читани и читани, а екипа врских лексико-редактора брижљиво је проверавала податке и референце и давала корисне сугестије. Током ових прегледа вршено је усаглашавања између текстова из различитих области у погледу приступа, обима, стила и нивоа стручности.

Биографским одредницама у *Српској енциклопедији* претходио је одлични *Српски биографски речник* Магице српске, од великог значаја у нашој култури, а такође и едиција *Животи и дело српских научника* коју издаје Српска академија наука и уметности. Квалитет биографских одредница зависио је од акента који је аутор текста давао на делове опуса и њихове пропорције у целини, а када је било потребно уредници су интервенисали у циљу усклађивања према усвојеним принципима. Код биографских одредница универзитетских професора уредници су указивали да

текст реферата за наставничко звање, који је често био главни извор, садржи биографске детаље које не треба уносити у одредницу, већ да ограничени простор треба првенствено посветити опису дела за шири круг читалаца.

Упоређивањем одредница о једној личности објављеним у другим публикацијама уочаване су разлике у погледу давања нагласка и простора појединим делима. Код биографске одреднице избор материје и пропорције између појединих делова опуса у оквиру укупног простора био је и најтежи задатак за ауторе и уреднике, нарочито у случајевима када се личност о којој се пише поред рада у својој струци бавила и другим активностима у којима је такође постигла значајне резултате.

Као пример може да послужи кратак приказ одреднице посвећене Стевану Бошковићу, геодетском генералу, рођеном 1868. г. и преминулом 1957. г. Школован у Царској Русији у области војно-географских и астрономско-геодетских наука, организовао је геодетска снимања у Србији и лично вршио астрономска мерења везана за геодезију, допринео стварању мрежа за потребе катастра и као активни учесник балканских ратова и Првог светског рада, започео триангулацију Јужне Србије и на Солунском фронту руководио Топографским одељењем Врховне команде и израдом карата територија за потребе свих савезника.

Његове активности по завршетку Првог светског рата обухватале су оснивање школа за геодете, израду географских карата, конструисање инструмената за геодетска и астрономска мерења, писање стручних књига и значајних научних прилога, оснивање друштава – резултате за које је стекао многа највиша страна и домаћа признања. Сагледана у целини, ова одредница даје увид у склоп појединих аспеката, пропорције у погледу њихових обима у тексту и слику комплексног опуса Стевана Бошковића.

У односу на хуманитарне науке, чија је материја у изворном облику разумљива ширем кругу читалаца, одреднице из области егзактних наука и њихових примена изискују прилагођавања изворних текстова у погледу употребе стручних термина, пратећих слика и описа појмова. Неопходно је да читалац разуме текст и слику из одреднице, а и да му она остане у сећању као када је у питању добра књига или изложба.

Могуће је да се скуп одредница егзактне науке посматра и као изложба одабраних појмова-експоната која треба речима и сликама да представи науку и допринесе научника. На изложби посвећеној Милутину Миланковићу у Галерији Српске академије наука и уметности 2009. г. Миланковићеви циклуси су били приказани текстом, сликама, предметима, статичким и динамичким

моделима занимљивим и разумљивим за широки круг посетилаца. У својим књигама намењеним широком кругу велики Миланковић је показао како сложена материја астрономије може да се приближи читаоцу.

Учешће више од 700 аутора у једној књизи *Српске енциклопедије* указује на становиште Уређивачког одбора да се ангажују аутори који најбоље познају област о којој треба да пишу и пруже оригиналне прилоге.

У складу са изнетим начелима у току је припрема Другог тома *Српске енциклопедије* која тече уз стечено искуство у раду са стотинама учесника и еланом који је од почетка прожимао овај велики подухват.*

ДАРКО ТАНАСКОВИЋ

У ПОДНОЖЈУ СРПСКОГ АКРОПОЉА ЗНАЊА

Мада се сматра, а до неке мере и јесте, непрепоручљиво износити уопштене ставове и судове о народима и о њиховим (наводно) карактеристичним особинама, такве се изјаве и оцене у јавности усмено и писано често и радо износе. Генерализације, не увек позитивне и добронамерне, нарочито се (о)лако саопштавају о другима, а нешто теже, поготово оне неповолне, о сопственој нацији. Чини се да Срби (опет генерализација!) у овом погледу, кад је о другима реч, нису изузетак, али да донекле јесу у погледу спремности, каткад и помало мазохистичког, изрицања негативних судова о сопственим националним особеностима, укључујући у пуној мери и (наводне) типичне „српске мане”. Колико само пута чујемо оно свершавајуће и свеотписујуће – српска посла! Уз пуну свест о томе да је свако уопштавање, у односу на идеално уважавање неухватљиве сложености стварности и живота, нужно и погрешно, нека ми буде опроштено што ћу на почетку овог кратког слова и сâм прибећи једном таквом, начелно зазорном уопштавању. Рекао бих, наиме, да није сувише далеко од истине раширено мишљење да су Срби просечно и свестрано даровита нација. С обзиром на сразмерну малобројност, успеси који

* Реч на промоцији *Српске енциклопедије*, том I, књига 2, у Матици српској 24. јануара и Српској академији наука и уметности 31. јануара 2012. године.

су се на међународном плану у разним делатностима постизали и постижу, од науке, преко културе и уметности, до спорта и разноде, објективно упућују на такав закључак. С друге стране, пак, као својеврсни логички контрапункт изнетог позитивног утиска, подједнако широко се уврежило упитно интонирано запажање да Србима, тако талентованим и за свашта способним, две дисциплине нешто не иду од руке – енциклопедистика и политика, ова друга особито у новија времена.

Да сад оставимо по страни свеprisутну политику, ту нашу, како се изразио угледни богослов Радован Биговић, „нову метафизику”, иако би, верујем, на нивоу продубљеније анализе сродности између српских неуспешности у поменутих двама областима било могуће успоставити унутрашњу, органску везу. Хроничну дефицитарност српске енциклопедистике или, тачније, енциклопедистике у Срба, није потребно посебно доказивати. Њу неопозиво документује одсуство завршених стожерних енциклопедијских издања без којих је свака национална култура нестабилна и недовршена. Ова цивилизацијска недостатност одавно је уочена, али, и поред повремених покушаја, до данас није на адекватан начин отклоњена. Свака на свој начин, садржајне и корисне, а делимично и данас употребљиве, *југословенске енциклопедије* Станојевићева (1925–1929) и прво издање Крлежине (1955–1971) јесу, наравно, и српске, али у ваннаучном идеолошком кључу који је следио иницијално напредну, али историјски, показало се, преурањену и, с обзиром на све околности, трајно неодрживу идеју југословенства и на њој утемељене државне заједнице. Усуд пречестих трауматичних дисконтинуитета у кретању српског народа кроз новију историју, која се уливала у сваку, па и у нашу актуалну савременост, није имао милости ни за енциклопедистичко сређивање националне самоспознаје. Ево шта, рецимо, можемо прочитати у редакцијском „Предговору” познатог општег енциклопедијског лексикона *Свезнање* из 1937. године:

„Код нас има доста културних напора, али мало дела која служе за оријентацију; више анализе која дробе и уситњава него синтезе која окупља и организује; отуда ми више осећамо недостатке него врлине и пре знамо шта треба срушити, него што треба подићи.” У реченом смислу, ваља се надати, а први том *Српске енциклопедије* таква надања чињенично охрабрује, да Уређивачки одбор није био одвише смео и самопуздан кад је одлучио да „Предговор” отвори чврстом, готово заветно обавезујућом тврдњом: „Књига коју читалац има у рукама обележава одлучну прекретницу у српској култури: Срби су на сигурном путу да стекну свеобухватну и поуздану, вишетомну националну

енциклопедију, те да међу корицама десетотомне публикације буду изложена важна и проверена сазнања о српском народу, сакупљена у оквиру многобројних дисциплина.”

А ево још једног индикативног навода из поменутог „Предговора”:

Културна и уметничка дела, и кад изгледају луксуз, имају вредност која се не може проценити као што се не може одмерити значај традиције и идеје. Онога тренутка кад су створена, она постају *жива историја*, јер оличавају једну епоху и једну идеју. Турци су владали Атином пет стотина година, али је она увек била грчка, јер је имала свој *Акропољ*; Турци су исто толико владали Србијом, али је *Косово* вечито остало српско, јер је постало *пјесма и идеја*. Кад би се саградио Мештровићев Косовски храм од најскупљег мермера, он би образложио једну идеју и нацију, *а Косово би остало српско и кад би нестало Срба*. Ако у физичком свету важи закон о непропадљивости материје и енергије, тај исти закон мора важити и у области духа, јер је свака мисао једна енергија, а свако осећање материјализовање једне воље” (Из „Предговора” у општем енциклопедијском лексикону *Свезнање*, Београд, „Народно дело”, 1937, XI–XII).

Први том *Српске енциклопедије* видим као камен темељац „српског Акропоља”, у чијем смо сада подножју, очију с надом, али и зебњом, управљеним према висини на којој би требало да се уздигне и засводи наш Партенон. Такво здање нам је судбински потребно, али и искуствено неизвесно. Овога пута бисмо коначно морали пронаћи снаге, мудрости, саборности и средстава да га довршимо, јер, не заборавимо, ниједно такво досад нисмо. А немамо ли га, онда у пуној мери и сами нисмо и нећемо бити. Како записа Доситеј Обрадовић у своме *Мезимицу* (1818), у глави дванаестој, где поучава „Шта ваља старији младим да казују”: „И ако се имамо с чим похвалити, то је само, једно и једино: словесна душа с разумом и добродјетелију, – ово су два небесна преимућства без који’ иста душа сиромашнија је, беднија и гора него бесловесна. Ово узми и положи себи, чадо моје, за основаније, и на овому зидај сва твоја *знања*, ако желиш да *зданије* твоје не буде на песку и да му никакво прираженије ветрова и наводњенија с разваљенијем не прети.”

Дакле, *зданије знања*. А шта је свака енциклопедија до *зданије знања*? „Национална енциклопедија општег типа”, како је Уређивачки одбор одредио *Српску енциклопедију*, здање је *знања о себи*, а „да не буде на песку”, истинског и поузданог знања о себи не може бити без истог таквог *знања о другима* и о свету. Тешко је спознати и разумети другога („Тајна чојку човјек је

највиша” – П. П. Његош, *Луча микроkozма*, 133), а неупоредиво теже себе. Сматра се да је премудри Сократ у основу своје филозофије положио древну делфску максиму „Упознај самога себе”. Да ли је баш случајно то што се управо њему приписује да је у смирај живота свој укупни сазнајни учинак сажео у речи: „Знам да ништа не знам”? Али, на такво „незнање” право је имао један Сократ. Обични смртници га немају, а још мање народи који су, кроз покољења, током њиховог овоземаљског трајања, дужни да што складније и поузданије повежу прошлост с будућношћу. Од прошлости морају поштено и одговорно изаткати веродостојну историју, а будућности пренети основану наду да ће и она, свим ветровима и поплавама упркос, једнога дана постати сећање које се самог себе неће стидети и које ће, као историја, имати шта и коме за будућност пренети. Објављене енциклопедије, како и стоји у „Предговору” *Свезнању*, „постају жива историја”, при чему пред појмом историја не смемо дозволити да избледи или буде потиснут атрибут „жива”.

Ако је судити по неколиким јамачно помно промишљеним и брижљиво сроченим реченицама из „Предговора” *Српској енциклопедији*, а понајвише по овом дводелном првом тому, изгледа да је пут ка оптималној синтези националног и општег, односно светског, понађен и већ поплочан искуством првих сигурних корака. Да је тако, уверљиво сведочи и пет објављених томова *Српског биографског речника*, изашлог из исте енциклопедијске радионице Матице српске. Дефинишући главни циљ своје енциклопедије, уредници *Српске енциклопедије* наводе, поред осталог: „сакупљање, систематизовање и енциклопедијско тумачење *свеукупног историјског развоја и савременог положаја* српског народа. Ова публикација на систематизован начин обрађује културно-историјску баштину српског народа и описује *његов дојринос европској и свејској култури и цивилизацији*. ... Иако највећи део свог садржаја посвећује обради свих области историје српског народа, енциклопедија се уз то бави *историјом и остварењима других народа* са којима су Срби били повезани”. Пошто се предговори обично пишу пошто је дело у које нас уведе већ завршено или је при крају, наведене разложне програмске назнаке додатно нас радују и испуњавају оптимизмом, јер их упознавање с већином енциклопедијских одредница садржаним у првом тому *Српске енциклопедије* штедро потврђује. А необично је важно да већ у првом тому једне овакве едиције буде успостављен тако складан и уравнотежен однос између, с једне стране, националног, непосредно окружујућег, и општег хоризонта у историјском развоју српског народа, као и домаћим и страним елементима у бићу

његове културе, а све у рационално одмереним координатама релативног значаја појединих догађаја, појава, институција и личности, особито оних из наше прошлости. Пошто историјски развој сваког народа тече у непрекидном садејству и преплитању, неретко укрштању и сукобљавању, с путањама других народа који показују природну склоност да о заједничкој прошлости уобличавају своје неподударне „истине”, веома је тешко, штавише немогуће, изнаћи онај минимални заједнички садржатељ објективне истине, посебно о оним „критичним” догађајима, раздобљима и протагонистима, а таквих је момената у српској повесници одиста било на претек. А и савремени положај српског народа, који се такође помиње у „Предговору”, могуће је смислено одредити само у релативном односу према другим народима.

Због тога је методолошки и епистемолошки, а самим тим и енциклопедијски, од суштинског значаја у „Предговору” истакнуто начело научне објективности које „у први план истиче чињенични опис, а не вредносни суд о појавама и догађајима”. Још је значајније то што се у сусрету с првим томом већ на основу летимичног и селективног читања стиче утисак да је тај темељни принцип до високе мере и поштован приликом састављања енциклопедијских текстова, док је строга процедура њиховог коначног редиговања „кроз виšekратна читања и врло темељне провере” евентуалну неуједначеност ауторских приступа свела на минимум. Пошто је реч о људским стварима, до краја се она, наравно, не може елиминисати, поготово у колективном остварењу у чијем писању је учествовало 114 стручних сарадника и 694 аутора! У времену кад енциклопедистика све теже одолева диктати-ма разних „политичких коректности” и подлеже притиску морално проблематичних, а пропагандно фабрикованих представа и недодирљивих „истина” о појединим догађајима, личностима, па и читавим народима, доследно придржавање начела научне објективности и чињеничне заснованости енциклопедијских текстова има далекосежан значај. Из првог тома *Српске енциклопедије* јасно се види да ту објективност никако не треба изједначавати с одсуством ставова који, како уредници наглашавају, одражавају „актуелно стање пре свега српске науке, али и укупне друштвене свести”. Уосталом, све друго било би енциклопедијски фалсификат, али и чин националне неосетљивости и неодговорности, неспојив с једним националним *зданијем знања*. Али, како Акропољ, да није универзалан, не би на прави начин био ни грчки, тако и овај наш „Акропољ знања” у изградњи, ако не буде светски релевантан и прихватљив, неће бити ни национално делотворан, па треба истрајати у томе да се у *Српској енциклопедији*, онако како

је започето, енциклопедијска грађа обрађује „по лексикографским начелима заснованим на поузданим изворима и чињеницама, на примени строге научне критике и на знањима која су проверена и у науци прихваћена”.

Строго говорећи, не постоји и не треба да постоји, некаква „српска енциклопедистика”, како је то уобичајено рећи, већ само енциклопедистика која се примењује и настаје у Србији. А она треба да је врхунска. *Српска енциклопедија* мора бити, а по првом тому би се рекло и да у ономе најбитнијем јесте, дело те врхунске енциклопедистике, чиме се сврстава у ред озбиљних светских свезнања, на најубељивији и најбољи начин је национална, а као таква и трајно најефикаснија у разобличавању разних квази-енциклопедијских, дугорочно отровних „истина” о српском народу. „За свако право и за сваку акцију Србије треба страни свет задобити и расположити истинитим и што је могуће прецизнијим доказима”, писао је још давне 1907. године Јован Цвијић („О националном раду”, *Цвијићева књижа*, Београд, 1927, 58). На том путу није лако истрајати, али другог није. Нема сумње да ће се о појединим текстовима, ставовима и оценама изнетим у првом тому *Српске енциклопедије* расправљати у стручној и широј јавности. И добро је да такве расправе буде, рецимо, о пропорцијама у којима је релативно/процентуално одређиван простор појединим областима или пак о подобности кључа и мерила који су биографије неких савременика увели на странице ове књиге за вечност. Но, без обзира на то шта ко може мислити о овом или оном тексту или ставу, уверен сам да ни најзлурадији критичар овој националној енциклопедији не може замерити неку општу идеолошку или националну тенденциозност, пристрасност или ускогрудност. Можда и није тако лоше то што Срби касне у изради своје националне енциклопедије. Намрло се искустава која могу само користити, али и грешака које треба избегавати.

Први пут имамо чак и Закон о *Српској енциклопедији*, а да ли ћемо најзад добити и пројектовану десетотомну енциклопедију, као и увек, пресудно не зависи од Закона, већ од оних који га буду примењивали и од велике породице научника и стручњака окупљених на градилишту српског „Акропоља знања”. Ови други су, томом који је пред нама, већ показали да се на њих с поуздањем може рачунати. Зато је задовољство искрено им честитати, а обавеза свесрдно их на сваки начин подржати.*

* Реч на промоцији *Српске енциклопедије*, том I, књига 2, у Матици српској 24. јануара и Српској академији наука и уметности 31. јануара 2012. године.

СРПСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА:
КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ЗНАЊА КАО СИСТЕМ
И ФЕНОМЕНОЛОШКИ ОПИС ЊЕНИХ
ОСПОРАВАЛАЦА

1

Српска енциклопедија, која се изводи на основу одговарајућег Закона из децембра 2005. године, снажно је кренула ка својој пуној реализацији. Концептуално чврсто дефинисана, пројекатски добро организована, уредно у државним структурама, тј. у Министарству просвете и науке финансијски подржавана, те ношена ентузијазмом и ефикасношћу њених извођача, ова енциклопедија је од 2010. године почела континуирано да излази. Захваљујући носиоцима пројекта, Матици српској и САНУ, као и извршном издавачу Заводу за уџбенике, изграђен је организациони облик српске енциклопедистике који је почео да даје завидне резултате. Већ у првим двома књигама првог тома, изашлим 2010. и 2011. године (прва књига обухвата 1.929, а друга 1.797 одредница), објективном оцењивачу могао би се, па и морао наметнути утисак о драгоцености садржајности и обухватности ове енциклопедије. Обрађена су само два слова, А и Б, али је већ сада сасвим јасно каква је њен основни концепт, каква је могућа корист од ове и овакве књиге, те ко би и из каквих разлога могао штошта приговорити овом пројекту.

Када ова српска „књига над књигама”, како смо је својевремено назвали, буде коначно завршена, она ће садржавати близу 40.000 одредница у којима је свестрано приказана историја српског народа од најстаријих времена па све до наших дана. Замишљена у 10 томова, српска национална енциклопедија би требало да има 18 књига и близу 13.000 страница. Предвиђени темпо израде *Српске енциклопедије* указује на то да, са постојећим људским, стваралачким ресурсима можемо очекивати израду једне књиге од око 700 страница за годину до годину и по дана. А поменути ресурси подразумевају: 24 члана Уређивачког одбора, 114 чланова стручних редакција, 694 аутора текстова и свега 6 професионално запослених. У постојећим околностима и са постигнутим организационим моделом то је више него добар резултат и завидна продуктивност рада, какву не постижу ни етаблирани,

дугогодишњи центри лексикографске и енциклопедистичке делатности, какви у свету редовно имају на стотине запослених. Стога је више него очигледно да *Српска енциклопедија* представља врло економичан пројекат: другачији организациони облици свакако би захтевали знатно више уложених средстава.

У српској енциклопедистичкој култури не постоји књига која би садржавала овакву количину и обухватност информација. Као што је добро познато, српска енциклопедистика се веома закаслело почела развијати. На темељу иницијативе професора Београдског универзитета Станоја Станојевића, одмах после формирања Краљевине СХС први организациони облици југословенског енциклопедизма почели су да се развијају у Загребу, док је српска средина у том погледу приметно почела да заостаје. После Другог светског рата тај заостатак је постао још уочљивији, јер је у Загребу формиран Југославенски лексикографски завод о чијем је развоју бринуо Мирослав Крлежа, по којем тај хрватски завод данас носи име. За то време се у српској средини развијао доста ограничен енциклопедистички програм, углавном у Матици српској, али и у издавачким предузећима Просвета, Нолит, као и у неким другим установама. Због свега тога, српска култура није успела да створи енциклопедију која би изложила целовито знање о српском народу, поуздано у целини и у детаљима, те обухватно по ширини захвата. Створени су југославистички енциклопедијски пројекти (загребачка *Енциклопедија Југославије* у првом издању 1955–1971. и другом, незавршеном издању 1980–1990), али национални нису створени. У таквим оквирима, кроз југословенске пројекте су хрватска и словеначка заједница своје националне циљеве знатно успешније спроводиле, док је српска заједница била изложена вишеструким дезинтеграционим процесима. Ти процеси су, наравно, креирани у владајућим политичким структурама СФР Југославије, али је енциклопедистика давала незанемарљиве доприносе утврђивању и специфичном верификовању таквих процеса. У политичком смислу, енциклопедистика није нимало наивна и невина дисциплина.

И после распада заједничке државе, тај жанр српске енциклопедистике, жанр националне енциклопедије општег типа, остао је потпуно неостварен. Захваљујући највишим научним установама Српској академији наука и уметности и Матици српској, те издавачу Заводу за уџбенике, сада смо у прилици да такав енциклопедијски жанр испишемо, па да најзад добијемо објективно и поуздано, добро селековано и свеобухватно, научно утемељено и ваљано написано сведочење о историјским збивањима важним за српски народ. Када тај пројекат буде приведен крају, пажљиви

читалац би могао у сажетој форми наћи све оно што је неопходно да зна о српском народу и његовој историји. Такво знање нама је одиста неопходно кад год покушамо сами себи да одговоримо на питање ко смо ми, као народ, и шта смо, где се налазимо и куда то идемо? Исто тако неопходно нам је такво знање када водимо разговоре са представницима других народа Европе и света: морамо стећи пуну историјску и културолошку самосвест како бисмо, следећи процедуре критичке свести, стекли неопходно самопоштовање и избегли замке аутошовинизма. Јер без пунога знања о самима себи нећемо никада моћи да будемо равноправни и пуноправни чланови европске и светске скупине народа. Отуда можемо несумњиво констатовати да српска научна заједница, као целина, нема тренутно обухватнији и одговорнији задатак од израде *Српске енциклопедије*.

2

Шта ова енциклопедија уопште садржи и какав систем знања она заокружује? Како се овде концептуализује знање о српском народу и колико је то знање обухватно?

Као један од старих европских народа, са утемељеном самосвешћу бар од великог жупана Немање/Светог Симеона и Светога Саве, српски народ ће у својој десетотомној енциклопедији моћи јасно и документовано да сагледа свеколику своју прошлост, да се разабере у сложеним процесима своје садашњости и да, до неке мере, назре путеве своје будућности. Те три временске димензије – прошлост, садашњост и будућност – није добро да буду неповезане, јер само у њиховом споју, уз све тензије које природно настају, можемо на поузданом знању утемељити и одбранили право на опстанак сопственог народа. Сазнања, која на крајње језгровит начин излаже *Српска енциклопедија*, могу бити одиста драгоцене у том погледу.

Главни јунак и основна тема ове сложене енциклопедијске целине јесте српски народ и његово постојање у времену и простору. Приказано је све оно што условљава и детерминише српског човека, али и оно што, као облик његовог укупног креативног потенцијала, одлучујуће обликује хоризонте његовог духовно-историјског смисла. Отуда читалац у првом тому *Српске енциклопедије* (слова А и Б) може наћи читав низ података о географским регијама у којима Срби живе, као што су Банат, Бачка, Барања, Банија, Босанска Крајина, Босна и Херцеговина, Бока Которска, Балканско полуострво и сл. Сви ови текстови написани су у облику схематских одредница, које садрже прилоге из најразличитијих

дисциплина: само у том јединству различитих прилога може да се сагледа свеколика сложеност и специфичност како ширег, геополитичког тако и ужег, регионалног простора. Посебна пажња посвећена је опису природе у којој српски народ живи, од геолошког и педолошког састава, облика рељефа, преко хидролошке и климатолошке ситуације, па до биљног и животињског света. Тако ће читалац моћи да пронађе не само информације о честим биолошким врстама (попут багрема, бора, бораније, букве, амброзије и сл.) него и о сасвим ретким, чак угроженим врстама које на српском животном простору налазимо (гљива названа букова брада, врста чапље названа букавац, белоглави суп и сл.).

Више пажње је, дакако, посвећено друштвеном животу. Детаљно су у првом тому описана насеља и становништво на просторима где Срби живе, а свако насеље веће од 500 становника има засебну одредницу. Веома детаљно су приказани градови, највише, дакако, Београд, али и Бања Лука, потом Ада, Апатин, Алексинац, Александровац, Будва, Бар, Бач, Бели Манастир, као и страни градови од значаја за Србе, попут Беча, Будима/Будимпеште, Баје, Арада и сл. Описане су и етничке групе попут Буњеваца, Ашкалија и др. Посебна пажња је посвећена Балканском полуострву, целини која је у *Српској енциклопедији* добила знатно ширу и комплекснију одредницу него што је она у *Енциклопедији Југославије*, а уз то се нашао читав низ детаља везаних за овај геополитички простор: Балканска ендемска нефропатија, Балканска профана архитектура, Балкански језички савез, Балканизам, Балкански ратови, Балкански савез, Балкански пакт, Балканска федерација, Балканологија, Балканолошки институт САНУ и сл. Чињеница је да данас разноврсност прилика на Балкану садржи знатно већу геополитичку важност него што је то било у време постојања СФР Југославије и блоковски подељеног света. Отуда обимност и разноврсност садржина у оквиру ове одреднице.

Веома много пажње посвећено је историјским догађајима. И иначе је област историје, помоћних историјских наука и војске она која у енциклопедији заузима највише простора. Детаљно су описани догађаји попут Аустро-турских ратова, Балканских ратова, Априлског рата, Анексија БиХ, АВНОЈ-а, Бечког конгреса, Берлинског конгреса, Букурешког мира 1812, 1883. и 1913, Букурешког уговора 1916. итд. Посебно су важне схематске одреднице које описују односе Срба и других народа и држава, попут Аустријско-српских односа, Британско-српских, Америчко-српских, Бугарско-српских, Албанско-српских, Арапско-српских односа и сл., а све ове одреднице садрже по три области описа: политичких, привредних и културних релација. Уз то су посебно

описане историје суседних народа, попут Бугара и Албанаца, али и одредница као што су Бугарски језик, Бугарска егзархија, Бугаристика, Албански језик, Албанологија, Албанолошки институт, Албанска споменица и сл.

Нарочита пажња посвећена је језику и науци о језику. Тако можемо доста прочитати о акценатској проблематици, што налазимо у одредницама: Акценат, Акценти у српским дијалектима, Акцентологија; или о гласовима/словима А и Б, о Акузативу, Акустичкој фонетици, док у схематским одредницама о појединим регијама налазимо и описе дијалекатских прилика у Банату, Бачкој, Барањи, Банији, Босанској Крајини, Босни и Херцеговини итд.

И област усмене и писане књижевности и је доброно заступљена читавим низом појмова (Анегдота, Антологија, Апокрифи, Аутобиографија, Афоризам, Бајка, Басма, Басна, Балада, Бугарштица), али и биографским одредницама о личностима (Иво Андрић, Матија Бећковић, Миодраг Булатовић, Мирослав Антић итд.). Српска књижевност је у средишту пажње, али су приказане и књижевности мањина: мађарска, румунска, словачка, русинска, албанска и др. Исто тако приказан је и живот Срба у другим, не само суседним земљама, него и у далеким земљама у расејању.

Ту су и манастири (Ариље, Андреаш, Бањска, Базјаш, Бездин и др.), архитектонски објекти (Авалски торањ, Бановинска палата у Новом Саду и сл.), архитекти (Александар Бугарски, Драгиша Брашован, Милутин Борисављевић, Богдан Богдановић и др.), сликари (Димитрије Аврамовић, Никола Алексић, Стеван Алексић, Стојан Аралица и др.), као и разни уметнички жанрови (Акварел, Акт, Аутопортрет, Апстрактна уметност, Бакрорез и др.) или периодизацијски појмови (Барок, Бидермајер, Академизам, Авангарда и др.). У *Српској енциклопедији* има мноштво одредница о археолошким ископинама (Атеница, Арача и др.), али и о археолозима (Богдан Брукнер, на пр.), као и о историји ове дисциплине код нас. Налазимо приказе појединих наука (Агрономија, Алгебра, Англистика, Антропологија, Арабистика, Археологија, Астрономија, Биологија, Ботаника и др.), установа (Академије, Архиви, Библиотеке, Апотеке, Болнице и др.), струковна удружења (Адвокатска комора, на пр.), привредне гране и активности (Агроиндустрија, Акционарство, Банкарство и др.). Ту су и многе значајне личности (краљ Александар Карађорђевић, краљ Александар Обреновић, Јосип Броз Тито, Иво Андрић, Александар Белић, Руђер Бошковић и др.), породице (Бранковићи) али и митско-религијске личности (Анђели, Арханђели, Бог, Богородица). Оваквим системом знања заокружен је читав низ чињеница који

су испуњавали свакодневицу, практичну делатност или имагина-
тивну стварност српскога човека у дугом временском периоду.

3

Ако је тако, можемо се и морамо запитати ко би, уопште, имао нешто против тога да се на овакав, продуктиван и економи-
чан начин организује израда *Српске енциклопедије*? Одговарајући
на ово питање, могли бисмо понудити и феноменолошки опис мо-
гућих оспоравалаца овог пројекта, па и опис аргументативне ос-
нове са које би се то оспоравање могло извести. Све то је неопход-
но да учинимо како бисмо разумели природу напада на овај проје-
кат и на покушаје његовог преотимања од легитимних носилаца –
Српске академије наука и уметности и Матице српске.

Српска енциклопедија некима смета што је српска, што је на-
ционално дефинисана и концептуално чврсто утемељена. Такви
оспоравачи би можда волели да се ради општа енциклопедија,
али за тако нешто нема јаких разлога. Штавише, таквих енцикло-
педија има широм света, оне су веома добре и једноставније их је
превести него изнова писати. Нигде, међутим, нема добре и до-
вољно обухватне *Српске енциклопедије*, па је она с разлогом по-
стављена као приоритетан циљ.

Има, такође, оних којима смета што *Српска енциклопедија*
обухвата целину српског етничког и културолошког простора.
Такви оспоравачи би више волели да, примера ради, енцикло-
педија буде у строго републичким оквирима и да концептуализује
знање превасходно о Србији, а не о целини српскога народа. Да су
овакве редукције врло реална опасност, могу да нам потврде мно-
ги претходни случајеви у којима је, систематски, сузбијана науч-
но утемељена српска културолошка самосвест. Вредело би стога
истражити и до појединости приказати који и какви су све поли-
тички притисци својевремено вршени на Српску књижевну за-
другу да одустане од драгоценог пројекта *Историја српског на-
рода*, који је као књига објављен 1981–1986, уз две додатне књи-
ге из 1993. У то време, током 80-их година, државни и партијски
органи захтевали су да се поглед на Србе што више сведе на
Србију, чиме би се изашло у сусрет не интересима српског народа
него оних народа који своје стратешке циљеве реализују управо
на штету Срба. Зато с поштовањем треба помињати имена оних
који су изнели овај пројекат, а са презиром оне који су тај проје-
кат угрожавали.

У том истом периоду, током 80-их година, хрватска енци-
клопедистика је систематски радила на дезинтегрисању не само

српског него чак и србијанског корпуса. Тако, примера ради, загребачка *Енциклопедија Југославије* је разноврсне стваралачке корпуре у Србији (одреднице Црквена архитектура, Филологија, Филозофија и сл.) јасно изделила по покрајинским границама: посебна је Војводина, посебно Косово (са управо таквим називом, а не: Косово и Метохија), а посебно ужа Србија (по Уставу из 1974. испоставља се као да СР Србија и не садржи две покрајине, него да је реч о трима равноправним федералним ентитетима). Федерализација Србије је тако на дискретан, али недвосмислен начин сугерисана као нешто сасвим прихватљиво и пожељно.

Уколико неко помисли да су овакве политичке идеје искључиво ствар прошлости, грдно се вара. Пре две године председник Војвођанске академије наука и уметности је, објављујући у медијима како та установа ради на пројекту *Војвођанске енциклопедије*, сугерисао да би било добро да *Српска енциклопедија* уопште не укључи оне одреднице које ће ући у азбучник *Војвођанске енциклопедије*. У корену овакве енциклопедистичке идеје налази се једна политичка идеја, идеја о федерализацији Србије, што се може схватити као превасходно прелазни период ка даљем процесу раскрајања нашег државног простора. Политичке снаге које срачунато и здушно раде на раскрајању државног простора Србије, имају реалног интереса да пошто-пото *Српску енциклопедију* одузму Српској академији наука и уметности и Матици српској. Заступници таквог интереса ће настојати да се *Српска енциклопедија* преда у руке некоме на чију послушност у погледу политичке, боље речено политикантске злоупотребе научног сазнања може у потпуности рачунати. Таквим снагама свакако смета што је *Српска енциклопедија* жанровски чиста и систематична, односно што је национална енциклопедија општег типа и што не прави никакве компромисе са некаквим другачијим концептима.

Некима смета што је *Српска енциклопедија* научна, објективна и поуздана. Не треба сметнути са ума да живимо у времену када је објективност и поузданост научног сазнања, на многе начине, доведено у питање. Разни облици постструктуралистичких и постмодернистичких процедура рачунају, пре свега, са стратегијом језичких игара и са облицима деконструисања претходних модела тумачења. Испитујући функционисање језичког знака и обрћући односе ознаке и означеног, те процедуре најчешће сасвим запостављају однос сазнајног процеса са предметом сазнања, а наместо тога баве се искључиво сазнајним моделима које настоје да пошто-пото иновирају. У таквим околностима предмет сазнања нимало не обавезује онога ко обавља истраживања, па се објективност и поузданост сазнања као начела у потпуности

елиминишу из сазнајног процеса. Оваква лакоћа са којом се систематски спроведена мњења испостављају као замена за поузданост и објективност научног сазнања, практично је спроведена у крајње необавезујућем, слободном концепту „Википедије”.

Некима, сасвим сигурно, смета што *Српску енциклопедију* изводи српска научна заједница. Такви оспораваоци још увек верују да научно знање о Србима треба да се формира негде изван српских интелектуалних центара. Но, то време империјалног знања одавно је прошло. Ако се у 19. веку морало ићи у Беч да би се стекло научно знање у области србистике и славистике, већ од краја 19. и почетка 20. века средиште србистике постаје, несумњиво, Београд. Данас је јасно да се најбољи стручњаци и најјаче научне установе у србистичким студијама налазе управо у Србији. У иностранству има и те како занимљивих истраживача, али су они, по правилу, сарадници наших установа. Превасходно из разлога највиших научних компетенција, *Српска енциклопедија* јесте императивни задатак управо српске научне заједнице.

Неким оспораваоцима смета што српска држава у овом пројекту препознаје општи, јавни интерес који треба подржати. Ови приговарачи би били веома задовољни да држава престане да финансира израду *Српске енциклопедије*, али притом са великим задовољством истичу своју жељу да преузму *Српску енциклопедију*, укључујући и само финансирање тога пројекта. Притом, такве установе и појединци, окупљени око јавног предузећа „Службени гласник”, не обезбеђују никакве гаранције да су у стању да ваљано обаве сложене ециклопедистичке послове.

Такве гаранције могу да обезбеде пре свега Српска академија наука и уметности и Матица српска. Зато ће почетни ударац, срачунат на дезавуисање научности и објективности *Српске енциклопедије*, редовно водити преко покушаја да се енциклопедија одузме овим двама установама. Уз то, покуша ли неко од САНУ и Матице српске да преузме *Српску енциклопедију*, вероватно је да са тим преузимањем има намеру да обави још неке мрачне и прљаве послове. Наравно, о тим скривеним циљевима ништа, за сада, њени протагонисти неће говорити јавно, а сваку сумњу проглашаваће најобичнијим конструкцијама. Не будемо ли довољно будни и не спречимо ли овакве насилнике сада, биће узалудно и прекасно када сутра сва штета њихових акција постаће видљива.

Отуда данас треба јасно и гласно рећи: услов свих услова да *Српска енциклопедија* буде ваљано изведена јесте да САНУ и Матица српска и даље брину о овом пројекту. Сада, кад је очигледно да је енциклопедија добро кренула и да ће успешно наставити

свој рад, сасвим је извесно да ће се појачати притисци оних снага који траже последњу шансу да направе неку штету енциклопедији, а да притом реализују неки од својих ситних, мрачних политикантских интереса. Број ових опадача *Српске енциклопедије* није велики, али је врло неугодно распоређен на места са којих може да начини непоправљиву штету.

На крају овог излагања поменимо и могући меркантилни приступ овој проблематици. Има, наиме, оних који сматрају да у свим овим енциклопедијским пословима и у формирању Лексикографског завода као јавног предузећа треба, пре свега, обезбедити пуки бизнис исказив новчаним износима. Њих ће, и те како, занимати да се такво јавно предузеће, Лексикографски завод, може у једном тренутку приватизовати или изложити на међународној пијаци.

Нико, дакако, не може политичке структуре спречити да легално спроведу припреме за оснивање и, касније, продају оваквог једног енциклопедијског завода. Ипак, мора се, притом, заступницима овакве комбинаторике јавно скренути пажња на то да *Српска енциклопедија* не сме, никако не сме бити предмет оваквих трговина. Осетљивост свеукупног концепта знања о српском народу је толика да би се купаца, вероватно, лако нашло, али би последице по нашу национану самосвест, па и по опстанак нашег народа биле катастрофалне. Попут онога што се дешавало са другим издањем *Енциклопедије Југославије*, брзо би се испоставило да би енциклопедијски пројекти поново могли постати простор за испољавање знања које ради против интереса српског народа. Ако је у време социјалистичке Југославије још постојало некакво оправдање у притиску државе која је директно радила на деструисању српских националних интереса, сада, у време постојања самосталне Републике Србије нема више оправдања за рад у корист сопствене штете.

Српска енциклопедија, дакле, представља својеврстан тест наших мана и наших врлина. Имамо опет лепу прилику да начинимо потез катастрофичких размера: уколико *Српску енциклопедију* одузмемо од установа које су је довеле до постојећег облика, направимо такву једну глупост. На овакву могућност одузимања енциклопедије из надлежности САНУ и Матице Уређивачки одбор *Српске енциклопедије* је јасно рекао „не”; Српска академија наука и уметности и Матица српска су, такође, рекле „не”; „не” је рекла и српска држава, већ и тиме што, после извесне кризе током 2009. године, више не доводи у питање ваљаност и ефикасност пројекта него га здушно подржава. Против тог „не” испоставља се само једна лична амбиција која настоји сопствену

празнину да попуни наводном, наглашавам: наводном партијском подршком у чије име понекад наступа. Та лична амбиција непрестано прети да ће кроз скупштинску процедуру спровести један нови закон којим се од двеју најзначајнијих научних установа одузима оно што је њихово. Искрено сумњајући да једна озбиљна политичка странка овакве непромишљеност са лошим намерама може прихватити као свој став, треба отворено рећи да се данас мора одбранили *Српска енциклопедија* уколико желимо да она уопште успе. У постојећем Закону о Српској енциклопедији понека ситница и може бити измењена, али кључна одговорност САНУ и Матице српске мора бити очувана. Зато одбрана енциклопедије представља велику обавезу за две наше најважније научне установе, па и за целу српску научну заједницу.

Српска енциклопедија није тек обичан посао међу енциклопедијским пословима: она представља подухват од великог практичног, али и симболичког значења и значаја. Тај подухват сведочи о многим нашим слабостима и о мутним склоностима да починимо оно што нам може нанети превасходно штету. Али енциклопедија сведочи и о једној јединој, али великој нашој врлини: о способности да хармонизујемо различите индивидуалне енергије, па да од таквога мноштва успемо да начинимо једну целину, један тим, способан да побеђује у овом енциклопедистичком такмичењу са самим собом и са другима. Тај процес хармонизације укључује и све оне читаоце и критичаре који, својим пажљивим читањем, па и својим примедбама, доприносе да јасније уочимо слабости нашег подухвата и да их током даље изведбе некако исправимо. Занимљиво је констатовати да су такви, конструктивни критичари, за сада, углавном у редовима самих учесника овог пројекта, а нарочито их има у саставу Уређивачког одбора *Српске енциклопедије*. Зато су седнице овог тела увек радног а не парадног карактера, а на њима доминира недвосмислени и непоткупљиви критички тон, често и веома жесток.

Енциклопедистички послови су мрављега типа: на њима се ради дуго и стрпљиво, без неких атрактивних потеза и без наглашавања индивидуалних посебности. Једино такве установе од истинског научног дигнитета, попут САНУ и Матице српске, способне су да мноштво, често нескладних индивидуалности некако хармонизују. И зато, свима онима који настоје да ван снаге ставе Закон о Српској енциклопедији и да тиме овај пројекат буквално отму од САНУ и Матице српске, свима њима треба рећи да та паклена игра неће и не сме проћи!

Енциклопедија је велика књига знања, али и ништа мање књига љубави. Те две ствари, знање и љубав, у енциклопедији

су вешто усаглашене: знање је очигледно и видљиво, а љубав се осећа тек негде у скривеним дубинама у којима се бележе дискретни подаци о начину настајања ове енциклопедистичке публикације. Бриљантни француски историчар Фернан Бродел, чија се научност никако не може довести у питање, на крају своје каријере и свога живота прегнуо је да напише књигу *Иденитијетей Француске*. Ту књигу је он започео једном недвосмисленом изјавом љубави, рекавши да воли Француску онаквом љубављу какву је осећао Жил Мишле. Таква љубав њему, Броделу, као и Мишлеу, ништа није сметала у научном раду. Штавише, та љубав је од велике користи јер је обезбедила драгоцену енергетско извориште свеколиког рада. *Српска енциклопедија* такође почива на љубави, оној коју испољавају сви њени учесници. Ова књига је зато велики тријумф свих тих учесника, па и целе српске научне заједнице, организоване унутар драгоцених установа српске науке, САНУ и Матице српске.*

* Реч на промоцијама *Српске енциклопедије*, том I, књига 2, у Матици српској 24. јануара и Српској академији наука и уметности 31. јануара 2012. године.

ЉУБОМИРКА КРКЉУШ

УЈЕДИЊЕЊЕ 1918

Сваке године се ових јесењих дана присећамо неколико датума који су међу најзначајнијим у историји српског народа, нарочито на територији данашње АП Војводине. Нажалост, последњих година смо све ређе у могућности да их и достојно обележимо и да укажемо на њихову важност. Зато ме веома радује што смо данас у прилици да представимо друго, допуњено издање књиге Милана Ђуканова *Први српски народни одбор 1918* (Зрењанин 2011). Њено представљање најбољи је начин да се сетимо новембарских дана 1918. године и догађаја који су се тада одиграли, да их обележимо и да тиме њиховим учесницима одамо дужно поштовање.

Када узме у руке ову малу књигу, читалац не може ни да претпостави шта ће наћи на непуних 150 њених страна. Аутор је читаоца повео кроз прошлост Баната, изложивши концизно и прегледно политичке прилике друге половине XIX века. У то време је Велики Бечкерек био и позорница једног значајног догађаја, настанка прве српске политичке странке и уобличавања њеног политичког програма под вођством Светозара Милетића. Овим уводом је аутор начинио и неопходну основу за разумевање догађаја који ће уследити. Описао је стање на бојиштима последње ратне године, као и прилике у Војводини у ово време. Највише пажње посветио је организовању и делатности првог српског народног одбора, основаног у Бечкереку. Сагледао их је у склопу ширих догађаја, пораза и распада Аустроугарске, и војничког и политичког, као и процесâ који ће довести до Велике народне скупштине, дао преглед рада Народне управе за Банат, Бачку и Барању и закључио кратким освртом на Мировну конференцију. Све ово је аутор приказао користећи богату изворну грађу, помно и зналачки, тако да читалац ни у једном тренутку није осећао да

га ти бројни подаци преоптерећују. Напротив, сви су се они слили у једну живу и упечатљиву слику тих дана историјског преокрета. Разноврсни документи које је аутор унео у своју књигу, фотографије, факсимили докумената и биографије различитих личности које су у тим збивањима учествовале, доприносе не само чврстој утемељености ауторових закључака, него и томе да овај ваљани историографски рад има и својства веома занимљивог штива.

Вредност овој књизи додају и текстови предговора и поговора првом, као и овом поновљеном и допуњеном издању, и нарочито, *Реч о 91. годишњици оснивања Српског народног одбора у Великом Бечкереку 31. 10. 1918.* Недељка Куљића.

С обзиром на чињеницу да између двају издања књиге стоји доста дуг временски размак, текстови ових предговора и поговора јасно уочавају појаву, чије сам постојање наговестила на самом почетку свог излагања: да у нашој јавности неки догађаји, као што су управо они којима се бави ова књига, бивају с једне стране све више занемаривани, а с друге стране, вероватно из истих разлога, интерпретирани на начин који не задовољава основне захтеве објективног, научно заснованог посматрања и тумачења.

И о неким догађајима из дубље прошлости бивало је у нашој науци и публицистици различитих и супротстављених мишљења. Разлози несугласица нису увек били научни, па је ову појаву један наш угледни историчар означио као интерпретацију и пројекцију садашњости у прошлост, као манипулисање прошлошћу у корист садашњости.

Тумачење историјских догађаја у функцији одређеног политичког става и програма својствено је нашој друштвеној сцени и у новије доба. Томе смо често сведоци у последње време, нарочито када се ради о догађајима из историје Срба у Хабзбуршкој монархији. У расправама о аутономији Војводине, заговорници њене што веће самосталности увек истичу да је она аутономију одувек имала, да је Војводина постојала и за време Хабзбуршке монархије, па се захтеви за већу (или потпуну) аутономију поред разлога савремених политичких циљева и интереса обавезно поткрепљују и тим аргументом – историјског трајања, традиције и неке врсте стечених права.

И начин уједињења Војводине са Србијом, о чему нам овако документовано и на тврдоглавим чињеницама утемељено говори књига Милана Ђуканова спада у ред тих питања. О томе

се најчешће говори са изразитом сигурношћу и самоувереношћу, али нажалост управо без ослонца на чињенице.

Због тога сматрам да би било оправдано да се подсетимо на неке од тих тема, најчешће коришћених као аргументи за одређене тврдње и ставове, у радовима појединаца који се убрајају у научне кругове, у публицистици и у јавном животу, а нарочито на политичкој сцени.

На почетку се мора напоменути и подвући да у време о којем је реч Војводина не постоји у државноправном смислу, чак ни као пука административна јединица, а поготову не као област са неким посебним статусом, самоуправом и територијом. Појам Војводине постојао је, наравно, али као политичка визија, политички програм и политички циљ, којем је српски народ тежио дуго време, захтевајући равноправност и територијалну аутономију у склопу туђе државе. Није ју остварио, као што се често данас чује, за време трајања хабзбуршке владавине. Српска Војводина била је проглашена у току Српског народног покрета 1848. на Мајској скупштини, али није никада призната. Када је револуција угушена, у јесен 1849. формирано је Војводство Србија и Тамишки Банат, административна јединица која није била ни српска, ни аутономна, и чије се трајање поклапало са временом потпуне централизације Хабзбуршке монархије, тзв. Баховог апсолутизма. Учесници Велике народне скупштине 1918. су ово наравно, веома добро знали, тако да се у њеним одлукама и не помиње Војводина, него „Банат, Бачка и Барања у границама које повуче Антантина балканска војска”.

Кроз нашу историографију провлачила се дуго и постојано једна теза, која се данас актуелизује у делимично промењеном облику: теза о постојању двеју потпуно равноправних и подједнаких могућности које су 1918. године стајале пред народом ових крајева: једна, да се присаједине Краљевини Србији, а друга да приђу тзв. Држави Словенаца, Хрвата и Срба и да потом, једним или другим путем, уђу у заједничку државу.

У новије време се ово све чешће формулише као алтернатива: Србија или Југославија. Ова формулација подразумева да се ради о различитим, супротстављеним решењима, а занемарује се чињеница да је крајњи циљ био истоветан, тј. улазак у заједничку државу. Тада не постоји никаква Југославија, којој би се Банат, Бачка и Барања могла прикључити. Заједничка југословенска држава је тек требало да се оснује, а о томе је Велика народна

скупштина заузела потпуно јасан и недвосмислен став. Подсетићу на то, наводећи одлуку:

„... 2. Прикључујемо се Краљевини Србији која својим досадашњим радом и развитком ујемчава слободу, равноправност и напредак у сваком правцу не само нама, него и свим словенским па и несловенским народима који с нама живе.

3. Овај наш захтев хоће да помогне уједно и тежњу свију Југословена, јер је и нама искрена жеља да српска влада, удружена са Народним већем у Загребу учини све да дође до остварења јединствене државе Срба, Хрвата и Словенаца под вођством краља Петра и његове династије.”

Шта је 1918. могло представљати ту алтернативу непосредном присаједињењу Србији? То није било прикључење Југославији, која није постојала, него тзв. Држави Словенаца, Хрвата и Срба. Почетком октобра 1918. основано је у Загребу Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба, које се прогласило за политичко представништво свих земаља бивше Аустроугарске, убрајајући ту и Банат, Бачку и Барању. Хрватски сабор је 29. октобра донео одлуку о отцепљењу од Угарске и о приступању у Државу Словенаца, Хрвата и Срба, у коју је требало да уђу све југословенске аустроугарске земље. Сабор је Народном вијећу признао својство владе.

Хрватски сабор био је формално надлежан за раскидање државноправних веза Хрватске са Угарском, али за успостављање власти једног органа на територијама других земаља није био овлашћен, чак ни у погледу свих хрватских земаља (нпр. Далмације, која је припадала аустријском делу Двојне монархије), а камоли у погледу Баната, Бачке и Барање, који су припадали Угарској.

Пошто није постојао правни основ, о чему су хрватски политички фактори увек помно водили рачуна, позивајући се на хрватско државно право, могло би се као темељ ових одлука узети право народа на самоопредељење, односно политички изражена воља народа тих земаља да се придруже акцији Народног вијећа и признају га за своје политичко представништво, а потом и за своју владу. Међутим, таква изражена воља није постојала на свим територијама на које је Народно вијеће претендовало да има власт. Народ у Бачкој, Банату и Барањи није никада изразио своју сагласност да буде представљен у Народном вијећу, односно да уђе у „суверену државу Словенаца, Хрвата и Срба”. У раду Народног вијећа учествовао је само један Војвођанин, Васа Стајић. Стајић није у Вијеће ушао као делегат Војводине, него

као национални борац, који се затекао у Загребу, где је живео и радио.

Иако за то није имало никаквог основа, Народно вијеће је од свог настанка па све до краја непрестано истицало да Банат, Бачку и Барању сматра за територију свог утицаја, односно територију на којој је требало да се простире и његова власт. На Женевској конференцији 9. новембра Корошец је изјавио да Народно вијеће има везу са Банатом и Бачком, да су тамо сви за уједињење и да су сви ступили у Народно вијеће. Међутим, сем појединачних и сасвим усамљених, није било политичких веза које би иначе биле и природне, с обзиром на постојање заједничког циља, ослобођења од аустроугарске власти и борбе за стварање заједничке државе. Управо је политика Народног вијећа, које је настојало да свој утицај прошири и на Банат, Бачку и Барању допринела изостајању таквих веза, јер су ставови и потези Народног вијећа пре указивали на великохрватске тенденције.

Како ни у самом Народног вијећу све до последњих дана није постојала пуна сагласност о уједињењу, у току месеца новембра су многе општине на територији која се сматрала за територију Државе Словенаца, Хрвата и Срба упућивале позиве српској влади да се уједињење што пре спроведе. Далматинска земаљска влада је 16. новембра доставила предлог Народног вијећу да што пре учини одлучан корак ка уједињењу, запретивши да ће сама прогласити уједињење са Србијом ако Народно вијеће ту одлуку не донесе у року од пет дана. Ни у Срему, који је припадао Троједној краљевини није политика Народног вијеће имала пуну подршку. Представници сремских општина су у Руми 24. новембра донели одлуку о присаједињењу непосредно Србији. И у другим крајевима је било самосталних одлука појединих, мањих или већих области, које нису прихватале политику Народног вијећа.

Приликом разматрања ових догађаја треба узети у обзир и питање карактера Државе Словенаца, Хрвата и Срба. Од трију битних елемената државе: народа, територије и организације власти, Држави Словенаца, Хрвата и Срба недостајала су два услова: територија и власт. Нити је била утврђена територија, нити је Народно вијеће имало власт на територијама на које је претендовало. Хрватски историчар Богдан Кризман, један од најбољих познавалаца овог периода писао је о томе: „Новостворена држава Словенаца, Хрвата и Срба није располагала јачим и сигурнијим војним снагама које би могле одржавати ред у земљи, а камоли пружити озбиљнији отпор надирању италијанске војске.” Вијеће је било приморано да се обрати за помоћ савезничкој команди, а у Србију је 7. новембра стигло једно његово изасланство, са

здатком да замоли српску владу да пошаље трупе у разне крајеве југословенских земаља бивше Аустро-Угарске.

У политичким круговима у Банату, Бачкој и Барањи се у време припрема за Велику народну скупштину испољило извесно неслагање о начину уласка ових територија у заједничку државу. Радикали, тада најбројнија српска политичка странка у Јужној Угарској, окупљени око Јаше Томића, сматрали су да је природно да се Банат, Бачка и Барања присаједине прво Србији, те да се тако уједине делови српског народа и потом да уђу у заједничку државу. Јаша Томић се није слагао ни са тада владајућом доктрином о националном јединству, упозоравајући да заједничка држава не треба да се гради на тако погрешној претпоставци. Међутим, Томић није никада оспоравао потребу и историјску нужност формирања заједничке државе сродних југословенских народа. Његов наводни великосрпски став није дошао до израза ни у једном од докумената који су поднети Великој народној скупштини, а у чијој је припреми он активно учествовао.

Припадници демократских група заузели су став да Банат, Бачка и Барања, као области које су спадале у аустроугарске земље, треба да уђу у заједничку државу преко тзв. Државе Словенаца, Хрвата и Срба.

У доцнијим разматрањима ових догађаја и све до данас, формирало се и мишљење да су ова два гледишта о начину уједињења била равноправна и да је присаједињење Србији био израз великосрпских погледа Јаше Томића, које су радикали такоређи наметнули Великој народној скупштини, као и резултат непосредног утицаја српске владе и српских политичких кругова. Међутим, заступници пута у заједничку државу који би водио преко Загреба били су сасвим малобројни, без подршке у народу, а њихови аргументи почивали су на припадности ових територија држави која је већ била нестала. За пут у заједничку државу преко Народног вијећа биле су у Војводини само малобројне демократске групе које нису биле организоване у политичку странку. По списковима из 1913–1914. године „представника демократа” било је свега 55. Све своје одлуке Велика народна скупштина је 25. новембра донела једногласно.

Одлука о присаједињењу Србији била је природни завршетак и резултат дуге политичке борбе Срба у Угарској за своја национална права. Та се борба у време трајања аустроугарске државе и њене моћи изражавала у захтевима за аутономију, да би

крајем Првог светског рата било омогућено остварење још вишег циља: политичког и државног уједињења са матицом. Поред тога, националног разлога, демократски парламентарни поредак који је постојао у Србији имао је привлачну снагу, не само за српско становништво. За присаједињење Србији гласали су и сви они бројни учесници Велике народне скупштине који нису били Срби.

Србија је, и са унутрашњег и са међународног становишта представљала далеко значајнији чинилац уједињења од Народног вијећа. Била је међународно призната држава, имала своју војску, а у балканским и у Првом светском рату огромним жртвама стекла велики међународни углед и славу.

С друге стране, Држава Словенаца, Хрвата и Срба са Народним вијећем у Загребу била је састављена од делова територије бивше Хабзбуршке монархије, чија је судбина била неизвесна, која је ратовала против Србије и победничких сила Антанте, те никако није могла бити равноправан субјект уједињења. Став Народног вијећа, као политичког вођства, према уједињењу није до последњих дана био јединствен. На његову коначну одлуку имали су утицаја и разлози очувања елементарне безбедности, што је јасно видљиво из низа потеза Народног вијећа. Аспирације на територије Баната, Бачке и Барање, које је Народно вијеће непрекидно и јасно показивало, мада за њих није било основа било какве врсте, нису могле представљати подстицај за заједничку политичку акцију.

Мада је присаједињење Бачке, Баната и Барање Краљевини Србији несумњиво погодовало њеном политичком и националном програму, нема података о непосредном утицају српских политичара на развој догађаја у Војводини и у формулисању одлука које је усвојила Велика народна скупштина. У српском народу у Аустријском царству национална свест је у ствари била сазрела много раније него у Србији, те је ова одлука била укорјењена у самом политичком бићу народа и није морала бити подстицана и охрабривана са стране, па макар то било и од саме матичне српске државе. Када се говори о овим данима увек ваља поновити, па ћу то учинити и овог пута: од свих југословенских покрајина које су крајем 1918. године донеле донеле одлуку о својој судбини, српски народ у Банату, Бачкој и Барањи је то учинио несумњиво на најдемократскији начин.

Изашавши из једног тешког рата, ослободивши се власти државе која није имала слуха за захтеве за равноправност својих бројних народа, Велика народна скупштина Срба, Буњеваца и осталих Словена је међу своје одлуке уврстила и ону о равноправности свих народа који на тим територијама живе.

Када данас чујемо да је постојала алтернатива: Србија или Југославија, тешко је разумети шта се под Југославијом подразуме-

мева. Ако се под тим појмом подразумевала држава која ће убрзо бити створена, онда је у питању недовољно пажљиво читање кључних докумената тога времена. Ако се под Југославијом подразумева Држава Словенаца, Хрвата и Срба, у питању је то исто. Тешко је поверовати да се под Југославијом и југословенством подразумева национални унитаризам тога времена.

Тадашње поимање југословенства није било онакво, како га данас схватамо, односно како је оно било схваћено после Другог светског рата. Под југословенством се тада подразумевало национално јединство – постојање једног, троплеменог, троименог народа, а не политичко јединство различитих југословенских народа. Какве су биле дугорочне последице тако схваћеног југословенства убедљиво сведочи судбина државе формиране на темељу те доктрине. Обично изостаје разматрање једног суштинског питања: какав је заправо био карактер југословенства хрватских политичких кругова и какви су били њихови мотиви за уједињење?

Не могу да се отмам утиску да је све ово један од типичних парадокса тако својствених нашој стварности. У време када велики број политичких чинилаца различитих идеологија и ставова, појединаца и организација, али и шира јавност сматра да југословенски концепт није био и оптимално решење, не само за српски народ, него и за све друге југословенске народе, што се и показало у њиховој оствареној жељи да се из заједничке државе издвоје, постоје мишљења да је опредељење Велике народне скупштине за присаједињење Бачке, Баната и Барање Србији било погрешно. Истовремено, тешко се данас у овим истим круговима може чути приговор бившим југословенским републикама због тога што су се одлучиле за самосталне, врло националне државе и то данас, а не 1918, када је формирањем бројних националних држава у Европи тако темељно измењена њена мапа.

Ипак, уверена сам да већина становника Војводине и данас сматра да су одлуке донесене 1918. године представљале остварење једне постојане тежње српског народа, завршни чин упорне, истрајне и тешке борбе да се обезбеди опстанак народа и постигне његово политичко и државно јединство и да су те одлуке и тада и данас за српски народ представљале најбоље решење.

На крају бих желела да се захвалим господину Милану Ђуканову који је ову књигу написао, и онима који су омогућили њено издавање, и тако нам пружили прилику да обележимо један од најважнијих догађаја у историји овог српског народа.*

* Реч на промоцији књиге Милана Ђуканова *Први српски народни одбор 1918.* у Матици српској, 22. новембра 2011. године.

ПРЕДРАГ ЛАЗАРЕВИЋ

ПРИЛОГ ТУМАЧЕЊУ КОСТИЋЕВЕ ПЕСМЕ „МЕЋУ ЈАВОМ И МЕД СНОМ”

Интерпретатори Костићеве песме *Међу јавом и мед сном*, бар они које сам ја слушао, а није их било мало, синтагму *мед сном* изговарали су као *међ сном*. С обзиром на то да је за неке критичаре та песма нуклеус Костићеве поетике, код мене је то изазивало сумњу у адекватност читања синтагме, јер нисам могао објаснити ни себи ни студентима како је *Д*, у речи мед, прешло у *Ђ*, поготово што у песми *Прометјеј* Костић скраћеницу међу пише *међ*’:

*На Олимџу је љироване, частѝ,
међ’ боџовима њему у љројасѝ;*

Зоран Мишић је у праву кад каже да је Лази Костићу, „коме је дијалектички начин мишљења био урођен, морало бити тесно и претесно у језику којим је располагао. Измислио је зато свој језик.” Али, колико ми је познато, ни у једном случају није одступио од принципа: пиши као што говориш, а читај као што је написано. Тумачи његове песме *Међу јавом и мед сном*, одступили су и од тога принципа, па су, по некој само њима знаној логици, прочитали реч *мед* као *међ*. Они при томе нису били свесни да су, на тај начин, променили чак и смисао песме, јер срце (као метонимија осећајности, које Костић у песми назива *љлеѝисанком*, плете паучинасте нити између *јаве* и *мед сна*, док у варијанти интерпретатора, која гласи: *међу јавом* и *међ’ сном*, оно (срце) плетиво плете унутар *јаве* и унутар *сна*. А то је неоспорно у колизији са Костићевим вајкањем да му *срце кивно* не дозвољава да се *разабере* у плетиву између *јаве* и *сна*, односно поетској трансформацији (чак негацији) стварности, која настаје у интервалу између *јаве* и *сна*.

Дакле, за озбиљног интерпретатора песме *Међу јавом и мед сном* намеће се питање: шта значи синтаagma *мед сном*.

Ако пођемо од чињенице да у Костићевом песничком опусу доминира романтичарска реторика, онда синтагму *мед сном* треба читати у значењу *меденим* (односно *слаћким*) *сном*. У прилог оваквом тумачењу спорне синтагме иду и два стиха Костићеве кључне песме *Santa Maria della Salute*:

*све ми ђо нуди за чим ѓод чезну’;
јаде ња сладе, чемер ња мед...*

Мед је, према томе, и у тој Костићевој најпопуларнијој песми одредница са позитивним предзнаком, јер се у њој бију две силе „мозак и срце, памет и сласт”, а то је суштина његове поетике над којом медитира у песми *Међу јавом и мед сном*.

Дуго сам размишљао о спорној синтагми: *мед сном*, понекад сâм, а понекад пред студентима, а тек недавно проблем сам, сасвим случајно, изнео пријатељу, Лазару Чурчићу, добро познатом у Матици српској, који ме је убедио да своја запажања о спорној синтагми изнесем у форми кратког есеја и објавим у Матичином *Летопису*.

Бићу срећан ако ова моја размишљања потакну оне који се систематски баве поезијом Лазе Костића да их потврде или оспоре, али не у име волшебног претварања речи *мед* у *међ*.

МИОДРАГ ЈОВАНОВИЋ

ЕМПИРИЈА, ИМПЕРИЈА И ЕТИКА ФУСНОТА

Спремност аутора и Уредништва *Леттописца Матице српске* да додирну царство „цитирања и ’цитатологије” буди осећање обавезе да се узврати захвалношћу и без прања руку добрим намерама (в.: Предраг Лазаревић, *ЛМС*, 3, 2011). Макар подсећањем да у фамилији цитирања, навођења, станују и фусноте. Ређи корисници француског језика називају их анотацијама (annotation, белешка), док преовладава немачки термин фуснота (Fussnote), подножна забелешка, подствочно примечание (руски), подножница, подбелешка, забелешка, примедба, opus citatum, op. cit. Да означи и садржи непосредно извучено навођење делова неког изворног текста. Много чешће је библиографски механизам упућивања и коментарисања постојеће или препоручљиве литературе, тако да се удаљавањем „у дно стране” избегне ремећење стилизације и непосредне повезаности основног излагања (в.: К. Грубачић, *Енциклопедијски лексикон библиотекарства*, Сарајево 1964). У методима научне литературе пракса фуснота је дуго позната, незаобилазна, неоспорна, корисна, сведочанство *емпирије*, сазнања и обавештености. Али, изложена и претеривању, погрешкама, злоупотреби, као што се дословном цитирању не удељује увек улога „катализатора објективног начина размишљања”.

Поступно је устројена *империја* фуснота, која је властитом хипертрофијом почела да занемарује разлоге настанка и коришћења, све чешће територијални освајач, захвално храњен услугама интернетске комуникације, добар предуслов да се затурају и капитално значајне обимне студије и књиге. Догађа се и пренебрегавање енциклопедијских јединица заштићених и ауторизованом потврдом акрибичног лексикографског сабирања и

презентације, штавише, са додатком поуздане библиографије као једним обликом напомена, какав обавезује на уважавање.

И на овом ступњу се појављује проблем *еџике*. Њен призив не доводи у питање право на селекцију шта унети као сигналну и релевантну библиографску јединицу, односно, цитат, фусноту, али не оправдава запостављање и изостављање некога, и, нечега што је већ откривено, утврђено, свеједно колико је по другачијем критеријуму, зашто не, неприхватљиво претпостављено, предложено, оспоравајуће вредновано. Али, одштампано је, публиковано, те на располагању арматурама научног апарата, цитата и анотација потоњих писаца. Да би у њима опстајало и непрофесионално прећуткивање објављеног, проистекло из негативно обојеног приватног простора понашања. Дакако, излишна је и супротност заснована на обзирима сентименталности или учтивости. Јер, како је рекао Монтеѕкје: „Чак и туђа глупост и слабост могу бити поучне”, притом, фактографски и библиографски нужно аотиране.

У овде предоченом резонувању није полазиште залагање да се успостави генерализовано нормирање чистунства цитирања у целини. Пред широким спектром методских приступа и модификација пажња је била упућена ка хигијени „фуснотирања” у стручним, научно-истраживачким рукописима, где залагање за објективност, коректност, савесност, моралност цитирања не угрожава ничији банкомат полазишта, становишта, сазнавања и знања, још мање ризницу лексике или разуђеност речитости. Предвиђања да ће дигитална, електронска револуција изазивати потпуни преврат, посве угасити, укинути многе видове штампарства, укорићену, илустровану књигу, на доброј хартији, препустити полицама сањивих библиотека, затворити књижаре. Зов постмодернизма, превасходно у прокламацијама, сугерирао је откриће нових методолошких постулата и самог научног рада и праксе публикавања. Такође пријемчивост новог језика и вокабулара, и привид иновираног начина цитирања, иначе знаног пракси есејистике, публицистике, критике. Упркос, виталност архаичне синтаксе храбри и опстанак фуснота као библиографски капитал дисциплинованог експонирања макар информисаности. Истина, чини се да је продубљивано поистовећивање, цитирања које има за циљ у навођењу реченица и пасуса, и, на другој страни, организма фуснота, упутницу на нечије речи, закључке, али, пре свега, повлашћени простор за *opus citatum* са карактером понуде библиографски обрађених података. Прецењујући ту техничку апаратуру, доста аутора редове фуснота користи за саопштавање и разматрање важних и пресудних питања, чему је, заправо, место у, на

тај начин оштећеном, носећем расправном излагању. Као што, узвратно споредности, узгредности, екскурзе, ваља склањати „под ноге”, али не да нарасту и вишеструко надмаше реченице које коментаришу, тако, неосетно или свесно, постану плен и информатичких трезора.

Графичка опрема штампаних дела још увек није битно нарушена, док бројчана и садржинска плима фуснота намеће њихово техничко настављање и на следећој страници, да би, додуше као и раније, за кориснике било још непрактичније пребацивање на крај чланка или књиге. Ни на тај начин функција кореспондентности није обесмишљена, због чега „подножној забелешци” нипошто не треба тражити ново име. Што би отклонило недоумице у разликовању цитирања ширег захвата, од фуснота другачије физиономије и сужене намене. Сва је прилика да ће оне наставити да нуде свој нешкодљив опстанак, не само као пратећи састојак технике научног рада, него један од његових „путоказа ка истини”.

ЈЕЗИК НАШ НАСУШНИ

ДЕЈАН МИЛОРАДОВ

НЕЧЕДНА ЛЕКСИКА У РЕЧНИЦИМА СРПСКОГА ЈЕЗИКА И ПРОБЛЕМ ЊЕНЕ СТИЛИСТИЧКЕ КВАЛИФИКАЦИЈЕ

Живот овог лексичког слоја просто је немогуће проучавати без уплива социолингвистике и психоллингвистике (па и саме психологије), али овде ћу покушати пре свега да се задржим на лексикографској равни. Основна начела пристојног понашања у друштву могу предодредити овај рад неозбиљним, те мене као аутора ставити у позицију у којој ће стид превладати лексикографску знатижељу и несташлук. Предмет мога излагања неће бити псовка као психоллингвистички феномен, она је проузрокована или агресијом (бесом, срџбом), дакле емоционално је обојена, или пак језичком навиком, има функцију поштапалице. Мене као лексикографа најпре занима сама реч, њено порекло, граматичке информације које носи, значење које има, стилистичка раслојеност итд. – оно што се данас у савременој лингвистици назива опсценом лексиком. Одувек је она била проблем лексикографâ, који су били у дилеми да ли је треба обрађивати или не; ако се лексикограф и определио да је обрађује, онда се постављало питање шта све спада у опсцену лексику. Према Данку Шипки, „основни фонд опсцених речи у српском језику чине (наведене у азбучном поретку) следеће лексеме: говно, гуз, дркати, јебати, курац, мудро, пизда, пишати, сиса, срати, шупак” [10: 25–26].¹ Овај

¹ Нећу се бавити речима које су настале творбом од ових основних нити ћу разматрати метафоре, само ћу их успут поменути. Дати списак опсцене лексике подудара се с оним корпусом који сам имао на уму те ћу се, сходно том схватању, и ја држати њега. Занимљиво је да овде нема лексеме *чмар* (непознатог је порекла), која се у речницима обележава квалификативом *анатомија*, *анатоМСки*.

списак проширио бих лексемом *дуїе*. Све наведене речи припадају прасловенском слоју (осим *йицайи* – које се сматра ономато-пејским глаголом домаћег порекла или пак посуђеницом), дакле веома су старе и као такве дуго присутне у свести нашег народа. Лексеме које одударају од овог списка јесу *џуз* и *йизда*: *џуз* је обичније у деминутиву *џузица*, док је *йизда* најпре усвојено као *йица*, па онда у општеприхваћеном деминутиву *йичка*.

Присуство тј. одсуство ове лексике разматраћу у неколико наших речника књижевног односно стандардног српског језика: Вуков *Српски рјечник* (прва три издања), *Рјечник хрвајскога или српскога језика* Југославенске академије знаности и умјетности (у даљем тексту РЈАЗУ), *Речник српскохрвајског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (РСАНУ), *Речник српскохрвајскога књижевног језика Мајице српске* (РМС), *Етимолошки рјечник хрвајскога или српскога језика* Петра Скока (Скок), *Обрајни речник српскога језика* Мирослава Николића и једнотомни *Речник српскога језика* Матице српске (скраћено једнотомник). Биће дат и понеки детаљ о друштвено-историјским околностима под којима су се лексикографи одлучивали за уношење или неуношење опцене лексике у речнике. Такође ћу размотрити којим се све квалификативима обележава овај слој лексике у наведеним речницима у оној мери у којој је то могуће.²

Као што је свима добро познато, Вук је без икаквог стида и притворног малограђанског морала у прво издање *Рјечника* унео све речи које су предмет ове расправе. И више од тога. Унео је обиље лексема из богатог лексичког слоја желећи само да покаже које се све речи у народу говоре. Како Павле Ивић каже, „има разлога за веровање да је Копитар сугерирао Вуку да уврсти у речник и речи које се обично избегавају у пристојном друштву, а сигурно је да је у Копитаревој моћи било да Вука одговори од уношења тих речи. Али он то није учинио. Сматрао је, свакако, да је науци потребан потпун преглед свих речи у језику, а биће да је имао и склоности за ову врсту несташлука” [4: 47]. Након изласка из штампе *Рјечника* могло се очекивати да ће непријатељи напасти три сегмента Вукове борбе: народни језик, реформисани правопис и јекавицу. Десило се, међутим, нешто неочекивано: „Највише пажње и готово једнодушно згражање у српском друштву привукле су две појединости од трећеразредног значаја: латинична јота у Вуковој ћирилици и многобројни нечедни изрази”

² С обзиром на типове речника и различитост обраде лексикографског материјала, па и време њиховог настанка, немају сви речници стилистичке ознаке којима се квалификује припадност одређеном лексичком слоју.

[4: 46]. Занимљиво је да П. Ивић прича о овој лексици, али нигде експлицитно не помиње (вешто је избегао) те речи тако да је остало упитно коју је лексику Ивић заправо сматрао нечедном. Овде се ваља осврнути на још један детаљ: Ивић каже да су значења опсцених израза дата у *Рјечнику* само на латинском језику (опет нема примера). Овај податак, међутим, не одговара стању у *Рјечнику*, јер опсценој лексици јесте дато значење и на немачком и на латинском.

Повику на *Рјечник* због нечедних речи дигли су, с једне стране, пренумеранти, који су књигу били наручили да би њихова деца и ђачка омладина, будући трговци, из ње учили, а с друге стране, Црква на челу с митрополитом Стефаном Стратимировићем. И сам митрополит је пожелео да буде претплатник *Рјечника*, али после изласка књиге из штампе он више није имао дилему – уследила је жестока реакција. Митрополија је тражила било каквог повода за нападе, а узроци су били дакако посве дубљи: конзервативни клер окупљен око Стратимировића чврсто је веровао да је славенски језик у руској редакцији био стари језик Срба, а онда се појавио Вук са својим *Рјечником* који у предговору заступа став о црквенословенском језику без русизама. Нечедне речи биле су иницијална каписла за објаву рата Вуку: уследила је пријава полицији, јавно спаљивање свих доступних примерака *Рјечника* у Сремским Карловцима – бачена је анатема на Вука и његов рад. Његови непријатељи су се такође жестоко огласили и „уместо да се говори о свим оним крупним новинама које је књига уносила у српску културу и да се према њима заузима став, свуда се нашироко причало о ситницама без којих је дело одиста могло бити” [4: 47]. Говорило се заправо о изразима који приличе једино свињарима и говедарима, о непристојности и безобразлукима, о моралним осећањима. Али Европа је имала слуша за Вуково дело и гледала је *Рјечник* као драгоцен „извор познавања српског језика” [4: 48].

Оно што је Вук урадио уневши опсцену лексику из огромног лексичког народног блага у свој *Рјечник* у ствари очитује дух времена у којем је Вук живео и стварао, а у вези је с променама револуционарне природе које је доносио Први српски устанак. Но српско друштво није било спремно на *све* промене. Друго издање *Рјечника* (1852) није прошло ништа боље. Све оно искуство које је имао око првог издања приморало је Вука да у друго не унесе поједине речи које су толику буру изазвале, иако је ново издање садржавало знатно више речи од претходног. Избацио је ’ударне’ опсцене речи са стаусом одредница као што су *дркаџи*, *јебаџи*, *курац*, *џизда* и њихове изведенице, а оставио је лексеме *џовно*,

џуз, дује, мудро, њицајџи, сиса, срајџи и шујак. Овај поступак је био мотивисан разоружавањем противника и избијањем из руку главног адута за препреку несметаном животу *Рјечника* у Србији међу онима који су желели неспутано да уче језик и упознају народне обичаје.

А прва препрека је био министар правосуђа и просвете Алекса Симић. Како је Вуку јавио његов пријатељ Јован Гавриловић,³ пре него што су пренумеранти хтели да положе новац за речник, „Алекса Симић упозорио их је да ’не итаю плаћати за рјчникъ ... ерѣ с онѣ чуо, да ће бити у новомъ *скаредни речи* као и у старомъ па ако то буде [он ће] забранити улазакъ новомъ вашемъ рјчнику у Србию” [5: 1510–1511]. Ово је било 24. новембра 1851, а већ три дана касније Министарство просвете замолило је Министарство финансија да изда налог да се сав тираж који приспе у Србију заплени, а само један примерак достави Министарству просвете на уверење да ли друго издање као прво „целе поскочице у себи садржи”, па ће онда одлучити да ли ће се одобрити у Србији, иначе би „по саблазителном садржају свом на разврату младежи и простијег читајућег публикума служило”. На крају је предложено да Вук ипак достави један примерак Министарству финансија на цензуру како се не би десило да цео тираж због „соблазителног садржаја свог” у отаџбини буде забрањен. Предлог је прихваћен, табаци су достављени с молбом да буду што пре цензурисани јер „у речнику нема никакви срамотни речи”. Како каже Јован Кашић, „Вук није искључивао могућност да се у *Рјечнику* нађе и нека реч коју су властодршци могли сматрати *скаредном* и *недостојном* да буде у речнику забележена. Да то, међутим, не би био разлог за забрану речника у Србији, Вук је у свом писму попечитељству изразио спремност да листове с таквим речима прештампа” [5: 1513]. Цензори су били брзи, пажљиво су прегледали табаке и констатовали да се у речнику заиста налази „знаменита множина” *скаредних речи* и „соблазителни поскочица”. Јован Кашић нам саопштава да су „прегледана [...] свега 24 табака” [5: 1513]. Састављен је *Списак нејрисџојних речи и израза* који је прикупљен из та 24 табака, те је закључено да остали табаци сигурно много више оваквог покора садрже. „Истина, већи део *Рјечника* није прегледан, али речи наведене у *Списку* упућују на претпоставку да рецензенти приликом цензурисања *Рјечника*

³ Историчар и политичар, Вуков пријатељ који је био задужен за пренумеранте из Србије за друго издање речника. Имао је утицаја у српском друштву да се заложу за Вука и његов речник. Покушао је да спречи забрањивање речника у Србији заузимањем код начелника Министарства просвете Димитрија Исаиловића, а касније и код Совјета.

нису читали, или бар не са истом пажњом, све табаке, него да су бирали оне у којима је постојала већа могућност за јављање непристојних речи” [5: 1513]. Совјет је списак и писмо послао кнезу Александру Карађорђевићу да се увери „какве се гнусне и непристојне, стране и неправилне речи у истоме Речнику Вуковом налазе”. Тако је 12. јануара 1852. Министарство финансија упутило Совјету акт о забрани *Рјечника*. Када је ствар стигла до кнеза, он није нити потврдио закључак Совјета, нити га је поништио. Вук је тврдио да у Рјечнику „нема ни једне срамотне ријечи које не би било у рјечницима другијех народа”. Давао је доказе за то и рекао да су их писали свештеници или су ти речници били посвећени црквеним великодостојницима. Вук је говорио да у речнику „никаква ријеч није срамотна, јер он казује како народ што зове: он је тефтер од ријечи у који ваља да дођу све ријечи које се у народу говоре”.

Списак је подељен на пет скупина: прва је *Речи скаредне и изрази нејприсјојни*, а то су *џовно, џузица, дује, какиџи, мудро, џиџаџи, џрдеџи, џрцаџи се, џуваџи, џузда, сраџи* и њихове изведенице. Ту су се нашле и речи и изрази којима се само наслућује љубав жене и мушкарца, а нарочито ако су повезане са свештенством. Друга скупина обухвата *Шокачке речи сџављене канда су срџске*, трећа *Сџране речи код нас ујоџребљајеме, но осакаћене*, четврта *Сџране речи као џраве срџске ујоџребљене* и пета *Речи изоџачено (џроџив свакоџ основа и џроџив свију џравила џравоџи-са) најџсане*.⁴ Акт о забрани није био донет, али то није значило да се и даље спречавало уношење *Рјечника* у Србију. Тек је доласком на власт Обреновића поступно почело укидање забране за Вуков речник и књиге писане Вуковим правописом. Али Вук то није доживео.

На крају се испоставило да би друго издање имало исту судбину каква га је задесила да је Вук оставио скаредне речи. Данко Шипка се пита како би се ствари одвијале „да је Вук у овом погледу остао досљедан првобитном опредељењу” [9: 119], међутим, утицај јавности и Цркве засигурно је онеспокојио Вука да истраје у намери да у речник и даље (после тридесет година) уврштава опсцену лексику; ако не Вука, онда засигурно приређиваче издања после Вукове смрти. И ту не би ништа променила ни евентуална Вукова досљедност. Тако у треће издање (1892) приређивачи нису уврстили опсцене речи (слагали су Вуков поступак из 1852), иако су унели речи из првог издања којих није било у другом.

⁴ Јасно је који је лексички слој хијерархијски примаран када је цензура била у питању. Сви остали су маргинални.

Следећи Вукове принципе и имајући одрешене руке од Југославенске академије, Ђура Даничић је посао на *Рјечнику* започео како сáм зна. За РЈАЗУ систематски су исписивани речници, па тако и Вуков *Српски рјечник*. Нису постојала посебна упутства за исписивање грађе, те је сваки исписивач исписивао оно што је мислио да треба ући у речник. Тако овде налазимо исту ону грађу која постоји и код Вука, али чак и више од тога јер је лексика настала деривацијом богатија у РЈАЗУ. Једне речи ипак нема – у питању је глагол *дркаџи*. Да ли је могуће да је исписивачу ова реч била исувише непристојна?

РСАНУ, у научним круговима највише критикован због тога, не доноси опсцене речи, барем не у оном обиму у коме их имају претходна два речника. С обзиром на актуелност овога речника (последња објављена књига је број 18, завршна реч *оцарџи*), тренутно је немогуће сагледати сав обрађен лексикографски материјал, али то не умањује и могућност да се увиди став речника према посматраној скупини речи. У Упутствима за израду Речника САНУ дата је директива да се скаредне речи не уносе у речник, а картице с таквом лексиком одлажу у посебну кутију. Ова и оваква поставка није доследно спроведена, јер се пре свега не зна који корпус скаредне речи обухватају нити ико може засигурно да утврди које су то речи. Оно што је неке скаредно није скаредно и другоме, и обратно. У случају *Речника* САНУ на лингвистичку (лексикографску) сцену наступила је цензура зарад опште културе и бриге око чистоте језика, што је, морамо признати, крајње лицемерно, пре свега ако се има на уму да је у овај речник ушао и корпус „народног језика”. У Уводу се такође каже да је „Речник обухватио у целини и Вуков класични речник народног језика (од 1818, 1852)” [РСАНУ, *Увод*: VII], што је, видећемо, нетачно у оном детаљу који се тиче предлошко-падежне конструкције у *целини*. Речник изједначава дијалектизме и вулгаризме, дефинише их као „речи са неправилним фонетским цртама или са облицима који знатно одударају од осталих”, па „ако су добили широку распрострањеност у књижевном или говорном језику, упућивани су на правилну књижевну, односно говорну реч” [РСАНУ, *Напомене о обради шекспира Речника*: XXXIV]. Сва ова схватања у вези с опсценом лексиком само репрезентују став који је наслеђен још од појављивања Вуковог *Рјечника* 1818. године.⁵

⁵ Стана Ристић правда приступ опсценој лексици цитирањем дела предговора речника, где се каже да речник, између осталог, обухвата „и савремени разговорни језик културних кругова”, чији се „општекултурни значај” мора остваривати и бирањем речи” [2: 20].

Погледајмо сад шта нам РСАНУ доноси: изостављена је лексема *џовно*,⁶ реч *џуз* је присутна, али нема деминутива *џузица*, нема *дркајши*, *дује*, *јебајши*, *курац*,⁷ али има *мудо*. Остале речи нису још обрађене, мада судећи према одсуству деривата с префиксима *из-* и *за-* од глагола *срајши* и *ишцајши*, никакви су изгледи да их видимо у наредним томовима.

Ситуација у РМС нешто је боља. У *Предговору* можемо прочитати да се „вулгарне и шатровачке речи [...] наводе само изузетно, ако су у широкој употреби, и означавају се са *вулг.* или *шцајр.*” [РМС, *Предговор*: 11]. Остаје нејасно, међутим, према ком критеријуму су ти наводи изузетни и зашто она ’вулгарна’ лексика која заиста јесте у широкој употреби није обрађена у речнику. Забележене су лексеме (и њихове изведенице) *џовно*, *џуз*, *дује*, *мудо*, *ишцајши*, *сиса*, *срајши* и *шцајак*, дакле инвентар опсцених речи идентичан је оном у другом издању Вуковог *Рјечника*. Намеће се логично питање да ли је ово намерно урађено, без потребе да се то посебно нагласи.

Скоков речник веома је издашан када је у питању овај слој лексике. Ниједна лексема није изостављена, што је и логично с обзиром на то да је у питању етимолошки речник. Највећи број посматраних речи има своју самосталну одредницу.

У Уводним напоменама уз *Обрајни речник*, говорећи о критеријумима за избор речи, Мирослав Николић каже да му је намера „да у овај речник унесе што је могуће више речи које спадају у савремени српски књижевни језик, као и супстандардне и нестандардне речи (у стандардном облику) шире распрострањености” [*Обрајни речник*: IX]. С обзиром на то да је, између осталог, као извор (а има их укупно 17) ушла и књига *Ојсцене речи у српском језику* Данка Шипке, очигледан је отворен приступ аутора према овом слоју лексике. Све лексеме из посматраног списка ушле су у овај речник.⁸

Једнотомник следи праксу РМС у многим правцима, па тако и у погледу опсцене лексике. Као речник који је замишљен да буде скраћена верзија старијег брата, сами аутори су одлучивали које речи остају а које не, што је зависило од њиховог „знања, укуса и

⁶ Али зато постоје три зоонима који су у вези с овом именицом (два назива за птице и један за инсект: *џовначка*, *џовноваљ* и *џовњарица* – sic!).

⁷ РСАНУ даје лексему *курченик* (нема је ниједан други речник, па ни *Речник српских љова Војводине*, иако је извесни Светозар Бајић бележи у Банату 1899) у значењу ‘клин који спаја јарам с рудом’, а коју је могуће посматрати као дериват именице *курац*.

⁸ Будући да је М. Николић у речник унео и грађу из другог издања Вуковог *Рјечника*, јасно је зашто баш лексеме *дркајши*, *јебајши*, *курац* и *ишца* као ознаку извора имају Ш (Данко Шипка).

разумевања” [једнотомник: 7]. Ипак је обрађен и један део речи којих нема у шестотомнику, те тако у једнотомнику можемо наћи, поред свих оних опсцених речи које шестотомник има, и лексему *дркаџи* (тако и изведеницу *дркаџија*). У том се детаљу разликују ова два речника с аспекта посматране лексике.⁹

Поставља се питање треба ли ову лексику означити некаким квалификативом како би се показала њена стилистичка раслојеност или не; ако то треба учинити, онда се намеће друго питање – којим квалификативом маркирати лексему коју друштвена заједница и појединац посматрају у зависности од појма на који се односе. Управо ово последње направило је неуједначеност у речницима српског језика те се тако неке лексеме маркирају квалификативом *вулгарно*, неке *народски*, а друге пак немају никакве ознаке. Је ли досадашња лексикографска пракса ваљано одрадила овај део заната? Да ли је термин *вулгаран* адекватан за ову врсту лексике? Ова се реч у РСАНУ дефинише као **1.а.** ‘прост, необразован’; **б.** ‘непристојан, простачки, груб’; **2.а.** ‘обичан, једноставан; упрошћен’; **б.** филозофски и политички ‘ненаучно упрошћен, сувише упрошћено схваћен’; и оно што нас овде највише занима **3.** филолошки ‘простонародни, народски’. Да се квалификативом *вулгарно* именују речи и изрази из народа а не оно што је просто или непристојно, потврђују нам ови примери из РСАНУ: речи *бајбок*, *ољољати се* и *уфаћкаџи* те изрази *нема везе* и *није жреда* итд. Али листајући речник/речнике, читалац може доћи у забуну јер ће сретати и речи које су маркиране квалификативима *покрајинско*, *дијалекатско*, *локално*, *регионално* те поменути *народско*. И биће збуњен. Нису ли заправо овим терминима означене речи које у лингвистици зовемо дијалектизмима? Значи ли то да су све опсцене речи оквалификоване у речницима као вулгарне заправо дијалекатске? Дobar показатељ непостојања јасног критеријума могла би послужити реч *дује* и њени синоними: у РСМ и једнотомнику уз ову лексему даје се ознака *народски*, што је с аспекта савремене лексикографије неприхватљиво,¹⁰ *гузица* има квалификатив *вулг.*, док су немаркиране, одн. морално ‘прихватљиве’ *сџражњица* и *задњица*. Досадашња лексикографска пракса као да нам намеће став да дупе има народ, гузицу прост пук, а задњицу и стражњицу само господа.

⁹ Једнотомник, наравно, не бележи лексему *йизда*, али зато има глаголе *йиздиџи* и *йойиздиџи*, који су маркирани квалификативима *разг.* и *вулг.*

¹⁰ У једнотомнику чак квалификатив *нар.* покрива народску, регионалну и покрајинску лексику. Да ли су се ове речи (ако су оне правилно стилистички маркиране) могле објединити једним квалификативом и макар у понеком детаљу редуковати?

Погледајмо сад како су квалификоване посматране лексе-
ме у нашим речницима. Вуков *Рјечник* нема стилистичку марка-
цију. У РЈАЗУ такође се не појављују квалификативи, већ су по-
неке речи стилистички одређене описно – нпр. уз одредницу *говно*
стоји: *простијачка ријеч, као и све ријечи цијло од ове простијају,*
уз одредницу *џузица* (*џуз* је необележен): *непрестијозна ријеч, као и*
остале цијло су јој сродне, пристијојније је: ситражњица, задњица.
Уз остале анализиране речи нису дати никакви описи.¹¹

Слична пракса описне маркације примењена је и код Скока:
за лексему *говно* пише да је реч пејоративна и служи за псовање;
за *џузицу* пише непристојно, а у пристојном говору се употребља-
ва преведеница *ситражњица*; уз именицу *дује* наводи пејоратив-
не синониме *ситражњица*, *џузица* и *анус*; за јебати каже да се упо-
требљава веома често у псовкама и да је глагол „посвема про-
стачки”, те му жене одузимају пејоративност укрштањем с гла-
голом *гребајти*, а уљудне особе га замењују латинизмом *којиши-*
рајти или еуфемизмима; за деминутивну изведеницу *курац* каже
да је истиснуо реч *кур* ‘петао’; именица *мудо* је пејоративна; *иш-*
зда је опсцена реч, *ишца* служи за умањивање опсцености, а ода-
тле је настао деминутив *ишчка*, који је изгубио то значење;¹² за
глагол *ишицајти* каже да, ако је посуђеница, то је стога да би се из-
бегла пејоративност;¹³ *срајти* је пејоративно = непристојно.

Једна од двеју опсцених речи са списка које бележи
РСАНУ – *џуз* нема квалификатива (одредница *џузица* је изоста-
вљена), док се за *мудо* даје ознака *вулџ*.¹⁴ У РМС именице *говно*,
џузица и *шуйак* (*џуз* је такође немаркиран) те глаголи *ишицајти* и
срајти носе квалификатив *вулџ*.¹⁵

Иако у *Обрајном речнику* постоји ознака *вулџ*. у списку
лексикографских и техничких скраћеница, ниједна од посматра-

¹¹ Занимљиво је да се код глаголских именица *јѣбање* и *јебуцање* дају следећа значења: *дјело којим се ...е* и *дјело којим се ...уца*. И то нису усамљени случајеви када су у питању семеме опсцених речи. Остаје упитно и надаसे чудно зашто је обрађивач смео и хтео да помене нечедну одредницу, а није смео ни хтео да помене одредничку реч у значењу.

¹² „Како је ријеч [пизда] опсцена, околни је народи посуђују да би тиме избјегли опсцености. Упор. *пенис* и *вагина*, учене ријечи, које се употребљавају у финијем друштву из истог разлога” [Скок, II: 669].

¹³ Како онда објаснити толику количину домаће опсцене лексике?

¹⁴ Придев *мудни* ‘који се односи на мудо, муда’ нема никакву квалификацију. Агрономски термини *мудовача* и *мудовка* те фитоним *мудовина* обележене су стилистичким квалификативима *покр.* и *вулџ*. Нејасно је зашто овде стоји *вулџ*., када смо видели из *Увода* да се у РСАНУ напоредо посматрају дијалектизми и вулгаризми, ако узмемо ознаку *покр.* као дијалектизам. С друге стране, фитоним *мудовоља* носи само ознаку *вулџ*.

¹⁵ С једне стране, РСАНУ маркира именицу *мудо* квалификативом *вулџ*., с друге стране, РМС то не чини.

них лексема не носи овај квалификатив. И поред најбоље воље и стрпљења, нисам успео пронаћи које су лексема у *Образном речнику* маркиране квалификативом *вул̄*.

Једнотомник уноси ипак једну малу разлику: именице *џовно*, *џузица* (*џуз* немаркиран) и *џуџак* као и глаголи *дркаџи*, *џиџаџи* и *сраџи* обележени су квалификативом *вул̄*., именица *дуџе* квалификативом *народ.*, док је одредница *мудо* квалификована ознаком *анаџомско*.¹⁶

На основу свега изнетог, јасно је да речници, ако и бележе опсцену лексику, то раде стидљиво, опрезно, као фотографски уредници у магацинима из седамдесетих година, који су стављали црну траку преко полних органа на фотографијама голих људи.¹⁷ Тај се друштвени стид и покривање голотиње, експлицитног изражавања сексуалности и свега што има везе с љубавним односима пренео и на лексикографску раван те је ударена рампа с великим катанцем за лексику која означава полне органе и полне радње: *курац*, *џичка*, *јебаџи*, *дркаџи*. Чуди само како је потоња лексема успела да се промигољи испод те рампе и неопажено уђе у једнотомник. Тај подухват лексикографа и та лексема дају велику наду да ће рампа ипак пући једног дана. Стандарде и обресе рампе одавно је поставило конзервативно хришћанско друштво, које је одвајкада ударало на један од основних биолошких мотива – сексуални нагон. У другим културама сексуалност се слави, подстиче, постоје култови посвећени курцу, фалус је светиња у многим цивилизацијама. Стид, срам и згражавање над свим што је сексуално (*чмар* и *џовно* су асексуални, макар у 'основном' поимању сексуалности) последица су хришћанске културе којој припадамо. Одатле су и стизали напади на Вука када је у *Рјечнику* објавио речи на *к* и *џ*. (У прилог овој тврдњи иду и расправе црквених издавача против псовки и опсцених речи које дају свој суд са становишта хришћанског морала: *Обуздај свој језик од зла*, *Поуке џроџив џсовке*, *Борба џроџив џсовке* итд.) Док је у паганско време управо слављена сексуалност кроз разне

¹⁶ Одавче би се могао извући закључак, с једне стране, да се у стручној медицинској литератури може срести именица *мудо* уместо *џестџис*, а с друге стране, да именице *дуџе*, *џузица* и *џуџак* нису делови тела. Будући да је једнотомник дао овакав квалификатив уз именицу *мудо*, онда данас (каогод ни раније) не стоји став Милорада Дешића да непристојне речи не би требало уносити у дефиниције. Он каже да „мјесто дефиниције именице *мудоња* 'онај који има крупна јаја, јака муда' боље би било да стоји 'онај који има велике тестисе'" [2: 34]. Овакав заокрет у лексикографској пракси могао би само наићи на подсмех.

¹⁷ Као када би се у биологији учили сви делови тела а заобишли само они који су 'непристојни'.

ритуале и симболе који се везују за плодност, данас је сексуални чин „редукован на чисту техничку страну – на репродукцију, а и у брачном односу свако уживање и препуштање наслади је грех и води у пакао” [3: 79].

Лексика о којој је реч неретко се назива и ружном, а говор у коме се она употребљава ружним, те се природно поставља питање шта је заправо ружно. Реч свакако не може бити ружна, а упитно је јесу ли појмови обележени овом лексиком заиста ружни. У речницима, на пример, има речи *љовно*, а именицу *йичка* не бележе, барем не они речници од ’већег’ угледа.¹⁸ Прохибиција је недоследна: реалија коју именица *љовно* означава заиста јесте ружна, смрдљива, продукт организма који се избацује, одбацује итд., док је реалија која се означава другом речју за многе нешто најлепше што постоји, реалија која изазива само позитивна стања, реалија око које се цео свет врти, реалија без које не би било никога од нас – последица најлепшег људског осећања љубави јесте управо спајање полних органа. Примери за позитиван однос нашег народа према овом десигнату јесу разне метафоре: *јање* (у стиховима: *У мале је међ ногама јање, а у мене ножина за клање*), затим *маца*, *цвети*, *йујољак*, *цкољка* итд. У дијалектима, међутим, има и супротних примера: *џадура* или *срамоша*, а у књижевном језику и *сшидница*.

Када се мало дубље закопа по речницима, приметитиће се да је ипак лексика везана за сексуалност нашла своје лексикографско место, али само делимично. У РСАНУ и једнотомнику, на пример, забележена је именица *џлавић*, док се она не налази у РСМ; лексему *дражица* такође бележе РСАНУ и једнотомник, док се именица *сикли* јавља само у РСМ. Дакле постоји име дела, али нема пуног српског имена целине.¹⁹ Има у РСАНУ и једнотомнику еуфемизма из фамилијарне лексике – *киша*, има у свим речницима и латинског *йенис*, *вагина*²⁰ и *вулва*, где је допуштено значење полног органа, где не постоји стида према десигнату ни према речи, која нам је далека, страна, нема ’звучност’ као ’народне’ речи. Овде долази до изражаја чувена песникова реченица *Уби ме йрејака реч*. „Термин пенис је медицински израз и као такв лишен сваке афективности, а сходно томе зауставља се на нивоу перцепције или знака и значење не иде даље него што иде рука, јетра, желудац и сл.” [3: 69]. У речницима се налазе све речи

¹⁸ Као што кријемо своје гениталије одећом (макар то било и на плажи), тако и речи које означавају те исте гениталије кријемо из речника.

¹⁹ У РСАНУ *мудо* носи ознаку *вулз.*, а *јаје* с истим значењем није маркирано.

²⁰ Сваки лингвиста и лекар сложиће се да *йичка* и *вагина* нису исто.

домаћег порекла које означавају делове тела, осим назива за саме гениталије, којих се сви стиде већ вековима, око којих се диже толика фама, а реалије које носе семе с прихватљивим садржајем додирујемо сваки дан. Чак речници бележе и лексику која се тиче животињске сексуалности, и то без икаквих квалификатива, те тако можемо наћи глаголе као што су *водиџи*, *џазиџи*, *џрчиџи се*, *џераџи се*, *џеџи се*, стару именицу *џуздра* итд.

Постоје стереотипи да одсуство овакве лексике у речницима треба приписати томе да она не иде уз образоване људе, да се том лексиком користе искључиво одређене групе људи. У круговима веома образованих људи, међутим, ова је лексика одавно нашла своје место, што је потврђено разним истраживањима. Чак је без икаквог стида забележена и у државним правним списима. Овде дајем препис једног судског акта, писаног у Крагујевцу 1832. године, који је био предмет изучавања многих европских правних факултета онога времена:

Решење Суда Народа Србског

Да се блудници Ружици 50 камђија а Марку 50 штапа удари, да Марко на издржавање детета 100 гроша да.

Побуђење:

На пресуди удовице Ружице поч. Момира Ненадића из Селевца, која је са синовцем Марком Јеленићем блудодествујући дете родила.

Ово сам решење потврдити хтео, – но Амица чујући да је преступ овај у Селевцу учињен замоли, да се у јebачину Селевчана не мешамо ни мало говорећи: они се противу нас дигоше што где коју туђу жену јebемо не насилно већ међусобном вољом, а сад и сами почеше то исто чинити, не штедећи ни род свој.

Нека се дакле јebu као што су почели, ми да се у јebачину не мешамо и на пут не стајемо, већ да се само радујемо што су они, који су нас хтели поправити, тада од нас гори постали.

Саслушао је ово пријемченије, одобрити га, и дао да се на пресуди нашој помилованије напише

Писар Вук Ст. Караџић

Милош

Ако је Вук почетком 19. века имао храбрости (да не кажем нешто друго, нечедно, што би било у складу с темом о којој говорим) да се одрекне грађанског стида и лажног морала хришћанског друштва и да у први српски речник уврсти лексеме као што су *дркаџи*, *јebaџи*, *курац* и *џичка*, те њихове деривате, не видим разлога зашто и ми не бисмо данас, у 21. веку, учинили то исто у вишетомном речнику српског језика (ако смо то већ пропустили у

једнотомнику), чиме бисмо спречили сигурну осуду и критику од стране будућих генерација српских лексикографа, те онемогућили политици, религији и цензорима да као некад одређују корпус речника, него то препустили искључиво струци. Ми данас, на срећу, не морамо као Вук да стрепимо хоће ли нам се речник забранити или смањити број претплатника и купаца уколико вратимо нечедну лексику у српски лексикон.

ЛИТЕРАТУРА

1. Недељко Богдановић, *И ја њеби*, Просвета, Ниш 1998.
2. Недељко Богдановић, *Ојсцена лексика*, зборник радова, Просвета, Ниш 1998.
3. Борис Главач, *Псовке*, Прометеј, Нови Сад 2006.
4. Павле Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, Просвета, Београд 1966.
5. Јован Кашић, *О Српском рјечнику из 1852* (поговор), Београд 1987.
6. Драгољуб Петровић, *Дијалекатска лексика и речник стандардног језика*. – Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе (зборник радова), Матица српска – САНУ, Нови Сад – Београд 2002, 277–283.
7. Драгољуб Петровић, *На маргинама српског једнотомника*. – Летопис Матице српске, књ. 483, св. 5 (мај), Матица српска, Нови Сад 2009, 977–994.
8. Свенка Савић – Вероника Митро, *Псовке!!!*, Футура публикације, Нови Сад 1998.
9. Данко Шипка, *Вуков лексикографски постојање (на примјеру односа према „вулгаризмима” и хомонимији)*. – Зборник радова о Вуку Стефановићу Караџићу, Институт за језик и књижевност, Сарајево 1987.
10. Данко Шипка, *Ојсцене речи у српском језику*, Прометеј, Нови Сад, 1999.

КЊИЖЕВНЕ НАГРАДЕ

ДЕЈАН АЛЕКСИЋ

БИТИ БУДАН НАД СВЕТОМ

Откада човек ствара, намеће се и доживљај стварања као једне посебне врсте будности. То нарочито бдење над светом утврђеним у своме вештаству, а по мерама наших опсена, доводи нас у предворје другачијег знања, знања са друге стране; оног, дакле, знања чији је смисао да одржава свет у нама, а не нас у свету, распетом на промаји сумњивих смислова. Јер, свет је само збир трагова и сигнала, а човек трагалац, будан и запитан над чвориштима тајних порука. Поезија је само један од видова запитаности која прати наше бдење над чудесном књигом света; али је, у то не сумњам, уједно и најсуштаственији начин да се то чини, јер поезија обитава у нашој свакодневной језичкој стварности, иако се наивно верује да је истина коју она доноси капарисана већ само од стране особењака и малобројних посвећеника. Нема ничег присутнијег у свету човечијем од оне истине на којој почива и искуство поезије; истине о трагичној природи човека фатумски суоченог са потирућим силама света и века, човека који је, како цитирајући истиче Меша, увек на губитку. Није ли парадокс што се управо отуда, из видокруга такве архетипске истине, отискујемо у велику авантуру стварања? Није ли апсурд то што наше схватање лепоте почива на премисама пропадљивости и пораза? Нисам сигуран да је одговоре на ова питања могуће пронаћи, али сам чврст у вери да је смисао, иако често недокучив, увек близу. Покаже се, у неком епифанијском проблеску, тек нешто јачем од слутње, у благом титрају некоег призора, сасвим обичног и свакодневног, у тек овлаш ухваћеној безначајној фрази која одјекне у слуху као рефрен давно заборављеног знања...

Поезија је у потрази за таквим смислом. Наизглед одсутним, недодатним, али ипак постојећим, уколико се остварује та

нарочита будност над светом. Стога се намеће питање откуда толики зазор данашњих читалаца према песничкој речи, ако поезија већ проблематизује нешто што је иманентно сваком човеку. Је ли дух времена у којем живимо у дослуху са истинама под чијим светлом поезија проналази трагове у својој великој и ванвременској потери за смислом? Ово је, признаћемо, време стицања, а поезија није стицање, већ вера да је све одавно стечено и да су могућа само откривања и препознавања. Ово је, рећи ћемо, време окренуто добицима, а поезија слави лепоту могућу само ако се рачуна на губитак. Ово је време јасних стицања до још јаснијих одредишта, а поезија није стицање, већ никада унапред задата путања између тачке поласка и тачке крајњег досега које се међусобно удаљавају, тако да су практично незамисливе. То је као када покушамо замислити мост над реком без обала; јасан смисао над привидним бесмислом.

Откада човек ствара, он зна да је услов његовог становања у свету испуњен само ако и свет станује у њему. А свет је лакше обухватити када је споља, него кад почне да се насељава у нама. Зато што је бесконачнији онај простор који нас чини, него онај који ми чинимо. Без нас, тај вањски свет би био створен и задат у својој коначности. Али са нама у њему, свет је само услован. Поиграва се нашим истинама користећи своје луде варке. Заводљив је као успаванка. Заиста, свет је бескрајна једна успаванка, а треба бити будан над светом. У супротном, он је само шарена шупљина под сводом по којој се сударају одједи нашег тужног постојања. И управо ти одједи сирова су грађа за здања смисла која подиже поезија. Поезија је архивирање исхода борбе да се одржи будност која проветрава сутерене света. Стога се изнова запитамо: како је могуће да је данас видљиво толико читалачко одустајање од песничке речи, ако она тако органски суделује у одржавању свежине света? Поезија је увек обраћање некоме, увек призив који у сваком појединцу већ обитава, али се не остварује без унутрашњег дијалога са сопственом множином. А ово је време заборавана множину у себи, време које, заправо, подстиче нагон да за собом трагамо у вањском мноштву, усред нашараног и бучног света. А ту се губи свака персоналност, дакле предуслов да се човек себи представи као сабеседник. Јер ко посумња у сопствено мноштво, како ће поверовати у сопствену једину? Поезија је сведочанство о хипотетичком другом лицу на вечној стражи пред нашом вером у смисао обраћања.

Напоследку, откада човек ствара, намеће се и мисао о награди која следује за створено. А стварајући, човек зна да је првотна и једина безусловна награда управо тај стваралачки чин.

Уједињујући два основна творачка принципа – сумњу и веру – човек се у стварности стварања ослобађа и једног и другог, до-машујући, бар за тренутак, удаљене истине ван граница рационалног и логичког поимања. Полажући такву тапију на сумњу и веру, човек стваралац ради на уклањању оних фигуративних обала реке над чијим током остаје упризорење моста који никуда не води, а којим се посвуда стиже, моста тиме смисленијег и оправданијег. Али, догоди се – дођу награде и из света. Нашараног и бучног, оног истог над којим треба одржавати нарочиту будност. И та признања најчешће носе имена оних стваралаца којима је таква будност приуштила боље разумевање света. Дело Меше Селимовића израз је једне исконске, од човекове природе неодојиве потребе и склоности ка трагању за истином и смислом. Ако је моја поезија том трагању дала макар мали допринос и оправдање, онда награду која носи име Меше Селимовића примам, пред вама, са искреном радошћу.*

* Реч на додели награде „Меша Селимовић” Алексићевој збирци песама *Једино вештар*, у Београду 24. фебруара 2012. године.

МИРОЉУБ ТОДОРОВИЋ

ИЗ ДНЕВНИКА 1984

Понедељак, 12. новембар 1984

„Интелектуалци ће у друштву заузимати место које им припада када то друштво буде довољно разборито да би схватило како постоји апсолутни идентитет између снага тела и интелекта и да је дух решето живота. Ја не тврдим да је дух једнако користан као и тело. Ја тврдим да нема ни тела ни духа, већ постоје модалитети једне снаге, једног деловања који су јединствени. И питање ривалства та два модалитета не сме се постављати.”

(Антонен Арто)

*

„Приликом вађења нафте са једне платформе у Северном мору, пронађен је фосил рибе стар 150 милиона година. Стручњаци британског Природњачког музеја кажу да је то два пута старији фосил рибе од до сада познатих.”

*

Умро је велики француски песник Анри Мишо. Његов ликовни ташизам, као чиста знаковна структура инспирисана кинеском и јапанском калиграфијом, раних шездесетих година знатно је утицао на моја тадашња визуелна опредељења. У његовој поезији, нажалост, нисам могао наћи потицај и блиске инспиративне изворе. Заправо није ме дотакла „поражавајућа искреност Мишоових текстова” како је једном приликом забележио

Јован Христић. Моје песничке иконе у то време били су: Дилен Томас, Сен-Дон Перс и Т. С. Елиот.

*

После осамнаест година емиграције Светлана Стаљин се вратила у Москву. Президијум Врховног совјета СССР одлучио да Стаљиновој кћери Светлани Алилујевој врати совјетско држављанство које јој је одузети одлуком истог овог органа 1970. године.

*

„Пред београдски Окружни суд јуче је изведена група од шест лица – Владимир Мијановић, несвршени студент; Миодраг Милић, без сталног запослења; Драгомир Олујић, службеник; Гордан Јовановић, студент; Павлишко Имшировић, несвршени студент, и Милан Николић, социолог – да одговарају због удруживања ради непријатељске делатности.

Пре почетка суђења оптужени и њихови браниоци затражили су изузеће судског већа коме председава судија Зоран Стојаковић, због тога што сматрају да су им нека процесна права ускраћена. Суђење је одложено да би се донела одлука.

Одлука председника Окружног суда, који ће одлучивати о захтеву за изузеће биће саопштена данас у 9 часова, кад ће и претрес бити настављен.

Суђење овој групи одржава се у највећој судници Окружног суда уз присуство већег броја страних и домаћих новинара.”

(„Политика”)

*

Писмо из Загреба:

ЛИКОВНА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ
Загреб, 5. XI 1984.

Поштовани колега Мирољубе,

Јављам Вам се овим дописом са једном молбом. Наиме, наш завод припрема и издаје Ликовну енциклопедију Југославије

(први свезак управо је објављен, у припреми су још два) у којој ћемо објавити и текст о Вама, а такођер обрадити и појмове СИГ-НАЛИЗАМ, MAIL-ART и сл. Да би текстови били што бољи, ажурнији и комплетнији замолили бисмо Вас за извјесну директну помоћ. Да ли бисте нам, можда, могли послати неки од Ваших каталога, сигналистичких публикација или ревија у којима сте представљени (могу бити фотокопије, уколико немате по више примјерака оригинала), што нам може корисно послужити као извор података, а можда и илустрација за споменуте натукнице... Прије десетак дана видео сам Вашу изложбу у Београду (у Париској улици) тако да тај каталог имамо, но вјеројатно бисте нам могли послати неке друге материјале. ЈАВИТЕ НАМ, МОЛИМ ВАС, ДАТУМ И МЈЕСЕЦ ВАШЕГА РОЂЕЊА, у каталогу је наведена само година (1940)!

Надам се да Вам неће бити тешко да нам се јавите и пошаљете нешто документације о Вашем раду, и покретима којима припадате, а ми ћемо настојати да (уз помоћ наших сурадника из Београда) Ваше комплексно и богато дјеловање, које је уз то и проблемски веома потицајно, што боље представимо у енциклопедији. Очекујемо Ваш одговор и срдечно Вас поздрављамо – унапријед хвала.

ЗА ЛИКОВНУ ЕНЦИКЛОПЕДИЈУ ЈУГОСЛАВИЈЕ:
(проф. Жељко Сабол)

*

Саша Вереш у свом „Иверју” у „Оку” за Ликовну енциклопедију каже да је „најмагнетичнија књига Југославенског лексикографског завода”.

*

Обавештење и позивница за интернационалну изложбу визуелне и звучне поезије AMBIENTAZIONE POETICA на којој учествујем. Изложба је отворена у галерији Artestudio via S. Bernardino 88 – Ponte Nossa (BG), трећег новембра.

*

Марчело Диоталеви из Италије шаље ми своју веома лепо опремљену мејл-арт book „Lettere al mittente”.

*

Галерија Sincron из Бреше јавља да ће на изложби YEAR OF THE ETRUSCANS учествовати 38 уметника. Нисам послао радове за ову изложбу иако сам чак двапут био позван. Штета.

*

У „Књижевној речи” изложбу СИГНАЛ-АРТ веома позитивно приказује Балша Рајчевић.

*

Негативан приказ сигнализма и збирке „Chinese erotism” у „Савременику” пише Ђорђе Јанић.

*

„Књига Езре Паунда и Дороти Шекспир: *Њихова њисма: 1909–1919*. садржи само један део од 3.000 писама које је Езра Паунд написао својој жени, у току 60 година брака. Они који су их читали кажу да су најлепша она која је Паунд писао Дороти док је у Венецији живео са својом љубавницом Олгом Рудге.”

*

(Сан)

Стојим на мосту крај тврђаве у Нишу. Посматрам реку. Широка је и мирна, много већа од Нишаве.

На избочини, крај саме воде, трновит жбун са лепим наранџастим цветовима. Такав жбун и такве цветове до сада нисам видео.

Силазим низ стрмину ка реци. Земља под ногама је блатњава и склиска, натопљена водом.

Опрезно, да се не убодем, узберем један цвет, а онда с тешком муком, скоро бауљајући, пењем се уз високу и клизаву страну речне обале поново ка мосту.

*

„Радост је стваралац, целом би стваралаштву да себе потврди. Све би да привуче себи, све да присвоји. Онда се од сна прави стварност.”

(Настасијевић)

Среда, 14. новембар 1984

Био до Бандића, на факултет, у суботу. Разговори око избора моје поезије коју он треба да направи за „Партизанску књигу”. Уредница ове куће обавестила га је да је објављивање избора померено за 1986. заправо још нисмо сигурни да ће до објављивања овог избора уопште доћи. Бандић, како ми каже, тренутно ради на две капиталне књиге: „Историја српске књижевности XX века” и „Књижевност НОБ Југославије”. Ово друго, према његовим речима, обухвата преко 400 страна. На моје питање како (с’ чиме) је започео српску књижевност XX века Бандић одговара: анализом Српског књижевног гласника (часопис стартовао 1901), поезијом Јована Дучића и једним, мени до тог тренутка непознатим, састанком писаца окупљених око Мостарске „Зоре” с’ почетка века.

*

Веси Илићу објављена изванредна књига „Рад као култура” у познатој библиотеци „Култура и друштво” издавачке куће „Вук Карацић”.

*

Мићина „Књига о химни” доживљава незапамћен публицитет.

*

Из Удружења примењених уметника поново ме позивају да учествујем на изложби „Златно перо”. Односим визуелне песме из књиге „Chinese Erotism”.

*

Писмо и пошиљка Јулијана Корнхаузера:

Краков, 5. XI

Драги Миролубе,

Шаљем Ти своју књигу са искреним поздравима. Штета што нисам могао због болести нормално попричати с Тобом. Сада осећам се добро иако сам имао после мог повратка неколико напада. Пијем твој биљни чај и сећам се твоје посете у хотелу када

сам отварао врата од утробе. Био си такав старатељски и миран.
Дивим се твојој јасноћи и спокојству. Живела авангарда!

Твој
Јулијан Корнхаузер

Јулијан ми шаље своју књигу „Wspólny język” („Заједнички језик”) с’ поднасловом Jugoslavica. На 272 стране књига садржи 18 есеја о кључним проблемима и личностима из српске, хрватске и словеначке литературе. Поједини наслови: „Мит о хрватској модернистичкој поезији”, „Морална акција – поезија Марка Ристића”, „Тајни пламен Душана Матића”, „Томаж Шаламун и словеначка авангарда” итд. Најобимнији есеј је о мом песничком раду под насловом „Сигналистичка поезија Мирољуба Тодоровића” и обухвата укупно 72 стране.

*

Исправке и примедбе које сам упутио техничком уреднику и штампарији после прегледа отисака збирке „Нокаут” пред давање одобрења за штампу:

1. Зашто је трећа страна празна? Ту дође главни наслов с’ корица.
2. На страни 19 треба мало в. Одвојити редове наслова 2,5 сис.
3. Страна 24: искривљена слика.
4. Страна 23 нема пагинацију. Исто стр: 26, 27, 30 и 31.
5. Страна 34 треба да буде цела у негативу.
6. На страни 49 није отиснута песма „Посматрајте”. Филм накнадно пронађен у првом шпиглу. Како је могао да се затури?
7. Зашто пагинација на странама 47 и 48?
8. Од стране 49 па надаље песме нису увучене 4 циц. како је раније било наложено.
9. Стр. 53 прелом није у реду. Део песме 7 (Хороскоп) пребацити на следећу стране.
10. На страни 65 треба мало г.
11. Зашто пагинација на странама 65 и 66?
12. Где су наслови гестуалних и објект песама на странама 67, 68, 69, 70, 78 и 79.
13. Избаци пагинацију са стране 79 и 83.
14. На страни 87, (и још неким ранијим странама), виде се ивице филма лепљене пагинације. Ова страна је још и прилично мутна. Да ли је снимак у реду:

15. На страни 94 филм је наопако окренут.
16. Стави пагинацију на страну 105.
17. Отклонити беле линије с' филма на стр. 104.
18. Молим да ми се врате оригинали (postcards) које сам дао због накнадног снимања страна: 105, 106, 107 и 108.
19. Страна 109 треба да буде у негативу. Избацити пагинацију с' те стране.
20. На страни 108 уклонити ивицу (сенку) са отиска поштанске карте.
21. Избаци пагинацију са стране 111.
22. Песме из циклуса *Киборџ* увући само 2 сис. а не 4 као претходне.
23. Са стране 137 избаци пагинацију.
24. Визуелна песма са стране 141 није доборо снимљена, поново је снимити.
25. Уклонити мрљу са филма на 144 страни.
26. На страни 152 уместо обичног у речи бат а са акцентом ä.
27. Циклус „Хлебњиковљево око” увући 4 сис.
28. Са стране 159 избацити пагинацију.
29. На страни 171 недостаје наслов.
30. Стр. 172 избаци пагинацију.
31. На странама 175 и 181 оштећена слова која отежавају правилно читање речи. Заменити их.
32. На страни, 184. уклонити мрљу с' филма.
33. Зашто на страни 186 нема више од пола песме?
34. Сложити садржај, стр. 189.

*

Највећи инсект праисторије био је један вилин коњиц, који је летео по барама пре око 280 милиона година. У науци познат *Меганеуга монуми* достигао је промер крила и до 70 см, како потврђују окамењени остаци, пронађени у Француској.

*

„Као свештеницама богиње Весте у древном Риму, дужност весталки била је да у њеном храму чувају вечну ватру, коју је, по предању, муњом запалио Јупитер. За ту службу бирано је шест девојчица, од 6-7 година, из најугледнијих римских породица. У току тридесет година, колико су проводиле у храму, весталке су морале да поштују завет чистоте. Она која би га прекршила, била би жива покопана. Уживале су велики углед – злочинац

који би, док су га водили на погубљење, срео весталки, бивао је помилован.”

*

„Највећи број самогласника има језик седанг, који се говори у централним деловима Вијетнама. Тамо се људи служе са укупно 55 различитих самогласника. Опет у Азији, на Кавказу, постоји језик са најмање вокала – то је абхашки језик – који има само два самогласника.

Убиауаи, језик Индијанаца из бразилске државе Пара, састоји се само од седам самогласника.”

*

Борба с’ „Београдском књигом” око хонорара за „Нокаут” који директор избегава да плати.

*

„За акмеисте свесни смисао речи, Logos, јесте исто тако лепа форма као и музика за симболисте. Ако код футуристâ реч као таква још пузи четворонашке, у акмеизму она по први пут добија достојнији, вертикални положај и ступа у камено доба свога постојања.”

(Осип Манделштам из манифеста „Јутро акмеизма”)

*

Буди *звездана*. Аријадна. Обгрљеница мира. У тами твојих речи. Маслчак и маслина. Бруј *усџаљено̄* мора. Изашао сам из *џламена*. Ледоломац. На сунчаној *сџази*. Зауставио *револуцију*. У пола седам. Изјутра. *Оџворио* вене. Мравима и *мресџилицију*.

*

„Апсолутно је подједнако реално бити у сну или бити на јави.”

„Сан је природни део надреалног, а надреално је стварност.”
(Марко Ристић)

Субота, 17. новембар 1984

Био с' Алеком до Ш-а због Божиње књиге „Интерпретације II”.

*

У драматичној и спектакуларној операцији посада шатла „Дискавери” успела да у космосу ухвати сателит „Палапу” и да га монтира на своју палубу. – Сателит ће бити враћен на Земљу, оправљен и поново лансиран.

*

„Основно јавно тужилаштво у Љубљани донело је одлуку о привременој забрани дистрибуције 40. броја недељника „Младина”. У њему је објављен прилог под насловом „Окружени љубављу”, који својим садржајем, према мишљењу Основног јавног тужилаштва у Љубљани, штети угледу Скупштине СФР Југославије. Истовремено је Основном суду у Љубљани предложено да се дистрибуција 40. броја недељника „Младине” потпуно забрани, о чему ће коначну одлуку донети суд у Љубљани.”

*

„Свака два и по часа један Италијан одузме себи живот. Годишњи просек износи око 3.500 самоубистава и појава је у порасту. Више самоубистава има у граду него на селу, више на северу Италије него на југу. Преко 70 одсто самоубица имају више од 45 година живота. 'Мрачно зло' индустријске цивилизације како то кажу истраживачи погађа више мушкарце него жене и чешће слојеве са нижим образовањем. Сваки осми покушај самоубиства бива успешан. Појава је евидентнија у пролеће и лето него у јесен и зиму. Сви подаци, ипак, не објашњавају довољно ширење појаве, као што довољно то не чини ни глобални појам отуђења личности у модерном индустријском друштву.”

*

„Писање заробљава. Чувај своју слободу.

(...) Хоћу ли се испразнити у реч? (...)

Моја књижевна тежња састојала се у писању с' тачношћу. Садржај неважан.

(...) Циљ једног дела – поштен – је једноставан и јасан: навести на размишљање. Навести на размишљање упркос њему, читаоцу. Изазвати унутрашња дејствовања. (...)

(...) Књижевност није инструмент ни једне потпуне мисли ни једне организоване мисли.

(...) Писати – то што пишем није писање, то је припремање да се пише једног могућег дана.”

(Пол Валери)

Последњу изреку Валерија, бар што се тиче овог Дневника, прихватам без задршке.

*

Најчешће презиме на свету је Чанг, и њега носи око 104 милиона Кинеза, око 10 одсто становника најмногољудније државе на свету. То значи да живи више Чангова него укупно Енглеза, или Немаца.

*

Нападајући жестоко институцију Нобелове награде и „биро-кратску господу” која је додељује, посебно наглашавајући њихову неинвентивност и литерарну неосетљивост, професор Универзитета у Женеви Џорџ Штајнер закључује: „Узалуд у Нобеловом регистру тражимо експериментална, противуречна, субверзивна кретања у форми и текстовима модернизма. Ниједан награђени надреалиста, ниједно веће експресионистичко име, нико из света Даде и апсурда (А. Breton, Gertruda Stein).”

*

Према Вуку Крњевићу („Приступ пјесништву српских пјесника XX вијека”), „За разлику од других националних литература на нашим територијама, Хрватске, Словеначке, футуристички покрет није у српској литератури имао никаквога утицаја у пјесничкој пракси” ... И још даље: „... експресионистичка настојања (зенизитам, хипнизам, суматраизам, космизам) су само варијације на основну експресионистичку идеју, са потенцирањем појединих елемената.”

*

„Ако имате теглу са патент затварачем, употребите је за прање хулахопа и других танких чарапа и то овако: ставите у

теглу мало детерцента, млаке воде и чарапе, па теглу затворите и промућкајте неколико пута. Чарапе ће бити беспрекорно чисте, без ризика да се у току прања оштете.”

*

„Неко празно место, неко празно време, јесу неподношљиви.”
(Валери)

Уторак, 20. новембар 1984

У штампарији по други пут, од летос, заустављен рад на збирци „Нокаут” због тога што издавач није платио рачуне за неке раније штампане књиге.

*

Преписујем јучерашњи папирић – подсетник:

1. Узети транзистор са оправке.
2. Шибалићка (корице за „Сигнализам у свету”).
3. Ауторска агенција.
4. Жиро рачун.
5. Звати Виту због књиге.
6. Отићи до Удружења због чланске карте (понети фотографију).
7. Одвести дете лекару. 683–850 Школски диспанзер у Грчића Миленка – докторка Вукман.

Испод свега Виктор је на крају папирића записао: „Миливоје је звао тату”.

*

У броју 35 (1983) часописа „Живот умјетности” занимљива писма Ивана Табаковића из 1930/31 године, дневнички записи Јулија Книфера познатог хрватског минималисте и приказ изложбе „Зенит и идеја авангарде” Звонка Маковића.

*

„Петоструки убица, 26-годишњи стаклар Ладислав Хојер, осуђен је у Прагу на смрт. Хојер је између 1978. и 1981. године у

разним деловима Чехословачке 'из сексуалних побуда' усмртио пет жена.

Такође је оптужен за три силовања и више крађа. Хојер је три жене задавио (20, 30 и 51 година), студенткињу медицине (25) убио је у возу, а непознату жену завезао је жицом и бацио у реку.

Ово је један од највећих злочина у Чехословачкој, где су, иначе ређа насиља и разбојништва.”

*

Позив из МСУ на отварање изложбе „Млада словачка уметност” у четвртак 22. новембра у 18 h.

*

Solofish из Санта Барбаре, САД шаље своју Postcard for peace и моли ме да упутим поруку Ronaldu Reaganu, White House, Washington и Konstantinu Chernenku, The Kremlin V. S. S. R., са речима: NO WAR IN MY PLACE PLEASE!

*

Из „Недељног јеловника породице Ји”:

Ушорак

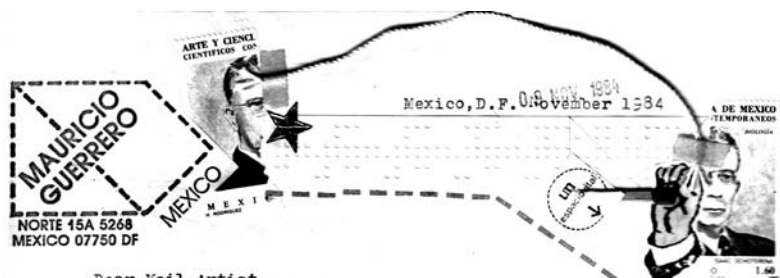
Супа од зимске диње.
Пиле с печуркама кувано у пари.
Пржени рачићи с' хој сијен женгом.
Пржен бакалар с' клицама пасуља.
Пиринач.
Чај.

*

На међународном скупу о Утопији, који је одржан у Атини, Стефан Моравски подржава утопијско мишљење неоавангарде: Бојс, Малина и др. Према речима Моравског „Сви су претрпели пораз, али они не одустају од својих пројеката, они остају убеђени да аутентични позив данашњег уметника, као и сваког човека који мисли, захтева непрекидну утопијску трансценденцију.”

*

Писмо из Мексика:

Dear Mail-Artist
Dear Friend

Receive a greeting. I'm glad to let you know that I'm taking care of a researching subject to the University of Mexico - about Mail Art development in Mexico (1970-1984). Ofcourse this can not be finished without the foreign point of view. Thus as the analysis of some facts that has influenced. You has been selected to help this study if it's possible - elaborating the next points:

In general

- + Since how long you practice Mail Art ?
- + How was that you start with Mail Art ?
- + What do you think, why Mail Art Sistem was created ?
- + What's the most important Mail Art contribution ?
- + What's the reason why in some countries Mail Art has developed more than others ?
- + Which other artistic activity do you realize ?
about Mexico
- + Do you remember who artists from Mexico were your first contacts and actually who continue.
- + Could you make a list of Mail Art countries and point out the place you think Mexico got.
- + Which projects and artist from Mexico has been to you the most distinguished.
- + What do you think about Mail Art (participants and projects) made in Mexico ?
- + Have you known about another similar researching art activity that happen in Mexico ?
- + How many Mexican Mail-Artist do you have in your archive ?

I'll be glad if you could help on the development of this study. Hope to hear from you soon.

Sincerely Yours.

Mauricio Guerrero

*

Писмо Добрице Тосића с' поруком *Одбора за одбрану слободе мисли и изражавања* у загребачком омладинском листу „Полет”.

Редакцијама:

Танјугу, Политици, Борби, Експрес Политици, Вечерњим новостима, Нину, Вјеснику, Књижевним новинама, Вечерњем листу, Данасу, Оку, Делу, Вечери, Мариборском теднику, Новој ревији, Ослобођењу, Побједи, Новој Македонији, Дневнику, Јединству, Рилиндји, Слободној Далмацији, Радију и Телевизији Београд, Загреб, Љубљана, Сарајево, Титоград, Скопље, Приштина, Нови Сад, Дуги, Новости осам, Комунисту, Старту, Полету, Новим омладинским новинама, Студенту, Књижевној речи, Мађар соу.

Уверени да је у интересу стварања демократског јавног мњења у нашем друштву и објективног и правовременог обавештавања југословенске јавности о догађајима општег друштвеног значаја, шаљемо вам обавештење југословенској јавности *Одбора за одбрану слободе мисли и изражавања*, а предлогом да га објавите.

10 - XI - 1984

За одбрану слободе мисли и изражавања
Добрица Ћосић

СКУПШТИНИ СФР ЈУГОСЛАВИЈЕ
СКУПШТИНИ СР СРБИЈЕ
ЈУГОСЛАВЕНСКОЈ ЈАВНОСТИ

Суђења људском мишљењу, не само 'вербалном деликту', него и запленим рукописима, учестала су у нашој земљи, постајући идеолошки и правно легитиман метод политичких обрачуна власти са својим неистомишљеницима. Владавина бирократске самовоље свагда онемогућује владавину права и независност судства, тих претпоставки демократског и цивилизованог друштва. Драконска казна Војиславу Шешељу, за садржину заплениеног рукописа (осам година робије!), хапшење београдских интелектуалаца и суђење шесторици – Владимиру Мијановићу, Павлушку Имшировићу, Миодрагу Милићу, Милану Николићу, Драгомиру Олујићу и Гордану Јовановићу, за интелектуалне дијалоге у приватним становима и рукописе полицијом заплениене, као и неке раније судске пресуде у другим крајевима Југославије, затим прогони са радних места 'морално-политички неподобних' грађана, морају озбиљно да забрину сваког мислећег и часног човека. Та суђења и хапшења представљају очито гажење основног људског права – права човека да слободно мисли и јавно саопштава своје мишљење. Суђења људском мишљењу и онемогућавање слободе изражавања, на нашем

простору историјски значе не само повратак у давно прошла времена, него и кршење Устава СФР Југославије, Универзалне декларације о правима човека Уједињених нација, Хелсиншких и других међународних докумената о људским правима, на чије се поштовање потписом обавезала СФРЈ, као држава. Субјективна јавна права су у југословенском простору редукована и извесним недемократским законима (Закон о спречавању злоупотребе штампе и других видова јавног информисања, Закон о основама државне безбедности, поједине одредбе Кривичног закона СФРЈ, републички закони о јавном информисању и издавачкој делатности и др.), суштински супростављеним слову и духу Устава СФРЈ, па су тиме та права остала и без законске заштите. Грађани су лишени ширих реалних могућности да бране и заступају право на слободу мишљења и достојанство човеково, његово неприкосновено право на своје уверење, истину, правду, стварање. Такво стање руши углед наше земље пред демократском светском јавношћу; пријатељи Југославије и сви они који су са моралном подршком и надом у демократски и хумани социјализам гледали у нашу земљу, данас бивају и забринути за будућност југословенског друштва.

Побуђени хуманистичким и социјалистичким разлозима, одлучили смо да оснујемо *Одбор за одбрану слободе мисли и изражавања*. *Одбор* ће деловати на овим општим начелима:

Слобода људског мишљења и изражавања, једна од основних тековина цивилизације у којој живимо, потврда наше грађанске и људске еманципације, основа и израз интегритета и идентитета људске личности, елементарна је претпоставка друштвеног и културног живота, научног и уметничког стваралаштва.

Слобода мишљена и изражавања није власништво, дар и привилегија ниједне класе, друштвене групе, партије и државне власти; та слобода и то право је свељудско, па је њихово остваривање или угрожавање ствар умности и савести свих грађана друштвене заједнице. На тој се претпоставци и образује *Одбор за одбрану мисли и изражавања*.

Одбор за одбрану мисли и изражавања, представља слободну заједницу културних, научних и јавних радника, спремних да јавно бране слободу мишљења и изражавања. *Одбор* то чини у вери да слобода мисли, као темељно људско право, представља један од битних услова свих других слобода и права, израз људског достојанства, које се испољава и сагласношћу између мисли и јавне речи, између јавне речи и људског дела.

Одбор сматра да сваки човек има неприкосновено право на своје мишљење и изражавање на темељу Устава СФРЈ и

Универзалне декларације Уједињених нација, као и дужност да такву слободу призна другима. Државна и политичка власт не додељује то право грађанима по својој вољи, нити га може ускратити по властитом нахођењу и политичкој користи, већ је дужна да га доследно гарантује и практично омогућује.

Одбор ће пружати подршку грађанима који су изложени прогону због изношења властитог мишљења. У свом деловању ослањаће се на судска акта, новинске и друге извештаје, налазе правних стручњака и помоћ људи добре воље и осетљиве савести, спремних да на одговарајући начин допринесу слободи мишљења. *Одбор* ће се залагати за ослобођење људи ухапшених због својих уверења. *Одбор* неће бранити никог који проповеда насиље, мржњу и супростављање основним људским и грађанским правима, утемељеним Уставом СФРЈ и Универзалном декларацијом о људским правима Уједињених нација.

Одбор ће настојати да о својим акцијама и ставовима обавештава јавност. *Одбор* се нада да ће тиме допринесити унапређивању и заштити људских, грађанских, политичких и културних права. *Одбор* ће своје захтеве и ставове износити јавно и одговорно. Облике и методе деловања *Одбора*, засноване на изложеним начелима и међусобном поверењу чланова, као и избор потписника јавних докумената, одређују и врше чланови *Одбора*.

Чланови *Одбора за одбрану мисли и изражавања*:

Димитрије Богдановић, проф. универ., члан Српске академије наука и уметности.

Матија Бећковић, књижевник, члан Српске академије наука и уметности.

Иван Јанковић, научни радник.

Неца Јованов, проф. универ.

Михаило Марковић, проф. универ., члан Српске академије наука и уметности.

Андрија Гамс, проф. универ.

Никола Милошевић, проф. универ., члан Српске академије наука и уметности.

Борислав Михајловић, књижевник.

Драгослав Михаиловић, књижевник, члан Српске академије наука и уметности.

Танасије Младеновић, књижевник.

Др Гојко Николиш, члан Српске академије наука и уметности.

Предраг Палавистра, књижевник, члан Српске академије наука и уметности.

Мића Поповић, сликар, члан Српске академије наука и уметности.

Радован Самарџић, проф. универ., члан Српске академије наука и уметности.

Драгослав Срејовић, проф. универ., члан Српске академије наука и уметности.

Младен Србиновић, сликар, члан Српске академије наука и уметности.

Љубомир Тадић, проф. универ.

Добрица Ћосић, књижевник, члан Српске академије наука и уметности.

Коста Чавошки, научни радник, председник Српског филозофског друштва.

*

И тамо и овде. Гори. Запаљена ливада. Кладенац. *Вр̄ило̄*. Иксионе ти си снага месеца. Крв и лимфа што *ойлоде* земљу. Тражиш моју сенку. *Развођем*. Безграницом. На ватреном точку сам. *Бесан*. Знојан. *Миришцу* краљеви. Сунце *узврло*. Крај планете.

*

„Људски говор је компликована ствар, комуникација је варљива, песнички говор не може постојати а да не покушамо увек изнова да га учинимо прецизнијим, свежим, живљим и пуним релевантног смисла.”

(Миодраг Павловић)

Субоџа, 24. новембар 1984

„Јелен има поглед дивљи, остари за педесет лета. Када осети старост своју, иште по горама змијску рупу и прињушкује; па када нађе змију која се трипут свлачила, позна је и копа земљу; ако је у камену, носи воду у устима и залива; а ако је измије, прогута је целу и бежи увелико у воду и потоци се сав; и изашавши, лежи на сунцу три дана и подмлађује се, и буде као некад млад.”

*

Ненад Богдановић шаље мали каталог изложбе „Југословенска уметност телеграмом” која се одржава у Сали М. З. Оцаци

23–28. 11. 1984. У каталогу је репродукован мој телеграм који сам Богдановићу упутио с’ поруком. „Размишљај о сигнализму”.

*

Из Матице српске јављају да ће, после добијања средстава од РЗК Србије, наставити са редовним објављивањем следећих томова капиталног „Лексикона писаца Југославије”.

*

„Прекид струје који је погодио тридесет милиона људи и који се простирао на више од 200 хиљада km² збио се 9. и 10. новембра 1965. године у подручју северних делова САД и Јужне Канаде. Тих 30 милиона људи, не само да је седело у мраку – што је за њих била новост – него је било заглављено у лифтовима, метроима и сл. Забележена су само два смртна случаја, као последица непланираног ’искључења’. Девет месеци касније је рођено знатно више деце него што је просек.”

*

„У једном подземном налазишту угља у централној Азији већ више од 3.000 година стално букти ватра, кажу совјетски научници. Из падина планине Рават у Таџикистану стално се дижу облаци пепела и гасова о којима је први писани траг оставио још римски историчар Плиније пре 2.000 година. Сличне подземне ватре постоје и другде у свету – у америчкој држави Охајо још од 1884. године гори једна подземна ватра док друга слична велика ватра букти у Монголији већ 50 година.”

*

Стонога са највећим бројем ногу је једна неидентификована врста, пронађена у јужним деловима Африке. Тај инсект је имао укупно 355 пари удова – или 710 ногу.

*

Слобода речи. Моје грло *сажеже*. Гадна пожуца. Отпадна *изобличења*. И гризеш леш. Затамнело *слогомерје*. Абдерићанине. Последња отирњачо. Где је рај комунизма? У *сибирским* вртovima. У *опакој* идеологији. Твоја усирена *крв*. Мрачне утваре. Жбун увенулих ружа. У *сићакленуку*.

Уторак, 27. новембар 1984

„Ко си ти? Ко си ти, са топлим жутим очима у вечерњој магли?”

(Црњански)

*

Поновни, додуше тек после дужег времена, веома јак напад депресивног страха и узнемирености изазван, вероватно, стресом око „Београдске књиге”.

*

Нови број „Књижевних новина” препун полемичких текстова где се посебно издваја Никола Милошевић са својом „Нежном музом Оскара Давича”. Пошто је цитирао Давичове стихове из оде Александру Ранковићу и полицији (Служби безбедности) Милошевић закључује да је овај песник „изумитељ читавог једног књижевног правца, такозваног ’полицијског реализма’”.

*

С’ великим интересовањем прочитао информативан текст Миливоја Јовановића „Наслеђе Андреја Белог”.

*

Слободан Стојадиновић Чуде у својој рубрици краћих приказа, под иницијалима С. С., покушава да оцрта у пар реченица „Штеп за шуминдере”.

*

Мило Петровић ми доноси писмо Удружења бивших Југословенских добровољаца Шпанске републиканске војске које умножено кружи по земљи а Динки: „Праксис” са документима о револуционарној студентској 1968. години. Писмо ми је незанимљиво; међу „документима” налазим и своју „Корачницу”; интензивна сећања на тај период када сам радећи у „Видицима” био такорећи у срцу револуционарних збивања. Требало би пронаћи негде међу хрпама новина и папира документацију из тих дана и написати нешто док су слике и сећања још свежа.

*

„Животиње реагују различито на услове нулте гравитације у васиони, али она, како се чини, не утиче на њихов ембрионални развој, изјавио је совјетски академик Олег Гаженко на међународном симпозијуму о васиони и биологији, који се одржава у Москви. Гаженко је навео да су се животиње, које су биле у фази ембриона пре одласка у васиону, по повратку на земљу родиле у нормално време и касније имале здраво потомство. Совјетски научници су, такође, пратили физиолошке реакције животиња на бестежинско стање током експеримента у коме су учествовала два мајмуна, једна риба и друге мање животиње.”

*

Serse Luigetti шаље доста визуелног материјала и велики плакат изложбе „Mail-art per la pace” одржаној у Перуђи од 17. до 21. јула ове године. Ту су и плакати са изложби „Visual music” и „Paper mail-art” у организацији Luigettiја на којима сам, такође, учествовао. Овај познати италијански мејлартиста у краћем писму моли ме да му пошаљем документацију о својим акцијама као и антологије у „Делу”: „Конкретна, визуелне и сигналистичка поезија” (1975) и „Mail-Art – Mail Poetry” (1980).

*

„Само човек мисли, али мишљење мисли човека.”
„Шта је човек? Ко је човек? Живо биће које се, говорећи, мислећи, суочава са бићем света обликујући га.”
„Игра којом се држе повезани човек и свет јесте време.”
(Акселос)

ЈЕЛЕНА МАРИЋЕВИЋ

ПУЦАЊ У ЧИТАОЦА

Као специфичан вид синтезе поетике сигнализма појавила се недавно књига *Језик и неизрециво*¹ Мирољуба Тодоровића. Детерминанта „специфичан” није случајно употребљена, будући да се до синтезе дошло низањем издвојених полуреченичних исказа,² које је сам аутор назвао „есејистичким муњограмима”, а који су, видно, фрагментарног типа. Ако имамо у виду да је по Тодоровићу фрагмент „носилац и градитељ комплексне архитектуре апејронистичке песме” (стр. 200), а сама књига која је пред нама тако је конструисана, евидентно се поцртава нераскидивост и интеракција између поезије и, условно речено, теоријској промишљања сигнализма.

Стога, *Језик и неизрециво* може нам помоћи у погледу разумевања и тумачења сигналистичке поезије, ако имамо у виду да је, по ауторовом мишљењу, „експериментално у уметности, према традиционалистичком виђењу, нешто неразумно, неразумљиво,

¹ Мирољуб Тодоровић, *Језик и неизрециво*, „Алтера”, Београд, 2011. Иначе, један од циљева ове књиге, како сам аутор напомиње, био би „проширивање и продубљивање поетике сигнализма изложене у манифестима и пратећим текстовима крајем шездесетих и почетком седамдесетих година” (стр. 333). Сви цитати из ове књиге биће наведени према овом издању, уз број странице.

² Кажем да су искази полуреченични, јер сем повремених облика помоћног глагола „бити”, и сем у цитатима других аутора, глаголи у овој књизи нису присутни. На питање, да ли постоји неко објашњење, намеће се следећи исказ: „Именица – један од кључних елемената у стварању експлозивне песничке слике у апејронистичкој песми” (Према: М. Т., *Језик и неизрециво*, 60) Ако, дакле, наведени цитат применимо и у посматрању ове књиге, уочићемо аналогију између „експлозивних песничких слика у апејронистичкој песми” и „есејистичких муњограма” књиге *Језик и неизрециво*, а то нас и упућује на паралелно читање сигналистичке поезије и сигналистичких манифестних текстова/фрагмената.

непожељно и опасно” (стр. 18), мада је „експеримент у самом бићу уметности” (стр. 22).

Оно што је последњих година додатно олакшало рецепцију и омогућило бољи увид у Тодоровићево поетско стваралаштво јесте, несумњиво, избор из његове поезије *Свиња је одличан ђли-вач и друже ђесме* (Тардис, Београд 2009), што због многобројних песничких збирки овог аутора, што због њиховог неуједначеног вредносног потенцијала.

Проблем хиперпродукције, можда се може посматрати и као један особен вид односа према уметности речи. Наиме, ако је друштво такво да масовно производи све што је неопходно за живот (одећа, храна, и сл.) и то чини машинским путем, без много бриге где ће то завршити и са свешћу о краткотрајности произведеног, онда може да не чуди Тодоровићево „фабриковање” поезије, с тим да је његова алатљика/машина често компјутер. Стога, чини се, да се Тодоровић у ери маспродукције приклонио оваквом виду производње онога што је неопходно за живот, а што се тиче поезије, поезија јесте она неопходност потребна људском духу, али, треба бити опрезан јер, наравно, дух није исто што и тело. Оваквим приступом стваралаштву, песников поступак се може донекле одредити као миметичан,³ будући да одражава друштвено-историјске значајке у своју поезију.

Али, можемо препознати и један од одјека постмодернизма, којем се, унеколико, приближава Тодоровићева поетика. Ради се, наиме, о задовољству као врсти потрошачког хедонизма. „Тело – нешто толико очигледно и наметљиво да смо га љупко занемаривали вековима – загребало је површину бескрвног рационалистичког дискурса и тренутно је на путу да постане највећи фетиш од свих.”⁴ Аутор нас и упозорава на „иронијски дискурс и успостављање иронијске дистанце кроз неуравнотежено обиље језичких експеримената и слике потрошачке цивилизације у алеаторној поезији” (стр. 54), али и на то да је „стварност сведена на свет ствари и тело” (стр. 218). Отуда не чуди Тодоровићев *Пуцањ у ѓовно*.⁵ „Говно” и њему сличне излучевине, једини су материјални продукти људског тела, и управо овај циклус песама, не слу-

³ У оном смислу у којем *mimesis* означава „приказивање стварности средствима умјетности”. (Према: Зденко Лешић, *Теорија књижевности*, „Службени гласник”, Београд 2010, 23.)

⁴ Тери Иглтон, *Илузије ђосћмодернизма*, превео: Владимир Тасић, „Светови”, Нови Сад 1997, 38.

⁵ Аутор истиче да је „поема *Говнарија* зачета у камијевском свемиру побуне (револта)”. (М. Т., *Језик и неизрециво*, 248.)

чајно, затвара поменути избор из његове поезије. Али, о његовој важности биће касније нешто више речи.

Сада се треба вратити циклусу песама са почетка књиге, који носи наслов *Рецепти за зајалањење јетре*, а који је саставни део збирке *Куберно* (1970), јер не смемо занемарити да је у оквиру ње штампан и програмски текст *О песничким машинама*, „где је врло прецизно објашњен низ могућности стваралачке сарадње човека и машине (односно дигиталног компјутера)”,⁶ што је, како смо настојали да покажемо, незанемарљиво важно за покушај сагледавања Тодоровићевог односа према песничкој уметности.

Што се тиче, не само песама из овог циклуса, већ и других песама, истог аутора, запажа се одсуство правописних ознака (велико/мало слово, тачка, запета).⁷ Наравно, тиме се добија на „отворености дела”,⁸ али можда можемо пробати да то сагледамо као евентуалну литерарну реакцију на егалитаристичке друштвене концепције. Да будемо прецизнији, ако је током историје рођена идеја о томе како су сви равноправни и једнаки, што у пракси и није био случај, и Тодоровићеве песме негују начело да ни једно слово не сме бити надређено другом, било својим „положајем” на почетку реченице или својом јединственошћу (ако је реч о нпр. властитим именицама). Овим нам, дакако, песник оставља могућност и да од таквог, назовимо, текстуалног хаоса сами градимо смисао (тј. нови свет). Другим речима, нуди читаоцу могућност да обликује смисао како налази за сходно, од оне грађе коју му аутор подаје, уз примедбу, колико је то, у зависности од профила читаоца, могуће. Такође, Тодоровић у књизи *Језик и неизрециво*, умногоме, инсистира на „плодности језичког хаоса” (стр. 87): једно поглавље носи наслов *Хаос и космос*, указује се на неред као изворну игру, те се посебно истичу Новалисова⁹, Бахтинова¹⁰ и Настасијевићева¹¹ поимања хаоса.

Надаље, од песама из *Рецепти за зајалањење јетре*, издвојићемо ону под насловом *Постајем бубацваба*. Зашто би нам она била уопште од значаја? Ради се заправо о томе да се људско

⁶ Према: Иван Негришорац, *Легионарци за бескућнике*, „Културни центар Новог Сада”, Нови Сад 1996, 57.

⁷ У овом контексту, скренула бих пажњу на фрагмент из књиге *Језик и неизрециво*: „У конкретној поезији можемо се суочити и са интерпункцијским знаком подигнутим на ниво лексеме” (М. Т., *Језик и неизрециво*, 253).

⁸ Према: И. Н., *Легионарци за бескућнике*, 77–79.

⁹ „Хаос мора да просијава из сваког песништва” (стр. 20) и „Будући свет је разумни хаос; хаос који је сам себе прожео, који је у себи и ван себе” (стр. 271).

¹⁰ „Хаос је многолик” (стр. 62).

¹¹ „Са сваким новим уметником покренут је још један хаос у смеру стварања новог звезданог неба” (стр. 81).

биће анимализује, тј. претвара у бубашвабу,¹² а тиме унижава и понижава, док се његов хоризонт сужава, а перспектива своди на поглед „одоздо”. Како се то десило? Одговор нам може понудити почетни стих: „и човек појефтинио кад га продају”, али и завршни стихови који носе експликацију како је човек променио јеловник, па је то имало за последицу његову метаморфозу: „мој чекић за / разбијање лобање и вађење свежег / мозга лежи зарђао после бекства из / друштва јеловник ми је осиромашен / храним се биљним отпацама постајем / бубашваба.” Могли бисмо помислити да је човек да би опстао у друштву као „човек”, принуђен да се „храни” другим људима, или, прецизније, њиховим „мозгом” (мислима, знањем). Оног момента када напусти тај начин „исхране”, поставши бубашваба, може лако бити згажен или може постати безвредан, уколико се „биљни отпаци” посматрају као недржива, слаба храна, тј. неодрживе мисли, или знање.

Међутим, у оваквом тумачењу, не исцрпљује се значај дате песме у контексту овог избора. Она нас, наине, може упутити не само на циклус који следи (*Свиња је одличан пливач*), већ и на *Чорбу од мозга*. Кренимо редом. У песми *Постајем бубашваба*, јавља се мотив свиње, и то дивље свиње: „славуја и дивље свиње купите”. У цитираном стиху можда можемо препознати Тодоровићево одступање од књижевне традиције; конкретније, од поетике романтизма (на којег упућује мотив славуја – Ј. Ј. Змај) и од поетике модернизма (*Свиња*, као наслов Попине песме из збирке *Кора*). Овакво виђење потврђује песникова опаска о „исцрпљеност(и) (потрошености) креативних облика, поступака и семантичке тематско-мотивске лепезе у традиционалистичкој и неосимболистичкој поезији” (стр. 322).

Надаље, можемо довести у везу наслов *Рецепт за зајалење јетре* и мотив свиње. Треба се сада присетити једне устаљене фразе: „Напио се као свиња”, и ствар постаје јаснија. Јетра ће се најефикасније „запалити” алкохолом, и то учесталим напијањем, те за детерминисање прекомерно алкохолисаног, употребљавамо одређење: свиња.

Али, можемо поставити и питање: зашто је свиња одличан пливач? Или, кроз шта плива Тодоровићева свиња? Један од одговора може бити да свиња плива као мотив кроз добар део Тодоро-

¹² Подразумева се да се примери анимализације човека код савремених српских песника неретко могу наћи: Миодраг Павловић (мрав), Љубомир Симовић (риба), Новица Тадић (пацов). И, што је најнезанемарљивије, не смео заборавити приповетку Франца Кафке *Преображај*, у којој се Грегор Самса једно јутро пробудио у облику баш бубе.

вићевих песама, те тако, на неки начин, обједињује све песме које су се нашле у избору пред нама.¹³

Међутим, отићи ћемо и корак даље у покушају тумачења мотива свиње. Могли бисмо, надаље, сагледати у ком односу стоје „свиња” и „говно”, будући да је избор из Тодоровићеве поезије који је пред нама, може се рећи, у знаку управо ових кључних мотива. Покушајмо овако, свиња је сваштојед,¹⁴ а говно је скупина свакојакних састојака. Песма *Измеј*, из циклуса *Чорба од мозга* најбоље нам то потврђује: „физиолошка излучевина / састоји се из воде / секрета / бактерија / и неискоришћеног дела хране / нормалан измет / нема слуги и крви / не заудара јако / киселкастог је укуса.” Посебно је занимљиво и то да *Пуцањ у ѓовно* води својеврсан дијалог са *Чорбом од мозга*, јер како смо у *Чорби од мозга* наишли на *Измеј*, тако ћемо и у *Пуцању у ѓовно* наићи на *Говно с мозгом*. Стога, „свиња” и „говно” потврђују своју везивну улогу између песама које се налазе у овом избору, постају кључни за изналажење смисла и служе као путокази, који омогућавају проходност кроз Тодоровићеву поезију.

Јер, треба нагласити, за разумевање ове поезије, морамо веровати у „моћ супер-читаоца у погледу преузимања кључних компетенција семантичке анализе текста”.¹⁵ Тодоровић и рачуна с читаоцем који је „активан учесник у откривању и спајању разноврсних асоцијативних низова и састварању значења у поетском тексту” (стр. 233), али је и свестан да „авангардно уметничко дело збуњује и плаши савременог читаоца (гледаоца) ... и да може доћи до прекида комуникације” (стр. 316).

Негришорац¹⁶ упозорава на значај Ролана Барта који у *Смрти аутора* каже да „текст је сачињен од многоструких писања, изведен из разних култура, те улази у међусобне односе дијалога, пародије, оспоравања, но постоји једно мјесто где та многострукост налази своје жариште, а то мјесто је читатељ, а не као што се досада говорило, аутор ... рођење читатеља мора се догодити уз цијену смрти Аутора”.¹⁶ Али, шта се дешава ако Аутор усмери пуцањ у Читаоца? Да будем јаснија, можда се може говорити о еквиваленцији „Говна” и „Читаоца”, у контексту циклуса *Пуцањ у ѓовно*, ако имамо у виду Стрејчијеву теорију „о читању као за-

¹³ Једна од песама из циклуса *Предлажем на Балкану* носи наслов управо *Само као свиња*.

¹⁴ Што подразумева конзумирање свеколиких састојака измешаних у помије.

¹⁵ И. Негришорац, *Легијимација за бескућнике*, 114.

¹⁶ Наведено према: И. Негришорац, *Легијимација за бескућнике*, 114–115.

мени за једење гована”,¹⁷ наравно, уз то да бисмо семантизацију копрофагичности читања, могли проширити евентуалним изједначавањем читаоца, говна и самог текста.

Овакво тумачење могло би се најдиректније применити на конкретном примеру песме *Тумачење ѓована*, у којој би „барокно говно / класицистичко говно / романтичко говно / реалистичко говно / симболистичко говно / футуристичко говно / дадаистичко говно / надреалистичко говно / сигналистичко говно” могли да значе управо особу, или читаоца који је припадник неке од ових стилских формација, али и текст који припада сваком од корпуса ових праваца. Пуцањем у говно, пуца се, дакле, и у читаоца, и у жанр и у традицију, али не треба пренаглити у конклузијама, јер следе стихови: „вредност гована дубоко је скривена / у његовој структури / говнар мора тражити / садржинску вредност гована.” Наведени стихови казују нам да без „пуцња у говно” не можемо ни стићи до поменуте вредности говна, јер се тек пуцњем може допрети до тог добро скривеног. Али, шта се заправо дешава када се пуца у говно? Оно се распршти на све стране, разгради, изобличи, засмрди, и створи хаос, из којег треба опет треба градити изнова. Или, ако имамо у виду да је циклус песама *Пуцањ у ѓовно*, првобитно био поема *Говнарија*, од преко 2.000 стихова, „пуцањ у говно” значао би управо разједињавање *Говнарије* на појединачне песме, које творе овај циклус, па би се „пуцањ у говно” могао окарактерисати као имплицитни аутопоетички гест песника, који нам тиме показује шта је претходило конституисању његовог циклуса.

Овакав поступак има додирних тачака и са поступком деконструкције, будући да оно подразумева разградњу, али и поновно састављање новог. Тодоровићева учестала цитирања Деридиних мисли у *Језику и неизрецивом*, дакако, потврђују нам наведену тезу. Отуда се *Говнарија* разједињује и деконструираше на песме, које су у складу са сигналистичким исказом да су фрагменти „еквиваленти песничке форме” (стр. 279). „Потрошљивост поетика” (стр. 286), као и „непристајање на устаљене и истрошене моделе уметности” (стр. 26) допринели су оваквом третману књижевности, будући да деконструкција подразумева конституисање новог, како је већ напоменуто.

Деконструкција би и била централно питање књиге *Језик и неизрециво* и читање поезије Мирољуба Тодоровића, које би у одређеном смислу објединило и имплицирало ауторова

¹⁷ Према: Најал Луси, *Посћмодернисџичка теорија књижевности*, превела: Љиљана Петровић, „Светови”, Нови Сад 1999, 25.

разматрања и интервенције у домену фрагментарности, хаоса и лудизма, те односа према традицији али и цивилизацији која негује култ тела. Такође, Тодоровићево стваралаштво остварује се оваквим виђењем и као инвентивно, покретачко и свеже. Таквој визури, можда би допринела и мисао о разградњи његових песничких књига на песме, које би у додиру са песмама из других његових збирки, а у новим изборима поезије, добијале на додатној семантизацији и евентуалном вредносном потенцијалу.

МИЛЕТА АЋИМОВИЋ ИВКОВ

БЕЛИ АБОРИЦИН

Све се на свету, казивао је то још млађахни Црњански, може асоцијативно довести у везу са свим. А поготово ако се основа или елемент за поређење позајме из света културе и уметности. Тако се и нама, на подлози актуелне јапанске нуклеарне катастрофе и тренутне лектире, ујаснила једна, чини се, подстицајна аналогија.

Наиме, 2010. године је издавачка кућа „Јасен” из Београда започела објављивање изабраних дела савременог аустралијског писца Б. Вонгара. Прва објављена књига из најављеног низа јесте његова аутобиографија под називом *Дингово леђло*.

Пратећи једну веома узбудљиву и скоро невероватну животну причу, читалац ће из њеног једноставно али сугестивно исприповеданог садржаја моћи да сазна и то како је чудновато име њеног творца, заправо, самоизабрана ознака за други идентитет Сретена Божића, рођеног 1932. године у шумадијском селу Трешњевица. А потом и то како се овај исељеник, после дужег странствовања, судбински обрео у пустињи Аустралије и тамо, у прецивизацијским условима, саживео са староседеоцима Аборицинима. И не само да је самовољно са њима стао да живи већ је, са великом вољом и самосвешћу, он постао њихов гласноговорник – ангажовани тумач једног, трагичној судбини обреченог, традиционалног народа. А аборицинска трагедија средином прошлог века састојалала се, истиче овај аутор, и у томе да је он постао „једини народ на свету који је преживео двоструку нуклеарну трагедију – вађење уранијума и нуклеарне пробе”.

Сликовитим обртима и документарним детаљима богату, ову аутобиографску причу Б. Вонгара могућно би било тумачити и разумети и из угла тзв. постколонијалног критичког усмерења. У

том случају би тумачев поглед морао да обујми сву, како би рекао Едвард Саид, „грубу реалност” која је у књизи предочена, али и велики интимни саосећајни напор и идеолошку основу за агилно усмеравање једне осетљиве савести и интелектуалне свести да се опажена неправда и живописна прича о Другоме достојно актуелизују. Мада би се тако, и то ваља рећи, онда узгредно прихватиле и многе антрополошке претпоставке овог аутора о старости и вредности аборицинске ументности и културе за које он, не без тенденције, тврди да трају „још од леденог доба”. Због тога би читаочево и тумачево око и напор могли да се, примереније, сасреде на поједине чињенице које су у најтешњој сагласности са културним моделом и вредносним системом у коме је аутор ове књиге поникао.

На више места у овој књизи аутор сведочи о размерама аборицинског нововременог страдања, и посебно истиче одузимање њихове деце као нарочит нецивизацијски гест белог човека. Али, оно што је индикативно и нама чини се важно, то што саопштава Вонгар поредбено осветљава на подлози својих раних сазнања из корпуса српске патријархалне културе, епске поезије и Андрићевог романа о градњи ћуприје на Дрини. У том грандиозном делу епског распона, знамо, нарочито је карактеристична сцена *аџами оџлана* – данка у крви.

Уочавајући на који се начин и у којим размерама уништава традиционална староседелачка култура, овај је аустралијски писац српског порекла започео двоструку „борбу”. Најпре борбу за властиту стваралачку слободу која је до те мере била угрожена да је он био приморан да напусти Аустралију и, опет, добегне у Европу где су га подржавали Симон де Бовоар и Жан Пол Сартр, а потом и борбу за истину о Арнхемској Земљи. У тим истинољубивим настојањима у свести и пред очима су му, непрестанце, биле слике из детињства и етички идеали српске традиционалне културе.

Научивши већ зарана, на примеру свог оца, шта значи репресија режима, овај је упорни и истрајни аутор и борац прихватио његов аманет о потреби везивања за земљу и вредности традиције, тако да је у драматичним ситуацијама којима је бивао изложен сопствени дух крепио баш тиме. И баш у тој исконској (антејској) везаности за земљу и високе моралне (хришћанске) вредности, као и српску историјску традицију, може да се разазна психо-емотивна подлога на којој је Божић-Вонгар утемељио своје укупно стваралачко и друштвено-активистичко настојање. Јер, у бројним исказима расутим дуж ове књиге, у поређењима и мисаоним свођењима, управо је оно што је у шумадијском,

аркадском детињству усвојио, остало у потпуности неизмењено и делатно.

Судбина је овог необичног човека одвела на крај света и укључила у борбу за истину о једном традиционалном народу и правду која му је била закинута, а он је, мењајући име и постајући писац, трајно сачувао везу са родном културом: српским начином мишљења, нашим помало искошеним погледом на свет и слободарским духом на који смо толико поносни, а који је и њега надахњивао и подстицао да истраје.

Све се, дакле, заборавља и бледи, осим матерњег духа; духа искони. У животној тамнини, он је оно једино што постојано светли и показује пут. Овај је писац тај пут следио – и победио!

ДРАГАН ДРАГОЈЛОВИЋ

ЈОШ УВЕК САЊАМ

Разговор са Б. Вонгаром

Б. Вонгар (B. Wongar), аустралијски књижевник српског порекла, рођен као Сретен Божић 1932. у селу Трешњевица код Аранђеловца. Завршио Хемијско-индустријску школу у Аранђеловцу. Касније је похађао Млинско-машинску школу у Новом Саду до 1952, када је почео да пише поезију. Војску служи у Загребу, а по окончању војног рока, 1955, на Радничком универзитету „Ђуро Салај” у Београду похађа курсеве књижевности и драмске уметности. Од 1957. год. ради као новинар у листу *Нови џуџи* у Светозареву (Јагодина), одакле прелази у Ужице и запошљава се у локалном листу *Весџи*. Ни ту не остаје дуго већ прелази у Београд и почиње посао у Издавачком предузећу „Космос”. У лето 1958. илегално напушта Југославију и преко Италије стиже у Француску. До 1960. год. ради у фабрици аутомобила „Рено” у Паризу, спава у подруму исте фабрике са другим имигрантима и учи француски на *Aliance Francaise*. Те године одлази за Аустралију где као емигрант ради разне физичке послове. Неколико година живи на северу Аустралије, у познатом резервату староседелца, Аборицина, *Arnhem Land*. Искуство из тог периода омогућило му је да заједно са познатим аустралијским књижевником, Аланом Маршалом, објави књигу *Aboriginal Miths (Аборицински митови)* у Мелбурну, 1972. Од 1970. год. живи недалеко од Мелбурна, у кући на свом имању са по неколико аустралијских паса дингоса, где пише своје књиге.

Сва своја дела објавио је на енглеском, мада пре доласка у Аустралију није знао ни речи тог језика. Основа његовог приповедачког умећа налази се у српској усменој књижевној традицији.

Вонгар је одрастао у патријархалној породици у којој су се неговале традиционалне вредности, посебно народна поезија и предање. Спојивши вредности српске усмене књижевне традиције и искуство у животу са Аборицинима, Вонгар је имао снажну подлогу за писање својих прозних дела. Увидевши каква је трагедија снашла људе тих прастарих племенских заједница са доласком британских колонизатора, подухватио се да о томе пише и одмах наишао на отпоре и оспоравања од стране аустралијских званичника и многих других. Било је забрањено штампање Вонгарових књига у Аустралији. Прве три књиге из његовог нуклеарног циклуса штампане су у Америци, као и неке књиге прича. Јунаци Вонгарових књига нису само Аборицини већ и пси дингоси, дрвеће, вода, земља, предели, животиње, све оно што је било неодвојиви део њиховог живота. Отварање рудника, експлоатација природних добара, изградња инфраструктуре, присвајање земље, разарање хиљадугодишњег начина живота, уништавање станишта довело је велики број ових племенских заједница на руб уништења. Посебан допринос овоме дале су британске нуклеарне пробе. Вонгар, као досељеник и као физички радник на неким од великих градилишта био је у прилици да из прве руке прати шта се збива. Носећи у себи осећај правичности и историјско искуство свог српског народа, посветио је живот писању о томе шта се дешавало у налету цивилизованих и супериорних белих господара жељних богатства. Тек после објављивања у иностранству, најчешће у Њујорку, и превода на више светских језика (немачки, руски, холандски, мађарски, француски, шпански) почеле су његове књиге да се објављују и у Аустралији, илустроване аборицинским мотивима. Објавио је романа: *Walg (Мајтерица)*, 1983, Њујорк; *Karan (Дуца)*, 1985, Немачка; *Gabo Djara (Свећац)*, 1988, Њујорк; *Raki (Коницац)*, 1994, Аустралија, који сачињавају његов нуклеарни циклус; књиге приповедака: *The Sinners (Грешници)*, 1972, Мелбурн; *The Track to Bralgu (Пућ за Бралџу)*, 1978, САД; *Babaru (Фамилија)*, 1982, САД; *Margnit (Вудар)*, *The Last Pack of Dingoes (Последњи чојор динџоса)*, 1991; књигу песама *Bilma (Билма)*, 1984, САД. Већина ових књига доживела је поновљена издања. Међународну репутацију стекао је првенствено са своја прва три романа из нуклеарног циклуса и својим „јединственим жанром писања”. У роману *Коницац* један од јунака је и Србин, како би указао на сличност историјске судбине Срба и Аборицина. На српски су преведене и објављене Вонгарове књиге: *Пућ у Бралџу*, Београд, 1983; *Цвећ у џусџињи*, Ниш, 2005; *Последњи чојор динџоса*, Београд, 2005. и књига песама *Билма*, Аранђеловац, 2005. Издавачка кућа „Јасен” из Београда, као прву књигу Вонгарових изабраних дела, објавила

је 2010. Дингово легло, његов аутобиографски роман, а као другу и трећу *Каран* и *Раки*, 2011. Вонгар је добитник више међународних и аустралијских награда и признања, као и награде „Растко Петровић” коју му је доделила Матица иселјеника Србије. Иако пише на енглеском Вонгар, односно Сретен Божић, изузетно држи до свог српског порекла. Почасни је члан Удружења књижевника Србије.

Драган Драгојловић: Господине Вонгар, рођени сите под именом Срејен Божић, у селу Трешњевица недалеко од Аранђеловца, у породици коју су одликовале неке ситандардне и традиционалне вредности српског села и животиња. Како сада, после укућног искуства, гледате на своје дејинство и одрастање у Србији?

Б. Вонгар: Носталгично. Живот је на селу био традиционалан. Као дечак чувао сам породичну стоку на планини изнад села. Отац је у послератним годинама био проглашен кулаком, тако да су општинске власти по вољи долазиле и одводиле стоку као плен, док нису поклати и појели све – овце, говеда, козе и свиње. Било их је око двеста грла. Сваку животињу сам знао по имену – свака је знала да лиже со са мога длана. Још увек их видим у сну док пасу на обронцима брда. Било ми је тада 16 година; напустио сам село и отишао у Хемијско-индустријску школу у Аранђеловцу. Касније сам се уписао у Средњу техничко-млинску школу у Новом Саду, у Школској улици. Становао сам у интернату у Николајевској улици, код Николајевске порте. Преко пута је била Библиотека Матице српске. Ту сам почео да пишем поезију и жудео за изгубљеним стадом из Трешњевице.

Да ли је Вам је бављење новинарством и срејање са писцима и песницима у Србији, пре одласка у емиграцију, помогло у одређивању за позив писца? Да ли су Ваше амбиције из тог времена биле више везане за прозу или за поезију? Када сите се заправо одредили да се бавите писањем?

Новинарством сам се почео бавити док сам служио војни рок у Загребу. Имао сам приступ библиотекама и редовно одлазио у позоришта. Командир чете био је неки наш човек, Славонац, тако да ми је давао излаз у град кад сам год то зажелео. Поезија је обично прва љубав писца – понекад и трајна. Док сам још био у селу волео сам необично народну поезију, приче и сеоска казивања. Мој отац Стеван био је обдарен говорник, знао је напамет многе јуначке песме које је рецитовао док смо радили у пољу,

понекад је препричавао читава поглавља из Светог писма. Често је сањао о ономе сто се догађа у свету и о томе причао као сеоски пророк. То је веома утицало на мене и мог старијег брата Милосава, који је такође писао. Радо смо препричавали све оно што се догађа у сеоској воденици. У нашем суседству била је врачара звана Цана код које је долазио народ из целе околине. Причало се да је виловита и да се са вилама ноћу купа под воденичким колом. Волео сам да је слушам док прича. Веровало се да је и њен пас виловит. Још увек сањам о њеним враголијама и том магичном детињству које ме је обогатило и припремило за писање.

Шта је био основни разлог да најустрашивије Југославију и описније се у свету. Да ли сте имали неког од пријатеља који Вам је у Паризу могао бити ослонац док се сами не снађете и не видије шта ћете радији и чиме ћете се бавији? Како сте дошли у контакт са Симон де Бовоар и до Сарјера?

Док сам радио као новинар за ужичке *Весџи*, појавио се случај Михаила Лавренчића, директора фабрике камиона ФАП из Прибоја, који је изведен пред окружни суд наводно за финансијску манипулацију. Тада су у *Весџима* такође радили Љубомир Симовић и Радован Поповић, каснији уредник Културне рубрике *Полиџике*. Партијски функционер је дошао у редакцију и рекао да о Лавренчићу треба писати као криминалцу. Суђење је одржано у лето 1957. у сали старе Учитељске школе, која је била препуна. Трајало је око 2 недеље, публика је била отворено за Лавренчића. Њему је у ствари суђено због тога што је фабрика ФАП у Прибоју изграђена у Србији. Суд је настојао да сазна ко је испословао финансије за изградњу. Радило се очито о Слободану Пенезићу (а вероватно и о Ранковићу), али се његово име није помињало. Био је то сукоб између Пенезића и Партије. Лавренчић, који није желео да призна, осуђен је на 25 година затвора. Ја сам извештавао са суђења, али оно што сам писао није објављено. У *Весџима* су се појавили чланци под мојим именом које је вероватно писао неко из комитета партије. После неколико недеља добио сам отказ и одузето ми је право да радим као новинар. У ствари, било ми је забрањено да штампам оно што пишем – чак и песме. Годињу дана касније илегално сам напустио Југославију и пешке преко Италије и Алпа доспео у Француску. Француска тада није враћала избеглице из Југославије. У Паризу сам се распитао за Дару „Боксерку”, односно Црногорку. Имала је ресторан на Сен Мишелу и причало се да је за време рата била љубавница Драже Михаиловића. Њеним заузимањем добио сам боравак у Француској

као избеглица. Француска је у то време ратовала у Алжиру. Биле су активне групе које сеprotиве рату, па сам се умешао међу њих. Ту ми се указала прилика да сретнем Сартра и Симон де Бовоар.

Рецијте украјико колико Вам је боравак у Паризу јомогао да боље схвајијте светј у који сјте сјијгли јосле живојја у комунистјичкој Југославији. Да ли Вам јјај светј изгледа и данас какав је изгледао онда? Шја се јроменило?

Схватио сам да сам сјм, далеко од родбине и пријатеља. Нисам познавао француски, нити било који други страни језик. Радио сам у фабрици аутомобила „Рено”, а ноћу спавао у подруму фабрике, где су боравили и многи Алжирци. Док спаваш чујеш буку фабрике изнад себе. Ноћу понекад долази полиција да одводи Алжирце у затвор. Међу нама је било избеглица из Мађарске, Албаније, Шпаније... неки размишљају да се упишу у Легију странаца. Неки су већ били тамо, па су побегли.

Колико Вам је боравак у Паризу јомогао да своје амбиције да будете јписац видијте као реалну могућностј?

Уписао сам се на вечерње студије на Аlјјансе France и прагио предавања са таквом оданошћу да сам након две године савладао тај језик одлично, па чак почео и да пишем на француском. Био је то академски француски, не онај из фабрике. Без језика и читаоца писац не може да опстане. Због писања сам напустио село, побегао из Југославије – кад бих се одрекао писања, то би значило озбиљан пораз.

Поцијо сјте већ били научили језик и ујознали неке људе, зацијо сјте најусјили Француску? Шја Вас је ојределило да јосле Париза, конјјакајја које сјте имали, све јо најусјијте и одејте у далеку Аусјралију, која је у јо време могла бијти само далеко јериферија светја? Веровајно сјте имали некога са киме сјте били у вези и ко Вам је могао бијти од јомоћи јри уселењу у ју далеку земљу која је имала ојромну јојшребу за радном снагом, за младим и здравим људима.

У Паризу сам се био уклопио у групу људи који су се окупљали око Музеја човека (Етнографског музеја) и расправљали о питањима која се тичу разних култура. Ту сам имао прилику да се упознам са културом аустралијских Аборицина. После Титове Југославије, и Француске која је била у рату, желео сам бити што

даље од Европе – изгубити се у пространству Аустралије. Један мој школски друг из Аранђеловца, Славко Даниловић, пребегао је пре мене за Аустрију и доспео до Аустралије. Од његових са села добио сам његову адресу. Био се настанио у Канбери и активан у организацији српских емиграната. Испословао је да ме предложи Емиграционим властима Аустралије за долазак, о државном трошку. Тада су обично емигранти путовали бродом, али крајем 1960. отпочео је и ваздушни превоз емиграната, тако да сам долеteo за Аустралију октобра 1960. Мој школски друг, Славко Даниловић, био је политички избеглица. Још док смо били у Аранђеловцу, припадао је једној илегалној групи која је намеравала да подигне устанак, али их је Удба ухватила.

Како сīе пуишвали до Аусирилије и какви су били Ваши ирви ииисци о земљи у коју сīе сиигли? Да ли сīе у иим иренуцима веровали да ћеише иамо моћи да осивариие своје амбиције иисца?

Наш авион је из правца Сингапура стигао за Дарвин у свитање. Октобар је ту почетак кишне сезоне, тако да смо се на аеродром спустили из монсонског облака, праћени муњама. Када смо изашли, асфалт под ногама био је тако врућ да се једва могло ходати. Питао сам за чашу воде, али на француском, тако да ме нико није разумео. Схватио сам да ће ми требати много времена да савладам енглески, уколико желим да пишем.

Како се десило да сīе се, у једном иренуику, нацили сами на иуиу кроз иусиаре Аусирилије куда се нису усућивали да крећу ни знаино искуснији усељеници који су доцили много ире Вас у иу земљу? Да ли је на иом иуиу доцило до Вашии ирвои сустрешања са Аборицинима, сииароседеоцима Аусирилије, који су иолико ироиаицили од самих иочешака доласка ирвих усељеника из Бриианскои краљевсiва?

У питању је била наивност новодошљака – непознавање суровости новог континента. По доласку у Аустралију требао ми је посао, а тада је била велика беспослица. Нашао сам се у Алис Спрингсу, у Централној Аустралији, у потрази за послом. Добио сам телеграм од свога пријатеља Даниловића да је нашао посао на изградњи једне велике бране на реци Орд, на северу Аустралије, удаљене одатле око 1.500 км. До тамо се могло доспети једино авионом. Нисам имао новаца за карту. Посаветовали су ме (вероватно у шали) да бих могао путовати камилом. Ја сам се на њој наивно упутио преко сурове Тамани пустиње. Аборицини

прелазе ту пустињу вођени својим прастарим искуством које им је остало у наслеђу још од леденог доба. У глави имају слику целог пута, знају где се може наћи нешто мало воде; где треба копати да би се до ње дошло или како добити мало течности од лишћа или лукавица и корења у земљи. Уз то, знају вештину путовања, не излажу се замору и знојењу. Копају рупе да би се у њима заштитили од врелог суца. Путају у предвечерје или зором. Био сам запао у несвестицу од жеђи када је на мене наишао један стари Аборицин. Он је по мом трагу већ знао да сам белац на издисају у пустињи. Нисмо се разумели речима и комуницирали смо знаковима. Пут је трајао око два месеца, али када смо доспели на другу страну Тамани пустиње стекао сам богато искуство и знање, као и захвалност старом домороцу што сам жив.

Када с'ће прво помислили да тема и живој Аборицини могу бити главна тема Ваще књижевности?

Сусрет са Аборицинима открили су ми нови свет – знање да је човек био у стању да створи сопствену културу и да планира своју будућност како би опстао под стихијом временских непогода. Њихова древна култура датира из времена леденог доба. Условљена је драматичним климатским променама тог времена и борбом човека за опстанак. Аборицини су успели да створе тако савршено друштво, односно културу, чије је начело било опстанак. Тај систем је трајао око 2.000 генерација, трајао би можда и више да није дошло до енглеске колонизације. Тајна тог система била је у контроли рађања и прираштаја становништва. Постојало је око 500 племена и у сваком од њих је живело онолико људи колико је племенска земља, којом су располагали, могла удобно да издржава. Племена нису међусобно ратовала. У употреби је било око 600 племенских језика и диалеката. Сваки од њих имао је богатство усмене поезије, обичаја и светковина. Мало шта је од тога преживело.

Рециће мало о Вашим ујисцима о српским исељеницима када с'ће с'ишли у њу далеку земљу – континент. Поред вербалног антикомунизма и полишканства, да ли је било усјецих појединаца који су се бавили књижевношћу или било којом врстом уметности? Какав с'ће имали однос са српском заједницом тамо где с'ће боровили, а посебно касније, у Мелбурну?

У Мелбурну је од 1950. до 1973. постојала издавачка кућа „Српска мисао”, изузетна културна установа у власништву др

Уроша Станковића. У том периоду издато је око 70 књига српских писаца из дијаспоре: песама, приповедака, романа, биографија, лексикона, студија итд. Књиге су штампане ћирилицом на адаптираној штампарској машини, коју су руски емигранти донели са собом по доласку из комунистичке Кине. Станковић је био писац, али и изузетно способан пословни човек. Матурирао је у Карловачкој гимназији, а права студирао у Београду, да би докторирао у Немачкој. Пре рата издавао је часопис *Српска мисао* у Београду. За време рата био је у Недићевој влади министар за рад. Пребегао је 1945. за Аустрију, а одатле је емигрирао за Аустралију. При напуштању Европе прикупио је адресе Срба емиграната који су касније постали претплатници његових издања, неки су постали донатори или су са њим сарађивали као писци. Жена му је радила као уредник и лектор. Издавали су и часопис *Српска мисао*. Копија књиге од сваког његовог издања слата је Народној библиотеци у Београд, али никад за узврат није добио званично писмо да је књига примљена. Већи број књига од сваког издања слат је Србима у Чикаго, Лондон, Јоханесбург, Беч итд. Писци које је он штампао били су махом српски интелектуалци који су напустили Београд 1945. због политичких промена.

Та генерација бивших официра, инжењера, лекара, политичара итд., морала је у избеглиштву да се прихвати грубих физичких послова да би опстала. Њихова једина утеха је била да повремено пишу и тиме испоље свој интелектуални дух. Своју издавачку и списатељску архиву др Станковић је оставио Библиотеци Мелбурнског универзитета, и још увек се налази у њиховој архиви.

Знамо да Ваце писање о Аборицинима није наилазило на прихватање од званичника Аустралије, па ни од неких књижевних и културних кругова. Ипак, касније све добијали и вредна признања.

У Аустралији су осетљиви када се пише о Аборицинима, уранијуму и нуклеарним пробама. Нарочито ако је онај ко пише дошљак. Многи који су рођени овде пишу о томе такође, понекад и оштрије од мене. Али, моје књиге су штампане у Америци и превођене су на многе језике. У Америци сам добио и награду ПЕН удружења. У Аустралији сам добио Емиритус награду – највеће књижевно признање које се додељује. Ја сам једини у Аустралији који је добио ту награду а да није рођен у Аустралији или Енглеској. Најдраже признање ми је, међутим, то што сам почасни члан Удружења нуклеарних жртава. То удружење окупља

оне који су били регрутовани током 1950-тих година да учествују у нуклеарним пробама, око 12.000 припадника војног кадра. Многи од њих су помрли од последица радијације. Сваке године се окупљамо да положимо венце тим жртвама. Енглези су у Аустралији испробали 12 нуклеарних бомби.

Ко Вам је највише помогао као писцу у Вашиој новој земљи?

Прозни писац Алан Маршал био ми је ментор годинама. Такође, његов колега Јон Морисон који ми је, као члан жирија 1970. доделио Аустралијску награду за књижевност – десет година након мог доласка. Са њиховим текстовима сам се упознао још док сам био у Београду – били су заступљени у *Анџологији аустралијске прозе*, преведене код нас 1954. Такође су ми доста помогли Пру Грив (дечји писац), Патриција Ексел (песник), Патрик Морган (академик – историчар), Ливио Добрез (академик), Анђело Лукакас и Том Томпсон (издавачи) итд.

Да ли сīе одржавали сīалне везе са неким писцима из Србије и колико познајете српску савремену књижевност?

Годинама сам био у вези са др Предрагом Палавестром. Помогао ми је 1982. да нађем издавача за неке од мојих књига. Срећом, упознао сам и Вас, помогли сте ми при издавању моје књиге *Задњи чојор дингоса* (Матица иселјеника Србије) и за њу сте написали рецензију. Познавао сам Мому Димића, са којим сам био у редовној вези, као и Милована Рапајића. Такође, професори Александар Петровић, Љиљана Богојева, Јелена Милојковић Ђурић и Радмила Настић учинили су много да упознају наш народ са мојим писањем. Дали су ми и почасну докторску титулу на Универзитету у Крагујевцу. У сталној сам вези са Владетом Коларевећем, песником из Брезовца, суседног села мојој родној Трешњевици, кога познајем од детињства.

У Србији важи сīе за једног од најбољих писаца српског порекла на језику земље у коју сīе се уселили и у којој живите. Добили сīе неколико важних признања из Србије за свој књижевни рад. Колико сīа признања пријају неке ко као Ви живи и писце на другом, немајерњем језику?

Ради се о колегијалном и симболичном признању, можда и суштинском. Мој пупак је закопан у селу Трешњевици, ту сам

крштен – научио да читам и пишем. Оно што сам научио док сам био тамо и навике које сам стекао пратиће ме кроз цео живот. То је моја душа – вероватно и оно о чему пишем.

Како сīе успели да ишцеиће на енглеском језику који нисīе ни знали када сīе давне, 1960. године, сīишли у Аустралију? Ово ипосебно сīога шћио иписање књижевног итекста није истіо као неко друго иписање.

На то су ме натерали невоља и потреба. Писање је било мој занат док сам још био у Србији. Писци верују у оно што раде. Потреба и истрајност.

Из Ващег дела види се да Србију и свој завичај нисīе заборавили, нишћи га се, као неки друзи, одричете или ишо смаишраиће небийним. Како сада, ипосле свега шћио се издешавало, гледатиће на ирилике у Србији?

Срби су за последње две деценије прошли кроз велике јаде и поднели огромне жртве. То су условили махом геополитички фактори и промене нанете са стране. Над тиме не треба јадиковати, нити се деморалисати. Пролазећи кроз ту патњу, Срби су обогаћени огромним искуством. Треба унети позитивну енергију у живот. Нису сви Срби Новак Ђоковић да успеју на тениском терену – то се може постићи и у осталим активностима. Србија има најплоднију земљу у Европи. Треба стимулисати повратак народа на села и оживети стару славу српске пољопривреде. Србији треба књаз Милош; земља би удобно хранила и себе и друге – не би било вазалства ни уцењивачке политике са стране.

Надамо се да ће Ваца дела бишћи комилейно иреведена и објављена у Србији. Каква су Ваца очекивања у вези са овим иројекћом?

Наш народ је просвећен и цени писану реч. Београд је некада био центар издавачке активности на Балкану. Ако се економске околности поправе, то се може повратити. То је неопходно за будуће генерације писаца. Издавач „Јасен” планира да објави моја одабрана дела, укључујући мој *Нуклеарни Квинтет*. Последњу књигу тог квинтета, роман *Видар*, завршио сам недавно – на енглеском. Издавач намерава да превод објави директно са рукописа тако да ће се књига појавити на српском пре него што буде штампана на енглеском.

Како аустралијски чииаоци доживљавају теме које се иичу Србије у Ваџим делима, ујоредо са судбинама Аборџина? Да ли су се већ навикли на иисање о сѣароседеоцима иоѡ конѣиненѣа са иозиѣије некоѡа ко насѣоји да види исѣину и ѣѣа се деѣавало са овим ирасѣарим људским заједницима од доласка колонизаѣо-ра на Пеѣи конѣиненѣ?

Срби су демонизовани у Аустралији исто колико у Америци и Европи. Издавачи избегавају теме о судбини Срба.

Шѣа ииѣеѣе сада и када очекујеѣе да ио ѣѣо радиѣе уѡле-да свеѣло дана?

Управо сам завршио свој Атомски циклус романа.

Да ли јоѣ ииѣеѣе иоезију?

Нажалост не, мада ми поезија недостаје.

Да ли сѣе иисали и на срѣском или ииѣеѣе искључиво на енѡлеском језику?

Раније сам се годинама служио са оба језика. Зависи шта пишем. Шта је тема и ко су јунаци и карактери.

Шѣа Вам је задало ироблема, а ѣѣа радосѣи и осећање ио-носа у вези са Ваџим књижевним делом?

Проблем је годинама носити тему и садржај књиге у свести као огроман терет. Онога момента када се књига појави одштампана, писац одахне, понекад и запева.

Намераваѣе ли у доѡледно време да иосеѣиѣе Србију? Сиѡурно да јоѣ увек са собом имаѣе исе динѡсе, Ваѣе верне иријаѣеѣе. Можда би Вам био ироблем да их осѣавиѣе на дуже време. Шѣа Вас је оѣределило да се иѣако вежеѣе за ову ирасѣару врѣѣу дивљеѡ аустралијскоѡ иса? Да ли неѣѣо ѣѣо носиѣе из деѣињсѣѣа, из Ваѣе родне Трешњевиѣе код Аранђеловѣа?

О посети завичају сањам, али године одмичу. Није лако планирати пут када имате чопор дивљих паса да се старате о њима. Одрастао сам на селу и волим животиње. Аустралијски дингоси

се лако припитоме. Воде порекло од шакала. Не зна се како су допели у Аустралију, али често се помињу у аборидинском веровању, поезији и митологији. Мисли се да су Аборидини научили од дингоса како да лове. Иначе, они не лају тако да могу да пишем на миру. Имам имање недалеко од Мелбурна – изузетна прашума, богата дивљина. Тамо живе и дингоси, па су се припитомили. Мој брат Милосав озидео ми је скромну кућу на имању. Ту сам, у миру, написао све своје књиге. Имање је сада резерват природе заштићен законом.

Да ли у Аустралији има икаквих информација о култури и књижевности савремене Србије?

У званичном јавном информисању – нажалост не. У Аустралији се јако мало преводе страни писци. Оно стране литературе што доспе овде то је посредством енглеских и америчких издавача који контролишу тржиште књига. Српска етничка средина повремено организује гостовања писаца из Србије, одржавају се књижевне вечери и дискусије. Срби немају приступ књигама београдских издавача – јако је мучан и скуп процес наручивања књига из Србије, чак и у данашњем електронском систему пословања. Београдски издавачи би морали да се постарају и укључе у продајну мрежу Аустралије и евентуално сарађују са овдашњим издавачима. Треба охрабрити аустралијске издаваче да учествују на Сајму књига у Београду и обратно. За такве активности овде постоје и државне дотације.

У последњих двадесетак година у Аустралији је стигао велики број образованих Срба, међу њима има и сликара и других људи који држе до српске традиције и културе. Да ли успевају да на себе скрену пажњу културне јавности своје нове земље?

Наши ликовни уметници овде имају сличну судбину као писци, мада сликарству није препрека језик. Да би уметник успео на новом континенту треба да се сроди са средином и развије осећај према локалним мотивима. То је дуг процес, поготово ако млади сликари живе у урбаној средини која и нема типичан аустралијски индентитет. Сликарима је потребан авантуристички дух, да се отисну у унутрашњост аустралијског пространства, открију нове мотиве, боје и перспективе, као што је овде случај са Радом Миљковићем и његовим успешним сликањем аустралијске шуме. У сликарству, као и литератури – уметник добије натраг онолико колико уложи, односно жртвује. Овде у Мелбурну

ради и живи Небојша Симић, јако талентован сликар и пун енергије, али је везан за фамилију и градску средину где су могућности уметника ограничене. У Аустралији такође живи и наш фотографски уметник Марија Савић, али перспективе за ту врсту уметности су овде ограничене.

Сиђурно је даљина велики њроблем у комуникацији, мада сада, у ери елекџронике и Инџернејта сџвари џосџају сасвим друђачије. Видиџте ли неку мођућносџ боље сарадње између исељених Срба и Србије као њихове маџице, џосебно оних који се баве неком врсџом умејносџи.

Потребна је стабилизација стања у Србији. Уметницима из дијаспоре је потребна морална подршка и охрабрење из матице која корача из једне катастрофе у другу и немоћна је да саму себе охрабри. У срећнијим околностима сарадња би била корисна за обе стране. У Аустралији постоје специјални државни фондови за унапређење уметности који су приступачни овдашњим етничким групама. Постоје и фондови за промоцију њиховог стваралаштва у Матици одакле досељеници потичу. Можда ће доћи срећнија времена када ће ти фондови бити приступачни и нашим уметницима.

6. јул 2011

НАТАЛОЖЕНИ ОБИЧНИ ЖИВОТ, ТЕНКОВИ & СРНЕ

Томислав Маринковић, *Обичан живоћ*; Владимир Копицл, *27 ђесама: ђенкови & луне*; Зоран Ђерић, *Блајто*, Културни центар, Нови Сад 2012

Од три песника Едиције *Џејни анаграм* Културног центра Новог Сада о којима је у тексту реч, Владимир Копицл и Томислав Маринковић су вршњаци (1949), док су се првим песничким књигама јавили у различито време: Копицл седамдесетих година, најпре мултимедијалном концептуалном активносту, која се касније свела на претежно поетски и есејистички ангажман. С друге стране, Маринковић је доследан транссимболистичком песничком изразу и преиспитивању језичких могућности и граница лирског доживљаја, те референцијалним ограничењима и језику тишине. Иако старији од Зорана Ђерића (1960), Маринковић је прву збирку, *Двојник*, објавио исте, 1983. године као Ђерић песнички првенац *Талог*. С друге стране, поред Новог Сада, који је, као центар неоавангардне сцене на просторима СФРЈ, одиграо не малу улогу у формирању Ђерића као песника, он са Копицлом дели и искуство језичке поезије и својеврсног лома језика, на који је рано надовезао постмодернистичку поетску праксу. Али, када бисмо утврђивали заједнички именитељ збирки *Обичан живоћ*, *27 ђесама: ђенкови & луне* и *Блајто*, то би – осим непрестајања њихових аутора на значајније одклоне од ранијих стремљења, као и изненадне, али хињене апсурдности пласиране на три различита начина, поред слободног стиха и дугог даха, који поетско писмо контаминирају наративним елементима, творећи тако различите жанровске хибриде више или мање удаљене од лирских својстава и „чистије” поезије – била и многобројна опкорачења и колоквијализми који без великих речи и патоса јемче дискретну потрагу за смислом у свакидашњем, малом (Маринковић), каткад наглашено бизарном, чак ишчашеном (Копицл) или епизодичном, есејизованом (Ђерић) и аутореференцијалном (Копицл, Ђерић) поетском писму. Субјект поезије тројнице протагониста *Џејног анаграма* најчешће је децентриран, ако не и наглашено одсутан: он посматра, каткад коментарише, опонаша, у сваком случају, не настоји да користи преимућства

првог лица нити жанровски загарантовано право на пристрасност како би прибележио своје мéне и мигрене, већ пре да се поигра мета-позицијом, општим местима и изанђалим сликама. У том смислу, могућно је уочити извесну градацију у превазилажењу интимног, исповедног тона, те је тако редослед Маринковић–Копицл–Ђерић логична последица обезличавања дискурса, као и хронологије књижевних праваца (транссимболизма, неоавангарде и постмодернизма), чији су они представници.

Обичан животић Томислава Маринковића латентна је напетост између глагола *бићи* и *гледаћи*, између времена садашњег, које хвата тренутак, и пледирања на непролазност. Реч је о хармонизованом отпору високоестетизованом песништву, бегу у минијатурно, покушају поновног успостављања елементарног смисла, који се има тражити у пролазним појавама и стварима, ритуализованим радњама, устаљеним навикама. Око посматрача фасцинира смена годишњих доба и метеоролошких прилика, привид спокојства који доносе позната лица и реквизити задовољства („Осмехнута лица драгих и њихова наклоност. / Ружичасте лампе у даљини, као капљице дражесних / привиђења: море, пенушава свитања, мир.” у песми *Новчанице*), затим успокојавајуће својство воде (песме *Језеро, Море, море* и др.), кратки осврти на живот биљака и животиња. С друге стране, једва докучиви, дужином стиха и бираном лексиком вешто дочарани, феномен класичне тишине често нагло поремети градска бука и звук аутомобилских сирена (*Класична тишина*), или ракете и киша као предзнаци непогоде колективних размера (*Под конац*), те смрт срндаћа (*Срндаћ на појилу*), чије се тело, плен људског убилачког порива, отима „неописивој живости” унутар које се нашло. *Обичан животић* је, парадоксално, лишен унисомности, он је управо богат сведеношћу, усредсређеношћу на детаље слика и сцена, а меланхолија субјекта који посматра и бележи, жуди за стварима које су прошле (*Учиниће ти*, *Песма повраћка* и др.) или су ухваћене само за тренутак, да би се потом неповратно изгубиле у ковитлацу масовне потрошње и футуристичког убрзања, потрошених дана, додатно смирује израз и утишава амбијент, како би се управо у тој, једва освојеној тишини, зачула песма: „Годинама сам учио да то чујем. / Кроз тишину провејавају речи будуће песме” (*Понекад, кад све занем*).

Већ насловима двају циклуса, *Тенкови* и *Јежева кућица*, најновије песме Владимира Копицла у исту раван доводе цитате из децје књижевности и оруђе масовног уништења, безбрижност и уљуљкану инфантилност са животном опасношћу, а први стих песме *Тенкови*, која отвара збирку *27 ђесама: ђенкови & луне*, на велика врата уводи наглашени, непремостиви јаз који може резултирати једино преминацијом једног творачког, па потом и уметничког принципа у односу на други, девастирајући: „Овде су дошле све срне, да би попасле тенкове.” Ако бисмо ову

песму упоредили са Маринковићевим стиховима *На њојилу*, јасно је да се песник развијајући анадиплозу, фигуру тешњег повезивања стихова, поиграва читалачким очекивањем да би што више усложнио првобитну слику наглашеног отпора насиљу: док срндаћ у Маринковићевој песми влада тишином и смрћу освојеним спокојством, Копицлове срне су активисткиње мировног поретка. Како уочава Васа Павковић у поговору књиге, песник је са наредном песмом *Киџа, ѓранчица* „успоставио митски оквир збирке као универзални фон целине”. Цитати, они имплицитни и експлицитни, маркирани курзивом, који су често „шлагворт”, нека врста задате теме, доприносе десубјективизацији исказа јер се наместо личног утиска преузима туђи. С друге, пак, стране, слободна лексичка и синтаксичка игра, те одабир слика које постају учеснице неспутане *Арс комбинатџорике*, указују на аутентичан концепт песме-колажа у којима је монтажа Владимира Копицла достигла свој зенит. Песник несвакидашњег респекта према технолошком напретку (што је до изражаја дошло у претходним књигама), чији је протагонист неретко киборг, са незанемарљивом дозом метатекстуалне пренаглашености и иронијског отклона сада пева о ружама (*Руже*), дрвећу и шуми (*Учџићел*), језеру (*Зима, језеро: реч њо реч*), осмишљавајући, мултиплицирајући алогичне, смеле и понекад тешко спознатљиве везе између многобројних семантичких јединица које поемично распричаних 27 песама – пародијски отклон од павловићевско-симболистичког елиптичног израза (као што је, уосталом, и сâмо неоавангардно песништво бунт према благом и разводњеном поетском реакционарству модернизма, његовој ларпурлартистичкој искључивости и солипсизму) – удахњују свежину у мотивски ионако садржајан бревијар Владимира Копицла.

Зоран Ђерић, песник зрелог постмодернистичког сензибилитета с нарочитим маром за језички експеримент, укључиће у књигу *Блаџо* енциклопедистичку разуђеност, интертекстуалну и међујезичку игру која варира од превредновања затеченог поетско-прозног писма до његове уметничке транспозиције у нове значењске целине, затим појачану дозу документаризма кроз интерполацију стварносних чињеница (биографских, историјских и др.), те додатно усложнити наративизацију и децентрирати субјект чији глас више не можемо ослушкивати унутар песме – он се простире у жанровском хијатусу, у пози *нарација–џодлисџак–есеј* као циљано свеобухватном моделу казивања – препричавању, обавештености и коментарисању. Збирка броји пет циклуса: *Талац, Тамо, Чџиџуље, Реџеџиџије* и *Блаџо*. Легитимитет субјекта готово се подвргава провери у односу на документ, факат, запис, у чему су најефектније песме *Блаџо, Срамоџа Ц. М. Куџија, Соба Владимира Набокова, Нова Девинска елеџија*, те *Крадљивац бресака*, где субјект описане догађаје из сопственог живота комбинује са мотивима из Светог писма, цитатима из филма и историје филма, те духовитим опаскама и играма речима

(„Адам је био прогнан из Раја а не из / [Јабучнице.”). У исти мах, једном котеријом на тему воћа, песник на другом плану отвара мотив чулне љубави чији почетак представља препричано лично искуство: „једном сам и сам затечен у крађи воћа”. На ову, нагло прекинуту слику, надовезује се сцена из филма *Крадљивац бресака*: „Љубавници су имали друга имена / Марковић Раде је тад био југословенска [филмска звезда у успону. / Невена Коканова – лепотица бугарске [кинематографије. Њима је сок од бресака лепо прсте и усне у [пољупцима.” Доминација учинка филмске уметности над личним доживљајем маестрално ће се испољити ироничном констатацијом: „Целивања је ипак било само на целулоидној / [траци.”

Поезија тројице по много чему особитих песника, чији почеци датирају у сумрак XX столећа, може бити покушај да се извесно безнађе и тескоба условљени глобализацијом, убрзаном индустријализацијом и технологизацијом, па чак и превазилажењем писаног медија у корист нових начина испољавања стваралачког импулса, превазиђу посезањем за самопотрагом, која не мора нужно резултирати спознајом, већ може изнедрити једно крајње прагматично квазиспокојство – које је, заправо, бунт према буци, метрополизацији и покушају да се свакој ствари, свакој књизи, чак и песми, наметну тржишна вредност и маркетиншки баласт. Три начина запитаности и чуђења, срнеће безазлене разрогачености над опорошћу светског поретка – које бисмо, поједностављено, могли одредити као тишину и у њеном контексту указивање малих ствари и на мале ствари (Маринковић), алогични спој наизглед незамисливих елемената, колажирање призора ужаса и љупкости, инфантилизоване безазлености (Копицл), те интелектуализовани, документаризовани дискурс (Ђерић) – три су исписана, препознатљива рукописа, која умногоме доприносе поетичкој и жанровској разноврсности библиотеке *Цейни анаграм*.

Драѓана БЕЛЕСЛИЈИН

ПОРОДИЦА – ДАР И УЗДАРЈЕ ЖИВОТА

Угљеша Шајтинац, *Сасвим скромни дарови*, „Архипелаг”, Београд 2011

„Мислим, то што не могу да нађем одговоре зашто сам ја заслужио да ме једна америчка институција драмских писаца позива да три недеље о њеном трошку тумарам центром света. Самом себи не изгледам довољно добар за тако нешто. То није доживео ни наш баба, ниси ни ти. За мене су кева и он хероји, херој си ти. Гордана је најсветлија душа, па

ено је где већ десет година живи као подстанар, путује на посао у неку селендру, понижавајуће” (стр. 12).

Већ из овог првог Вулетовог писма из туђине упућеном брату Живи у завичај, Угљеша Шајтинац нам јасно ставља до знања да ће основна тема његовог романа *Сасвим скромни дарови* бити породични односи. Већина читалаца у први мах сетиће се великих светских и домаћих класика попут рецимо *Ане Карењине* Лава Николајевича Толстоја, романа *Буденброкови* Томаса Мана или *Времена смрти* Добрице Ћосића. Многи ће, притом, сумњичаво одмахнути главом помисливши, хм, ништа ново: „Све срећне породице личе једна на другу, свака несрећна породица несрећна је на свој начин” (Л. Толстој). Али, читалац који стигне само до трећег писма биће сасвим сигурно изненађен чињеницом да су његова очекивања формирана асоцијацијама на поменуте класике потпуно изневерена: „Остаће места за најновије догађаје, прво да ти напишем нешто о томе што очигледно постаје неизбежна тема у нашим разговорима. Колико се ми познајемо и колико на основу тога можемо да помогнемо једни другима? Прво, ја сам твој брат и волим те. Оно што не волим је расположење с којим описујеш самог себе” (стр. 20).

Видимо, према томе, да је широку тему дефинисану у првом писму, Шајтинац у великој мери конкретизовао – слутимо да ће реч бити углавном о братској љубави. Вратимо се поново за један тренутак очекивању просечног читаоца – Аха, помислиће већина нас, братска љубав, и то је већ увелико нека врста клишеа. Наиме, не може се набројати колико је пута у књижевности, на овај или онај начин, био обрађиван библијски мотив с браћом Каином и Авелом у главној улози, чак толико да се може сматрати неком врстом општег места. Међутим, као неко ко је овај роман прочитао буквално у једном даху, упозоравам вас да не дозволите да вас Шајтинац одабиром општих и често употребљаваних мотива наведе на погрешан траг. Нема у овом кратком роману ни трага о пољуљаној и изневереној братској љубави. Све је управо онако како не очекујете. Пред нама се обрела прича о породици у којој владају давно заборављене вредности грађене на поверењу, љубави и блискости, тачније о породици која је некад била најчвршћи темељ сваке друштвене заједнице.

Шајтинац веома пажљиво бира форму у коју ће сместити своју причу о породици и породичним односима. Нимало случајно опредељује се за епистоларни роман, за који је још један од његових утемељивача, гроф Монтескје рекао да је, пре свега, у питању документ о стварним личностима које су живеле, осећале и делале. Писмо је, као што знамо, облик књижевног текста погодан за сопствено преиспитивање, те је захваљујући управо епистоларној форми романописац одустао од класичног приповедања (а није ли то једна од основних одлика још увек присутне постмодерне, коју већина савремених писаца покушава да наигра

враћајући се традиционалним формама), он више не прича већ се ослобађа од приче замишљене као низ догађаја, те у први план ставља јунака и његов унутрашњи, емотивни свет. Према томе, писма која размењују Вуле и Жива, служе да преиспитивањем и ревидирањем сопствених ставова о животу, љубави, породици, музици, историји, књижевности и уметности браћа учврсте и продубе међусобан однос.

С једне стране имамо старијег брата Живу, типичног представника средње генерације чија је младост обележена учешћем у ратним сукобима на овим поднебљима последњих деценија XX века. Упознајемо га као неоствареног четрдесетогодишњака, возача пикапа у једној банатској варошици, без завршеног факултета и без породице. Хоби му је читање историјских књига и скупљање географских мапа (жал за небројеним пропуштеним приликама за евентуални, макар и туристички, одлазак из земље). За разлику од Живе, Вуле и Гордана као представници млађе генерације имали су потпуно другачију судбину. Ратних сукоба сећају се највише из прича, школовали су се у Београду и тако ушли у свет који им наизглед отвара какву такву могућност за напредак. Без обзира на поменуте генерацијске и друге разлике, браћа и сестра имају изграђен изузетно близак међусобан однос проткан нежним емоцијама.

Шајтинац је у први план ставио однос између два брата, старијег Живе и млађег Вулета. Вуле се налази у Америци на стручном усавршавању, док Жива тавори у завичају. Браћа често размењују писма, испочетка чисто информативна, нпр. у првом писму Вуле пише о згодама и незгодама које су га задесиле док је путовао ка Њујорку, а Жива о актуелним дешавањима у завичају. Међутим, како време одмиче, писма постају све више нека врста својеврсних личних исповести протканих израженом дозом самосвести која води ка неизбежном преиспитивању сопствених животних ставова. Тако већ у четвртом писму Жива пише о свом животу (одрастању код бабе и деде, ратишту, пијанству, женама, изговорима за прекид школовања) закључивши на крају: „У сваком случају, брате! Не могу више да подносим слабиће! Не могу јер сам ја један од владика свих слабића овог света! Не могу више да се унтерхалтујем са стармалим шипарицама, женама које имају нежне руке, круте планове, нагомилане потребе, непрегледне жеље, сагледиву вољу и у теби не виде ништа више од још једног кривца што им је тако како им је!” (стр. 31–32).

Вуле, с друге стране, у седмом писму отворено пише о својој новој љубави, Словакињи Ленки: „Заљубио сам се. У Ленку, наравно. Синоћ смо стајали на пожарним степеницама сатима причали и гледали се, из врло, врло велике близине. Велика близина! Звучи као мала удаљеност. Као пресудна даљина. Она је чудесна” (стр. 36).

На овај начин, како време одмиче, међу браћом се ствара све чвршћа повезаност и блискост, која се додатно усложњава и појачава

вешћу о очевој болести: „Не могу да верујем да смо се сви чули данас! Пољуби ми Гордану сто пута зато што је назвала! Јесте било два минута, али чути вас све на тренутак па чак и Дедијев смех то је нешто најдивније што ми се овде догодило” (стр. 67).

Као посебан сегмент романа *Сасвим скромни дарови* издваја се прича о животу у туђини, о којој би се могла написати читава мала студија. С обзиром на то да сам овај Шајтинчев роман читала превасходно као породичну хронику, препустићу неком другом читаоцу да се подробније позабави овом интересантном темом. Ипак, да би овај текст био компетиран на прави начин, сматрам да ми је дужност да и о овом сегменту романа прозборим неколико реченица. Наиме, ова тема читаоца нужно доводи пре свега до романа *Сеобе* Милоша Црњанског. На сличном трагу обрео се по свој прилици и Угљеша Шајтинац, односно старији брат Жива, један од јунака његовог романа о којем овог пута говоримо: „’Варљиви живот овог света...’ – рекао би Симеон Пишчевић. Сад схватам да никад ниси имао времена да прочиташ ту књигу. А говорио сам ти, док си ми одушевљено саопштавао да си коначно прочитао *Сеобе* – Црњански је све мазнуо од Симеона! Али, није успео све да мазне. Имам неки осећај да ћу те већ натерати да се латиш тог штива. Дужан си ми једну драму о прецима. Муке транзиције, савремене теме, надреализам и универзално, све је то океј, али ја не умем да пишем и ако неко мора, мораш ти! То што те сад раздире, велика част и велики свет, велике могућности и велике прилике, разумео би боље” (стр. 43–44).

Добро је позната чињеница да је Црњанског све време дугог боравка у туђем свету раздирала чежња за повратком завичају, којој се недвосмислено окретао безмало у свим својим делима. За разлику од великог писца, Вулета завичају вуче једино чињеница да неко од деце мора преузети бригу о родитељима: „Вратићу се и покушати. Ти знаш колико ја не волим ово и колико Америка никад неће бити по мом укусу, али, мрзи ме колико хоћеш, стар сам да останем ту. Ја сам тај који нема куд, не ти. Један ће морати да преузме то на себе, знаш и сам. Остати близу њих, одржавати ватру. О родитељима говорим! Ја још нисам сасвим заборавио да то могу бити ја” (стр. 75).

Туђина за Црњанског никада није била излаз, већ напротив тешко премостиво бреме. Међутим времена су се променила, те оно што је некад било горе и од саме смрти (*Смртии нема, има сеоба*), данас постаје императив већине представника средње и млађе генерације. Тако и Жива проналази своју срећу у Чикагу уз другарицу из средње школе, дочекавши коначно да своја маштања проузрокована брижљивим колекционирањем разновразних географских мапа, преточи у реалност.

За Шајтинца је, рекла бих, Америка (односно туђина) нека врста оног Волтеровог Елдорада, којем је тако тежио Кандид. Питам се да ли је то у стварном животу заиста тако? Чини ми се да историја савременог

света, као неприкосновена учитељица живота, последњих деценија све више доказује управо супротно, али то је, као што сам рекла тема за неку другу прилику и неко друго читање Шајтинчевог романа.

Све у свему, пред нама се обрео један веома занимљив роман написан у једном даху, лаким стилем, кратким и језгровитим реченицама, који у први план враћа помало заборављену институцију једне нормалне породице без мржње, насиља и других девијација као препознатљивих обележја савременог друштва. Да је управо овакво штиво неопходно савременој домаћој књижевној сцени сведочи и чињеница да је овај роман почетком године овенчан „Виталовом наградом”, једним од престижних признања за књижевност у нашој земљи.

Светлана МИЛАШИНОВИЋ

УПОРЕДНА КРИТИКА СТОЈАНА ЂОРЂИЋА

Стојан Ђорђић, *Сличности и разлике: огледи из упоредне критике*, „Агора”, Зрењанин 2011

Стојан Ђорђић је последњих година несумњиво један од најактивнијих српских књижевних критичара. С подједнаком критичком пажњом он пише и о новим књигама савремених писаца и аналитички тумачи остварења познатих стваралаца модерне српске књижевности ранијих времена. Он своја књижевна интересовања проширује и на нека посебна поља стваралаштва и културе, представљајући се на тај начин као критичар који књижевност и њену улогу у данашњем времену посматра у контексту не само битних уметничких него и најзначајнијих културних феномена и процеса.

У књизи огледа *Сличности и разлике*, с поднасловом „Огледи из упоредне критике”, Ђорђић се посветио једном специфичном начину тумачења књижевности. Он је за предмет својих критичких испитивања изабрао ону методолошку перспективу која књижевно дело посматра у сагласју и упоређивању са остварењима других савремених српских писаца, повремено и аутора светске књижевности и културе. У представљању појединих дела савремене српске књижевности он полази од става да је „оцењивање уметничких вредности новостворених књижевних дела прворазредни задатак и неизоставни елеменат књижевне критике” и да је вредносно процењивање уметничких квалитета једног књижевног остварења суштина критичког приступа његовом феномену. Он, међутим, такав став допуњује опсервацијом да је права заблуда „мислити да је оцена све у критици” и да је стога, да би критика одговорила

функцији коју има у откривању књижевних вредности, неопходна „конкретизација семантичких потенцијала дела” и књижевнокритичка артикулација пишевог уметничког доживљаја стварности и егзистенције и естетског квалитета тог доживљаја, као и сагледавање књижевноеволутивног и традицијског контекста у којем се остварује књижевно дело. На тај начин, према његовим судовима, књижевна критика постаје „активан учесник у отвореном и сложеном процесу артикулације уметничких вредности актуелне књижевне продукције”. Својеврсно критичко и аргументовано представљање књижевних вредности, наглашава он, ипак и даље остаје подразумевани циљ и основни разлог бављења књижевном критиком, који сам по себи омогућава и захтева проширивање поља критичког распрострањања и на остале аспекте књижевног дела, његове структуре, значења и рецепције.

Сама књижевна критика, с већим бројем својих методолошких праваца, свог „методолошког арсенала”, како каже Ђорђевић, мотивише књижевне тумаче не само на развијање теоријског и мета­критичког приступа самој критици него и на даље проширивање њених реалних интерпретативних могућности и вредносних оцена. Једна од тих, ређе коришћених могућности јесте и јачање упоредне критике и њеног осветљавања књижевног дела из специфичног аналитичког угла. Она пре свега омогућава да се у тако посматраном делу открије и учврсти књижевноеволутивни, традицијски и поетички контекст и да се на основу њега и на основу тематских или других сличности и разлика између појединих остварења, али не искључиво на основу њих, успостави релевантан критички суд о његовим стварним естетским и ширим књижевним вредностима. „Упоредно посматрање и вредновање књижевних дела пружа могућност не само за свестраније сазнавање, већ и за подробније индивидуализовање књижевноуметничких остварења, па и за спецификацију књижевнокритичког вредновања”, каже Ђорђевић при крају свога уводног мета­критичког текста у књизи. Таква критика тим је неопходнија и стога што „потпуно самостално књижевно значење”, како се каже у том тексту, „заправо, није могуће, већ се сваки писац, свако књижевно дело огледа у неком другом писцу, у неком другом делу, то јест, постаје и постоји као нешто посебно, ново, оригинално, релевантно тек у ширим релацијама и контекстима, тек у односу на друге писце, дела, значења и вредности”. Упоредна критика сличности и разлике међу књижевним делима, у првом реду сличности по значењу, по естетским квалитетима, по тематским и мотивским додирима, чини видљивијим и конкретнијим, и на тај начин доприноси да се књижевно стварање види у континуитету, као важно својство поетичког, књижевноеволутивног и традицијског низа, помоћу којег се одређени текст доживљава као интегрални део укупног мозаика националне, понекад и светске књижевности и културе.

Пошто се у Ђорђевићовој књизи највише говори о делима савремене или најновије српске књижевности, пред њом је заиста било широко поље доказивања функционалности тако постављених циљева. Ђорђевић је зато за илустровање тезе о данашњим могућностима усмерене примене критичке методологије изабрао неколико репрезентативних примера из савремене српске прозе и поезије, у првом реду прозе, и на анализи видљивих сличности и разлика међу њима на поетичком плану, што значи и на тематском, морфолошком и стилском, с разлогом дајући предност сличностима, потврдио значај модела упоредне критике за даље функционисање књижевне критике као важног облика постојања савремене књижевности, у извесном смислу равноправног са осталим облицима исказивања стваралачке личности. Естетско вредновање књижевних дела уз примену усмерене критичке методологије послужило је Ђорђевићу да упоредну критику такође види као неопходан део ширег савременог доживљаја књижевности и њеног знатно измењеног значења и функције у данашњем времену. Он притом с разлогом избегава да употреби појам компаративног метода изучавања књижевности – који је много шири од појма упоредне критике, а уз то се изворно и чешће примењује у тумачењу унутрашњих веза и сличности између књижевних дела и појава различитих националних књижевности него између остварења једног језичког подручја – јер би га он до извесне мере ограничавао у тумачењу посебних или специфичних поетичких својстава анализираних књижевних остварења.

Да је за упоредно читање и тумачење савремених текстова српске књижевности, као и књижевности других народа, неопходно познавање књижевне традиције на коју се видљивим или скривенијим везама ослања савремена књижевност, Стојан Ђорђевић је примерице показао анализом појединих места из књижевног дела једног класика модерне српске књижевности – Милоша Црњанског – и једног броја српских писаца друге половине XX века и прве деценије садашњег века – Радована Белог Марковића, Танасија Младеновића и Новице Тадића. Не само тематска и морфолошка већ и дубља поетичка кореспондентност појединих њихових остварења на синтаксичком или стилском плану, коју он открива тумачењем, не би била естетски толико продуктивна да се није преносила и на план значења или, што је још важније, на план доминантног осећања у анализираним делима, од меланхолично доживљаја света код Милоша Црњанског, до меланхолично-ироничног у делу Радована Белог Марковића, релативистичког у поезији Танасија Младеновића или нихилистичког у песмама Новице Тадића. Отварајући аналитички део своје књиге тумачењем поетских и прозних текстова из времена авангардне експанзије српске књижевности после Првог светског рата, на једној страни, и остварења српских писаца друге половине и краја XX века, на другој, Ђорђевић је потврдио један од најважнијих

ставова из њеног уводног метакритичког пледоајеа. Тај став садржан је у сугестији да је и књижевноеволутивни и традицијски контекст, колико и поетички и вредносни, једна од кључних подлога за потпуније разумевање савремених књижевних остварења, али и саме савремене књижевне критике. Он се, без обзира на то да ли је видљив већ на први поглед или се његово постојање открива поступном анализом појединих слојева књижевне структуре, према аутору ове књиге налази спонтано, понекад и програмски уграђен, посебно код писаца са изразитијом књижевном самосвешћу, колико у слику прошлости једне књижевности, коју наслеђује савремено стваралаштво, толико и у представу њене садашњости, а у извесним случајевима и њене будућности, и у њихов доминантни интелектуални и емотивни сензибилитет, понекад и у њихова индивидуална стилска средства и остварени поступак, краће речено – у њихову укупну поетичку слику.

Проширујући анализу појединих остварења или целокупног опуса наших писаца из перспективе упоредне критике, Ђорђевић је посегнуо за књижевним остварењима још једног великог писца српске међуратне и послератне књижевности, доводећи га у контекст идејних и геополитичких ставова једног познатог мислиоца савременог света. Независно од тога што су у питању два различита дискурса, при чему први, уметнички, претходи другом, научном, основна тема њихове представе стварности – сукоб цивилизацијских модела у свету – тако је актуелна у данашњем времену да је сасвим разумљиво што ју је Ђорђевић изабрао за своју упоредну анализу. Она је значајна и зато што на изванредан начин уоквирује његова излагања у књизи јер се налази на самом њеном крају као њен закључни текст. Бирајући ту тему, аутор је са поља књижевности и њене представе егзистенцијалне ситуације појединца у одређеном културном, националном и религијском контексту, прешао на поље глобалних кретања идеја у данашњем свету, које и те како утичу на појединачну ситуацију човека у њему, као што су активно утицале на њу и у свим ранијим временима. Оне су посебно видљиве на простору Балкана и Босне, о којима на специфичан начин говоре и Иво Андрић и познати геополитички мислилац нашег времена Семјуел Хантингтон. Иако се доживљај различитих цивилизација и њихових сукоба на одређеном тлу или на глобалном нивоу може пратити од најранијих историјских времена и цивилизацијских модела до данас, он се на сасвим различит начин рефлектовао у Андрићевом књижевном делу и у идејама и ставовима америчког мислиоца. И то не само зато што су у питању две врсте дискурса и две врсте језичке артикулације, већ пре свега зато што је у питању различитост мотивација и различитост функција њихових остварења. Зато су закључци које о реалном сукобу цивилизација и религија на босанском тлу даје Андрић у свом важном слоју мотивисани хуманистичком визијом човекових

универзалних потреба у стварности и у времену уопште, док су Хантингтонови закључци о пројектованом сукобу цивилизација на глобалном нивоу пре свега произашли из његовог доживљаја политичких пројекција одређене културе а затим пренесена на глобални ниво. Чак и са понеким сличним мотивима, њихова визија сукоба цивилизација на светском и на ужем просторном плану, према Ђорђевићевом мишљењу, изгледа повезана искључиво на нивоу изабраног предмета и суштинских разлика међу њима, а не и на нивоу сличности и њихове чвршће унутрашње прожетости.

Тумачећи књижевни опус још једног српског писца друге половине XX века – Ериха Коша – и доводећи га у везу са филозофијом колективне и појединачне егзистенције у верзији коју јој у свом прозном делу даје Албер Ками, Ђорђевић заправо поново успоставља паралелу по разлици а не по сличности између та два аутора, као што је то урадио поредећи Андрићеве и Хантингтонове ставове о сукобу цивилизација и култура. Он највећи део рада о Кошу посвећује тумачењу његових непосредних књижевних својстава, почев од тематских преокупација, посредно увек повезаних са хуманистичким мотивима и потребама савременог човека, па до композиционих и стилских, и притом их види као парадигму једног начина писања и доживљаја књижевности у српској култури и друштву друге половине XX века. Текст о Кошу, један од значајнијих који је уопште посвећен овом писцу, донекле је у кореспонденцији са ауторовим ставовима о Андрићевом схватању функције књижевности у XX веку, и зато се, и поред мањег простора посвећеног анализи сличности и разлика са Камијем, уклапа у критички систем упоредног сагледавања специфичних особина и књижевних својстава у опусу изабраних писаца у књизи.

С друге стране, анализа једног тематског сегмента поезије Алека Вукадиновића и једног прозног дела Радосава Стојановића дала је могућност аутору да прошири тумачење и на Вукадиновићево схватање језика као најзначајнијег естетског елемента поезије, који је сам по себи велики изазов и другим савременим српским писцима, на пример Радовану Белом Марковићу или Миру Вуксановићу, са чијим језичким истраживањима би се нашле многе додирне тачке и у Вукадиновићевој визији поезије, можда и много значајније него оне на тематском плану, које су аутора мотивисале у том тексту. Жанровски и морфолошки план иновативних и прекретничких прозних остварења Милорада Павића Ђорђевић је видео и у остварењима оних савремених писаца који су у извесном смислу, условно речено, наставили његове морфолошке иновације и динамичност прозне структуре. Књижевна остварења Мирослава Јосића Вишњића, Мира Вуксановића и Радована Белог Марковића, Ђорђевић је, стављајући их у центар својих упоредних критичких интересовања, доводио у везу, захваљујући павићевском моделу

динамичне прозне структуре, са најзначајнијим еволутивним, поетичким и жанровским променама у савременој српској и европској књижевности и култури. Иако је у том тексту изостала шира вредносна аргументација о разлозима због којих се поменути заговорницима динамизације прозне структуре даје предност над Павићем, он сам је занимљив и као критички изазов једног савременог критичара који се не зауставља само на преовлађујућим критичким оценама о значају Павићевог дела за савремену српску књижевност, већ га види и као реалну могућност за њен даљи унутрашњи развој.

И у том тексту, као и у већини осталих у књизи, јасна је ауторова сугестија за потврђивањем актуелности и значаја критичких ставова из њеног уводног текста, према којима је за потпуније сагледавање књижевних својстава и реалних естетских вредности једног књижевног дела неопходна његова контекстуализација на многим пољима књижевног постојања.

Марко НЕДИЋ

ДОСЛЕДНОСТ ЗАВИЧАЈУ, ТРАДИЦИЈИ И МУЗИКАЛНОСТИ

Ненад Грујичић, *Вијадукџи*, „Прометеј”, Нови Сад 2011

Сведоци смо последњих деценија да српску и светску књижевност обележава одсуство дужих остварења, нарочито прозних књижевних форми („огледало се распукло” одавно су приметили књижевни теоретичари и ствараоци). Романописци, данас, обично прибегавају вишетомним краћим делима (трилогијама најчешће) независно од опсега основне теме. И у нашем и у светском песништву је сличан пример. У двадесетом веку су овладале песме са значајно мањим бројем стихова. И не само то, него и са краћим и игривијим стиховима са обавезним римовањем или без њега. Стога, извесно изненађење представља песничка књига Ненада Грујичића (р. 1954) *Вијадукџи* коју заправо чине три поеме: *Вијадукџи*, *Покривање куће* и *Жабар*, иако су се све три поеме већ појављивале у ранијим песниковим књигама самосталних и/или изабраних песама (укупно их је двадесетак, до сада). Рецензент најновије Грујичићеве књиге Предраг Бјелошевић зато, пре свега, са доста разлога и оправдања, тврди да песник, управо овим подухватом, истовремено и „обнавља у савременом српском пјесништву запостављен песнички облик – поему, у којој се елементи лирске поезије преплићу са наративним”.

Међутим, то што књигу чине три поеме свакако да није једина релевантна одлика најновије Грујичићеве књиге поема, упркос њеном издвајању из савременог српског песништва. Праву и истинску одлику Грујичићевог *Вијадукџа* можемо лако препознати и у „неуобичајеној кохерентној” целовитости у контексту „тематско мотивске пуноће и уједначености” (П. Бјелошевић). Али, и не само у тој садржајној заокружености, јер је нужно издвојити песникову искреност, додуше очекивану, мада не и очекивану у таквим размерама и оквирима, као што је у Грујичићевим поемама. Затим, међу одликама поема унутар ове књиге можемо уочити и апострофирати истинитост, те документарност ових стихова. У истом контексту је и сасвим могућа читаочева непосредност доживљаја времена, простора и ликова који проносе и испевавају Грујичићеве поеме. Свакако, ту је и песникова већ осведочена доследност завичајном амбијенту, сачуваној традицији и музикалности наслеђених песничких и певачких образаца и матрица, што је већ илустровао и Грујичићев досадашњи песнички и књижевно-теоретски рад. Ваљда је зато и оправдана употреба ијекавице, складне и примерене песниковим наканама и времеплову кроз завичајне координате. И слободан стих нас изненађује, нетом након књиге *Шајкашки сонети* у издању исте издавачке куће, што само сведочи о разноврсности песничког поступка.

Дакле, просторна заданост Грујичићевих поема се заснива на завичајном крајишком амбијенту, али у блиском временском захвату (шездесете и седамдесете године двадесетог века), што читују импресивне и аутентичне слике из детињства, које се брзо препознају и присвајају. Тематски, у питању су три значајна момента за живот појединца и колектива. У *Вијадукџи* реч је о градњи асфалтног пута од Приједора до оближњег рудника у склопу послератне социјалистичке индустријализације. Импонује веризам сачуваних слика и догађаја, појединачних психолошких записа и илустрација тадашње радничке класе, са бројним пратећим искушењима и пошастима као што су картање, шибицарење, проституција. Ту су и уступци нужним и престижним достигнућима који мењају локалну географију: „О, ишчезла цвасти на оглоданим брдима, / о, пуцкетави воћњаци у шпоретима, зимским.” Треба напоменути да оваква песничка сећања често су значајно убедљивија и поузданија сведочења од сачуваних документарних филмова, новинарских записа, као и од бројне дневничке и мемоарске накнадне грађе, што би и историчари требало да прихвате.

Међутим, песниково сведочење завичаја и одређеног времена обилује и сачуваним митолошким представама, карактеристичним и за крајишки простор и за много шири пагански ареал („утопио се млинар Урош, / гурну га рјечни дух под воденични камен”, „канат за сома што ноћу излази / на обалу да пасе ливаду”). Преостале две поеме певају о две дубоке и митске представе – о „покривању куће” као својеврсној

иницијацији и о оцу односно његовом надимку. Истовремено ове две поеме у којима „се ори сликама рујни комад постојбине” и потврђују песникову отвореност и искреност чак и када је реч о иронизованим хиперболама што су се упорно одржавале у песниковом завичају. Исти је пример и са очевим надимком – „жабар” који илуструје начин да се, упркос очекиваној порузи, прехрани породица („Италија и даље једе жабе. / А дух мога оца, / који никад не окуси / зелени батак, / диригује невидљивом хору / што се понекад чује / послије кише. / Тада рибари збацују / врбе с леђа. / А пјесма чешља / дијете у чамцу”).

У прве две поеме (*Вијадукџи* и *Покривање куће*) уочава се и преузимање стихова из познатих народних изворних и епских песама, које не потичу све из песниковог ширег завичаја. У првој поеми цитирани стих је уједно и завршни стих сегмента поеме, а у другој целовитој поеми, која нема одељака, Грујичићеви стихове прекидају, односно повезују поменути цитати из ужег песниковог завичајног амбијента. Није њихова сврха само подсећање на јединствену музикалност наслеђа коју не треба уопште оспоравати, већ су и цитати у извесном семантичком контексту и метатексту са песниковим стиховима, што је заиста и посебност и подвиг, нарочито када се узме у обзир њихова игривост и лакоћа исказа на терену дубоког промишљања, који заиста плене и дискурсом и песниковом поруком. На пример као што је то овај „микс” из *Покривања куће*:

*биће радосница и љутица суза,
и одлазака у свијет биће
и повраћака у Приједор биће.*

... Ситно пјевам, далеко се чује,
има л' ико да ми се радује ...

*Капају звијезда с окићеног оца,
са рамена висе ружици и кошуље.*

Већ поменута иронија је посебно присутна у другој поеми, спремна да се нашали и наруга са извесним склоностима, као што су ритуално и непотребно увеличавање, претворено у обичај.

Грујичићеви стихови у *Вијадукџи* имају очиту намеру да постану сведоком и документом једног прошлог времена, једног у међувремену промењеног простора и многих већ несталих ликова, с разлогом изабравши дужу песничку одору, песник се определио за поему (или га је, пак, тема приморала на такву форму), јер је једино она у стању да истовремено удоми и различите формуле наративне прозе и насушне елементе лирске поезије. Наративност садржи путописе кроз време и завичај, дневник заједничког нам детињства, игре језика из више места

рођења, сећања у облику сликовитих вести, различите а присвојиве биографије, веристичке и музикалне представе већ виђеног и доживљеног, док лирика прозиваној документарности обезбеђује пожељну, потпуну и адекватну лирску надградњу, без које аутентични документи и веристичке скице, као парадигма непесничке грађе, не би достигли потребан поетски белег. Све то песничко истраживање Ненада Грујичића кроз језик и сећања се заиста остварује, а потом се производи и у својим читаоцима.

Александар Б. ЛАКОВИЋ

СЛИКЕ И ПРИЛИКЕ

Бојан Јовановић, *Речник јавашцука*, „Прометеј”, Нови Сад 2010

Речник јавашцука, аутора Бојана Јовановића, обухвата разноврсну и одвећ актуелну тематику. И летимичан поглед на наслове као што су *Аутобус наших нарави*, *Бувљак као судбина*, преко *Љутих националиста*, *Науке и месечарења*, до *Ђеф*, *Цейне Југославије* и *Школованих примитиваца* упућује на садржину која се тиче наше живе стварности, наших мисли и осећања, свеколике наше јаве и сна.

Речник јавашцука је мозаик наших нарави, слика и прилика нашег ја. Аутор је на приступачан начин говорио отворено и без увијања о „животу као таквом”, о пристојности, кићењу туђим перјем, удворишту и хлебу нашем насушном, и о многим другим стварима. У самој ствари, ауторова стрелица је усмерена на оно што се одређује као: „немарност, немар, неодговорност, лежерност, нехајност, непажња, незаинтересованост, комоција, комотност, комодитет, необзирност, инерција, индоленција, небрига, несавесност, површност, занемаривање, равнодушност, лакомисленост, небрижљивост, инертност, нехај, нехајање, оуглалост, индолентност, непажљивост, безбрижност, распуштеност, неозбиљност, немарење, лакоумност, запуштање, нетемељитост, необазирање, немарљивост и слично” (Павле Ћосић и сарадници, *Речник синонима*, „Корнет”, Београд 2008).

У низу занимљивих ствари, Јовановић дотиче наше међусобне комуникације. Разговор, такозвано суочавање мишљења, треба да се одвија с разумевањем и уважавањем различитости, толерантно, без жучи и честих упадица. Милионско радијско или телевизијско слушалаштво—гледалиште није, истиче се на страницама *Речника*, поштеђено израза којима се грубо и нељудски квалификују ствари и појмови и који захтевају говорничко извињење због неприличног избора речи. Отме се, ретко, реч која изазове занемелост и емоционалну запањеност.

Психологија интереса и прохтева, трка за стандардом и комодитетом, чежња за новцем, по свему, највиднија су обележја актуелног тренутка. У атмосфери грабежи и доколице, времену које од свих звукова најјасније разазнаје звекет новца, истинске вредности су, указује аутор, ћушнуте по страни или потиснуте у други план.

Халапљивост и прогресивна потрошачка грозница, „страст неваљалства која врије свуда око нас” (Исидора Секулић), урушили су оно што се узима као еталонско. Књига је, региструје аутор *Речника*, прва дошла под удар. Она више није само духовно благо и добро уопште, већ и роба намењена тржишту. Издавачке куће, штампари, трговци и књижари своју делатност посматрају с аспекта подизања промета и финансијске добити. Размишљања су усмерена на идентификовање књижевних конзумената и на њихово довођење, такорећи, у однос продавац–муштерија.

Доктрина равнања према захтевима понуде и потрошње, преферирање тржишне уместо књижевноуметничке вредности, увукли су у стваралачки процес естетско-комерцијалну логику и пред нашим очима се од лепоте речи прави својеврсна „робна естетика” и шоу бизнис.

У клими подозрења и тријумфа најгорих ђака, ствари се мање-више прихватају с унутарњом резервом, одбијајући пола и више од тога. Неретко се информације и дела из сфере племенитих и градитељских послова коментаришу са злурадним задовољством, са завишћу, пркосом и приземним склоностима. Коментари и написи, који пут покренути мржњом и незадовољством завидљиваца којима смета туђи рад, за који сами нису кадри, преувеличавају грешке ишчакане ситном злобом и злурадошћу. Оцрњује се оно што зрачи и баца у прашину, оно што је узвишено. – Али, има и реакција дубоко утемељених.

Света је наша дужност, опомиње аутор *Речника*, да у доба провале осредњости у култури, уметности и науци, у поплави неквалификованог или недовољно квалификованог кадра и општем расапу вредности – што је све довело до интелектуалне пауперизације нашег свеукупног живота – устати и казати истину.

Имајући у виду Јовановићеву критичку оптику, читалац долази до, не бојимо се рећи, нашег свеколикиког јавашлука. Нашу књижевност, примерице, испуњавају посве скромни аутори и они који не стоје чврсто, већ на врховима прстију. Многи остављају утисак неизвежбаних и недоучених ђака. Неки уопште нису писци. Књижевни радови, које су штампали – а које смо имали прилику читати – често су израз незадовољених жеља или сведочанство човекове осамљености.

Књига Бојана Јовановића говори о нашим слабостима, о недостатку наше интелектуалне и физичке кондиције, о раду који просвећује и обогаћује. Рад је потреба, духовно задовољство и прочишћење од порока. Рад, поручује аутор, није само прибежиште и заклон од бура и

животних недаћа, већ спас од беде, застоја и немаштине. Ко је нашао рад, вели пословица, нека не тражи другог задовољства.

Земља уистину вапи за здравом радном снагом и сви треба да се пренемо. У томе, без икакве сумње, аутор Јовановић апострофира школу као инструмент друштвене иницијације и нерв васпитно-образовне делатности, институцију која промовише начело живљења искључиво од рада и плодова својих руку. Читалац је суочен са чињеницом да никоме не падају црвене јабуке са стабла, те да оцена у дневнику мора да буде резултат способности и радног учинка. Ако је незаслужена, онда је време проведено у школској клупи улудо утрошено. Горка је чињеница да кандидати, констатује аутор речника, падају на пријемном испиту као мрави. Туга се повећава над чињеницом када одличан ђак не положи тај испит. При таквом стању ствари, школа без понављача – може се слободно рећи – подгрева, на свој начин, нерад и негира плодове људског рада. У атмосфери *laissez faire*, марљив ђак приступа својим обавезама смањеном снагом и ослабљеним поуздањем у себе. Звучи јеретички, али се школа сврстава на страну онога фактора који се још од Сократа зове „кварилац омладине”.

Дело Бојана Јовановића *Речник јавашлука* писано је мирним, објективним језиком. Појмовност, конкретност, мисаоност и логичан низ мисли јесу својства језика и стила занимљиве и у сваком погледу вредне књиге.

Тихомир ПЕТРОВИЋ

ИМА НЕШТО, ИЗА НЕБА, АЛИ ШТА?

Здравко Кецман, *Кућне ствари*, Удружење књижевника Српске, Подружница Бања Лука 2011

Када се нађе пред новим остварењем пјесника, приповједача, романијера, преводиоца и уредника Здравка Кецмана, читалац се готово несвјесно хвата за „цепове”, претходна сјећања и искуства текста за који је требало посједовати увијек нове и другачије кључеве његових окованих капија и скривених одаја. У њима је похрањена тајна живота и постојања, бивања и сновића, најзад тајна умјетничког стварања у којем су, писао је Момо Капор, „размери бескраја умножени у огледалу људске душе”.

Кућне ствари, девета Кецманова стихозбирка, представља позив у нови истраживачки поход стазама узбуђења, страсти, емоције, наде и очаја. Све је овдје на први поглед (и први корак) препознатљиво. И док нам се у претходним дјелима готово опипљиво наметала успињућа

конструкција степеница којима треба да се дижемо до неког привлачног, али опасног циља, у „стварима” поглед се суновраћује према понорним дубинама, праисконској тами времена, стварима које у ауторовој „поетско-естетској визији потврђује својим специфичним присуством постојање свијета и прије људског памћења и његовог заодјевања у гипку супстанционалност језика. Чини се као да се налазимо у тамном лавиринту, шкољки космичког пужа из којег треба да потражимо властити пут према свјетлости: пређом тек рођених рјечи или нитима васколико паучине што се ствара сама из себе, из своје властите стварности, а која, својом неразмрсовишћу, открива сложену испреплетеност свијета.”

Као у тајанствени бездан пјесник се спушта у нијемост прадавног свијета чију тишину ремете само „архаичне оноματοпеје”: клокот воде, завијање вјетра и хук камена. Тананим ухом он разазнаје немусте поруке: његов камен памти, пјева, *преводи дознања из нишћавила у наговјештај*:

*Камен миче уснама на тишом вјећру
и језиком говори
из неког давног језика.*

Језик је, рекли су мудри људи, „кућа бића”. У језику је човјекова кућа, огњиште, коријен, прошлост и будућност, свијест о себи и свијету, говор духа, душе и срца, свједочанство хуманог и креативног успона или жалосно свједочанство његовог пада. У језику је све: почетак и крај, настанак и нестанак, побједа и пораз, живот и смрт. Кеџман умом и срцем разабера нити језичких значења и допирања. Раздваја референцијалне (конотативне) форме од стваралачких, језик свакодневне комуникације али и језик као креативну супстанцу из које, маштом и имагинацијом, али и интелектом, „алхемијом ријечи”, настају чудесне умјетничке творевине. Да би „обичне”, текуће, „потрошне и трошне” ријечи преобразио у скупочијени материјал умјетничке градње, Кеџман им даје не само специфични облик, већ их доводи у нове међуоднoсе у којима се непредвидљивим сусретима разносмјерних значењских енергија остварује полифони и полисемички простор упечатљивих форми и компактне густине значења. Емотивне валере, пуноћу и пластицитет, благост и силину исказа пјесник највише постиже метафоричко-симболичком супстанцом језика. Метафоре и симболи интензивирају визију, подстичу ланчану реакцију асоцијативних веза ријечи и мисли. Како је „писање бескрајно истраживање самог себе” (Е. Сиоран), то у Кеџмановим симболима не треба тражити (само!) архетипске облике колективног памћења него и сасвим лична ектопична жаришта повезана са различитим нивоима ауторове свијести, његовим доживљајем и мјером људског испуњења. Симболи као што

су капија, кључ, брава, степенице, свјетло, ковчег, огледало, бодеж и др. нису само елементи декора него визуелна конкретизација сложених значења условљених, између осталог и психолошком посебношћу појединца који ишчитава поруке „заборављеног језика” снова и стварности.

Најупечатљивији Кеџманов симбол је паук. Али, од 1989, од *Лудила њаука до Сивари* тај симбол је добио и нека нова значења. Паук се најприје појавио као ткач тамне мреже, страдања и смрти, грумен страха што застире поглед престрашеног дјетета, затим као неки заједнички усуд, проклетство које се наслеђује, извире из злокобних огледала („по зидовима... / чисте паучине / има поразбијаних снова и мрачних огледала”) или најзад као спознаја да ништа није случајно и да човјек остварује своју цијеловитост тек ако савлада страх који га приземљује, спутава корак према бескрајним хоризонтима његових људских и стваралачких потенцијала. Мисао о неминовној пролазности не може се избрисати из свијести, али она добија димензије неке сасвим особите (филозофске) помирености, схватања да човјек не може да заустави деструктивне токове пролазности, али да баш зато треба да своје досуђено трајање испуни племенитим садржајима, дјелом као зрнцием свјетлости у мраку свеопштег бесмисла.

*На зиду је сџајао косимице њаук као црн свеџац
имао је њосебну кућну улогу, можда да смрџи или
некоџ друџоџ досџа задрџи ако дође у невријеме.*

Насупрот „црном свецу” Кеџман уводи симболе свјетлости, снаге, вјечног обнављања, стварања, заноса и опијености, страсног спајања са бићем земље и њеним набризгалим, животодајним енергијама. Ту је најприје пијевац, моћни соларни симбол који најављује буђење. „Пламичци његовог језика” су искре дана. Ту је и јаје, симбол бесконачног низа значења, присутан у свим цивилизацијама, религијама и митолошким предањима. Ту је, најзад, бик, али не крилати створ египатске традиције већ разјарени борац грмечке (или неке друге крајишке) кориде сав од набрекле снаге с ватром врелог солстиција у роговима.

Свјетлост и пуноћа простора, оплемењено сјемење ријечи посијаано по ораницама Кеџманових стихова бујају напоном чудесне вегетације која храни душу и дух („његове ријечи су се просипале по столу / као зрње кукуруза”), повезују вијекове и доводе људску мисао до крајње границе откровења („Запис, / црна мисао, угљен / вода”).

У палимпсесту густог, вишеслојног и вишесмјерног Кеџмановог текста схватамо да нам само једна нит Аријадниног клупка неће бити довољна за излазак из лавиринта, већ, како неко рече, „безброј њих који су сви прави, иако воде у различитим правцима”.

Најзад, приступимо самој КУЋИ, која је, рекли су, „кућа бића”, а језик, подсјетимо се (по Хајдегеру) „дом постојања”. Умјетник и језик

се поистовјеђују. Умјетничково биће подудара се са допирањем и „прострањем” његовог језика. (Витгенштајн: „Границе мог језика су границе мог свијета.”) Иако је, дакле, темељ Кеџманове литерарне градње врло дубоко постављен, ми не можемо заборавити чињеницу да је аутор, сам, увијек централна личност дјела, доживљајно и спознајно сочиво (оптички инструмент) у којем се преламају свјетлосни зраци свјесног и досвјесног, личних и колективних настојања. Концентрација умјетничког чина и људског чињења започиње од једне тачке. Та тачка, графички и значењски је дом – кућа бића и кућа језика. Кроз ту кућу аутор нас је већ много пута провео у својим претходним остварењима. Она је препознатљива, али никад толико позната да писац нема више шта да нам покаже, уведе у скривени простор загонетног дешавања, у физичко и магично средиште људске егзистенције.

Кућа, кров, зидови, праг, али и кућне ствари: кашике, тањира, па затим благо (стока), земља, вода, њиве, воћњаци постали су предмет свеопште диобе. Чељад је подијелила и воду, небо, вријеме, па чак и стране свијета. Да свако пође својим путем. И пјесник је кренуо стазом слутње („Кренух стазом која одлази / изван баштенске оgrade... / Стаза пуна изазова, / а камо је ишла, нисам знао”), чудно растерећен, помирен са неким сазнањима, али пун другачије зебње, чежње за постигнућем виших људских циљева („Има нешто / Иза неба / Али шта? ”).

Рећи да су *Кућне ствари* досад најбоља збирка Здравка Кеџмана дјеловало би прилично банално. Па ипак, ми остајемо иза тако исказане тврдње. У њој је пјесник дао синтезу својих мотива, промишљања и творачких усмјерења. То није повлачење црте, али јесте знак пишевог приближавања тајни наслућене свјетлости. Како је „поезија тачка у којој се испољава развој људског духа”, јасно је да су се мисао, машта и имагинација, рационално и афективно, запамћено и замаштано приближили и прожели до феномена филозофске пјесме у којој се естетичко и умствено остварују као мјера хуманитета и астрални просјев најдубљих човјекских могућности.

Зорица ТУРЈАЧАНИН

ПОВЕСТ О ЈАКОМ ЧОВЕКУ

Чедо Недељковић, *Истовесї Борђа из Расїовца*, Библиотека општине Лучани, 2011

Недуго после романа „првенца” *Милисављев именик*, Чедо Недељковић, поуздано литерарно образован и вешт, написао је нови роман.

То је повест о човеку пониклом из српске сеоске сиротиње који је снагом воље и бистрином „покорио” свет. Деда Јоксим му је у главу „усадио” савет *кад достигнеш циљ, увек йомери мейу унајред и увис*, а од оца Милорада је наследио раскошан дар за музику и играчку вештину. Аскетско одрицање, невероватна упорност и подређеност циљу – знати и успети, водили су га од лепог и сиротог Растовца до оксфордске дипломе економског права. Нај-студент, коме председник испитне комисије, уз честитке, препоручује да избере један од два могућа пута – научну или пословну каријеру, опредељује се за бизнис, који је уноснији од науке, јер му је доста сиротовања.

Недељковић има две ретко добре особине: лако гради приповедну зиданицу – обликује из животне грађе сиже романа, а друго, као списатељ од лепе ерудисије, и то не само књижевне, своју нарацију проткива густо премреженим меандрима у распону од књижевне лектире па све до проверених функционалних информација и елаборација из подручја кроз које пролази главни јунак – у овом случају правно-економске области, фармакологије, често и музике. Пошто се радња романа великим делом збива изван Србије, аутор се својски потрудио да и та грађа буде поуздана онолико колико идеја овог у основи ЈА-романа захтева. То се, на пример, односи, на пословање тако специфичних, па и криминализованих „мамипара”, вучју борбу, у коју су укључени понајвише корумпирани медицинари, биохемичари светског гласа, али, на другој страни, и за утеху и онај хуманији, лепши део стварности – чари и изазови уметности. У том двојству сликан је и хармонично „подвојен” и сам главни јунак, врло успешан оксфордски правник Ђорђе, Србин сиротињског порекла, који је, умом, самодисциплином, а и другим природним даровима, доспео у највиши интернационални „сет-сет” Лондона, кроз читаве векове, можда, ипак, и данас најистакнутијег центра Света.

Недељковићев јунак је, по многим својствима, више него узоран човек. Са заветом и кодексом народне мудрости, он хода од провинцијске вароши Градац, преко београдског Правног, до Оксфорда и свуда је самопрегоран „терац самог себе” (а то је, кажу, најтеже), Одисеј који с воском и у ушима и у срцу непробојно одбија животне изазове стремићи оном циљу који, као амајлију, понесе из мудровника деда Јоксима: да увек иде напред и увис, да се никад не задовољава постигнутим.

Чедо Недељковић као да је личношћу свога јунака надградио мудрог професора Хигинса (Б. Шо, *Пиџмалион*). Показао је да човек из крајње немаштине може не само као онај просјак да постане краљевих него и да отелотвори ретко велику личну и националну снагу у покорвању социјалних баријера, а и зла у великом свету ливрејисаном позлатама лакејског фарисејства. Недељковић је химничар управо том шоовском ругању свету огрезлом у предрасуде, ругању обожаваоцима „златног телета”.

Искораци ове прозе, ослоњене на најлепше традиције обновљеног реализма (Рекли бисмо, следећи Пола Судеа, да је реализам неизбежна база романа!), углавном су у два равнина: прво, то је ерудитска компонента, што фактографију реализма универзализује, а друго, покушај да се унесу глобалистичке цивилизацијске пројекције, нажалост – диригованог, онељуђеног фатализма и генетског фашизма који злоупотребљава генетско-фармацеутску науку! Човечанству осим „глобалног загревања”, прети и исцрпљивање земљиних ресурса због демографских еркслозија. Постоји опасност да високо софистицирани роботи буду програмирани да као „пси рата” убијају друге људе. Наука ратује најстрашнијим оружјем – биолошким. Уосталом, зар и Србија није осетила тај „осиромашени уранијум”, зар небом Пакистана, Авганистана или Ирака не круже злослутне убице – беспилотне летилице, зар се узалуд родила сумња да је сида лабораторијски вирус, да ли је случајно да од тога масовно оболева црна Африка.

Недељковић пише лако, сугестивно, тако да се надушак чита, исписује мање-више традиционалним следом и поетиком животну причу једног „нај-Србина”: од „слађења одрицањем” кад су у питању изазови пролазних задовољстава, али и фрустрација, па до пуног живота оствареног у аренама успеха и изобиља који неће нимало променити његов од челика исковани лик. Недељковићев јунак је, иако сликан у мноштву животних догађања (као ђак и најстудент одолева социјалним комплексима, као странац разобличава гангстерај „фармацеутске мафије”, узоран је супруг и отац...). Драмски врхунац ове приповести је кад се главни јунак нађе у дилеми да прихвати једну примамљиву, али морално сумњиву и опасну понуду. То је као у *Тамном вилајетју* – ако прихватиш, кајаћеш се; ако не прихватиш, кајаћеш се. Он може да прихвати профитно веома привлачну понуду мрачне компаније и произведе препарат против наталитета да би се тако обуздао огроман „црни” репродуктивни талас који прети Европи и Америци. Може и да је не прихвати, али би тада његова компанија била финансијски веома угрожена. У судару моралних принципа и профита победио је профит. Тако „јунак без мане и страха”, гоњен страшћу за стицањем и сиротињским комплексом, чини трагичну грешку и доживљава морално посрнуће.

Роман је урађен како доликује врском зналцу приповедачког заната. И умном човеку који лично искуство и ум, успешно повезује са пребогатом историјом људског мишљења, умовања, али и страховања па и еротским устрепталостима, чарима хармоније људског гласа и „харфе васионе” и сл. Роман који ће се лако и са задовољством читати, али основна питања „шта је човјек, а мора бит’ човјек”, биће, такође, репер за интелектуалистичке рефлексije. Сви смо ми, на крају, мање-више „успели” јер смо се социјално калили, као плејаде идеалиста, не само

комсомолаца, скојеваца, него оних за које је Ничеово „Воља је моћ” било и остало идеја водиља.

На Ђорђеовом споменику у Растовачком гробљу пише: „Сваки човек је грешан.” Није случајно премудри Андрић ставио у Карађозова уста речи: „Само нека ми нико не каже да је недужан... јер ја такве не знам.” Тога је, поред доследног стварања „човека-пројекта”, који се *самоостварује* кроз сиже романа, аутор и сам био свестан па је, уз сваковрне успоне главног јунака, ипак почео да повлачи и оно што би Јунг рекао – његову „сенку”. Психодинамизам и унутрашњи конфликти „очовечили” су Ђорђа Видојевића и роман учинили животно уверљивијим и дубљим по унутрашњем рељефу (нпр. разлаз са синовљевим погледима, незајажљиво стицање, оштро противљење супрузи која од њега тражи да се потписује не као Ђорђе Видојевић, него као Џорџ Вид). Другим речима, аутор је зналачки, као врстан мајстор „изграђеног” приповедања, комбинујући монолошке пасаже интроспекције, са драматиком радње и – што је одлика модерног романа – културолошко-литерарним контекстом (бројни наводи, вешто и зналачко кретање по цивилизацијским „меридијанима”, ауре литерарне, музичке и ликовно-пластичне, па чак и сценографске уметности, употреба медицинско-биолошких и правно-комерцијалних информација и сл.), успео да широко расклопи светоназор савременог човека који се – то је тешка али права реч – батрга у незауостављивим таласима глобализације. Ничеовско-мајнкамфовска „воља за моћ” сукобиће се са ентитетима хуманизма па ће то, посебно у завршним поглављима, још више „очовечити”, а читаоцима учинити сугестивнијим лик „оствареног” Србина Ђорђа Видојевића, јер ће и његова его-биологија ипак носталгично кренути пут својих дубоких коренова – рустикалној простодушности и размишљању да ли је савет старосте – деде Јоксима *само најпред и увис* увек добар. Има ли неке границе?

Више него занимљива књига са три укрштена, сукобљена плана: причом о каљењу јакога човека, драматици савремене универзалне глобализације и, најалост, суноврату „натчовека” у сопствену негацију! Добра, боље рећи одлична, али и болна вивисекција оног што се назива *Ново доба*, при којој се репери повлаче до самих корена егзистенције, а извлаче у футуризам где и Човеку и Човештву и читавом Човечанству прети безумље катаклизме која се, као „дрна рупа” или опомињући Чернобиљ, као последња опомена, пред разјапљеним паклом, помаља Човечанству! Овај роман биће посланица за сладокусце који управо воле – и траже – да прича лебди између „живог живота” и фантастике, да мисао романописца не буде само спроводник нарације, већ и разграната перцепција науке, филозофије, сублимат уметности, па и репетиториј интелектуалног активног искуства. Недељковић, управо овим романом, распростире богату лепезу – „за сваког понешто”. Они који се држе животворности приче – имаће је, и то врло марљиво. Они

који би да „завире” у душу тзв. *усијещних* – имају једног таквог јунака. Они који би да загледају у све наборе садашње цивилизације, имаће у овом роману путоказе за своје закључке. Носталгичари, којима још прошлост, како рече Бора Станковић, „греје душу и тако слатко мирише”, такође ће у сликању скрбног детињства главног јунака имати уверљиве социјалне слике и спознати генетске „коренске капе”, љубитељи слојевите разградње личне, па и колективне психологије меандрираће кроз тектонику овог текста, а футуристи глобализације и компјутеризоване „технократе” – опомену куда се, заправо, цивилизација, и то већ добро, запутила...

Нема сумње, Чедо Недељковић је изнео пред читаоце богате плодове свог – и нашег – живљења и то у менама које и чине цивилизацијску вертикалу генерација које носе у свом уму, својим годовима и филозофији подоста деценија живота и то оног који није живљен „склопљених очију и скрштених руку” како би рекао М. Ракић. Плодови су то мисаоног искуства, али и „прегорелих” емотивних доживљаја и изазова и страховања које су донели ратови деведесетих година подастргих тектоником глобализма и верско-националном хомогенизацијом. Готово документаристички, крећући се од науке до фељтонистике, Недељковић је зналачки, кроз „светоназор” и „национ” свог јунака Ђорђа Видојевића, исписао прави репетиториј блиског нам времена. То је обогатило, а не разбило прототип ЈА-романа, а Србина-космополиту учинило и „ликом” и сведоком времена, а не само „главним јунаком”. Нема сумње, то је постала „добитна комбинација” за ову психолошко-антрополошку, али и хронику преломних рубова и наше (југословенско-српске), али и европско-светске историје „части” и „бешчашћа” с краја двадесетог и почетка двадесет првог века. Недељковићев роман тако спада у ред успешних сведочења о времену и људима кроз чије кошмаре и снове се драматично одсликавају животи, хтења, победе, порази, наде и заблуде активних „судионика” историје од 60-их године двадесетог до почетка двадесет првог века.

Ерудитска компонента ванредно је обогатила, а и документовала ову зналачки испричану „причу” о, наизглед, „јаком”, али, у ствари, тако сензибилно поунутарњеном човеку, космополити који свој дом види оптиком филозофа, а таштину моћи са сенкама свих наших илузија. Зато је овај роман, по многу чему, „роман једног човека” а, у ствари, представља интелектуалну повесницу „нас и овде и тамо”, укрштајући, као кристал, визуре глобализма двадесетог века са грчем човека који пошто стоји „на брду”, како рече Његош, „више види но онај под брдом”.

Роман за различиту публику. Љубитељ радње, који се везује за ликове и причу, имаће богато распрострањено штиво. Они који трагају за идентификацијом психолошко-емотивне врсте – такође. А „мислећи”, који и живе мислећи живот, посебно образовани, „путоваће кроз живот Ђорђа

Видојевића као кроз сопствени живот – од заноса и искушења до, како би рекао Андре Марло, борбе „до последњег” за очување смисла и наде. Хумани идентитет Ђорђа Видојевића васкрсао је и у нади, иако смо космополити, у српству, али и као опомена глобалистичкој цивилизацији да светом харају моћне тамне силе којима се треба одупрети.

Миодраг Д. ИГЊАТОВИЋ

ИШАВШИ НА СЈЕВЕР, ДРЖАХ СЕ ЈУГА

Драгослав Дедовић, *За клавир и дицериду: изабране и нове песме*, „Алтера”, Београд 2010

Једна од песама Драгослава Дедовића (р. 1963) у првој књизи његових изабраних песама *За клавир и дицериду* недвосмислено говори о песниковом животопису, што је врло значајно за читање и тумачење његових стихова, пошто се сви ти биографски подаци преливају у садржај његових песама и што између песничког бића и човека Драгослава Дедовића не постоји други знак до знак једнакости, што је, иначе, и један од обавезних предуслова за вредна песничка остварења, како тврде и доказују углавном песници. Наиме, реч је о заиста искреној исповедној аутобиографској песми неочекиваног и, само на први поглед, оксиморонског наслова *Хаџиографски виц* чија прва строфа гласи: „земља у којој сам рођен / у рату са мајчином родном земљом / мајчина домовина у рату са / сестрином отаџбином / превише лешева помислих / за обичну породичну свађу / отићи ћу син ће ми се родити у / обећаној земљи чији је језик / мој отац за прошлог рата / учио у логору / на том ћу језику шапутати / лаку ноћ жени коју волим.”

Очито да је сав досадашњи Дедовићев „животопис” вешто сажет у њој. А ту су и замислив и претпостављени страх, метеж, апсурд и хаос који су завладали балканским просторима и оскрнавили и разградили све што је вековима састављано. Затим, песник је рођен у Србији (Земун) где је врло кратко боравио, детињство и младост провео у Босни и Херцеговини (Калесија, Сарајево, Тузла), а од 1992. године започео, прво привремени, па касније стални добровољни изгон у Немачку, где му је, гле, случаја, отац за време Другог светског рата био интерниран у једном од концентрационих логора. На први поглед, очево заробљеништво се претворило у синовљево уточиште, али, да ли је баш тако, јер песник сетно осликава и његов данашњи простор и време, иако му због тог новог станишта, и даље појединци завиде („можеш и да купиш оралну срећу у аналној земљи / јер ту се недјељом његују антикварни

осећаји / и једина њежност која ти припада / лаки је пољубац пивске пјене” – песма *Анална земља*). Ако све сумирамо, можемо закључити да је у Дедовићевом песничтву реч о континуираном и пролонгираном тешком стресном стању, о сталним и цикличним вишесмерним изгонима и пребезима, о хладним даљинама и удаљавањима, о отуђењима која се тешко подносе, о губитку идентитета и неснађене јединке, као и ново и староформиране заједнице, што је све узроковао, по песниковим промишљањима, ипак – братоубилачки рат, који нећемо даље елаборирати, јер врста рата и није кључни предмет његовог стиховања (једноставно, у питању је рат са својим страхотама и понижењима). Песник оскудно и разуђено непосредно говори о ратним дејствима, углавном то чини поводом трагичних последица свих врста, и то без патетике, чак и са ефектима ироније и црног хумора, али увек без игнорисања и омаловажавања. Пример је песма *Боза*: „Од десетак тројица су пала / Један је нестао / Један чека срчани удар / Један је у колицима / Двојица у Чикагу / А један у Аустралији.”

Ипак, ни „добровољни” егзил није могао изазвати песникову равнодушност према трагедији остављеном иза себе, наводи Стеван Тонтић у свом поговорном тексту. Значи, физичко склањање од метака и граната не подразумева и одсуство сапатње са ближњима и уопште са свим жртвама рата. Одлазак из завичаја није означио и његов заборав, већ на супрот. Кошмар се наставио попут математичке једначине са још једном непознатом – са страним и насељеним светом. Песник је распет „између сјећања и живе садашњости”, „рве се са оба своја живота, бившим и новим” настојећи да сачини целину, како и колико је год то могуће.

Но, врло је особен песников доживљај новог и изнуђеног станишта, свестан присуства у њему свега онога од чега је напустио свој завичај, свој први микрокосмос, свој идентитет, своје средње слово. У песми *Евролирика* песник уочава насиље и то на расно-националној основи: „једну су циганку у швајцарској тукли док није / на лијепом њемачком пропјевала о мржњи”. Затим, неизвесност, могућности остварености, као и самосвесност и самосвојност, које се једино могу наставити у свом родном крају, што је песник и чинио у међувремену, објашњава завршна строфа песме *Млада реченица*: „Прозор је замагљен. Пишем и старим. / Ко зна гдје још постојим као / Млада реченица коју нико не изговара.” Песник опомиње све који другачије чине, јер на крају малодушни или преварени, свеједно, „сиђу подмлађени у тешке снове / по такту лаких нота о смаку свјета”.

Песник Дедовић је свестан промена и у свом месту одрастања те у неколико наврата закључује да „нема његовог југа”, а то најчешће и најдубље осећа, управо „када је на југу”. Жеља за прошлим је неутажна: „Нема више земље, ни мора више нема. Зажељели смо се / Чак и ружних снова из босанског дјетињства.”

За тренутак се намеће промисао да песник колико је убеђен у губитак оног прошлог, толико осећа узалудност задржавања права да ништа није изгубљено или барем да још увек није све изгубљено. Песнику, ипак, преостаје могућност да макар дочара дух епохе која је прошла и која пролази. А песник Драгослав Дедовић то и ненаметљиво али уверљиво чини, пре свега, због тога што иако не живи у свету који је срушен, али та срушеност његовог некадашњег света још увек живи у њему, приметио је Жељко Граховац. Необично је што песник препознаје слику из свог тренутног станишта и у свом родном граду Земуну: „Сувенире продају / Босански прогнаници; њихова полуекавица и дјеца / Која их се стиде.”

Песникова, и не само његова, неснађеност и последични осећај неприпадања „северу” обележава и књигу пред нама, као и драматично искуство добровољног емигранта у „обећаној земљи” Немачкој, која је гарант извесности и добростојећности. У песми *Хиперборејска* очитује се да је лирски субјект „изабрао мишљење дакле прогонство / значи ово је пут за хипербореју” те, у први мах, чуди толика меланхолија, сета и угроженост, узимајући у обзир значајне цивилизацијске и материјалне разлике између напуштеног и новонасељеног простора. Осећај отуђености и одбачености је вероватно код песника појачан и из још једног разлога. Наиме, наши су бројни прогнаници не само остали без родне куће и своје околине, већ су и драстично променили профил људи са којима могу ступити у контакт. То су обично азиланти сумњивих биографија, уочава у разговорном тексту Ален Бешић. Дакле, реч је о маргиналцима, необразованима, Ромима, проституткама, пијанцима, ситним криминалцима, и уопште „губитницима” и изгубљеним особама, које су се одлучиле на бекство из земље, надајући се да ће побећи од себе и проблема које носе у себи.

Основна емоција Дедовићевих изабраних песама јесте меланхолија чију нијансу, између других, одређују кајање, помирљивост, као и предочавање збивања из прошлости. Ипак, песник упорно настоји да сачува сећање уместо да се каје због оног што је већ у њему ишчилело и одумрло, којег се у посебним ситуацијама и тескобама присећа. Ипак, сваки императив одбране сећања, као и овај Дедовићев, довољан је да нам посредно покаже колико је тога у песнику и у нама умрло и/или одумрло. Сиоран је такво стање ослновио као „демонско значење времена”, које често може водити у све већа распадања и растакања свега око нас, али и нас и наших, по свету погубљених породица.

Необично је занимљиво песничко поимање опстанка, тачније мера опстанка јесте језик, те не чуди Дедовићева употреба језика као синонима за национални корпус. На пример у већ прозиваној песми *Млада реченица*: „У другом језику је подневна жега” – експлицитније не може. Затим, само призивање из сећања мелодије једне старе завичајне песме сасвим је довољно да се појединац врати у прошлост и да је оживи, али

и да се поново осети чланом свог национа и у међувремену девастираног завичаја, како наговештавају завршни стихови песме *Данас се зовем Марко*: „Неко у мени држи терцу: / Низ поље иду, бабо, сејмени, а / Данас се зовем Марко.”

Песников осећај да нема ни севера ни југа, а преносно ни језика, илуструју стихови из песме *Наши*: „и све што бисмо једни другима рекли / болесно је од чежње за језиком којег нема јер / ампутирана земља постоји још само / у облику фантомског свраба.” Завршни стих ове песме опомиње и на губитак идентитета и удаљавање од прволике матрице: „свеједно ти више ниси ти”. Дедовићева синтагма „раскомадани језик” јесте пандан „ампутираној земљи”.

Посебност већинског Дедовићевог песништва, односно његовог стваралачког поступка, огледа се у учесталој употреби фрагмената и детаља, који су мозаично умрежени и у извесном су дијалогу, иако неочекивани по месту појављивања. Наиме, у Дедовићевим песмама уочавамо след детаља који засебно могу бити једна слика, разгледница, сентенца, успомена, догађај, коментар или нешто слично. Иако су они тако распоређени да се замишљени стожер песме повија, пре свега, због различитости уједињених детаља, као и њиховог неуобичајеног распореда, одржава се јединство песме. Међутим, у једном трену, тачније у једном од стихова прочитамо детаљ који тешко можемо очекивати у песми и обично је поентирајућег ефекта. Ни овакав детаљ не растаче песму, већ је само у једном трену зачуди, дајући јој још један семантички нанос. Такав је фрагмент попут коректива и духовника песме. На тај начин, песме задобијају нове конотације. Сем тога, оваквим је поступком, песник ефикасно постигао дистанцу од дневнополитичке референтности или се надвладала књижевна истрошеност дате теме (А. Бешић), за чију се свежину песник, ипак, изборио на аутентичан и уверљив исказ.

Док је реч о Дедовићевом песничком обрасцу очигледна је наглашена наративност његовог поетског писма, што је уочљиво и из његових цитираних стихова. У Дедовићевим дневничким песмама јасно су назначена места и времена драмске радње, док је сиже редукован, растрзан, често насељен неочекиваним и потпуно различитим текстуалним фрагментима, омогућавајући, управо због тога, уланчавање бројних асоцијативних нити, иронијских озвучења и симболично-сликовитих песникових накана. На ту позицију песме песник Дедовић рачуна, јер ти чудни укрштаји се могу наставити у читаоцима као ехо свог живота и света. Можда баш детаљи оног одумрлог у њима, који се у оваквим семантичким раскрсницама могу пробудити и оживотворити, као што је песник опесмотворио своје флеш-детаље у свом интимном животопису, како се његово песништво и може ословити.

Александар Б. ЛАКОВИЋ

У СИВОЈ СВАКОДНЕВИЦИ

Винко Шелога, *Смоџ. Каџаљ*, „Свитак”, Пожега 2009

Јесте ли читали песме Винка Шелогe? Има их понегде, али не много – 11 погодака на COBISS-у. Не знам како је песник и то дао на светлост дана – сигурно невољно, са зебњом и муком. Када сам после скоро годину дана коначно дошао до књиге *Смоџ. Каџаљ*, песник је написао посвету у којој је назвао своје песме „неспретним и нездравим писанијем”.

Реч је не само о скромности, него и још о нечему. Има у свему томе вршног интелектуалног скептицизма: „Све је таштина над таштинама”, али и оријенталне и чаршијске заклоњености од света: „У ћутању је сигурност.” Поезија је говор гласан, прегласан. Њу пишу само шипарице. Озбиљни људи (да ли само у провинцији?) баве се ситним (а ком уме и може и крупним) шићаром, „играју кладионицу”, пију... И читање је сумњива работа – скоро за спрдњу.

Винко Шелога је псеудоним, и то је свакако игра маски. Али то је и више од псеудонима – двојник – гласно лице интелектуалца, правог, суштински (без зараде, синекуре, славе) окренутог духу, а истовремено, што судбински, што по властитом избору, баченог у глуву касабу која има своја мерила и своје (пост)патријархалне и (пост)оријенталне нормe. Крај реке низ коју се вуку магле, трепери „трска која мисли” између ћутања и гласног говора, између потребе да сигурно утоне у празне речи чаршијског наклапања, у сиву свакодневицу, и жеље да крикне, да искаже тескобе и страхове и да се насмеје, себи и другима, свету и веку, да јавно и немилосрдно разоткрије празнину овог нашег пост-постмодерног времена.

Пева Винко Шелога о минулом веку као о „смећу од века”, о прогресу као „сезонској бајци”, чини му се да је ухваћен у „на крају историје / у стартну машину новог светског поретка”... Наш обични живот и наша судбина личе му на reality show: „Наше царство земаљско / јесте гладно свега...”

Пева Винко Шелога о *Реду за кредити* у „светлој и топлој банци”. И као да је све изокренута бајка у којој „беспрекорне униформе маме зачаране / жабе у свете замке процената...” Препознаје он у том необичном лову древну митску ситуацију, ону античку, грчку, у темељима наше цивилизације, али некако извитоперену, померену из лежишта, примакнуту властитој пародији, а, ипак, аутентично живу:

*Из њирезора хада не враћају се
Орфеј и Еуридика у свој сѝан.*

Усамљен је и уплашен лирски субјекат Винка Шелогe. Живи у кући која „... има и нема темељ и кров / зидове, врата и прозоре”. Стоји пред слабим трачцима смисла, пред свеопштом празнином нашег времена: „несигуран, тражи се у фрагментима”, „у фигуру од блата, ex nihilo / усељава двојника...”. Гледа се, очи у очи с пролазношћу, која истрајава и у времену у коме се све истрошило као сувише штампана монета: и вера, и нада, и љубав. Слути портира или референта пред вратима раја, који га „провлачи кроз мрежу прописа / као visa картицу”:

*Прилазим
брвну колико длака*

*Нигде нико̄
ни фамилије, ни комџије
наџије и њарџије
без засџаве, косџима
џрејорука*

Сам

На̄

Винко Шелога је песник слободног стиха. Час пакује у њега „цигле” синтагми, час их раздваја, често их и разбија, напиње стих опкорачењима, укида интерпункцију, бежи у елипсу, многе његове песме остављају утисак живе, пулсирајуће језичке магме.

Шелога понекад не успева да избегне претешку генитивну конструкцију или рогобатну језичку фразу. У свему томе као да има нечег од усуда интелектуалца–усамљеника који јесте сам предано и муко-трпно радио на својој поезији, али није хтео или смео да препусти своју поезију оштријем суду јавности и тиме је подвргне оном брушењу које поезији може донети само јавни живот.

Без обзира на све то, у песничкој збирци *Смо̄. Каџаљ* има низ песама које припадају горњем регистру савремене српске поезије.

„Свако има своју висину и своју муку.” Стварни двојник Винка Шелогe је, што из нужности што по слободи, проживео највећи део свог живота као интелектуалац у провинцији. Његова људска, па тиме и песничка судбина већ је у приличној мери добила своје обресе. Упркос томе, српска културна јавност не сме превидети поезију овог песника. *Смо̄. Каџаљ* је изазов и велика откривалачка шанса за критичара и изучаваоца савремене српске поезије.

Јован ЉУШТАНОВИЋ

ДЕЈАН АЛЕКСИЋ, рођен 1972. у Краљеву. Пише поезију. Књиге песама: *Пошћуни говор*, 1995; *Доказивање сенке*, 1996; *Свагдашњи час*, 2000; *Собна митологија*, 2003; *После*, 2005; *Довољно*, 2008; *Једино већар*, 2011. Књиге песама за децу: *Дуџме без кајуџа*, 2002; *Пустоловине једног зрна кафе* (поема), 2004; *Кад се разболео њеџак*, 2006; *На њример*, 2006; *Нежна њесма о нежном вејру Дувољубу* (поема), 2006; *Божјиња њрича*, 2007; *Музика њражи уџи*, 2008; *Иџрокази*, 2010, *Пејтар и њерџле*, 2010; *Прича о доброј мејли*, 2010; *Сџижу блесе, чувајте се*, 2010.

ЗОРАН АНТОНИЋ, рођен 1976. у Новом Саду. Писањем поезије бави се од детињства, а хаику пише од 1996. године. У коауторству је објавио збирку хаику песама *Одџкринуџа враџа*, 2004. и антологије хаику песама *На крају дана* (избор песама српских и бугарских хаику песника), 2005; *Новогодишња ноћ*, 2007; *Један обичан дан*, 2008. Члан је Путујућег хаику друштва из Новог Сада.

МИЛЕТА АЋИМОВИЋ ИВКОВ, рођен 1966. у Богатићу код Шапца. Пише поезију, есеје, студије и књижевну критику. Књига песама: *Дно*, 1995. Књиге студија, критика и есеја: *Свеј и њесма*, 2010; *Песничке заџонетке*, 2011.

ДРАГАНА БЕЛЕСЛИЈИН, рођена 1975. у Новом Саду. Пише критичке и књижевноисторијске текстове. Бави се истраживањем српске књижевности XIX и XX века. Објављене књиге: *Сџеријине ѡродије – искушења (ѡсџ)модерног чџтања*, 2009; *Дан, конџексџ, брзина вејра*, 2010. Приредила је књигу изабраних песама Тање Крагујевић, *Ружа, одисџа*, 2010.

ЈЕЛЕНА БОРОВИНА, рођена 1985. у Љубљани, Словенија. Бави се компаративном књижевношћу, тренутно похађа докторске студије на Одсеку за српску књижевност и језик Филозофског факултета у Новом Саду, објављује у периодици.

ПЕТКО ВОЈНИЋ ПУРЧАР, рођен 1939. у Суботици. Пише поезију, прозу, драме, есеје и књижевну критику, бави се филмском режијом.

Књиге песама: *Камено жишћо*, 1980; *Сол у вјетру*, 1985; *Пушовање према Црноме мору*, 2002; *У недољед*, 2004; *Очас ујркос*, 2006; *Врш лирика*, 2008. Књиге новела и прича: *Свијетови и ситови*, 1967; *Прсиеновани ѓавран*, 1983; *Пуш у Езишћи*, 2003; *Михољско љећо и друђе ириче*, 2003; *Кулш корњаче*, 2005; *Прсиеновани ѓавран – друђи дио*, 2007. Романи: *Одлазак Паулине Плавшћић*, 1969; *Дом, све даљи*, 1977; *Љубави Бланке Колак*, 1979; *Вечерње буђење*, 1987; *Црвенокошци*, 2002; *Прсиеновани ишца*, 2008. Књига есеја: *Ошворени ашћеље*, 2004. Књига позоришних драма: *Краћење живошћа*, 1990.

Б. ВОНГАР (B. WONGAR), рођен 1932. у Горњој Трешњевици код Аранђеловца под именом Сретен Божић. Аустралијски писац српског порекла, из Југославије је емигрирао 1958. у Француску, а 1960. је стигао у Аустралију. У почетку је радио као физички радник на градилиштима која су се често налазила на подручјима где су живели Аборицини, староседеоци овог континента. Упознавши трагичну судбину овог прастарог народа под налетом колонизатора, почео је о њима да пише своје прозне књиге. Због тема о којима је писао у почетку му није било дозвољено да их објављује у Аустралији, већ су му најчешће објављиване у Њујорку. Међународно име стекао је првенствено са своја три романа, позната као нуклеарна трилогија, о последицама британских нуклеарних проба на Аборицине. Објавио је више романа (*Walq, Karan, Gabo Djara, Raki*) и књига прича (*The Sinners, The Track to Bralgu, Babaru, Margnit, The Last Pack of Dingoes*). Писао је и драме, као и једну књигу песама (*Bilma*). Његове књиге у наслову најчешће имају аборицинске речи. Пошто пише на енглеском језику, један број књига преведен је и штампан у Србији, а издавач „Јасен” недавно је започео штампање његових књига, па ће то бити прилика да се читаоци у Србији шире и боље упознају са његовим књижевним делом, које је настало на традицији српског усменог предања и искуства о животу Аборицина. Добио је више књижевних награда у Аустралији и ван ње. Вонгар живи на свом имању недалеко од Мелбурна са неколико паса дингоса. (Д. Д.)

МИРО ВУКСАНОВИћ, рођен 1944. у Крњој Јели (Горња Морача), Црна Гора. Пише прозу, поезију и есеје. Управник је (од 1988) Библиотеке Матице српске, главни уредник (од 2008) Издавачког центра Матице српске и дописни члан САНУ, а био је (2004–2008) потпредседник Матице српске. Објављене књиге: *Клешва Пека Перкова*, роман, 1977; *Горске очи*, приповетке, 1982; *Немушћи језик*, записи о змијама, 1984; *Вучји шраћови*, записи о вуковима, 1987; *Градишћића*, роман, 1989; *Тамоони*, поеме и коментари, 1992; *Морачник*, поеме, 1994; *Далеко било*,

мозаички роман у 446 урокљивих слика, 1995; *Семољ ѓора*, азбучни роман у 878 прича о ријечима, 2000; *Точило*, каме(р)ни роман у 33 реченице, 2001; *Кућни круж*, роман у концентричном сну, 2003; *Семољ земља*, азбучни роман о 909 планинских назива, 2005; *Поврајџак у Раванѓрад*, биографске приповести с прологом и писмом својих ликова, 2007; *Ошвсјуду*, четири различите приповетке с истим намерама, 2008; *Семољ људи*, азбучни роман у 919 прича о надимцима, 2008; *Чишање шаванице*, приповедака 20, 2010; *Клесан камен*, огледи и записи, 2011. Књиге разговора и прича: *Ликови Милана Коњовића*, 1991; *Каже Миро Вуксановић* (приредио М. Јевтић), 2000; *Семољ Мира Вуксановића* (приредио М. Јевтић), 2011. Приређене књиге: *Лаза Косић у Сомбору*, 1980; *Раванѓрад / Вељко Пејировић*, 1984; *Стеван Раичковић: Лейоис*, 2007; *Пејтар II Пејировић Њеѓоци*, 2010.

ДРАГАН ДРАГОЈЛОВИЋ, рођен 1941. у Пилици код Бајине Баште. Пише поезију и прозу, преводи с енглеског. Књиге песама: *Кућа на саиу небеском*, 1974; *Мимоходи*, 1976; *Треће лице раиша*, 1978; *Сијанициша*, 1983; *Сишабло невидљиве ѓодине*, 1986; *Друѓа сирана неба*, 1986; *Календар снова*, 1987; *Сунце изнад Шумарица*, 1987; *Небеска Србија*, 1990; *Књиѓа љубави*, 1992; *Завичај смрши*, 1994; *Дозивање Боѓа*, 1995; *Иза седме ѓоре*, 1997; *Изабране ѓесме*, 1997; *На асиралним каицијама*, 1998; *Усмена ѓовесиј заборава*, 2001; *Гласови даљине*, 2005; *Изабране ѓесме*, 2006; *Књиѓа љубави и друѓе ѓесме о љубави* (избор), 2008; *Траѓови нашеѓ живоиша*, 2008; *Песме / Роетас* (двојезично), 2009; *На ирѓовима Вавилона*, 2010. Романи: *Велика, мала школа* (за децу), 1986; *Под јужним кришом*, 2002; *Докшорова љубав*, 2006; *Не заборава свој дом*, 2009; *Мали роман о кенѓурима*, 2010. Књиге прича: *Веверанова женидба* (за децу, друго издање под насловом *Брезин син*, 2005), 1985; *Приче из Аусијралије*, 2004; *Америчке и друѓе ириче*, 2008; *Лакоћа несшјајања*, 2011. Приредио: *Од срца до завичаја*, песничка антологија југословенских иселѓеника Америке и Канаде, 1989.

БОРЋЕ ЗЛОКОВИЋ, рођен 1927. у Трсту, Италија. Инжењер архитектуре, академик. Области рада и истраживања: теорија конструкција, механика, преднапрегнуте висеће конструкције великих распона итд. Објављене књиге: *Просшорне сирукијуре*, 1969; *Кординирани сисштем консирукијуре*, 1969; *Теорија ѓруиша и Г-векшорски ипросшори у осцилацијама, сишабилноши и сишаици консирукија / Group Theory and G-vector Spaces in Vibrations, Stability and Statics of Structures* (двојезично), 1973; *Оиштимизација у избору и иројекшовању консирукија*, 1975; *Консируисање зашшшшних објекшша-склонициша*, 1982; *Техничар – ѓрађевински ириручник 3* (група аутора), 2003.

МИОДРАГ Д. ИГЊАТОВИЋ, рођен 1937. у Баточини код Крагујевца. Бави се теоријом, методологијом и методиком књижевности, пише студије, огледе, есеје, књижевну критику и поезију и прозу. Студије, огледи, есеји, критике, расправе: *Књижевност са основама естетске културе*, 1–3, 1974–1975; *Дубока реч*, 1981; *Тумачење књижевног дела у насјави*, 1990; *Књижевна кришка и савремене теорије тумачења књижевног дела*, хрестоматија, 1992; *Круж на води*, 1–3, 1994–1996; *Однос школе према језику и културној традицији средине*, 1994; *Књижевна кришка у насјави*, 1995; *Нека значајна ишћања савремене школе*, 1998; *Моћ речи*, 1–2, 2000–2001; *Књижевни појмови, изрази и теорије*, хрестоматија, 2002; *Књижевна кришка и проучавање књижевног дела*, 2003; *Школа, полишка, живој (1970–2002)*, 2004; *Увођење у књижевност и језик*, 2004; *Пецчани врш – живој и јесма*, 2005; *Примери обраде књижевног дела у насјави коришћењем књижевне кришке*, 2008. Књиге песама: *Дневи и сневи*, 1987; *Пешак на води*, 1989; *Штшипоноща и сунце*, 1991; *Звездолук Београда*, 1992; *Човеков стуб*, 1993; *Бунар жеђаник*, 1994; *Београд, плави знак љубави*, 1995; *Хајде да заменимо срце (за децу)*, 1996; *Двонога шума*, 1996; *Усправна река*, 1996; *Бележ речи*, 1999; *Косовске елегије*, 1999; *Оборовина*, 2000; *Водени печаш*, 2000; *Нове и старе јесме о Београду*, 2000; *Бескућно небо*, 2002; *Разне јесме и поводи*, 2002; *Плави сан завичаја*, 2002; *Небом ошчињен као звездом*, 2003; *Ессе Ното*, 2004; *Усправна река – старе и нове јесме*, 2004; *Љиљан на Звездари*, 2004; *Кишца над Београдом*, 2005; *Кољиво/Српска кућа*, 2005; *Кућа од речи*, 2005; *Икаров леј*, 2006; *Шумадија, Тромравија, Србија*, 2008; *Породичне иконе*, 2009; *Кључ од куће*, 2010; *Српска кућа*, 2010; *Београд – боејске гравуре*, 2010. Књиге лирске прозе и приповедака: *Круж ишцие*, 1990; *Речни галобови*, 1994; *Пецчани календар*, 1995; *Сезона нових коња*, 2002; *Мирис времена*, 2009.

МИОДРАГ ЈОВАНОВИЋ, рођен 1932. у Зрењанину. Историчар уметности. Објављене књиге: *Српско сликарство у доба романтизма*, 1973; *Ђура Јакшић* (коаутор Н. Кусовац), 1978; *Новак Радонић*, 1979; *Ђока Миловановић*, 1983; *Српско црквено градишељство и сликарство новијег доба*, 1987; *Ојленац – Храм свејој Ђорђа и Маузолеј Карађорђевића*, 1989; *Међу јавом и мед сном – српско сликарство 1830–1870. године*, 1992; *Музеологија и заштитна сјоменика културе*, 1994; *Сликарство Темшварске епархије*, 1997; *Урош Предић*, 1998; *Српски манастири у Банашу*, 2000; *Мосјови Миодрага Јовановића* (разговарао М. Јевтић), 2001; *Михаило Миловановић*, 2001; *Ђока Јовановић: 1861–1953*, 2005; *Храм Свејој Саве у Београду*, 2007; *Владимир Мишовић – слике и скулптуре*, 2008; *Три века српског сликарства*, 2009.

ЉУБОМИРКА КРКЉУШ, рођена 1940. у Шајкашу код Новог Сада. Правница и историчарка, бави се историјом државе и права, а највише правном и политичком историјом Војводине. Објављене књиге: *Одабрани извори из државноправне историје Југославије* (коаутор С. Шаркић), 1982; *Општа историја државе и права* (коаутор С. Шаркић), 1986; *Историја политичких и правних институција Војводине*, 1992; *Присаједињење Војводине Србији 1918. године* (група аутора), 1992; *Историја банкарства у Војводини* (група аутора), 2001; *Правна историја српског народа*, 2002; *Пројекти устава за Војводину Србију настали у току српског народног покрета 1848–1849*, 2006; *Историја држава и права српског народа*, 2008.

ПРЕДРАГ ЛАЗАРЕВИЋ, рођен 1929. у Бањалуци, БиХ. Бави се теоријом књижевности и позоришта, пише књижевну критику. Објављене књиге: *Читање као преиспитивање*, 1988; *Без права на ћутање*, 1996; *Сатира митивисана родољубљем*, 2002; *Преокретање (или књиже + изложбе = позориште)*, 2005; *Без права на ћутање 2*, 2007; *Огледи из Крлежине драматургије*, 2009; *Андрић о Босни*, 2010; *Окрајци о књижевности, настани књижевности, изложбама, позоришту и политици*, 2010.

АЛЕКСАНДАР Б. ЛАКОВИЋ, рођен 1955. у Пећи. Пише поезију, есеје, студије и књижевну критику. Књиге песама: *Ноћи*, 1992; *Заседа*, 1994; *Повраћак у Хиландар*, 1996; *Дрво слепог јаврана*, 1997; *Док нам кров прокишњава*, 1999; *Ко да нам врати лица ускућ изгубљена* (избор), 2004; *Нећеш у песму*, 2011. Студије: *Од шопема до сродника: митолошки свет Словена у српској књижевности*, 2000; *Хиландарски путописи*, 2002; *Токови ван шокова – аутентични песнички институцији у савременој српској поезији*, 2004; *Језикотворци – фонетизам у српској поезији*, 2006; *Дневник речи – есеји и прикази српске песничке продукције 2006–2007*, 2008.

ЈОВАН ЉУШТАНОВИЋ, рођен 1954. у Пријеполу. Пише књижевну и позоришну критику и есеје, а бави се и критиком, историјом и теоријом књижевности за децу. Објављене књиге: *Пријеполе под звездама*, 1997; *Дечји смех Бранислава Нушића – уметности Нушићевог хумористичког приповедања за децу*, 2004; *Црвенкапа грица вука – студије и есеји о књижевности за децу*, 2004; *Брисање лава – поетика модерног и српска поезија за децу од 1951. до 1971. године*, 2009. Приредио: Бранислав Нушић, *Изабрана дела*, 1998.

МИРОСЛАВ МАКСИМОВИЋ, рођен 1946. у Његошеву код Бачке Тополе. Пише поезију, есеје и књижевну критику, преводи с енглеског.

Књиге песама: *Спавач под ушчијачем*, 1971, 1997; *Мењачи*, 1972; *Песме*, 1978; *Сећања једног службеника*, 1983; *Сонети о живојним радостима и шешкоћама*, 1986; *55 сонети о живојним радостима и шешкоћама*, 1991; *Живојински свет*, 1992; *Небо*, 1996; *Изабрane песме*, 2000; *Београдске песме*, 2002; *Скамењени*, 2005; *77 сонети о живојним радостима и шешкоћама*, 2008; *Шпални киче о слободи* (избор), 2009. Књиге есеја: *Поред*, 1995; *О књигама и живоју*, 2001; *Поезија, иржистије, држава* (коаутор Б. Мијатовић), 2009. Приредио више књига.

ЈЕЛЕНА МАРИЋЕВИЋ, рођена 1988. године у Кладову. Дипломирани је филолог србиста, тренутно похађа мастер студије српске књижевности и језика у Новом Саду. Бави се књижевношћу, пише есеје и критику, објављује у периодици.

СВЕТЛАНА МИЛАШИНОВИЋ, рођена 1980. у Суботици. Бави се српском књижевношћу XX века, пише студије, есеје, огледе и књижевну критику. Објављене књиге: *Чишћање савремене прозе* (коауторка Г. Сапожниченко), 2008; *Есеји Момчила Настасијевића*, 2011.

ВИТОМИР МИЛЕТИЋ ВИТАТА, рођен 1967. у Шљивну, код Бањалуке, БиХ. Хаику пише од 1993. године. Објавио је збирку хаику песама *Кад се земља лећи за сивојала*, 1998, а коаутор је књига ренга песама *Гле, невреме!*, 1997. и *Лица пријатеља*, 1998; коаутор хаику збирки *Одшкринућа враћа*, 2004, *Један обичан дан*, 2008. и антологија хаику песама *На крају дана*, 2005. и *Новогодишња ноћ*, 2007. Члан је Путуюћег хаику друштва из Новог Сада.

ДЕЈАН МИЛОРАДОВ, рођен 1970. у Куманову, Македонија. Лексикограф, бави се проблемима савременог српског језика, радове објављује у периодици.

НЕНАД МИТРОВ (Вуковар, 1896 – Нови Сад, 1941). Песник, право име му је било Алфред Розенцајг. Студирао је у Грацу и Загребу (1914–1919), завршио филозофију и класичну филологију. Од 1920. радио у Новом Саду као државни чиновник. Након окупације више пута привођен, а након трећег саслушања извршио је самоубиство. Књиге песама: *Две душе*, 1927; *Кроз кланце јадиковце*, 1928; *Три према један за поезију* (коаутори М. Лесковац, Ж. Васиљевић, Д. Микић), 1934.

ИВАН НЕГРИШОРАЦ, рођен 1956. у Трстенику. Пише поезију, прозу, драме и књижевну критику. Од 2005. године је главни и одговорни уредник *Летописа*. Књиге песама: *Трула јабука*, 1981; *Ракљар. Желудац*, 1983; *Земљопис*, 1986; *Абракадабра*, 1990; *Тојло, хладно*, 1990;

Хој, 1993; Везници, 1995; Прилози, 2002; Појајник, 2007; Свећилник, 2010. Роман: *Анђели умиру*, 1998. Дrame: *Фреди умире*, 1987; *Куц-куц*, 1989; *Испраћа је у шоку, зар не?*, 2000; *Видиш ли свице на небу?*, 2006. Студије: *Леђишимаџија за бескућнике. Српска неоавангардна поезија – њоећички иденћишћет и разлике*, 1996; *Лирска аура Јована Дучића*, 2009. Председник је Уређивачког одбора *Српске енциклопедије*, том 1, књ. 1–2, 2010, 2011.

МАРКО НЕДИЋ, рођен 1943. у Гајтану код Лесковца. Пише прозу, књижевну критику и есеје. Објављене књиге: *Кућа у њољу*, приповетке, 1970; *Мађија њоећске ѡрозе. Сћудија о Расћку Пећровићу*, 1972; *Нова крићичка оћредељења*, 1973; *Писци ѡсле I свећскоћ раћа као крићичари*, 1975; *Сћара и нова ѡроза. Оћледи о срћским ѡрозаисћима*, 1988; *Крићика новоћ сћила*, 1993; *Основа и ѡрича – оћледи о савременој срћској ѡрози*, 2002; *Проза и ѡећика Мирослава Јосића Вићњића*, 2008; *Сћилска ѡрећишћања – сћудије и оћледи о срћској ѡрози друће ѡловине XIX и ѡрве ѡловине XX века*, 2011.

МИЛЕНКО ПАЈИЋ, рођен 1950. у Београду. Пише поезију, прозу и есеје, бави се концептуалном уметношћу и стрипом. Књига песама: *Недеља*, 2002. Књиге приповедака: *Једносћавни доћајаји*, 1982; *Приче од ѡрозирноћ ваздуха*, 1994; *Умећник у сћавању или Изабрани снови од 1979 до 1992 или Рез ѡ сну или Сањар сладосћрасник или Близанчева сањарница*, 1994; *Ја или неко друће*, 1996; *Велика дама жели маћловићо јућро* (избор), 1996; *Сћаница ѡрича Пожезеа*, 2002; *Мали Марко – ѡриче о дећишћству Марка Краљевића* (за децу), 2007; *Имам ѡричу за шебе*, 2009. Романи: *Нове биоћрафије*, 1987; *Пућ у Вавилон*, 1992; *Причина и друћа књига ѡрчине*, 1995; *Женидба и аћонија*, 1997; *Мерилин чића Уликса*, 1998; *Мерилин – вечићи симбол сћрасћи*, 2004; *Радивоје ћовори – ећно-роман*, 2009. Књиге есеја: *Ламенћ над лавабоом*, 1998; *О врсћама ћушћања*, 2004; *Срћски с муком*, 2008; *Глечер у мрежи*, 2010. Приредо више књига.

ТИХОМИР ПЕТРОВИЋ, рођен 1949. у селу Бошњаце код Лесковца. Професор књижевности. Објављене књиге: *Оћледи и крићике из књижевносћи и језика*, 1993; *Велибор Глићорић о реализму*, 1993; *Школски ѡсци*, 1999; *Књижевни заћиси I*, 2000; *Исћорија срћске књижевносћи за децу*, 2001; *Књижевни заћиси II*, 2003; *Умеће ћоворења – оћледи о рећорици са ѡримерима*, 2003; *Књижевносћ за децу – теорија*, 2005; *Рећорика*, 2006; *Писци за децу и младе*, 2007; *Исћорија срћске књижевносћи за децу*, 2008; *Тамно оћледало – оћлед о чићуљи*, 2009; *Оћледи и крићике*, 2009; *Увод у књижевносћ*, 2009; *Ѓовори и крићике*, 2009; *Увод у књижевносћ за децу*, 2011.

ПЕТАР ПИЈАНОВИЋ, рођен 1949. у Каменмосту код Имотског, Хрватска. Пише огледе и студије о прози. Објављене књиге: *Поеџика романа Борислава Пекића*, 1991; *Проза Данила Кица*, 1992; *Павић*, 1998; *Поеџика зротиеске: ириоведачка уејиносџи Миодрага Булаиовића*, 2001; *Наивна ирича – срџска ауџорска ироза за мале људе и велику децу: жанрови и модели*, 2005; *Књижевност и срџски језик* (уџбеници), 2008, 2010.

ЈОВАН ПРЕМЕРУ, рођен 1932. у Београду. Пише поезију, прозу и критику, а бави се и новинарским радом. Објављена књига путописа *Иџалика*, 1997. и књига дневничко-есејистичке прозе *Иџалски заџиси*, 2005.

МИЛАН РАДУЛОВИЋ, рођен 1948. у Малом Пољу код Хан Пије-ска, БиХ. Пише студије, есеје, огледе и књижевну критику, бави се историјом и теоријом српске књижевности, посебно утицајима православне духовности и српске религијске филозофије на модерну књижевност. Објављене књиге: *Видови срџске књижевне криџике – о ирироди и смислу књижевности*, 1978; *Криџика у међураином ириоду* (хрестоматија), 1983; *Криџичка свесџи у срџској књижевности*, 1984; *Исџоријска свесџи и есџетџске уџоџије*, 1985; *Токови књижевне свесџи*, 1985; *Модернизам и срџска идеалисџичка филозофија*, 1989; *Обнова итрадиџије*, 1994; *Криџичка мисао филозофа и научника* (хрестоматија), 1995; *Класици срџског модернизма*, 1995; *Роман Добрице Ћосића*, 1998; *Модерниџетџи и итрадиџија – (ио)еџџика срџског романа друге иоловине 20. века*, 2002; *Раскрџћа срџског модернизма*, 2007; *Књижевност и итеологија*, 2008; *Обнова срџског државно-црквеног ирава*, 2009; *Књижевност и филозофија – филозофски сџиси Борислава Пекића*, 2010; *Кулџурна идеологија Исидоро Секулић*, 2011. Приредио више књига.

ТИЈАНА СЛАДОЈЕ, рођена 1989. у Сарајеву, БиХ. Дипломирала је на Одсеку за енглески језик и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду, где тренутно похађа мастер студије, бави се превођењем.

РАДИВОЈ СТАНИВУК, рођен 1960. у Зрењанину. Пише поезију, прозу, есеје, књижевну критику и преводи са словачког и француског. Књиге песама: *След*, 1983; *Тамна зрадиџељка*, 1988; *Чезња и знев*, 1991; *Безимена недеља*, 1994; *Риџмови меѓалоџолиса*, 1997; *Чезња и знев – џуџоџисне иесме и оде*, 2000; *Ноћи луџајуџих звезда*, 2010.

ДАРКО ТАНАСКОВИЋ, рођен 1948. у Загребу, Хрватска. Оријенталиста, објављује научне и стручне радове и студије и преводи с арапског. Члан је Европске академије наука и уметности. Објављене књиге:

Арајска поезија (зборник), 1979; *Суфизам* (зборник, коаутор И. Шоп), 1981; *Арајски језик у савременом Тунису – дијалозија и билингвизам* (докторска дисертација), 1982; *Контраситивна анализа арајског и српскохрватског језика*, 1982; *У дијалогу с исламом*, 1992; *Турско-српски речник* (коаутори С. Ђинђић и М. Теодосијевић), 1997; *На Истиоку Зајада – разговори са Дарком Танасковићем* (приредио М. Јевтић), 2000; *Ислам и ми*, 2000; *Југоисток Србије – континуиране кризе и могући исходи* (група аутора), 2001; *Грамајска арајског језика* (коаутор А. Митровић), 2005; *Ислам – догма и животи*, 2008; *Неоосманизам – доктрина и симболичка пракса*, 2010

МИРОЉУБ ТОДОРОВИЋ, рођен 1940. у Скопљу, Македонија. Оснивач је и теоретичар сигнализма, српског (југословенског) неоавангардног стваралачког покрета и уредник Интернационалне ревије *Сигнал*. Пише поезију, есеје, дневничку и епистоларну прозу и бави се мултимедијалном уметношћу. Књиге поезије: *Планета*, 1965; *Сигнал*, 1970; *Куберно*, 1970; *Путовање у Звездалију*, 1971; *Свиња је одличан њивач*, 1971; *Степениште*, 1971; *Поклон-пакети*, 1972; *Наравно млеко њламен њчела*, 1972; *Тридесет сигналастичких њесама*, 1973; *Гејак џланца џуљарке*, 1974; *Телезур за џракање*, 1977; *Инсекти на слепоочници*, 1978; *Алгол*, 1980; *Textum*, 1981; *Чорба од мозга*, 1982; *Chinese erotism*, 1983; *Нокат*, 1984; *Дан на девичњаку*, 1985; *Заћутии језа језик језгро*, 1986; *Поново узјахујем Росинанита* (избор), 1987; *Белушка њојије кичници*, 1988; *Soupe de cerveau dans l' Europe de l' Est*, 1988; *Видов дан*, 1989; *Радосно рже Рзав*, 1990; *Трн му црвен и црн*, 1991; *Амбасадорска кибла*, 1991; *Сремски њевај*, 1991; *Дичем. Говорим*, 1992; *Румен џуштер кичу џрејрчава*, 1994; *Стиријиз*, 1994; *Девичанска Византија*, 1994; *Гласна џајалинка*, 1994; *Исиљувак олује*, 1995; *У цара Тројана козје уци*, 1995; *Смрдибуба*, 1997; *Звездана мисџрија*, 1998; *Елекџрична сџолица*, 1998; *Реџеји за зајањеје јејре*, 1999; *Азурни сан*, 2000; *Пуцањ у џовно*, 2001; *Гори џовор*, 2002; *Фонети и друје џесме*, 2005; *Плави вејар*, 2006; *Паралелни свејови*, 2006; *Рана, реч и џесма* (коаутор Д. Богојевић), 2007; *Злајно руно*, 2007; *Свиња је одличан њивач и друје џесме*, 2009; *Љубавник њеоџоде*, 2009; *Глад за неизџоворљивим*, 2010. Књиге прозе: *Тек џио сам оџворила њошју*, 2000; *Доџејало ми у уво*, 2005; *Прозор*, 2006; *Шајро џрече*, 2007; *Лај ми на џон*, 2007; *Шокинџ-блу*, 2007; *Киснем у кокоџињцу*, 2008; *Боли ме блајбинџер*, 2009; *Торба од врбовоџ џрућа*, 2010. Књиге есеја, студија и полемика: *Сигнализам*, 1979; *Шџеј за џуминдере*, 1984; *Пеџи са Бајлон-сквера*, 1986; *Дневник аванџарде*, 1990; *Ослобођени језик*, 1992; *Иџра и имаџинаџија*, 1993; *Хаос и Космос*, 1994; *Ка извору сџвари*, 1995; *Планејарна кулџура*, 1995; *Жеђ џрамајолоџије*, 1996; *Signalism Yugoslav creative movement*, 1998; *Miscellanea*, 2000; *Поеџика сџгнализма*, 2003; *Токови неоаванџарде*, 2004; *Језик и*

неизрециво, 2011; *Дневник сигнала* (1979–1983), 2011. Књиге за децу: *Миш у обданицџиу*, 2001; *Блесомер*, 2003. Приредио више антологија и зборника. (www.miroljubtodorovic.com; mtodorovic2.blogspot.com)

ЗОРИЦА ТУРЈАЧАНИН, рођена 1937. у Београду. Бави се књижевном историјом, есејистиком, књижевном критиком и методиком наставе књижевности. Објављене књиге: *Методички љрисџуи роману за дјецу*, 1974; *Кључеви златних враџа*, 1978; *Роман за дјецу*, 1978; *Свежањ нових кључева*, 1999; *Ламџа на љисаћем сџолу*, 2004.

НИКОЛА ХАЈДИН, рођен 1923. у Врбовском код Огулина, Хрватска. Инжењер грађевинарства, академик, објавио је око 180 научних радова из области теорије конструкција и примењене механике, нумеричких метода у теорији конструкција, мостова и лучних брана. Аутор је низа грађевинских конструкција, посебно мостова (железнички мост са косим затегама преко Саве у Београду, 1979; друмски мост система греде са косим затегама преко Дунава у Новом Саду, 1981; лучна брана „Глажње” у Македонији, 1967; конструкција нове железничке станице у Београду; велики мост са косим затегама преко Висле у Пољској и др.), а добитник је више јавних признања. Од 2003. године је председник Српске академије наука и уметности.

ВИНКО ШЕЛОГА, рођен 1942. у Прибојским Голешима, код Прибоја. Пише поезију и књижевну критику под различитим псеудонимима (право име Вујица Бојовић), до пензионисања радио као професор српског језика и књижевности и као библиотекар у Пријепољу. Књиге песама: *До Асџајова*, 1994; *Смоџ. Каџаљ*, 2009; *Година свакоџ дана мења хаљину*, 2011; *Узводно*, 2011. Приредио монографије: *Век Библиотеке у Пријепољу (1904–2004)*, 2005; *Учиџељска џкола „Среџен Вукосаљевић” у Пријепољу (1961–1974)*, 2006.

Приредио
Бранислав КАРАНОВИЋ

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

82(05)

ЛЕТОПИС Матице српске / главни и одговорни уредник Иван Негришорац (Драган Станић). – Год. 48, књ. 115, св. 1 (1873)– . – Нови Сад : Матица српска, 1873–. – 24 cm

Годишње излазе две књиге са по шест свезака. – Покренут 1824. год. као Сърбске Летописи. – Наставак публикације: Српски летопис

ISSN 0025-5939

COBISS.SR-ID 7053570

ПРЕТПЛАТИТЕ СЕ НА

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

најстарији наци књижевни часопис

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама – шест свезака чини једну књигу.

Годишња претплата износи 2.000 динара, за чланове Матице српске 1.000 динара, а за иностранство 100 €.

Наручујем _____ примерака *Летописа Матице српске*.

Име и презиме, назив установе или предузећа

Адреса: _____

Телефон: _____

Претплата се може уплатити у свакој пошти на рачун Матице српске број 295-1234397-90 (Српска банка), са назнаком „за Летопис”. Оваквом уплатом обезбедићете да, чим нам доставите ову наруцбеницу и потврду о уплати, читаве године добијате Летопис на адресу коју нам пошаљете.

Информације на телефоне: (021) 6613-864; 420-199/лок. 112, или на адресу: **Летопис Матице српске**, 21000 Нови Сад, ул. Матице српске 1, e-mail: letopis@maticasrpska.org.rs

